

АМЕРЫКАНСКАЕ  
ДЭТЭКТЫЎНАЕ  
АПРАВЯДАННЕ



# АМЕРЫКАНСКАЕ ДЭТЭКТЫЎНАЕ АПРАВЯДАННЕ

3 англійскай мовы

ББК 84. 7США  
А 61

Укладанне, прадмова і пераклад  
*Уладзіміра Шчаснага*

В сборник «Американский детективный рассказ» включены самые известные произведения этого жанра американских писателей XIX—XX веков.

4703040100—157  
А ————— 161—92  
М 302(03)—93  
ISBN 5-340-00944-0 (беларус.)

© Укладанне, прадмова, пераклад, звесткі пра аўтараў,  
У. Р. Шчасны, 1993

## АД ПЕРАКЛАДЧЫКА

**П**рачытаўшы назву гэтага артыкула, чытач, відаць, абыякава перагорне яго старонкі і пачне чытаць апавяданні, дзеля якіх, уласна кажучы, ён і ўзяў у рукі зборнік, лічачы вось такія прадмовы ў лепшым выпадку данінай традыцыі, а то і вынікам амбіцыйных меркаванняў перакладчыка.

Што ж, аўтар гэтых радкоў часта робіць тое ж самае і таму не прэтэндуе на Вашу ўвагу. Але ў час падбору для зборніка апавяданняў, працы над іх перакладам набіралася шмат інфармацыі, якая, на маю думку, можа падацца цікавай. Узніклі таксама некаторыя думкі, і перакладчык не ўтрымаўся ад спакусы падзяліцца імі з чытачом.

А пачаць, відаць, трэба з таго, якое месца належыць дэтэктыву, як жанру, у літаратуры.

Дэтэктыўная літаратура, назва якой паходзіць ад англійскага слова *detective* — сышчык — традыцыйна вызначаецца як галіна прыгодніцкай літаратуры, прысвечаная раскрыццю загадкавых злачыстваў. Да яе далучаюць таксама творы пра ваенна-палітычную разведку і шмат якія іншыя вострасюжэтыя кнігі, якія не маюць адносінаў да расследавання злачыстваў. Карацей кажучы, пакуль яшчэ няма дакладнага вызначэння дэтэктыўнага жанру. Элементы дэтэктыва знаходзяць і ў творах Ф. Купера (напрыклад, у рамане «Шпіён», напісаным яшчэ ў 1821 годзе) і ў раманах Ч. Дзікенса, А. Бальзака, У. Фолкнера і нават Ф. М. Дастаеўскага. Аўтару гэтых радкоў давялося быць сведкам таго, як амерыканскія гледачы менавіта як дэтэктыў успрымалі ўдалую экранізацыю Івана Пыр'ева рамана «Браты Карамазавы».

Такім чынам, было б памылкова лічыць дэтэктыў выключна часткай так званай «масавай літаратуры». Дарэчы, сам тэрмін «масавая літаратура», які вельмі часта ўжываецца толькі ў іранічным, а то і суроўка-крытычным кантэксце, патрабуе куды больш глыбокага і сур'ёзнага вывучэння і асэнсавання.

Чым дэтэктывы вабяць да сябе чытача? Відаць, тым, чаго не хапае творам іншых жанраў: імкліваасцю развіцця дзеяння, вастрынёй і ёмістасцю сюжэтаў, нечаканасцю развязкі. І ўсё гэта апавіта рамантычнай абалонкай. Карацей кажучы, усім тым, чаго не

хапае ў жыцці звычайнаму чалавеку ў любой краіне свету. Кожны шукае ў дэтэктывах, як і ў літаратуры наогул, нешта сваё. Адных вабіць характэрны гэтаму жанру аналітызм, другіх — псіхааналіз, трэція ж выпрабоўваюць сваю кемлівасць, імкнучыся загадзя вылічыць аўтарскія задумы. А ёсць людзі, якіх цікавіць проста антураж, у якім дзейнічаюць героі, шыкоўныя інтэр'еры ў экзатычных краінах, рамантычныя адносіны паміж дзеючымі асобамі і тое, што крытыкі, якія кормяцца за кошт штампаў, называюць «ракавыя страсці».

Што ж, Агата Крысці, улічваючы (я знарок не ўжыў слова патакаючы) інтарэсы чытачоў, сапраўды пісала пра злачынствы, што адбываюцца ў вышэйшых колах — сярод арыстакратаў на модных курортах альбо ў старадаўніх замках. І не адна яна. Але якія неардынарныя характары выяўляюцца на фоне гэтых «операўных дэкарацый», якія аголеныя пачуцці, пераплеценныя ў непадзельны і ў той жа час няспынны клубок! Ім можа пазаздросціць самы сур'ёзны раман, напісаны паводле ўсіх канонаў гэтага паважанага жанру.

Гэты сціплы зборнік зусім не прэтэндуе на ролю анталогіі амерыканскага дэтэктыўнага апавядання. І ўсё ж складальнік імкнуўся ўключыць у яго не толькі найбольш знакамітых аўтараў, але і нейкім чынам ахапіць розныя перыяды гісторыі развіцця дэтэктыўнага апавядання ў ЗША, каб паказаць іх адметныя рысы. Варта, відаць, дадаць, што ўключаныя ў зборнік апавяданні амаль невядомыя ў нашай краіне. Апрача аднаго — «Забойства на вуліцы Морг». Абысці ўвагай гэта апавяданне было проста немагчыма, бо менавіта яго лічаць першым дэтэктыўным творам у гісторыі не толькі амерыканскай, але і сучаснай сусветнай літаратуры, а яго аўтара — Эдгара Алана По — бацькам дэтэктыўнага жанру. Апавяданне ўпершыню ўбачыла свет у 1841 годзе ў красавіцкім нумары «Грэхэм мэгэзін», што выходзіў у Філадэльфіі. Пасля гэтага былі напісаны і надрукаваны яшчэ тры дэтэктыўныя апавяданні: «Таямніца Мары Ражэ», «Выкрадзены ліст», «Ты — чалавек». Гэтымі творами аўтар заклаў класічныя прынципы пабудовы дэтэктыўнага апавядання. У той час асноўны наіц рабіўся перш за ўсё на інтэлектуальны бок (аналіз і дэдукцыю) і толькі потым — на прыгодніцкі. Творчасць Эдгара По ў дэтэктыўным жанры яшчэ доўга ззяла недасягальнай зоркай, пакуль на небасхіле сусветнай літаратуры з'явіліся дэтэктывы, якія б хоць зблізку нагадвалі творы Эдгара По па змесце і форме. Трэба сказаць, што цікавасць да крымінальных гісторый ніколі не затухала. Пісаліся яны і ў так званы «перыяд псеўдарэальнага жыцця» ў англійскай літаратуры (60—80-я гады XIX ст.) і ў перыяд росквіту «дзесціцэнтавых», г. зн. таных, раманаў, папулярных сярод масавага

амерыканскага чытача, асабліва пачынаючы з 70-х гадоў мінулага стагоддзя. Але толькі ў 1887 годзе пасля публікацыі першага апавядання пра славутага Шэрлака Холмса сярод аўтараў дэтэктываў з'явілася яшчэ адна зорка першай велічыні — англійскі пісьменнік Конан Дойль. Паступова рабіліся вядомымі і іншыя прозвішчы: Р. Остын Фрыман, Мэры Райнхарт, Уільям Макхарт, Эдвін Балмер. Мяняліся і асноўныя тэндэнцыі ў гэтым усё больш папулярным жанры. Аўтары то рабілі націск на меладраму, то на навукова-тэхнічны бок. Галоўная інтрыга канцэнтравалася не на тое, хто здзейсніў злачынства, а як яно было здзейснена. Усё больш увагі надавалася псіхалагічнаму аналізу. Але залаты век амерыканскага, як і англійскага, дэтэктыва пачаўся ў 20-я гады нашага стагоддзя. Менавіта тады з'явіліся творы такіх папулярных і па сённяшні дзень аўтараў, як Дэшыэл Хэмет і Харві О'Хігінс. Апавяданне першага «Адна гадзіна» ўключана ў зборнік. З аднаго боку, усё больш дынамічнымі і нечаканымі былі сюжэты дэтэктыўных твораў, а з другога — аўтары імкнуліся рабіць націск не толькі на тое, кім ці як было здзейснена злачынства, але і чаму.

Галоўнымі рысамі дэтэктыўных твораў таго часу, асабліва раманаў, былі нечаканы і складаны сюжэт, імкненне аўтараў накіраваць здагадкі чытача ў памылковым кірунку, каб фінал падаўся яшчэ больш нечаканым, а таксама тое, што даволі вядомы аўтар дэтэктываў Р. О. Фрыман вызначыў як «гімнастыка розуму». Сярод найбольш прыкметных амерыканскіх аўтараў дэтэктываў таго перыяду акрамя Д. Хэмета і Х. О'Хігінса варта згадаць такіх пісьменнікаў, як Эрл Бігерс, Джон Д. Кар, Зеніт Джоўнс, якая пісала пад псеўданімам Дэвід Фроўн, Сцюарт Палмер, Патрык Куэнцін, Ірвін Коб, Хэлен Рэйлі, Клейтан Росан. Ну, і вядома ж, самых папулярных аўтараў — Эрла Стэнлі Гарднера, апавяданне якога «Ключ да загадкі раскіданых рубінаў» уключана ў зборнік, і Рэкса Стаўта. З багатай спадчыны апошняга было выбрана апавяданне «Крылаты рэвальвер» — класічны па сваёй форме прыклад дэтэктыўнага апавядання таго часу. Загадкавае забойства, замкнёныя дзверы, норавы багемы, амурныя прыгоды багацеяў і нечаканае выкрыццё забойцы ў прысутнасці ўсіх падазраваемых разумным, але няўключным на выгляд прыватным дэтэктывам пры дапамозе спрытнага на выгляд, але не такога разумнага асістэнта. Усё гэта адпавядала густам тагачаснага чытача, які шукаў у кнігах, як і ў кіно, апісанне прыгожага жыцця, каб хоць на кароткі час забыцца пра шэрасць свайго побыту, поўнага галечы ў выніку Вялікай дэпрэсіі, якая ахапіла Амерыку ў трыццатыя гады.

Паступова залаты век дэтэктыву скончыўся. Нельга сказаць, што настаў крызіс жанру, але на пачатку саракавых гадоў крытык

Філіп ван Дорэн Стэрн папярэджаў: «Прыгодніцкае апавяданне сёння адчувае вялікую патрэбу не ў пошуках новага механізма, а ў новых падыходах. Увесь жанр патрабуе перагляду, вяртання да першасных прынцыпаў, разумення таго, што забойства звязана з чалавечымі пачуццямі і заслугоўвае сур'ёзнага падыходу. Аўтары дэтэктыўных апавяданняў павінны ведаць больш пра жыццё, чым пра смерць, больш пра тое, што чалавек думае, адчувае, пра яго ўчынкі, чым пра тое, як ён памірае». Тыповым прыкладам для саракавых гадоў з'яўляецца апавяданне К. Патрык «Да міс Люсі прыходзіць каханне».

Не будзе памылкай сказаць, што многія аўтары дэтэктываў пачалі свядома ці падсвядома кіравацца прапановамі крытыка, і жанр паступова пачаў набіраць другое дыханне.

«Зусім нялёгкая справа дамагчыся таго, каб героі і само апавяданне адпавядалі ўзроўню разумення напаяўпісьменнай публікі і ў той жа час надаць ім некаторыя інтэлектуальныя і мастацкія абертаны, якія шырокі чытач, здаецца, не патрабуе ці не заўважае, але якія ім нейкім чынам падсвядома ўспрымаюцца, і ўспрымаюцца з задавальненнем». Так пісаў вядомы літаратар Райманд Чандлер. Многія аўтары, што набылі папулярнасць у шасцідзiesiąтыя гады, надавалі сваім творам менавіта такія інтэлектуальныя і мастацкія абертаны, і разам з тым у іх апавяданнях ёсць і паўнакроўныя героі, і цікавыя арыгінальныя сюжэты, і нечаканая развязка. Варта адзначыць такіх пісьменнікаў, як Гаральд Дэніэль, Альберт Кар, Джэйн Погс. У зборнік уключаны два апавяданні таго перыяду: «Дынастаманія» Холі Рот і «Гадзіна памяці» Уэйда Мілера (пад гэтым псеўданімам пісалі Роберт Уйэд і Біл Мілер).

Адгукаючыся на пачатку 70-х гадоў на выказванне Р. Чандлера, англійскі аўтар дэтэктываў Джуліан Сайманс пісаў: «Лепшыя аўтары дэтэктыўных раманаў заўсёды вядуць гульні, і гэта надае іх творчасці адметнасць і своеасаблівы стыль. Вельмі важна карыстацца папулярнай літаратурнай формай і разумець, што ты — рамеснік, які працуе, каб задаволіць непатрабавальнага чытача, але ў той жа час адносіцца да свайго занятку сур'ёзна і без паблажлівасці, пагадзіцца з пасрэднай формай і зрабіць нешта падобнае на літаратуру». А ўдавалася гэта і Эдварду Хочу, і Роберту Блочу, і Корнэлу Вулрычу, і Джону Луцу, і Гаральду Дэніэлсу. З твораў апошняга часу ў кнізе прадстаўлены апавяданні «Адплата» Стэнлі Эліна, «Доўгі пакой» Эдварда Хоча і «Гальштук Вудра Вільсана» Патрыцыі Хайсміт. Прынамсі, гэтыя творы сведчаць аб тым, што справа не ў пасрэднасці формы, а ў тым, як ёй карыстаюцца. Арыгінальная форма твораў Эдгара По, іх сутнасць, іх неверагодная вытанчанасць і зразумеласць яшчэ на

самым пачатку развіцця жанру з'яўляюцца добрай асновай для сапраўды высокамастацкіх твораў. Нават самыя суровыя крытыкі адзначаюць, што дэтэктыў, як ніякі іншы жанр, знаходзіцца ў няспынным развіцці, што ён прыдатны для навацый і эксперыментаў, таму і застаецца жыццяздольным і заўсёды сучасным.

Варта адзначыць дзве важныя асаблівасці сучаснага дэтэктыўнага апавядання. Па-першае, гэта рашучы зварот да даследавання чалавечай псіхікі. Нас неяк прывучылі вызначаць паводзіны чалавека сацыяльнымі ўмовамі жыцця. Таму і здавалася, што некаторыя з'явы могуць здарацца толькі «там», «у іх». І быццам не заўважалі, што людзей забіваюць і гвалцяць з незразумелай жорсткасцю і тут, у нас. Што і ў нашым грамадстве ёсць людзі з адхіленнямі ў псіхіцы. А людзі, здавалася б, псіхічна зусім нармальныя, робяць учынкi, якія ніяк не адпавядаюць прынцыпам, на якіх яны выхоўваліся ці павінны былі выхоўвацца. Наіўна было б думаць, што недахоп даследаванняў псіхічных хібаў кампенсуюць дэтэктывы, але ёсць верагоднасць таго, што іх чытач зверне ўвагу не толькі на праявы чалавечай жорсткасці, але і задумаецца над прычынай іх узнікнення.

І яшчэ адна асаблівасць, якую прыкмеціў Эдгар По, назваўшы яе «адзінствам уражання». Дэтэктывы чытаюцца адным захадам. Калі аўтар спрабуе адысці на некалькі крокаў у бок ад галоўнага сюжэта, паразважаць аб рэчах старонніх, занадта шырока разгарнуць характарыстыку герояў, — спружына ўвагі чытача паслабляецца і рамкі жанру не сказаць, што разбураюцца — размываюцца. І атрымоўваецца ў лепшым выпадку нешта сярэдняе, а часам — і пасрэднае.

Дык ці варта кпіць з аматараў дэтэктываў? Пагартаць іх любяць і самыя заўзятыя эстэты. Нельга адмаўляць людзям, асабліва тым, хто вымушаны жыць аднастайным, папросту кажучы, шэрым жыццём, у гэтай хоць і штучнай прыправе. Вялікая літаратура, у тым сэнсе, у якім мы разумеем яе на сённяшнім этапе нашага эстэтычнага развіцця, відаць, не патрабуе асаблівай абароны. Рана ці позна кожны нармальны чалавек знойдзе сваю дарогу і да Талстога, і да Дастаеўскага, і да Кафкі.

Можа ўзнікнуць думка, што я спрабую бараніць дэтэктыў. Ён у гэтым таксама не мае патрэбы. Заўважце, якія велізарныя тыражы ў кніг нават самых нетытулаваных аўтараў, што працуюць у гэтым жанры. Варта, відаць, засцерагацца і ад залішніх ухваленняў. Далёка не ўсе творы гэтага жанру адпавядаюць яго лепшым узорам.

У апошні час у многіх аўтараў паказ жорсткасці, садызму з'яўляецца галоўнай мэтай, усё больш аднастайнай робіцца сю-



жэтная лінія, парнаграфія выціскае рамантызм — адну з самых прывабных рысаў дэтэктыву.

Але ж хібы здараюцца ў кожнай справе. Вельмі няпроста адшукаць прыстойныя рэчы ў вялікім мностве кішэнных кніжак з кідкімі вокладкамі, што запаланілі паліцы кнігарань і газетных кіёскаў па ўсім свеце. Чытачу застаецца даверыцца густу ўкладальнікаў, перакладчыкаў.

Цешу сябе думкай, што менавіта ў гэтым выпадку Вашы, паважаны чытач, спадзяванні не будуць падманутыя.

*Уладзімір Шчасны*

---

**ЭДГАР  
АЛАН  
ПО**

**Э**

дгар Алан По нарадзіўся ў 1809 годзе ў Бостане ў сям'і акцёраў. У два гады застаўся сіратой, атрымаўшы ў спадчыну ад бацькоў артыстызм і схільнасць да багемнага ладу жыцця — рысы, якія вызначылі ўсё яго далейшае кароткае жыццё. Апынуўшыся ў заможнай сям'і гандляра тытунём, ён атрымаў магчымасць вучыцца ў Англіі, Шатландыі, Рычмандзе і нарэшце ў Вірджынскім універсітэце, адкуль яго выключылі за схільнасць да алкаголю і азартных гульняў. Імкнучыся жыць згодна з нормамі тагачаснага грамадства, Эдгар По паспрабаваў сябе ў вайскавай кар'еры, працаваў рэдактарам, крытыкам у літаратурных выданнях, але яго рамантызм і ідэалізм, што яскрава ўвасабляліся ў творах, не знайшлі адпаведнасці ў рэальным жыцці. Трагічны лёс пісьменніка абарваўся ў 1849 годзе. За чатыры дні да смерці яго выпадкова знайшлі непрытымным, без вопраткі на адной з вуліц Балтымора.

Творам пісьменніка быў наканаваны больш шчаслівы лёс. На думку многіх крытыкаў, дасканаласць іх формы застаецца недасягальнай. Романызм паэзіі Эдгара По (узяць хаця б яго хрэстаматыйны верш «Груган»), гофманнаўская манера ў навелах жаху («Чорны кот», «Сэрцаабвінаваўца», «Падзенне Дома Эшэраў») узялі аўтара на небасхіл сусветнай літаратуры, дзе ён па-ранейшаму застаецца светлай зоркай, моцна ўплываючы на творчасць многіх літаратараў. Дзякуючы такім апавяданням, як «Забойства на вуліцы Морг», «Таямніца Мары Ражэ», аповесці «Залаты жук», Эдгар По лічыцца пачынальнікам жанру дэтэктыву ў сучаснай літаратуры.

## ЗАБОЙСТВА НА ВУЛІЦЫ МОРГ

Што за песню спявалі сірэны, якім імем  
назваўся Ахіл, калі хаваўся сярод жан-  
чын, хоць і загадкавыя пытанні, але і  
яны не застануцца без адказу.

Сэр Томас Браўн

**А**дметныя асаблівасці розуму, якія адносяцца да аналітычных, самі па сабе амаль не паддаюцца аналізу. Мы мяркуем аб іх толькі па рэальных выніках. Прынамсі, мы ведаем, што тым, хто валодае аналітычнымі здольнасцямі, асабліва калі чалавек надзелены гэтымі якасцямі шчодро, яны заўсёды з'яўляюцца крыніцай самай шчырай радасці.

Гэтак жа, як дужы чалавек цешыцца сваімі фізічнымі здольнасцямі, з захапленнем выконваючы практыкаванні, у час якіх дзейнічаюць мышцы яго цела, аналітык ганарыцца сваёй інтэлектуальнай дзейнасцю, якая дазваляе штосьці *разгадваць і разблытваць*. Крыніцай асалоды для яго могуць быць самыя банальныя заняткі, праз якія выяўляецца яго талент. Такі чалавек захапляецца загадкамі, рэбусамі і крыптаграмамі, дэманструючы ў знойдзеных рашэннях адпаведную ступень *праніклінасці*, якая для звычайнага ўсведамлення здаецца звышнатуральнай. Вынікі, народжаныя самой душой і сутнасцю метаду, на самай справе здаюцца суцэльным патокам інтуіцыі.

Здольнасці да разгадак, відаць, у значнай ступені спрыяюць матэматычным даследаванням, і асабліва той іх напрамак, які беспадстаўна і толькі дзякуючы яго функцыям рэгрэсіўнага кірунку назвалі, як бы *par excellence*<sup>1</sup>, аналізам. Між тым разлік — гэта яшчэ не аналіз. Шахматыст, напрыклад, займаецца першым, не прыкладаючы ніякіх намаганняў да другога. Адсюль вынікае, што ўяўленне аб шахматах, з боку гледжання іх уплыву на разумовыя якасці чалавека, вельмі памылковае. Я зараз прапаноўваю вашай увазе не трактат, а толькі выпадковыя назіранні ў якасці ўступу да аднаго, у нейкай ступені незвычайнага, апавядання. У сувязі з гэтым я карыстаюся выпадкам, каб зазначыць, што найвышэйшыя якасці аналітычнага інтэлекту могуць быць ужыты з большай карысцю і мэтазгоднасцю ў сціплай гульні — шашках, чым у шахматах, гэтай вытанчанай і павярхоўнай гульні. У шахматах, з іх разнастайнымі

<sup>1</sup> Пераважна (франц.). — (Тут і далей заўвагі перакладчыка.)

фігурамі і *мудрагелістымі* хадамі, рознымі і пераменнымі велічынямі, складанасць памылкова (а гэта памылка — даволі распаўсюджана) успрымаецца як глыбіня. Але тут патрэбна найперш *увага*. Паслабіш яе — і атрымаецца недагляд, а з ім пралік ці нават пройгрыш. А так як шахматныя хады не толькі разнастайныя, але і шматзначныя, то шанцы недагляду — вялікія, і ў дзевяці выпадках з дзесяці перамагае не больш здольны, а больш уважлівы ігрок. У шашках, наадварот, дазваляецца *адзін* від ходоў з лічанымі варыянтамі, таму і шанцы недагляду — нязначныя, уважліvasць сама па сабе параўнаўча не адыгрывае такой ролі, і перавага таго ці іншага боку залежыць ад *кемлівасці*. Каб быць больш канкрэтным, возьмем партыю шашак, у якой на дошцы засталіся ўсяго чатыры дамкі і таму пра нейкі недагляд і гаворкі не можа быць. Відавочна, перамога залежыць (калі ігракі роўныя ва ўсіх адносінах) толькі ад удала вышуканага ходу і актыўных разумовых высілкаў. Пазбаўлены звычайных сродкаў, аналітык пранікае ў душу праціўніка, ставіць сябе на яго месца і нярэдка знаходзіць такім чынам, з першага погляду, той адзіны спосаб (часам да абсурду просты), дзякуючы якому ён можа скіраваць праціўніка на памылковы шлях альбо прыспешыць, садзейнічаючы тым самым праліку.

Віст здаўна вядомы як добрая школа для развіцця здольнасці, якая завецца разлікам, і вядома, што людзі найвышэйшага ўзроўню інтэлекту знаходзілі ў гэтай гульні невытлумачальную асалоду, грэбуючы шахматамі як нікчэмным заняткам. Несумненна, ніякая іншая гульня нават блізка не патрабуе такіх аналітычных здольнасцей. Найлепшы ў хрысціянскім свеце шахматыст *можа* аказацца ўсяго толькі лепшым іграком у шахматы, калі ж гаворка ідзе пра высокі клас гульні ў віст, то маецца на ўвазе наяўнасць здольнасцей да поспеху і ў кожнай іншай сур'ёзнай дзейнасці, звязанай са спаборніцтвам інтэлектаў. Гаворачы пра «высокі клас», я маю на ўвазе тую дасканаласць у гульні, якая ўключае ў сябе веданне ўсіх шляхоў, што вядуць да сумленнай перамогі. Шляхі гэтыя не толькі шматлікія, але і разнастайныя, і часта схаваныя ў патаемных кутках, сярод думак, зусім не дасягальных звычайнаму разуменню. Уменне назіраць — гэта здольнасць выразна запамінаць, і таму шахматыст, які гуляе засяроджана, будзе мець поспех і ў вісце, бо правілы Хойля<sup>1</sup> (заснаваныя

<sup>1</sup> Эдман Хойль (1672—1762) — англічанін, аўтар шматлікіх кніг, прысвечаных гульням.

на простаї механіцы гульні) дастаткова зразумелья ўсім. Такім чынам, лічыцца, што дастаткова мець учэпістую памяць і дзейнічаць дакладна «па кнізе» — і можна смела гуляць у віст. Але майстэрства аналітыка выяўляецца якраз у тым, што выходзіць за межы правіл. Ён робіць сам сабе мноства высноў і назіранняў. Так, відаць, дзейнічаюць і яго партнёры, але розніца ў атрыманай інфармацыі залежыць не столькі ад надзейнасці, колькі ад якасці назірання. Важна — што назіраць. Але наш ігрок нічым сябе не абмяжоўвае. І хоць яго галоўная мэта — гульня, ён не адмаўляецца і ад высноў наконт рэчаў, што выходзяць за межы гульні. Ён вывучае твар партнёра, параўноўваючы яго з тварамі праціўнікаў, назірае, як кожны ігрок сартуе карты, якія аказаліся ў яго на руках, часта вядзе падлік козыраў, анёраў па позірках, якія кідаюць на іх ігракі. Адзначае кожную змену выразу твару ў час гульні, збіраючы такім чынам у сваю аналітычную скарбонку самыя розныя высновы на падставе разнастайных адценняў упэўненасці, здзіўлення, трыумфу альбо жалю. Назіраючы, як чалавек бярэ бітку, аналітык прыходзіць да высновы, ці будзе за ёй яшчэ адна — у масць. Па тым, як ігрок кідае карты на стол, ён здагадваецца — фінт гэта ці не. Неабачлівае альбо неасцярожнае слова, выпадкова выпушчаная з рук альбо перавернутая карта, і як яе хаваюць — насмешліва альбо спакойна, улік бітак і іх раскладка, збянтэжанасць, ваганне, апантанасць альбо трывога — усё гэта з'яўляецца для яго, безумоўна, інтуітыўнага ўсведамлення прыкметамі сапраўднага стану рэчаў. Пасля першых двух-трох хадоў яму ўжо зразумела, што ў каго на руках, і вось ён ужо выкладае карты настолькі ўпэўнена, нібыта астатнія ігракі спецыяльна адкрылі яму свае карты.

Здольнасць да аналізу не трэба блытаць з простаї вынаходлівасцю, бо калі аналітык — абавязкова чалавек вынаходлівы, то чалавек проста вынаходлівы часта аказваецца надзіва не здатны да аналізу. Здольнасць да лагічнага пабудавання ці злучэння, якую звычайна лічаць прыкметай вынаходлівасці і для якой фрэналагі вызначылі спецыяльны орган (памылкова, на мой погляд), лічачы гэтую здольнасць першаснай, настолькі часта назіралася ў людзей з інтэлектам, бліжкім да ідыятызму, і гэта неаднойчы заўважалася літаратарамі, што пішуць на тэмы маралі. Паміж вынаходлівасцю і здольнасцю да аналізу існуе куды большая розніца, чым паміж здольнасцямі да фантазій і ўяўленняў, але па сваім характары розніца абсалютна тая ж. Сапраўды,

нельга не заўважыць, што вынаходлівыя людзі заўсёды схільныя да фантазіі, але толькі тыя, якія на самай справе здольныя да ўяўлення, непазбежна аказваюцца аналітыкамі.

Далейшы расказ прапануецца чытачу нейкім чынам як прыклад да выказаных вышэй меркаванняў.

Жывучы ў Парыжы на працягу вясны і часткі лета 18.. года, я пазнаёміўся з нейкім месье С. Агюстам Дзюпэнам. Быў ён зусім яшчэ малады, паходзіў з шляхетнага, сапраўды знакамітага роду, але ў выніку самых розных неспрыяльных падзей апынуўся ў такой галечы, што страціў прыродную энергію, ні да чаго ў гэтым свеце не імкнуўся і нават не спрабаваў вярнуць былое багацце. З ласкі крэдытораў у яго засталася невялічкая частка радавой спадчыны, на прыбыткі ад якой ён здолеў дзякуючы вялікай ашчаднасці забяспечаць сябе самым неабходным для жыцця, не звяртаючы ўвагі на нешта іншае. Кнігі — гэта адзіная раскоша, якую ён сабе дазволіў, а ў Парыжы яна даволі дасягальная.

Упершыню мы сустрэліся ў непрыкметнай бібліятэцы на вуліцы Манмартр, дзе дзякуючы выпадку — мы абодва шукалі адну і тую ж кнігу, вельмі рэдкае і адметнае выданне, — выявілася агульнасць нашых інтарэсаў. Потым мы сустрэліся зноў і зноў. Мяне глыбока зацікавіў кароткі, але грунтоўны экскурс у гісторыю яго роду, які ён зрабіў з усёй шчырасцю, на якую здольны француз, калі гаворка заходзіць пра сваю асобу.

Мяне ўразіла яго начытанасць, але больш за ўсё нястрымная палкасць і свежасць уяўлення. Шукаючы ў Парыжы тое, што моцна вабіла мяне ў той час, я разумеў, што кампанія гэтага чалавека ўяўляе для мяне неацэнную каштоўнасць, і адкрыта сказаў яму пра гэта. Урэшце было вырашана, што на той час, пакуль я буду ў Парыжы, мы будзем жыць разам, і так як мае жыццёвыя абставіны былі ў нейкай ступені не такія цяжкія, то я з яго згоды ўзяў на сябе выдаткі, звязаныя з наймам і абсталяваннем дома. Гэта быў асабняк у стылі адпаведным нашаму з ім характару рамантычнай меланхоліі, пашкоджаны часам і своеасаблівы па сваёй архітэктуры, у зацішным і адасобленым кутку Сен-Жэрменскага прадмесця. У ім ужо даўно не жылі гаспадары праз нейкія там забабоны, якімі мы не цікавіліся, і таму ён паступова прыходзіў у заняпад.

Калі б лад нашага жыцця стаў вядомы свету, нас бы абавязкова палічылі вар'ятамі — хоць, відаць, і бясшкоднымі. Наша адасобленасць была поўная. Нікога ў сваім доме мы не прымалі. Месца нашага жыхарства старанна трыма-

лася ў тайне ад маіх былых кампаньёнаў, а Дзюпэн ужо даўно не цікавіўся Парыжам, ды і Парыж не ўспамінаў пра яго. Мы існавалі толькі для сябе.

Адно фантазійнае дзівацтва майго прыяцеля — бо як яшчэ гэта назваць? — любёнасць у ноч, і я пакорна пагадзіўся з гэтым *bizarerie*<sup>1</sup>, як і з усімі астатнімі, цалкам падпарадкаваўшыся яго няўпынным капрызам. Царыца-ноч не магла заставацца з намі ўвесь час, але мы навучыліся імітаваць яе прысутнасць. Раніцай, з першым святлом, мы зачынялі тоўстыя аканіцы старога дома, запальвалі пару вельмі духмяных свечак, здатных толькі на цьмянае святло. У іх святле мы поўнілі сэрцы мроямі — читалі, пісалі, дзяліліся думкамі, пакуль звон гадзінніка не абвешчаў надыходу сапраўднай цемры. Тады мы выпраўляліся з дому, ідучы поплич, працягвалі пачатыя ўдзень размовы альбо бязмэтна шпацыравалі ўдоўж і ўпоперак па вялікім горадзе да позняй ночы, шукаючы сярод мільгаючых агнёў і ценяў тую бясконцую душэўную ўзбуджанасць, якая вынікае з ціхага назірання.

У такія моманты я міжволі заўважаў (хоць, ведаючы яго схільнасць да фантазій, я прадбачыў гэта) своеасаблівыя здольнасці Дзюпэна і захапляўся імі. Ён, відаць, таксама са шчырым захапленнем карыстаўся імі — калі нават не дэманстраваў іх — і не вагаючыся прызнаваўся, што робіць гэта з задавальненнем. Ён хваліўся мне, ціха пасмейваючыся, што калі для іншых чалавечая душа была за глухой сцяной, то ён мог зазірнуць у большасць душ праз шырока расчыненыя для яго вокны, і звычайна суправаджаў такія заявы ашаламляльнымі доказамі глыбокага ведання маёй душы. У такія моманты ён быў халодны і аддалены, вочы яго рабіліся непранікальнымі, а голас, сакавіты тэнар, пераходзіў у дыскант, і ў ім можна было адчуць нават раздражнёнасць, калі б не выразная дыкцыя і наўмысная няспешнасць у словах. Назіраючы за ім у такія моманты, я часта задумваўся над старадаўняй філасофскай тэорыяй аб дваістасці душы, і ў галаву прыходзіла забаўляльная думка пра двух Дзюпэнаў: адзін нешта ствараў, а другі разбураў створанае на кавалкі.

Прачытаўшы ўсё гэта, не падумайце, што я збіраюся расказаць вам у падрабязнасцях нейкую таямнічую гісторыю альбо апісаць нейкі рамантычны эпізод. Тыя асаблівасці прыяцеля-француза, пра якія я вам паведаміў, былі ўсяго

<sup>1</sup> Дзівацтва (франц.).

толькі вынікам узбуджанасці ці, можа, хваравітасці розуму. Але характар яго заўваг у тыя моманты, пра якія тут ідзе гаворка, лепш за ўсё праілюструе адзін прыклад.

Аднойчы ўвечары мы гулялі па доўгай бруднай вуліцы непадалёк ад Пале-Раяль. Кожны з нас, відаць, быў заняты сваімі думкамі, і на працягу чвэрці гадзіны ніхто не сказаў ні слова. І тут раптам цішыню перарвалі наступныя словы Дзюпэна:

— Ён недаростак, гэта праўда, і было б лепей, каб ён паспрабаваў свае сілы ў тэатры «Вар’етэ».

— Ну, вядома, так,— адказаў я машынальна, спачатку не звярнуўшы ўвагі (настолькі быў заняты думкамі) на тое, што гэтыя словы вельмі дзіўна супалі з маімі разважаньнямі. Праз нейкі момант я апамятаўся, і маё здзіўленне было бязмежным.

— Дзюпэн,— сказаў я сур’ёзна,— гэта вышэй майго разумення. Шчыра кажучы, я вельмі ўражаны і ледзь веру сваім вушам. Як гэта ты здагадаўся, што я думаю пра...— тут я спыніўся, каб пераканацца, што ён сапраўды ведае, пра каго я думаю.

— ...пра Шантыі,— сказаў ён.— Чаму ты змоўк? Ты падумаў, што яго мізэрная постаць не падыходзіць да трагедыйных роляў.

Менавіта пра гэта я і разважаў. Шантыі, quondam<sup>1</sup> шавец з вуліцы Сен-Дэні, які да вар’яцтва захапіўся тэатрам, паспрабаваў сыграць ролю Ксеркса ў аднайменнай трагедыі Крэбіёна, вельмі стараўся, але ў выніку атрымаў знішчальныя водгукі.

— Раствумач напамілы Бог,— усклікнуў я,— свой метадад, калі ён існуе, праз які ты толькі што зазірнуў мне ў душу.— Па праўдзе кажучы, я імкнуўся знешне быць спакойным, хаваючы такім чынам ахапіўшую мяне збянтэжанаць.

— Гэта гандляр садавінай навёў цябе на думку, што гэты маэстра па падэшвах не дарос да Ксеркса et id genus omne<sup>2</sup>.

— Гандляр садавінай? Ну, ты мяне здзіўляеш! Не ведаю я ніякага гандляра садавінай.

— Ну, той, з кім ты сутыкнуўся, калі мы зварочвалі на гэту вуліцу, хвілін пятнаццаць назад.

Тут я ўспомніў, што сапраўды нейкі гандляр з кошыкам яблыкаў на галаве ледзь не збіў мяне знянацку з ног, калі

<sup>1</sup> Былы (лац.).

<sup>2</sup> І такіх, як ён (лац.).



мы зварочвалі з вуліцы С — на тую, дзе мы зараз стаялі. Але я не мог ніяк зразумець, якое гэта мела дачыненне да Шантыі.

Але Дзюпэн ні на кроплю не быў схільны да *charlatanerie*<sup>1</sup>.

— Я зараз растлумачу, — сказаў ён. — І каб ты ўсё зразумеў, мы спачатку адновім ход тваіх думак, пачынаючы з таго моманту, як я звярнуўся да цябе, да *rencontre*<sup>2</sup> з тым самым гандляром. Асноўныя звенні ланцуга — Шантыі, Арыён, д-р Нікалс, Эпікур, стэрэатамія, каменне ў бруку, гандляр садавінай.

Няма, відаць, такіх людзей, якія б у адпаведныя моманты свайго жыцця не паўтаралі ў думках дзеля забавы крок за крокам шлях, які прывёў іх да той ці іншай высновы. Занятка гэты часта вельмі цікавы, і той, хто сутыкаецца з ім упершыню, дзівіцца неабмежаванай адлегласцю і неадпаведнасцю паміж зыходным пунктам і канчатковай высновай. Якім, відаць, было маё здзіўленне, калі я пачуў тое, што сказаў Дзюпэн, і не мог не пагадзіцца, што ўсё гэта — праўда. Ён жа працягваў:

— Перад тым як звярнуць з вуліцы С, я добра памятаю, мы гаварылі пра коней. На гэтай тэме і перарвалася наша размова. Калі пераходзілі на гэту вуліцу, гандляр, які прабгаў побач з кошыкам яблыкаў на галаве, адпіхнуў цябе на кучу камянёў, паскіданых у тым месцы, дзе рамантуюць брук. Ты спатыкнуўся аб камень, паслізнуўся, крыху расцягнуў звязку на шчыкалатцы, відаць, раззлаваўся, ва ўсякім разе, спахмурнеў, нешта прамармытаў, азірнуўся на грудку камянёў і моўчкі пакрочыў далей. Я не вельмі стараўся сачыць за тваімі дзеяннямі, але назіральнасць зрабілася апошнім часам неад'емнай часткай маёй натуры.

Ты працягваў ісці з апушчанай галавой, незадаволена косячыся на калдобіны і расколіны ў бруку (такім чынам, я зразумеў, што ты ўсё яшчэ думаеш пра камяні), пакуль мы не дайшлі да завулка, што носіць імя Ламарціна і які забрукавалі ў якасці эксперымента «ўнакладку», шчыльна падкладзішы пліткі заклёпкамі. Твой твар павесялеў, і па вуснах я здагадаўся, што ты прамармытаў слова «стэрэатамія», тэрмін вельмі штучна суаднесены з гэтым тыпам бруку. Я ведаў, што ты не мог вымавіць гэта слова, не ўспомніўшы пра атамы, а таксама пра тэорыі Эпікура. Так

<sup>1</sup> Ашуканства (франц.).

<sup>2</sup> Сустрэча (франц.)

як мы абмяркоўвалі не так даўно гэтую тэму — я заўважыў, як надзіва дакладна, хоць на гэта мала хто звярнуў увагу, не вельмі выразныя здагадкі высакароднага грэка пацвердзіліся пазней касмагоніяй у адносінах да нябесных туманнасцей, — то я падумаў, што ты абавязкова падымеш вочы, каб зірнуць на вялікую туманнасць у сузор'і Арыёна, і спадзяваўся, што менавіта так і атрымаецца. Ты сапраўды зірнуў угору, тым самым упэўніўшы мяне, што я правільна іду па тваім следзе. Але ў вельмі адмоўным водгуку на выступленне Шантыі ва ўчарашняй «Musée», нейкі з'едлівы сатырык, намякаючы вельмі нетактоўна на тое, што шавец, які стаў на катурны, змяніў і прозвішча, прыпомніў адзін радок на лацінскай мове, да якога мы часта звярталіся ў размовах. Я маю на ўвазе вось гэта:

Perdidit antiquum litera prima sonum<sup>1</sup>.

Я неяк казаў табе, што радок быў напісаны адносна Арыёна, бо некалі пісалася Урыён, і так як мы яшчэ тады пажартавалі наконт гэтага, я ведаў, што ўсё гэта засталася ў тваёй памяці. Таму было зразумела, што ты абавязкова злучыш у галаве думкі пра Арыёна і Шантыі. Тое, што менавіта так і здарылася, пацвердзіла твая ўсмешка. Ты падумаў, што бедны Шантыі сам сябе прынёс у ахвяру. Спачатку ты ішоў згорбіўшыся, а тут — выпрастаўся на ўвесь рост. Такім чынам, я быў упэўнены, што ты падумаў пра мізэрную фігуру Шантыі. У той самы момант я перабіў твае думкі, зазначыўшы, што гэты Шантыі і праўда недаростак і было б лепей, каб ён паспрабаваў свае сілы ў тэатры «Вар'етэ».

Неўзабаве пасля гэтага мы праглядалі вячэрні выпуск «Судовай газеты», і нашу ўвагу прыцягнулі наступныя радкі:

*«Незвычайнае забойства.»*

Сёння, а трэцяй гадзіне ночы, жыхароў квартала Сен-Рош абудзілі ад сну немые крыкі, што чуліся, відаць, з пятага паверха дома на вуліцы Морг, у якім, як было вядома, жылі толькі мадам Л'Эспанэ і яе дачка мадэмуазель Каміла Л'Эспанэ. Пасля некаторай затрымкі, якая была выклікана спробай зайсці ў дом звычайным шляхам, дзверы пад'езда адчынілі ломам, і туды зайшлі восем ці дзесяць чалавек суседзяў і разам з імі два жандары. Да таго часу крыкі ўжо сціхлі, але калі згаданая група людзей адолела першы

<sup>1</sup> Страціла былое гучанне першая літара (лац.).

пралёт лесвіцы, яны пачулі, як недзе, відаць, на верхніх паверхах, грубымі галасамі сварыліся не менш двух чалавек. Пакуль дабеглі да другой лесвічнай пляцоўкі, і гэтыя галасы ўжо сціхлі, усюды панавала цішыня. Людзі падзяліліся на групы і пачалі працэсваць пакой за пакоем. Калі яны апынуліся ў вялікай спальні на пятым паверсе ў тыльнай частцы будынка (дзверы замкнёныя на ключ знутры таксама выламалі), дык сталі сведкамі відовішча, якое вельмі напалохала і здзівіла прысутных.

Усё ў кватэры было ў страшэнным беспарадку — усюды валялася паламаная мэбля. У пакоі стаяў толькі адзін ложка, і з яго сцягнулі і параскідалі па падлозе пасцель. На крэсле ляжала брытва з акрываўленым лязом. Да каміна прыліплі дзве-тры акрываўленыя тоўстыя пасмы вырваных, відаць, з каранем сівых валасоў. На падлозе знайшлі чатыры напалеандора, адну завушніцу з тапазам, тры срэбраныя сталовыя, тры чайныя мельхіёравыя лыжкі і два мяшчкі з залатымі манетамі амаль на чатыры тысячы франкаў. Шуфляды камоды, якая стаяла ў куце пакоя, былі выцягнуты, у іх, відаць, корпаліся, але многія рэчы засталіся на сваіх месцах. Пад пасцеллю (а не пад ложкам) быў знойдзены невялічкі жалезны сейф. Ён быў адамкнёны, і ў дзверцах яшчэ тырчэў ключ. Унутры нічога не было, акрамя некалькіх старых лістоў і іншых нязначных папер.

Ад мадам Л'Эспанэ не засталася ніякіх слядоў, але калі заўважылі ў каміне незвычайна вялікую колькасць сажы, праверылі дымаход і — які жах! — выцягнулі адтуль за галаву труп дачкі: значыць, нехта запхнуў яго ў вузкі праход, і даволі далёка. Цела было яшчэ цёплае. Як высветлілася ў час агляду, скура ў многіх месцах была паздзіраная — несумненна, вынік таго, што яе гвалтоўна запіхвалі ў комін. На твары шмат глыбокіх драпін, на шыі сіякі і глыбокія сляды ад пазногцяў, падобна на тое, што нябожчыцу душылі.

Пасля таго як старанна абшукалі ўсе куткі і нічога больш не знайшлі, усе пайшлі ўніз у брукаваны дворык за домам, дзе ўбачылі труп старэйшай жанчыны — рана на шыі была настолькі глыбокая, што калі паспрабавалі труп падняць, адразу адвалілася галава. І цела, і галава страшэнна знявечаныя, асабліва цела, якое было ўжо амаль не падобна на чалавечае.

Як нам вядома, для разгадкі гэтай жудаснай гісторыі не знойдзена пакуль што ніводнага ключа».

На другі дзень газета паведаміла новыя падрабязнасці: «*Трагедыя на вуліцы Морг*. У сувязі з гэтай неверагоднай і жудаснай аферай (слова афёра не набыло ў Францыі такога фрывольнага сэнсу) дапытаны многія асобы, але так нічога і не высветлілася.

Ніжэй даюцца найбольш істотныя сведчанні:

*Палін Дзюбур*, прачка, сведчыць, што ведала нябожчыц апошнія тры гады, прала іх бялізну. Старая пані з дачкой жылі, відаць, дружна, любілі адна адну. Плацілі вельмі добра. Наконт таго, за што яны жылі, на якія сродкі, нічога сказаць не можа. Лічаць, што мадам Л'Эспанэ зарабляла на жыццё варажбой. Гаварылі, што грошы ў яе былі. Сведка нікога чужога ў доме не сустракала — і калі прыходзіла па бялізну, і калі вяртала яе. Ведае дакладна, прыслугу яны не трымалі. Як ёй вядома, мэбля была толькі на пятым паверсе.

*Пер Маро*, уладальнік крамы па продажы тытуню, сведчыць, што на працягу чатырох гадоў прадаваў мадам Л'Эспанэ тытунь і табаку невялікімі порцыямі. Ён нарадзіўся і ўсё жыццё жыў у гэтым квартале. Нябожчыца з дачкой займалі дом, дзе былі знойдзены іх трупы, на працягу больш чым шасці гадоў. Раней там жыў ювелір, які здаваў пакоі на верхніх паверхах унаймы розным асобам. Дом належаў мадам Л'Эспанэ. Ёй не спадабалася, як кватарант адносіцца да яе маёмасці, і таму сама пераехала ў дом і адмаўляла ўсім, хто хацеў зняць той ці іншы пакой. Старая пані здзяцінела. На працягу ўсіх гэтых год сведка бачыў дачку разоў пяць-шэсць. Абедзве жанчыны жылі надзвычайна адасоблена і, паводле чутак, былі пры грашах. Чуў, суседзі гаварылі, што мадам Л'Эспанэ займалася варажбой — але ён гэтаму не верыў. Ніколі не бачыў, каб хто-небудзь заходзіў у дом, акрамя самой гаспадыні і дачкі, разы два быў прыбіральшчык, восем-дзесяць візітаў зрабіў доктар.

Прыкладна тое самае засведчылі і іншыя асобы, якія жывуць па суседству. Яны не маглі назваць нікога, хто б часта наведваўся ў дом. Невядома, ці былі ў нябожчыц сувязі са знешнім светам. Аканіцы на фасадзе адчыняліся рэдка, а тыя, што са двара, былі зачынены заўсёды, за выключэннем аднаго вялікага пакоя на пятым паверсе. Бudyнак моцны — не вельмі стары.

*Ізідор Мюзэ*, жандар, сведчыць, што яго выклікалі каля трох гадзін ночы. Калі падышоў да дома, убачыў ля ўваходных дзвярэй чалавек дваццаць-трыццаць, якія спрабавалі

зайсці ўсярэдзіну. Праз некаторы час ён узламаў дзверы, штыком, а не ломам. Зрабіць гэта было не цяжка, бо дзверы двухстворкавыя і не замкнёныя на засаўку ні зверху, ні знізу. Крыкі чуліся ўвесь час, пакуль адчынялі дзверы — а потым раптам сціхлі. Відаць, крычалі (цяжка сказаць, адзін чалавек або некалькі) у перадсмяротнай агоніі — моцна і працягла, а не адрывіста. Наверх сведка падымаўся ў ліку першых. Апынуўшыся на першай лесвічнай пляцоўцы, ён пачуў, як двое гучна і са злосцю сvaraцца — адзін хрыплым, а другі — больш пранізлівым, вельмі дзіўным голасам. Змог разабраць некалькі слоў, што сказаў першы. Ён быў француз. Можна сказаць дакладна, што не жанчына. Змог разабраць словы «Sacré» і «diable»<sup>1</sup>. Пранізлівым голасам гаварыў чужаземец. Не мог разабраць, быў гэта мужчынскі ці жаночы голас. Што гаварылі — не зразумеў, але лічыць, што мова была іспанская. Выгляд пакоя і трупаў, згодна з апісаннем сведкі, не адрозніваецца ад апісання, дадзенага ва ўчарашняй газеце.

*Анры Дзюваль*, сусед, па прафесіі сярэбранік, сведчыць, што ў ліку першых зайшоў у дом. Увогуле пацвярджае тое, што паведаміў Мюзэ. Як толькі яны зайшлі ў пад'езд, адразу ж зачынілі за сабой дзверы, каб стрымаць натоўп, які набіраўся вельмі хутка, нягледзячы на позні час. На думку сведкі, пранізлівы голас належаў італьянцу. Упэўнены, што гэта быў не француз. Не можа сказаць дакладна, што мужчына. Магла быць і жанчына. Сведка італьянскай мовы не ведае. Слоў не разабраў, але па інтанацыі лічыць, што гаварыў італьянец. Мадам Л'Эспанэ і яе дачку ведаў. Часта гутарыў з імі. Упэўнены, што пранізлівы голас не належаў ніводнай.

*Адэнгеймер*, рэстаратар. Сведка сам пажадаў даць паказанні. Так як ён французскай мовай не валодае, допыт вёўся праз перакладчыка. Ураджэнец Амстэрдама. Праходзіў каля дома, калі адтуль пачуліся крыкі. Крычалі на працягу некалькіх хвілін, відаць, дзесяці. Крыкі былі доўгія і моцныя — жудасныя і невыносныя. Быў сярод тых, хто зайшоў у дом. Згодны з ранейшымі сведчаннямі па ўсіх пунктах, акрамя аднаго. Упэўнены, што пранізлівы голас належаў мужчыне, да таго ж французу. Слоў не разабраў. Гаварылі вельмі гучна і хутка — з перапынкамі, відаць, са страхам і злосцю. Голас быў рэзкі, хутчэй рэзкі, чым пранізлівы. Не, пранізлівым яго не назваў бы. Хрыплы голас

<sup>1</sup> «Ліха на яго» і «д'ябал» (франц.).

увесь час паўтараў «Sacré» і «diable» і адзін раз сказаў «mon Dieu»<sup>1</sup>.

Жуль Міньё, банкір, фірма «Міньё і сыны», вуліца Дэлэрэн. Ён — Міньё-старэйшы. Мадам Л'Эспанэ валодала сякой-такой маёмасцю. Яна адкрыла ў іх рахунак вясной 18.. года, восем год назад. Часта рабіла ўклады — невялікімі сумами. Чэкі ніколі не выпісвала, але за тры дні да смерці асабіста ўзяла з рахунку чатыры тысячы франкаў. Грошы выплацілі золатам, і іх даставіў на дом служачы банка.

Адольф Лё Бон, служачы банка «Міньё і сыны», сведчыць, што ў той дзень, пра які ідзе размова, каля палудня, праводзіў мадам Л'Эспанэ да самага дома і аднёс чатыры тысячы франкаў, якія былі раскладзены ў два мяшэчкі. Адчыніўшы дзверы, мадэмуазель Л'Эспанэ ўзяла з ягоных рук адзін мяшэчак, а старая пані другі. Сведка развітаўся і пайшоў. Нікога на вуліцы ён тады не заўважыў. Вуліца — бакавая, вельмі ціхая.

Уільям Бёрд, кравец, сведчыць, што разам з іншымі зайшоў у дом. Англічанін. Два гады, як жыве ў Парыжы. У ліку першых падняўся па лесвіцы. Чуў, як сварыліся двое. Хрыплы голас належаў французу. Змог разабраць некалькі слоў, але ўсіх не памятае. Выразна чуў «Sacré» і «mon Dieu». Словы суправаджаліся шумам, нібыта змагаліся між сабой некалькі чалавек — чуліся шорганне ног, скрогат. Пранізлівы голас крычаў вельмі моцна, нашмат мацней, чым хрыплы. Упэўнены, што не англічанін. Хутчэй немец. Можа быць, і жанчына. Сам сведка па-нямецку не разумее.

Чатыры чалавекі на другім допыце засведчылі, што дзверы спальні, дзе знайшлі труп мадэмуазель Л'Эспанэ, на той момант, калі туды зайшлі людзі, былі замкнёны знутры. Цішыня была поўная — ні стогнаў, ні шорахаў. Калі дзверы ўзламалі, нікога там не ўбачылі. Вокны пакояў, што выходзяць на вуліцу і ў двор, былі апушчаны і наглуха замкнёны знутры. Дзверы паміж двума пакоямі былі зачынены, але не замкнёны. Дзверы з пакоя ад вуліцы ў калідор былі замкнёныя на ключ знутры. Невялічкі пакой з вокнамі на вуліцу, на пятым паверсе, той, што ў канцы калідора, быў незамкнёны, дзверы крыху прачыненыя. Ён быў поўны старых ложкаў, скрынь і іншага хламу. Усё гэта вынеслі і ўважліва агледзелі. Абшукалі ўвесь дом зверху данізу, сантыметр за сантыметрам. З дапамогай камінараў праверылі ўсе дыма-

<sup>1</sup> «Божа мой» (франц.).

ходы. У доме пяць паверхаў і яшчэ памяшканні на гарышчы (mansardes). На дах можна выйсці праз лаз, але ён быў надзейна забіты цвікамі — і, відаць, шмат год не адчыняўся. Час, што прайшоў паміж тым, як пачулі галасы, і тым, калі адчынілі дзверы, вызначаецца сведкамі парознаму. На думку адных, прайшло ўсяго тры хвіліны, другіх — цэлых пяць. Каб адчыніць дзверы, спатрэбілася шмат намаганняў.

*Альфонса Гарсія*, трунар, засведчыў, што жыве на вуліцы Морг. Іспанец па нараджэнні. Разам з іншымі быў у доме. Наверх не падымаўся. Слабыя нервы, яму нельга хвалявацца. Галасы чуў. Хрыпла гаварыў француз. Што ён сказаў, разабраць не мог. Пранізлівым голасам гаварыў англічанін, у гэтым сведка ўпэўнены. Па-англійску не разумее, мяркую па інтанацыі.

*Альберта Мантані*, уладальнік магазіна гатовага адзення, засведчыў, што ў ліку першых падняўся па лесвіцы. Галасы, пра якія ідзе размова, чуў. Хрыпла гаварыў француз. Разабраў некалькі слоў. Здалося, што некага папракалі. З таго, што крычаў пранізлівы голас, не зразумеў нічога. Словы сыпаліся часта, але нераўнамерна. Здаецца, гаварыў рускі. Пагаджаецца з ранейшымі сведчаннем. Сам ён італьянец. З рускімі размаўляць ніколі не даводзілася.

Некалькі сведак на другім допыце зазначылі, што коміны ў абодвух пакоях занадта вузкія, каб праз іх мог пралезці чалавек. Калі гаварылі пра «камінараў», дык мелі на ўвазе цыліндрычныя па форме шчоткі, якімі карыстаюцца для чысткі комінаў. Гэтымі шчоткамі прайшліся па ўсіх дымаходах. У доме няма чорнай лесвіцы, па якой можна было б збегчы ўніз у той час, пакуль натоўп падымаўся на пяты паверх. Труп мадэмуазель Л'Эспанэ быў настолькі шчыльна заціснуты ў коміне, што толькі агульнымі намаганнямі чатырох-пяці мужчын удалося яго адтуль выцягнуць.

*Поль Дзюма*, урач, сведчыць, што яго выклікалі аглядзець трупы недзе на досвітку. Абодва ляжалі на голым ложку ў пакоі, дзе знайшлі мадэмуазель Л'Эспанэ. Усё цела дачкі было ў сіняхах і драпінах. Гэта ў дастатковай меры тлумачыцца тым, што яе запіхвалі ў дымаход. Асабліва пашкоджана шыя. Крыху ніжэй падбародка некалькі глыбокіх драпін і шэраг сінякоў — відавочна, сляды пальцаў. Твар страшэннага колеру, вочы павылазілі з арбіт. Язык ледзь не наскрозь пракушаны. Вялікі сіняк на ніжняй частцы жывата сведчыць пра тое, што тут націскалі каленам. На думку месье Дзюма, мадэмуазель Л'Эспанэ была

задушана адной альбо некалькімі невядомымі асобамі. Труп маці жудасна знявечаны. Усе косці правай рукі і нагі ў той ці іншай ступені падаманыя. Пашчэплены tibia<sup>1</sup> і рэбры з левага боку. Усё цела ў сіняхах і драпінах. Цяжка вызначыць, чым нанесены гэтыя пашкодванні. Гэта можна было зрабіць і тоўстай палкай, і жалезным ломам, і крэслам — любой важкай і тупой рэччу ў руках вельмі дужага чалавека. У жанчыны не хапіла б сілы так моцна ўдарыць. Галава забітай, калі яе ўбачыў урач, ляжала асобна ад цела і таксама была вельмі знявечаная. Горла перарэзалі, відавочна, вельмі вострым інструментам, магчыма, брытвай.

Аляксандр Эццен, хірург, быў выкліканы разам з месье Дзюма, каб агледзець трупы. Далучаецца да сведчання і думак калегі.

Больш нічога істотнага высветлена не было, хоць дапыталі яшчэ некалькі чалавек. У Парыжы ніколі раней не чулі пра забойства, здзейсненае ў такіх загадкавых і забытаных абставінах, калі гэта на самай справе забойства. Паліцыя ў поўнай разгубленасці — незвычайная з'ява ў такіх справах. Няма нават намёку на магчымую разгадку».

У вячэрнім выпуску газеты паведамлялася, што ў квартале Сен-Рош па-ранейшаму пануе страшэнны перапалох і што згаданы дом зноў старанна абшукалі і яшчэ раз дапыталі сведак, але ўсё аказалася дарэмна. Дадаткова паведамлялася, што арыштавалі і пасадзілі за краты Адольфа Лё Бона, хоць, здавалася, ніякіх новых фактаў у дачыненні да яго, апрача тых, што паведамляліся, устаноўлена не было.

Дзюпэн, здавалася, вельмі цікавіўся ходам следства — зрэшты, я меркаваў так па яго паводзінах, бо ніякіх заўваг з яго боку не чуў. І толькі калі з'явілася вестка аб арышце Лё Бона, ён пацікавіўся маёй думкай наконт забойства.

Я мог толькі пагадзіцца з усім Парыжам, што гэту таямніцу разгадаць нельга. Я не бачыў ніякіх шляхоў, якія б маглі вывесці на след забойцы.

— Мы не павінны меркаваць аб магчымых шляхах на падставе такога павярхоўнага вышуку, — заўважыў Дзюпэн. — Парыжская паліцыя, якую так хваляць за праніклінасць, на самай справе толькі хітрая — і не больш таго. У яе дзеяннях няма сістэмы, агенты жывуць адным момантам. Займаюцца дэманстрацыяй шматлікіх прыёмаў, але нярэдка гэтыя прыёмы настолькі не адпавядаюць аб'ектам вышуку, што

<sup>1</sup> Галёначная косць (лац.).



на думку приходзяць словы месье Журдэна, які загадваў прынесці robe-de-chambre — pour mieux entendre la musique<sup>1</sup>. Вынікі іх дзейнасці нярэдка сапраўды ўражваюць, але дасягаюцца яны ў большасці выпадкаў стараннасцю і энергічнасцю. Калі гэтыя якасці адсутнічаюць, іх задумы аказваюцца марнымі. Відок, напрыклад, вельмі здагадлівы і ўпарты чалавек. Але калі яму бракуе інтэлекту, дык ён увесь час блытаецца, робячыся ахвярай сваёй мітуслівасці. Бачанне аб'екта скажаецца, бо ён трымае яго занадта блізка ад вачэй. Ён, бадай, здольны бачыць адну-дзве дэталі выразна, але адначасова ўвесь аб'ект вывучэння абавязкова аказваецца па-за межамі зроку. Такім чынам, існуе такая з'ява, як залішняе паглыбленне. Праўда — не заўсёды на дне глыбокага калодзежа. Акрамя таго, што датычыцца найбольш важных ведаў, дык яны, я ўпэўнены, непазбежна ляжаць на паверхні. Глыбіня — у тых безданях, дзе мы шукаем гэтыя веды, а не на горных вышынях, дзе іх знаходзім. Характар і карані вось такіх памылак можна вызначыць шляхам назірання за нябеснымі целамі. Калі глядзець на зорку па-рознаму — зірнуць на яе скаса, паступова павярнуць да яе знешнюю частку сятчаткі (больш адчувальную да ледзь прыкметных водбліскаў святла, чым яе ўнутраны бок), убачыць зорку выразна, — можна выбраць найлепшы шлях да ўяўлення аб яе бляску — бляску, які робіцца ўсё больш цьмяным, чым шырэй наш позірк ахоплівае зорку. У апошнім выпадку ў вока трапляе фактычна больш промяў, але ў першым — больш вострая ўспрымальнасць. У выніку беспадстаўнай заглыбленасці думкі збіваюцца і паслабляюцца, так і Венера можа растаць на нябесным купале, калі ўзірацца ў яе занадта ўпарта альбо занадта засяроджана.

Што ж датычыцца гэтых забойстваў, давай зробім самастойныя вышукі, перад тым як выказаць пра іх сваю думку. Расследаванне пазабавіць нас. — (Я падумаў, што слова пазабавіць — недарэчнае ў дадзеным выпадку, але змоўчаў.) — Акрамя таго, Лё Бон аднойчы зрабіў мне паслугу, за якую я не магу не быць яму ўдзячным. Пойдзем і агледаім будынак самі. Я знаёмы з Ж., прэфектам паліцыі, таму мы без цяжкасці атрымаем неабходны дазвол.

Атрымаўшы дазвол, мы адразу ж рушылі на вуліцу Морг. Гэта ціхі завулак, які злучае вуліцы Рышэльє і Рош. Квартал быў далёка ад месца нашага жыхарства, і таму

<sup>1</sup> Халат — каб лепш чуць музыку (франц.).

мы дабраліся туды толькі пад вечар. Дом знайшлі адразу ж, бо вакол яго па-ранейшаму было шмат людзей, якія, стоячы на процілеглым баку вуліцы, з пустой цікавасцю пазіралі на зачыненыя аканіцы. Гэта быў звычайны парызскі асабняк з шырокімі дзвярамі параднага ўвахода, да якога збоку прыляпілася будка з адсоўным акенцам, па якім можна было здагадацца, што гэта *loge de concierge*<sup>1</sup>. Перад тым як зайсці ў дом, мы прайшліся па вуліцы, звярнулі ў завулак, зноў звярнулі, прайшліся каля дома са двара — увесь гэты час Дзюпэн вывучаў квартал, сам дом з незвычайнай пільнасцю, хоць я не разумеў, што яго магло так зацікавіць.

Вярнуўшыся тым жа шляхам да ўвахода, мы пазванілі і, паказаўшы адпаведныя паперы, атрымалі ад дзяжурных паліцэйскіх дазвол зайсці ўсярэдзіну. Мы пайшлі наверх, у пакой, дзе была знойдзена мадэмуазель Л'Эспанэ і дзе ўсё яшчэ ляжалі абодва трупы. Там па-ранейшаму быў беспарадак, бо ўсё, як гэта звычайна робіцца, захоўвалася ў непарушнасці. Нічога новага ў параўнанні з тым, што пісала «Судовая газета», я не заўважыў. Дзюпэн, аднак, уважліва агледзеў кожную дробязь, не абмінуў і трупаў. Потым мы зайшлі ў іншы пакой і спуціліся ў двор, — увесь гэты час нас суправаджаў паліцэйскі. Агляд працягваўся да самай цемры, толькі з яе надыходам мы нарэшце развіталіся. На зваротным шляху да дома мой прыцель зайшоў на хвіліну ў рэдакцыю адной ранішняй газеты.

Я ўжо гаварыў, што рэдакцыя майго сябра была самая нечаканая, але *Je les menageais*<sup>2</sup>: у англійскай мове няма адпаведнага эквіваленту. У той вечар у яго не было настрою весці гаворку пра забойства, і завёў ён яе толькі апоўдні наступнага дня. Менавіта тады ён спытаў мяне, ці заўважыў я што-небудзь *асаблівае* ў той сцэне жорсткасці. Ён вымавіў слова «асаблівае» з такім націскам і такім дзіўным тонам, што я, не разумеючы чаму, скалануўся.

— Не, нічога *асаблівага*, — адказаў я, — ва ўсялякім разе, у параўнанні з тым, што паведамлялася ў газеце.

— Баюся, што «Гэзэт», — запырэчыў Дзюпэн, — не спасцігла ўсяго наймавернага жаху таго, што здарылася. Але забудзем пра дылетанцкія разважанні прэсы. Здаецца, што загадку лічаць невырашальнай з тае самае прычыны, якая дае падставу ставіцца да яе, як да вельмі зразумелай —

<sup>1</sup> Памяшканне кансьержа (франц.).

<sup>2</sup> Я іх шанаваў (франц.).

я маю на ўвазе *outré*<sup>1</sup> характар яе асаблівасцей. Паліцыю, відаць, збіла з толку адсутнасць матывацыі не столькі забойства, колькі жорсткасці, з якой яно было здзейснена. Іх таксама бянтэжыць, здавалася, невырашальная супярэчнасць: сведкі чулі, як нехта сварыўся, але наверсе нікога, акрамя забітай мадэмуазель Л'Эспанэ, не знайшлі. Выйсці ж адтуль, каб не заўважылі людзі, што падымаліся па лесвіцы, было немагчыма. Страшэнны беспарадак у пакоі, заціснуты ў комін уніз галавой труп, жажліва знявечанае цела старой — гэтых абставін, а таксама тых, пра якія я толькі што гаварыў, і іншых, што не варта ўспамінаць, было дастаткова, каб спаралізаваць высілкі ўлад, якія, нягледзячы на сваю *пранікліваць*, якой яны так ганарацца, апынуліся ў тупіку. Яны сталі ахвярамі грубай, але вельмі распаўсюджанай памылкі, зблытаўшы незвычайнае з незразумелым. Але менавіта дзякуючы адхіленню ад звычайнага і адкрываецца прастор, калі гэта сапраўды магчыма, для розуму ў пошуках ісціны. У вышуках, нахштальт гэтых, якімі мы цяпер займаемся, трэба ставіць не столькі пытанне «Што здарылася?», колькі «Што здарылася такое, чаго ніколі раней не здарылася?». І на самай справе існуе непасрэдная суадноснасць паміж лёгкасцю, з якой я прыйду ці ўжо прыйшоў да разгадкі гэтай таямніцы, і яе невырашальнасцю, якая існуе на думку паліцэйскіх.

Я глядзеў на Дзюпэна ў немым здзіўленні.

— Цяпер я чакаю, — працягваў той, пазіраючы на дзверы, — чалавека, які, відаць, не быў непасрэдным выканаўцам тых жорсткіх забойстваў, але ў нейкай ступені меў дачыненне да іх здзяйснення. Што датычыцца самай жудаснай часткі злачынства, дык тут ён, відаць, не вінаваты. Спадзяюся, што не памыляюся ў сваім меркаванні, бо на ім будзе раскрыццё ўсёй таямніцы. Я чакаю, што гэты чалавек прыйдзе сюды, у гэты пакой, з хвіліны на хвіліну. Праўда, ён можа і не з'явіцца, але больш верагодна, што ён усё-такі будзе тут. Калі ж ён прыйдзе, неабходна яго затрымаць. Вось пісталеты; мы абодва здолеем выкарыстаць іх належным чынам, калі ўзнікне патрэба.

Я ўзяў пісталеты, амаль не разумеючы, што раблю, не верачы пачутаму, а Дзюпэн працягваў свой маналог. Я ўжо гаварыў, што ў такія моманты яго паводзіны набывалі абстрактны характар. У сваіх разважаннях ён, здавалася, звяртаўся да мяне. Гаварыў ён ціха, але нешта ў яго

<sup>1</sup> Утрыраваны (*франц.*).

інтанацыі гучала так, нібыта ён звяртаўся да кагосьці на вялікай адлегласці, не адводзячы ад сцяны пазбаўленых усялякага выразу вачэй.

— Тое, што галасы, якія пачулі людзі, што беглі па лесвіцы, не належалі нябожчыцам — дастаткова абгрунтавана доказамі. У выніку зніклі ўсялякія сумненні наконт таго, што старая кабета магла спачатку забіць дачку, а потым кончыць самагубствам. Я гавару пра гэта таму, каб растлумачыць ход сваіх меркаванняў, бо фізічнае сілы мадам Л'Эспанэ было зусім недастаткова, каб запіхнуць труп дачкі ў комін, дзе яго знайшлі, ды і выгляд яе цела выключае ўсялякую думку аб самазабойстве. Забойства, такім чынам, было здзейснена нейкім трэцім бокам, менавіта яму і належалі галасы людзей, што сварыліся паміж сабой. Давай звернемся цяпер не ўвогуле да сведчання пра тыя галасы, а да таго, што было «асаблівае» ў тых сведчаннях. Ты заўважыў у іх што-небудзь «асаблівае»?

Я заўважыў, што калі ўсе сведкі пагаджаліся ў сваіх меркаваннях наконт таго, што хрыплы голас належаў французу, то думкі наконт пранізлівага, альбо, як адзін сведка сказаў, рэзкага голасу значна разыходзіліся.

— Гэта было само сведчанне, — запярэчыў Дзюпэн, — але яго асабліваць у іншым. Ты не заўважыў самае характэрнае. А тое-сёе *варта было* заўважыць. Меркаванні сведкаў наконт хрыплага голасу, як ты адзначыў, супалі і былі аднадушныя. Што ж датычыцца пранізлівага голасу, асабліваць тут вынікае не з таго, што іх паказанні не супалі, а з таго, што, калі італьянец, англічанін, іспанец, галандзец і француз спрабавалі апісаць яго, кожны адзначыў, што голас належыць *іншаземцу*. Кожны ўпэўнены, што гаварыў не яго суайчыннік. І кожны суадносіў яго не з голасам прадстаўніка нацыі, на мове якой ён мог гаварыць, а з той ці іншай іншаземнай гаворкай. Француз лічыць, што гэта голас іспанца і што «змог бы разабраць некалькі слоў, калі б быў знаёмы з іспанскай мовай». Галандзец сцвярджае, што гэта быў француз, але мы ведаем, што, як было заяўлена, «так як сведка не разумее французскай мовы, допыт вёўся праз перакладчыка». Англічанін лічыць, што гэта голас немца і што ён «не разумее нямецкай мовы». Іспанец упэўнены, што гаварыў англічанін, «але мяркуе аб гэтым па інтанацыі, бо не ведае англійскай мовы». Італьянец лічыць, што голас рускага, але «ніколі не гаварыў з сапраўдным рускім». Думка другога француза, акрамя таго, адрозніваецца ад меркавання першага, і ён упэўнены, што голас належаў

італьянцу, але, сам не валодаючы гэтай мовай, як і іспанец, «грунтуе свае меркаванні на інтанацыі». Як бачым, голас мусіў быць сапраўды незвычайным, калі пра яго атрымалі такія сведчанні! — і калі ў яго інтанацыі нават выхадцы з пяці вялікіх рэгіёнаў Еўропы не маглі разабраць штосьці ім знаёмае! Ты скажаш, што гэта мог быць голас азіята або афрыканца. І азіятаў, і афрыканцаў — не так многа ў Парыжы, але, не адмаўляючы цалкам такой ідэі, я проста звярну тваю ўвагу на наступныя тры акалічнасці. Голас быў вызначаны адным сведкам «хутчэй рэзкім, чым пранізлівым». На думку двух іншых, гаворка была «хуткая, але няроўная». Нікому не ўдалося разабраць ніводнага слова, ніводнага гуку.

— Не ведаю, — працягваў Дзюпэн, — якое ўражанне могуць выклікаць у цябе мае меркаванні, але я не вагаючыся заяўляю, што абгрунтаваных высноў, якія вынікаюць на падставе гэтай часткі сведчанняў — той часткі, што датычыцца хрыплага і пранізлівага голасу, — дастаткова для таго, каб узніклі падазрэнні, якія вызначаць далейшы ход разгадкі таямніцы. Скажаўшы «абгрунтаваныя высновы», я не вельмі дакладна выказаў свае думкі. Я меў на ўвазе, што гэта адзіныя магчымыя высновы і што яны *непазбежна* вядуць да падазрэння, як да адзінага выніку. Аднак, чаго датычыцца гэта падазрэнне, я пакуль не скажу. Проста хачу, каб ты меў на ўвазе, што для мяне яно было дастаткова пераканаўчае, каб надаць канкрэтную форму — адпаведны напрамак — маім вышукам у спальні старой жанчыны.

Давай у думках вернемся ў той самы пакой. Што перш за ўсё мы будзем там шукаць? Выхад, які выкарысталі забойцы. Мы з табой, вядома, не верым у звышнатуральныя з'явы. Не злыя ж духі забілі мадам і мадэмуазель Л'Эспанэ. Тыя, хто здзейсніў забойства, існавалі рэальна і, каб знікнуць, карысталіся рэальнымі шляхамі. Але якімі? На щчасце, ёсць толькі адзін спосаб вырашыць гэту праблему, і гэты спосаб *павінен* прывесці нас да канкрэтнай высновы. Давай разгледзім паслядоўна ўсе магчымыя шляхі ўцёкаў. Зразумела, што ў той час, калі натоўп бег уверх па лесвіцы, забойцы былі ў спальні, дзе знайшлі мадэмуазель Л'Эспанэ. Таму выходы мы шукаем толькі ў гэтых двух памяшканнях. Паліцэйскія абшукалі ўдоўж і ўпоперак падлогу, столь, кожную цагліну ў сценах. Ніводзін *патаемны* выхад не мог аказацца па-за межамі іх пільнай увагі. Але, не давяраючы іх вачам, я правярыў усё сам. Што ж,

патаемных выхадаў там не было. Абое дзвярэй з пакояў у калідор былі надзейна замкнёныя, ключы ўстаўлены знутры. Звернемся цяпер да дымаходаў. Хоць у ніжняй іх частцы шырыня звычайная, вышэй яны звужаюцца настолькі, што там не пралезе нават больш-менш укармлены кот. Упэўніўшыся, што ўсе згаданыя шляхі для ўцёкаў — абсалютна немагчымыя, нам не застаецца нічога іншага, як звярнуць сваю ўвагу на вокны. Калі б хто паспрабаваў вылезці праз вокны, што ў пакоі ад вуліцы, гэта б адразу заўважылі людзі, што тоўпіліся на вуліцы. Забойцы *мусілі* ў такім выпадку ўцякаць праз вокны, што выходзяць у двор. Што ж, прыйшоўшы да гэтай высновы шляхам такіх лагічных разважанняў, нам, як прыхільнікам філасофскага падыходу да вышукаў, не варта адмаўляцца ад яе на падставе таго, што здаецца на першы погляд немагчымым.

У спальні дзве акон. Адно з іх нічым не застаўлена і відаць зверху данізу. Другое ж унізе закрыта прысунутай упрытык спінкай грувасткага ложка. Першае акно было надзейна зачынена знутры. Усе намаганні падняць яго аказаліся марнымі. Злева ў аконнай раме была знойдзена шырокая дзірка з забітым туды па самую галоўку вялікім цвіком. Калі агледелі другое акно, дык знайшлі такі самы цвік, які быў гэтак жа забіты ў раму; энергічныя спробы падняць гэта акно таксама аказаліся марнымі. Такім чынам палічылі цалкам пераканалася, што злачынцы не маглі ўцячы гэтым шляхам, і менавіта таму палічылі за лішняе выцягваць цвікі і адчыняць вокны.

Мае назіранні былі ў пэўнай меры больш уважлівыя, я ўжо тлумачыў чаму. Мне трэба было даказаць, што ўсё тое, што здавалася немагчымым, на самай справе зусім не такое.

Я пачаў разважаць *aposteriori*<sup>1</sup>. Забойцы, скажам, вылезлі праз адно з тых акон. Калі так, то яны не маглі зачыніць вокны знутры, іх жа знайшлі апушчанымі, — гэта акалічнасць, бо яна была відавочная, спыніла пошукі паліцэйскіх. Усё ж такі рамы *былі* замкнёныя. У такім разе яны *навінны былі* зачыняцца аўтаматычна. Ад такой высновы адмовіцца было немагчыма. Я падышоў да свабоднага акна, не без цяжкасці выцягнуў цвік і паспрабаваў падняць раму. Як я і думаў, яна не паддавалася. Тады я зразумеў, што існуе патаемная спружына, і дзякуючы гэтай ідэі я ўпэўніўся, што мае меркаванні, урэшце, былі правільныя, якімі б таямнічымі па-ранейшаму ні здаваліся акалічнасці,

<sup>1</sup> У зваротным напрамку (*лац.*).

звязаныя з цвікамі. У выніку стараных пошукаў тая самая патаемная спружына знайшлася. Я націснуў на яе, задаволены сваёй знаходкай, але абмежаваўся толькі гэтым, не спрабуючы падняць акно.

Я ўставіў цвік назад і ўважліва агледзеў яго. Чалавек, які вылез праз акно, мог звонку апусціць раму, і спружына спрацавала б, але як уставіць цвік назад? Выснова была простая і зноў жа адпавядала ходу маіх даследаванняў. Забойцы павінны былі ўцякаць праз другое акно. Калі меркаваць, што спружыны на кожнай раме былі аднолькавыя, а гэта было верагодна, тады павінна быць розніца паміж цвікамі альбо паміж тым, як яны ўстаўлены ў рамы. Стаўшы на ложка, я зазірнуў за яго спінку, уважліва агледзеў другую раму. Правёў па ёй рукой і адразу ж намацаў спружыну і націснуў на яе. Потым я агледзеў цвік. Ён быў такі ж тоўсты, як і першы, і таксама ўваходзіў у раму амаль па самую галоўку.

Калі ты скажаш, што гэта мяне збянтэжыла, значыць, ты не зразумеў характару індуктыўнага спосабу мыслення. Гаворачы мовай паляўнічых, я ніводнага разу «не згубіў следу». Нюх усё ж мяне не падвёў. Ва ўсім ланцугу разважанняў не знайшлося ніводнага разарванага звяна. Я прайшоўся па ўсім ланцугу — і ў канцы знайшоў *цвік*. Ён па ўсіх прыкметах быў падобны на свайго калегу ў суседнім акне, але сам гэты факт быў абсалютна нязначны (хоць і здаваўся пераканаўчым) у параўнанні з тым меркаваннем, што якраз тут і можна знайсці ключ да разгадкі таямніцы. «Тут, відаць, нешта не так з цвіком», — падумаў я. Потым дакрануўся да яго, і ў маёй руцэ засталася галоўка цвіка разам з абломкам шпянька даўжынёй паўсантыметра. Астатняя частка цвіка засталася ў дзірцы, дзе ён, відаць, і зламаўся. Злом — даўні (бо на ім паспела з'явіцца ржа) і, відаць, быў вынікам удару малатка, які і заглыбіў уверсе рамы галоўку цвіка. Я асцярожна ўставіў назад выцягнутую частку цвіка, у выніку пачало здавацца, што цвік цэлы, нават без адзінай расколіны. Націскаючы на спружыну, я прыпадняў раму, разам з ёю паднялася і галоўка цвіка, якая моцна трымалася ў дзірцы. Я апусціў акно, і цвік зноў быў падобны на цэлы.

Такім чынам, гэтая частка загадкі была разгадана. Забойца ўцёк праз акно, якое было застаўлена ложкам. Калі ён вылез, рама апусцілася сама па сабе (альбо яе зачынілі спецыяльна) і замкнулася спружынай, паліцэйскія ж паду-

малі, што акно забіта цвіком і палічылі далейшае расследаванне немэтазгодным.

Наступнае пытанне — як злачынца спусціўся ўніз. Тут мяне задаволіла наша прагулка вакол будынка. Прыкладна за паўтара метра ад згаданага акна — громаадвод. Дацягнуцца праз такую адлегласць да акна, а тым болей залезці праз яго — немагчыма. Аднак я заўважыў, што аканіцы на пятым паверсе былі асаблівыя — парызскія цесляры называюць іх ferrades, — яны даўно выйшлі з моды, але іх часта яшчэ можна ўбачыць на старадаўніх асабняках дзе-небудзь у Ліёне альбо ў Бардо. Яны па форме нагадваюць дзверы (звычайныя, аднастворкавыя), з адной толькі розніцай, што ў ніжняй частцы рашотка, і таму за яе зручна брацца рукамі. У доме мадам Л'Эспанэ шырыня аканіц — крыху больш за метр. Калі мы бачылі іх са двара, яны былі напалову адчыненыя — гэта значыць былі перпендыкулярна сцяне. Відавочна, паліцэйскія, як і я, аглядалі дом са двара, але, гледзячы на гэтыя ferrades у папярочным разрэзе (а я ўпэўнены, што так і было), яны не ўсвядомілі, наколькі тыя былі шырокія ці, ва ўсякім разе, не надалі гэтаму належнай увагі. Карацей кажучы, упэўніўшыся, што злачынцы не маглi вылезці праз акно, яны, вядома, абмежаваліся вельмі павярхоўным аглядам. Я ж зразумеў, што калі аканіцу акна, застаўленага ложкам, расчыніць да самай сцяны, дык адлегласць паміж ёю і громаадводам будзе крыху больш за паўметра. Было таксама відавочна, што дзякуючы выключнай смеласці і спрыту можна было пералезці з громаадвода ў акно. Выцягнуўшы руку на восемдзесят сантыметраў, пры ўмове, што аканіца была адчынена насцеж, рабаўнік, відаць, ухапіўся за рашотку. Адпусціўшы потым громаадвод і ўпёршыся нагамі ў сцяну, ён мог адпіхнуцца і зачыніць аканіцу, а калі акно ў той час было адчынена, то і апынуцца ў пакоі.

Заўваж, што я гаварыў пра *выключны* спрыт, як абавязковую ўмову поспеху ў такім рызыкаўным і цяжкім учынку. Я маю намер даказаць, што, па-першае, здзейсніць такое было магчыма, а па-другое, — і гэта *самае галоўнае*, — хачу, каб ты ўявіў сабе, якую *надзвычайную*, амаль звышнатуральную спрытнасць трэба мець, каб зрабіць такі скачок.

Ты, вядома, скажаш, карыстаючыся юрыдычным лексіконам, што, каб «забяспечыць пераканаўчыя доказы, я павінен хутчэй утойваць, чым прызнаваць у поўнай меры спрытнасць, неабходную ў дадзеным выпадку». Такая прак-



тыка, можа, прыдатная да юрыспрудэнцыі, але толькі не да аналітычных разважанняў. Мая канчатковая мэта — ісціна. Бліжэйшая задача — даць табе магчымасць супаставіць *надзвычайную* спрытнасць, пра якую я толькі што гаварыў, з *вельмі своеасаблівым* пранізлівым (альбо рэзкім) голасам і невыразнай гаворкай чалавека, аб нацыянальнасці якога не знайшлося нават двух аднолькавых меркаванняў і які гаварыў так, што нельга было разабраць ніводнага складу.

Пры гэтых словах у маёй галаве мільганула нейкая яшчэ зусім цьмяная здагадка наконт таго, пра што гаварыў Дзюпэн. Здавалася, вось-вось, і я ўсё зразумею. Так часам чалавеку здаецца, што ён зараз нешта ўспомніць, але ўрэшце ўсе намаганні застаюцца марнымі. Між тым мой прыцель працягваў:

— Як бачыш, я раблю цяпер націск не на пытанні аб тым, як забойца ўцёк з дому, а як ён там апынуўся. Мне хацелася, каб ты ўсвядоміў, што і тое і другое было здзейснена адным і тым жа шляхам і ў адным і тым жа месцы. А зараз вернемся ў пакой. Што мы там убачылі? Як паведамлялася ў газетах, шуфляды камоды былі перарыты, хоць многія рэчы засталіся на сваіх месцах. Такое заключэнне з'яўляецца абсурдным. Яно не больш чым меркаванне, ды і то — не вельмі разумнае. Адкуль мы можам ведаць, што там было раней, можа, у шуфлядах і не было нічога, акрамя знойдзеных рэчаў? Мадам Л'Эспанэ і яе дачка жылі вельмі адасоблена, нікога не прымалі і рэдка выходзілі на людзі — у іх не было патрэбы часта мяняць уборы. Убранні, якія знайшлі, ва ўсякім разе, не самыя горшыя, што маглі мець гэтыя пані. Калі злодзей паквапіўся на адзенне, дык чаму ён не ўзяў самых лепшых рэчаў — чаму не захапіў з сабой усяго. Да таго ж, калі ён спакусіўся жаночай бялізнай, чаму ён адмовіўся ад чатырох тысяч франкаў золатам? Бо золата ж засталася ў пакоі. Суму, згаданую месье Міньё, банкірам, амаль нескранутай знайшлі ў мяшэчках, што ляжалі на падлозе. Таму я хачу, каб ты выкінуў з галавы памылковае меркаванне аб матывах забойства, якія ўзніклі ў паліцэйскіх галовах на падставе той часткі сведчанняў, у якой ішла размова пра дастаўленыя на дом грошы. Супадзенні, у дзесяць разоў больш здзіўляючыя, чым дастаўка грошай, а потым забойства праз тры дні пасля атрымання іх кліентам, здарваюцца кожную гадзіну на працягу ўсяго нашага жыцця, мы іх нават не заўважаем. Супадзенні — гэта наогул вялікая перашкода на шляху тых філосафаў, адукацыя якіх не прадугледжвала знаёмства з тэорыяй верагоднасці — той самай

тэорыі, якой найбольш слаўныя аб'екты чалавечых даследаванняў абавязаны сваёй не менш слаўнай ілюстрацыяй. Вядома, калі б у дадзеным выпадку золата знікла, да таго факта, што яго прынеслі за тры дні да забойства, ставіліся б як да чагосьці больш значнага, чым простае супадзенне. Гэты факт пацвердзіў бы менавіта такую версію матыву забойства. Але калі з улікам рэальных акалічнасцей справы мы будзем лічыць золата матывам гэтага гвалтоўнага злачынства, то павінны пагадзіцца з тым, што злачынца быў настолькі нерашучы і настолькі дурны, што забыўся і пра золата, і пра тое, дзеля чаго ён усё гэта зрабіў.

Цвёрда памятаючы пра тыя акалічнасці, на якія я звярнуў тваю ўвагу: своеасаблівы голас, надзвычайную спрытнасць і незразумелую адсутнасць матыву ў такім неверагодна жорсткім забойстве, — зноў звернемся да жудаснай карціны злачынства. Вось ахвяра, якую задушылі голымі рукамі і запхнулі ў дымаход уніз галавой. Звычайныя злачынцы так не забіваюць. І ва ўсякім разе не хаваюць трупаў забітых. Пагадзіся, у тым, што труп заціснулі ў дымаход, ёсць нешта больш чым ненатуральнае — гэта ніякім чынам не адпавядае нашым уяўленням пра чалавечыя ўчынкі, калі нават і ўявіць, што дзейнічалі канчаткова дэградываныя тыпы. Уяві сабе, якую трэба мець сілу, каб запхнуць труп у дымаход — знізу ўверх, што некалькі мужчын агульнымі намаганнямі ледзь выцягнулі яго адтуль — зверху ўніз.

Звярні ўвагу і на іншыя праявы гэтай неверагоднай сілы. На каміне знайшлі тоўстыя пасмы — вельмі тоўстыя — сівых чалавечых валасоў. Іх павыдзіралі з каранямі. Ты ўяўляеш, колькі трэба сілы, каб вырваць вось так з галавы адразу дваццаць або трыццаць валасоў! Ты ж, як і я, бачыў тыя пасмы. На каранях — жудаснае відовішча! — запякліся кавалкі скуры, паздзіранай з галавы — доказ той наймавернай сілы, з якой адным махам вырвалі з каранямі, відаць, паўмільёна валасоў. Горла старой не проста перарэзалі — адсеклі галаву, а ў руках забойцы была звычайная брытва. Звярні таксама ўвагу на звярыную жорсткасць злачынства. Я не гавару ўжо пра сінякі на целе мадам Л'Эспанэ. Месье Дзюма і яго шаноўны калега месье Эцъен лічаць іх вынікам удараў нейкай тупой зброяй, і трэба сказаць, панове маюць рацыю. Тупой зброяй, цяпер гэта ўжо відавочна, быў брук, на якім аказалася мадам Л'Эспанэ, калі вывалілася з акна, застаўленага ложкам. Аднак гэта ідэя, якая, хоць і здаецца цяпер вельмі проста, не прыйшла ў галаву паліцэйскім, яны не звярнулі ўвагі на шырыню аканіц — і гэта

таму, што праз тыя самыя цвікі канчаткова атрафіраваліся ўсе іх здольнасці думаць і такім чынам пагадзіцца з магчымасцю таго, што вокны ўсё ж маглі адчыняцца.

Калі цяпер яшчэ і ўважліва паразважаць наконт незразумелага беспарадку ў спальні, застаецца толькі супаставіць наймаверны спрыт, нечалавечую сілу, звярыную жорсткасць, беспадстаўнасць крывавага забойства, неверагодную жахлівасць зусім не ўласцівых чалавеку паводзін і незразумеласць інтанацыі голасу людзям самых розных нацыянальнасцей, якія не змаглі разабраць не тое што ніводнага слова, але нават складу. Што ж вынікае з усяго гэтага? Які вобраз я стварыў у тваім уяўленні?

У мяне ад гэтага пытання па цэле папаўзлі мурашкі.

— Вар'ят, — усклікнуў я, — гэта справа рук шаленца, які, відаць, уцёк з бліжэйшага вар'яцкага дома.

— У нейкай ступені, — заўважыў Дзюпэн, — твая версія не такая ўжо і недарэчная. Але выкрыкі вар'ята нават у час самых шалёных прыпадкаў непадобныя на гукі таго голасу, што чулі людзі, калі беглі ўверх па лесвіцы. У вар'ята ёсць нацыянальнасць, мова. Ён можа вярзці нешта незразумелае, вымаўляючы словы без усялякай сувязі, але захоўваючы тым не менш сувязь паміж складамі. Апрача таго, валасы чалавека, хоць і вар'ята, непадобныя на тыя, што я трымаю ў руцэ. Я выцягнуў гэтую пасмачку са счэпленых у кулак пальцаў мадам Л'Эспанэ. Ну, што ты наконт гэтага скажаш?

— Дзюпэн! — усклікнуў я канчаткова разгублены. — Валасы гэтыя вельмі незвычайныя — яны не чалавечыя!

— А я і не сцвярджаю, што яны чалавечыя, — сказаў Дзюпэн, — але перш чым прыйсці да нейкай высновы, хачу, каб ты зірнуў вось на гэты рысунак, які я намалюваў на паперы. Гэта дакладная ілюстрацыя той часткі сведчання, дзе ішла гаворка пра «чорныя сінякі і глыбокія сляды ад пазногцяў» на шыі мадэмуазель Л'Эспанэ, а таксама і другога сведчання, якое атрымалі ад паноў Дзюма і Эцьена, дзе ішла размова пра «шэраг сініх плям, што відавочна былі слядамі пальцаў».

— Пагадзіся, — працягваў мой прыяцель, распраўляючы перада мной на сталае паперу, — што, мяркуючы па рысунку, хватка моцная і ўчэпістая. У ахвяру ўпіліся ўсімі пальцамі і не адпускалі шыю, пакуль нябожчыца не сканала. Паспрабуй зараз адначасова пакласці пальцы на ўсе адпаведныя адбіткі. Паглядзім, як табе гэта ўдасца.

Я паспрабаваў зрабіць так, як сказаў Дзюпэн, але ў мяне нічога не атрымалася.

— Можа, мы робім гэта не так, як трэба, — сказаў Дзюпэн. — Папера ляжыць на роўнай паверхні, чалавечая ж шыя — круглая. Вось палена, прыкладна такога ж радыуса, што і шыя. Абгарні яго паперай з рысункам і паспрабуй правесці эксперымент яшчэ раз.

Я ўсё зрабіў, як ён сказаў, але зрабіць гэта было яшчэ больш цяжка, чым раней.

— Гэта, — сказаў я нарэшце, — адбітак не чалавечай рукі.

— А зараз, — прапанаваў Дзюпэн, — прачытай вось гэты ўрываек з Кюёе<sup>1</sup>.

Гэта былі падрабязныя анатамічнае і агульнае апісанні бурага арангутанга, які водзіцца на Ост-Індскіх астравах. Велізарная жывёла, яе наймаверныя моц і спрыт, неўтаймавальная злосць і надзвычайныя здольнасці да пераймання — агульнавядомыя. Я адразу ж зразумеў увесь жах забойства.

— Апісанне пальцаў, — сказаў я, закончыўшы чытанне, — дакладна супадае з рысункам. Цяпер я разумею, што ніякая другая жывёла, акрамя арангутанга, не магла пакінуць такіх адбіткаў, якія ты тут намаляваў. Жмуток рудой поўсці таксама адпавядае апісанню, дадзенаму Кюёе. Але я ніяк не магу зразумець акалічнасцей гэтай жажлівай таямніцы. Да таго ж людзі чулі, як сварыліся два чалавекі, і адзін голас бясспрэчна належаў французу.

— Сапраўды так; і табе запомніўся выраз, які ледзь не ўсе прыпісваюць гэтаму голасу, — «Mon Dieu!». Гэтыя словы, улічваючы абставіны, як справядліва ахарактарызаваў адзін сведка (Мантані, уладальнік магазіна), выказвалі пратэст і папрок. Таму менавіта з дапамогай гэтых двух слоў я і спадзяваўся знайсці разгадку да таямніцы. Нейкі француз быў сведкам забойства. Магчыма, і нават больш чым верагодна, ён не вінаваты ў крывавым забойстве. Арангутанг мог ад яго ўцячы. Француз жа, відаць, адшукаў яго ў тым самым пакоі, але ў сумятні, што там узнікла, не здолеў яго злавіць. Малпа па-ранейшаму на волі. Я не хацеў бы падрабязна гаварыць аб сваіх здагадках, бо пакуль не маю права называць іх інакш, таму што хісткія меркаванні, на якіх яны заснаваны, далёка не такія глыбокія, каб я мог

<sup>1</sup> Жорж Кюёе — французскі натураліст дзевятнацатага стагоддзя, які займаўся класіфікацыяй жывёльнага свету.

канчаткова ўпэўніцца ў іх грунтоўнасці, а таксама таму, што не магу сцвярджаць, што яны будуць пераканаўчымі для іншых. Таму будзем па-ранейшаму называць іх здагадкамі і ставіцца да іх адпаведна. Калі той самы француз, як я спадзяюся, на самай справе не вінаваты ў жорсткім забойстве, дык вось гэта аб'ява, што я занёс учора вечарам па дарозе дадому ў рэдакцыю газеты «Монд», папулярнай сярод маракоў, прывядзе яго да нас.

Дзюпэн даў мне газету, і я прачытаў наступнае:

«Злоўлены — у Булонскім лесе, на досвітку — адпаведнага дня (якраз тады, калі адбылося забойства) вельмі вялікіх памераў буры арангутанг, з тых, што водзяцца на востраве Барнеа, будзе вернуты ўладальніку (згодна са звесткамі матросу мальтыйскага судна) пры ўмове дастатковых доказаў прыналежнасці яму жывёлы і кампенсацыі выдаткаў, звязаных з яе лоўляй і ўтрыманнем. Звяртацца па адрасе: дом №... па вуліцы... у Сен-Жэрменскім прадмесці, спытаць на трэцім паверсе».

— Як гэта, — спытаў я, — ты даведаўся, што гэты чалавек — матрос, ды яшчэ з мальтыйскага судна?

— Я гэтага не ведаю, — адказаў Дзюпэн. — І не ўпэўнены ў гэтым. Але вось кавалачак стужкі, якім, калі меркаваць па знешнім выглядзе і зашмальцаванасці, відавочна завязвалі валасы, queues<sup>1</sup>, якія так падабаюцца матросам. Болей таго, такі вось вузел мала хто можа завязаць, акрамя матросаў, а дакладней, мальтыйскіх матросаў. Я падабраў стужку пад громаадводам. Яна не магла належаць забітым жанчынам. Калі ж усё-такі я і памыляюся ў сваіх высновах і наконт стужкі, і наконт таго, што француз — матрос з мальтыйскага судна, вялікай бяды з таго, што я напісаў у аб'яве, — няма. Калі гэта памылка, ён проста падумае, што мяне ўвяла ў зман якая-небудзь акалічнасць, пра якую і дазнавацца не будзе. Калі ж я маю рацыю, такім чынам будзе вырашана важная справа. Як сведка, хоць і не віноўны ў забойстве, француз, натуральна, будзе вагацца, перш чым адгукнуцца на аб'яву наконт арангутанга. Разважаць ён будзе так: «Я невіноўны; да таго ж чалавек я бедны, арангутанг наогул каштуе шмат, а для такога, як я — ён сапраўднае багацце — навошта ж мне губляць яго толькі таму, што баюся невядома чаго? Ён тут, побач — толькі руку працягні. Знайшлі арангутанга ў Булонскім лесе — гэта значыць вельмі далёка ад месца таго жорсткага забойства.

<sup>1</sup> Хвасты (франц.).

Хто здагадаецца, што гэта зрабіла малпа? Паліцыя — у тупіку, не здолела знайсці нават самага нязначнага ключа да разгадкі. Калі яны і выйшлі на след малпы, ім не ўдасца даказаць, што я быў сведкам забойства або прышыць мне адказнасць за тое, што здарылася толькі таму, што я ведаў пра здарэнне. Галоўнае ж тое, што *пра мяне ведаюць*. Той, хто даў аб'яву, вызначыў мяне як уладальніка жывёлы. Не ведаю, наколькі падрабязныя яго звесткі пра мяне. Калі ж я не прызнаюся, што з'яўляюся ўладальнікам такой каштоўнай маёмасці, а гэта ўжо вядома, па меншай меры, жывёла акажацца пад падазрэннем. Такім чынам, не варта залішне звяртаць увагу на сябе ці на малпу. Лепш я з'яўлюся па аб'яве, забяру арангутанга і схавваю яго, пакуль уся гэта справа не атрымала агалоскі».

У той самы момант мы пачулі, як нехта затупаў па лесвіцы.

— Трымай пісталеты напачатковае, — звярнуўся да мяне Дзюпэн, — але не паказвай іх і не страляй без маёй каманды.

Уваходныя дзверы былі незачыненыя, наведвальнік зайшоў не пазваніўшы і пачаў уздымацца па прыступках. Але, відаць, завагаўся. Мы пачулі, як ён пайшоў уніз. Дзюпэн кінуўся да дзвярэй, але тут мы пачулі, што прышэлец вяртаецца. Больш ён не рабіў спробы павярнуць назад, рашуча пайшоў уверх па лесвіцы і хутка пастукаў у дзверы пакоя.

— Уваходзьце! — бадзёра і добразычліва адгукнуўся Дзюпэн.

У пакой зайшоў мужчына. Гэта быў, відавочна, матрос — высокі дужы атлет. На выгляд, той яшчэ вісус, але нельга сказаць, каб ён быў зусім несімпатычны. Моцна загарэлы твар быў напалову схаваны пад бакамі і *mustachio*<sup>1</sup>. У руках матрос трымаў тоўстую дубовую палку, відаць, адзіную сваю зброю. Ён няўкладна пакланіўся і пажадаў нам «добрага вечара» на добрай французскай мове, праўда, з лёгкім неўшатэльскім акцэнтам, але ўсё ж было зразумела, што ён карэнны парыжанін.

— Сядайце, прыцель, — сказаў Дзюпэн. — Відаць, вы прыйшлі наконт арангутанга. Па праўдзе кажучы, я амаль што зайдрошчу вам, выдатны экзэмпляр і, безумоўна, вельмі каштоўны. Колькі яму год, як вы лічыце?

Матрос уздыхнуў з палёгкай чалавека, з плеч якога зваліўся важкі камень, і загаварыў упэўненым тонам.

<sup>1</sup> Вусы (*итал.*).

— Не ведаю, што вам сказаць — гады чатыры альбо пяць, не больш. Ён тут, у вас?

— Ну, што вы, не — у нас няма ўмоў для ягонага ўтрымання. Ён на платнай стайні, што па вуліцы Дзюбур, зусім побач. Можце забраць раніцай. Вядома, вам не цяжка будзе даказаць свае правы.

— Вядома, не, сэр.

— Шкада будзе развітвацца з ім, — сказаў Дзюпэн.

— Не думайце, што ўсе вашы клопаты не будуць аддзячаны, сэр, — сказаў матрос. — Нават не мог разлічваць на гэта. Ахвотна заплачу ўзнагароду за тое, што вы знайшлі жывёліну — вядома, згодна з маімі магчымасцямі.

— Што ж, — адказаў мой прыяцель, — вельмі прыстойна з вашага боку. Дайце падумаць, што ж я магу ў вас папрасіць? Ага! Слухайце. Узнагарода будзе вось якая. Вы паведаміце мне ўсю тую інфармацыю, якой вы валодаеце, пра забойства, што адбылося на вуліцы Морг.

Дзюпэн сказаў апошнія словы вельмі ціха і спакойна. Гэтак жа спакойна ён падышоў да дзвярэй, замкнуў іх і паклаў ключ у кішэню. Потым дастаў пісталет, які трымаў за пазухай, і паклаў без усялякага шуму на стол.

Твар матроса зрабіўся барвовы, нібыта яго нехта душыў за горла. Ён ускочыў і схапіўся за палку, але адразу ж асеў на крэсла, потым увесь закалаціўся і зрабіўся белы як смерць, не здольны вымавіць ніводнага слова. Мне было шчыра шкада яго.

— Паслухайце, прыяцель, — спагадліва звярнуўся да яго Дзюпэн, — паверце слову двараніна і француза — мы не збіраемся зрабіць вам нешта дрэннае. Мне добра вядома, што вы не вінаватыя ў тых крываваых забойствах, што адбыліся на вуліцы Морг. Аднак, разам з тым, нельга сцвярджаць, што вы не маеце да іх ніякага дачынення. З таго, што я ўжо сказаў, вы, відаць, здагадаліся, што я валодаю крыніцай інфармацыі наконт гэтай справы — пра існаванне якой вы нават не здагадаліся. Абставіны складваюцца наступным чынам. Вы не зрабілі нічога такога, за што вас маглі б прыцягнуць да адказнасці. Вас нельга абвінаваціць у рабаўніцтве, хоць вы маглі беспакarana завалодаць чужымі рэчамі. Вам няма чаго хаваць, і няма падстаў для ўтойвання чагосьці. З другога боку, згодна прынцыпам гонару, вы павінны засведчыць усё, што вам вядома. За кратамі аказаўся бязвінны чалавек, якога вінавацяць у забойстве, а вы можце вызначыць сапраўднага злачынцу.

Словы Дзюпэна падзейнічалі — матрос у значнай ступе-

ні ачуняў, але ад яго былой самаўпэўненасці нічога не засталася.

— Ну, што ж, застаецца спадзявацца на божую літасць,— адказаў матрос, крыху памаўчаўшы.— Няхай будзе так, я раскажу вам усё, што ведаю пра гэту справу. Трэба быць дурнем, каб спадзявацца, што вы хоць напалову паверыце маім словам. І ўсё ж я не вінаваты, і хай мяне пакараюць смерцю, але я вам раскажу ўсё як на споведзі.

Паведаміў ён, па сутнасці, наступнае. Нядаўна ён плаваў на астравы Індыйскага архіпелага. Кампанія матросаў, у якой быў і ён, выйшла на бераг у Барнеа і накіравалася на прагулку. Яны з таварышам злавілі арангутанга. Кампаньён хутка памёр, і матрос застаўся адзіным уладальнікам жывёліны. Перажыўшы шмат турбот праз неўтаймальны нораў малпы ў час вяртання на радзіму, ён нарэшце здолеў прывесці яе ў свой парыжскі дом, дзе і трымаў як мага далей ад цікаўных вачэй суседзяў, чакаючы, пакуль у арангутанга зажыве пашкоджаная на караблі нага. Матрос разлічваў яго выгадна прадаць.

Неяк вярнуўшыся дадому з гулянку, а было гэта ў тую ноч, дакладней, у тую раніцу, калі адбылося забойства, матрос убачыў у спальні арангутанга, куды той залез, вырваўшыся з суседняй каморкі, дзе яго звычайна трымалі за, здавалася, надзейна замкнёнымі дзвярамі, трымаючы ў руцэ брытву і намыліўшыся па ўсіх правілах, малпа сядзела перад люстэркам і збіралася галіцца, пераймаючы дзеянні гаспадара, за якімі, несумненна, назірала праз замочную адтуліну. Матрос напалохаўся, убачыўшы такую грозную зброю ў руках небяспечнай жывёліны, якой яна да таго ж так спрытна ўпраўлялася, і на некалькі хвілін разгубіўся. Аднак яму неаднойчы даводзілася ўтаймоўваць арангутанга нават у момант яго наймавернай раз'юшанасці пры дапамозе бізуна, таму і цяпер ён збіраўся зрабіць тое ж самае. Убачыўшы бізун, арангутанг кінуўся да дзвярэй, памічаў уніз па лесвіцы і адтуль праз акно, якое, на жаль, было адчынена, скочыў на вуліцу.

Француз у адчаі пабег наўздагон. Малпа, па-ранейшаму трымаючы ў руцэ брытву, раз-пораз спынялася, азіралася, крывіла морду ў бок гаспадара і, падпусціўшы яго зусім блізка, зноў кідалася наўцёкі. Вось такім чынам яны адбеглі далёка ад дома. Было тры гадзіны ночы, і на вуліцах панавала мёртвая цішыня. Прабягаючы па завулку каля вуліцы Морг, уцякач звярнуў увагу на святло, мігцеўшае праз адчыненае акно спальні мадам Л'Эспанэ на пятым па-



версе яе дома. Кінуўшыся ў бок будынка, арангутанг заўважыў грамаадвод, з надзвычайным спрытам палез наверх па сцяне, ухапіўся за аканіцу, якая была адчынена насцеж, і з яе дапамогай скочыў на спінку ложка. На ўсё гэта спатрэбілася менш хвіліны. Апынуўшыся ў пакоі, арангутанг штуршком зноў расчыніў аканіцу.

Матрос не ведаў, радавацца альбо бедаваць. Ён вельмі спадзяваўся злавіць уцекача, бо наўрад ці той мог выбрацца з пасткі, у якую трапіў, мінаючы грамаадвод, а тут матрос якраз і меркаваў яго падлавіць. Але, з другога боку, яго непакоіла тое, што малпа магла нарабіць у доме. Менавіта гэта прымусіла матроса рушыць услед за жывёлінай. Узлезці ўверх па грамаадводзе яму, матросу, было няцяжка; але апынуўшыся на ўзроўні акна, што было злева, ён вымушаны быў спыніцца. Адзінае, што ён мог зрабіць, дык гэта, уцапіўшыся за аканіцу, зазірнуць у акно. Ад жаху ён ледзь не зваліўся ўніз. Якраз тады і пачуліся тыя жудасныя крыкі, што абудзілі жыхароў вуліцы Морг. Мадам Л'Эспанэ і яе дачка, пераапанутыя ў начныя кашулі, відаць, разбіралі паперы ў жалезным куфэрку, выцягнутым на сярэдзіну пакоя. Ён быў адчынены, і паперы ляжалі побач на падлозе. Нябожчыцы, пэўна, сядзелі спінай да акна, і, мяркуючы па тым, што паміж з'яўленнем арангутанга і іх крыкамі прайшоў некаторы час, яны заўважылі яго не адразу, вырашыўшы, што аканіца грукнула ад ветру.

Калі матрос зазірнуў у акно, велізарная жывёліна трымала мадам Л'Эспанэ за валасы (распушчаныя, бо яна расчэсвала іх на ноч) і, імітуючы цырульніка, круціла перад яе тварам брытвай. Дачка нерухома ляжала на падлозе. Яна страціла прытомнасць. Ад крыкаў старой жанчыны і ў выніку яе супраціўлення — менавіта тады і былі выдраны з галавы валасы — мірныя, відаць, спачатку намеры арангутанга саступілі месца раз'юшанасці. Адным рашучым рухам мускулістай рукі ён ледзь зусім не адрэзаў галаву старой.

Калі жывёліна ўбачыла кроў, яе гнеў перайшоў у раз'юшанасць. Зубы арангутанга заскрыгаталі, вочы запалалі агнём. Ён кінуўся на непрытомную дзяўчыну, уцапіўся сваімі страшэннымі кіпцюрамі за горла і не расціснуў іх, пакуль тая не сканала. Азірнуўшыся ў раз'юшанасці на спінку ложка, ён разгледзеў у цемры здранцвелы ад жаху твар гаспадара. Лютасць жывёліны, якая, відаць, не паспела забыцца пра грозны бізун, імгненна перайшла ў страх. Разумеючы, што яго чакае пакаранне, арангутанг, відаць, вырашыў схаваць сляды сваіх крываваых дзеянняў і, ахопле-

ны панікай, замітусіўся па пакоі, раскідваючы і ламаючы мэблю, сцягваючы з ложка пасцель. Нарэшце ён схапіў труп дачкі і зазіхнуў у комін, дзе яго пасля і знайшлі; потым надышла чарга старой жанчыны, якую ён выкінуў праз акно.

Калі арангутанг з сваёй знявечанай ахвярай з'явіўся ў акне, матрос прыціснуўся да громаадвода і, хутчэй з'ехаўшы, чым злезшы ўніз, кінуўся адразу ж дадому, з жахам усведамляючы магчымыя вынікі крывавага забойства і ахвотна даручаючы лёсу апекавацца арангутангам. Поўныя жаху воклічы француза і раз'юшаныя крыкі малпы і былі якраз тыя галасы, што пачулі людзі, калі беглі ўверх па лесвіцы.

Вось, бадай, і ўсё. Арангутанг, відаць, знік са спальні старой, спусціўшыся ўніз па громаадводзе якраз перад тым, як узламалі дзверы. Ён жа, відаць, і апусціў за сабой акно. Праз некаторы час малпу злавіў сам яе ўладальнік і прадаў за вялікія грошы Jardin des Plantes<sup>1</sup>. Лё Бона адразу ж выпусцілі на волю, пасля таго як мы пайшлі да прэфекта і ўсё расказалі (з каментарыямі Дзюпэна). Гэты функцыянер добрамысліва ставіўся да майго прыяцеля, аднак не змог схаваць прыкрасці ад такога павароту спраў і нават не ўтрымаўся, каб не зрабіць адной ці дзвюх саркастычных заўваг наконт таго, што кожны павінен займацца сваёй справай.

— Няхай пабурчыць,— сказаў потым Дзюпэн, не палічыўшы патрэбным заўважыць што-небудзь у адказ.— Няхай пафіласофствуе і супакоіць тым самым сумленне. Я рады, што перамог у яго ж замку. Тым не менш яму не варта здзіўляцца наконт уласнай няздольнасці знайсці разгадку таямніцы, бо, па праўдзе кажучы, наш прыяцель прэфект занадта хітры для таго, каб быць здатным зазіраць у глыбіню праблем. Яго ведам бракуе грунтоўнасці. Адна галава без тулава, як у выявах багіні Лаверны, ці, у лепшым выпадку,— галава ды плечы, як у траскі. Але ўсё ж ён добры хлопец. Асабліва мяне захапляе яго здольнасць адным махам здабываць сабе рэпутацыю вялікага разумніка. Я маю на ўвазе яго манеру de nier ce qui est, et d'expliquer ce qui n'est pas<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Батанічны сад (франц.).

<sup>2</sup> Адмаўляць тое, што ёсць, і тлумачыць тое, чаго не існуе (франц.).— Выказванне з рамана Ж. Ж. Русо «Юлія, ці Новая Эліза».

---

## ДЭШЫЭЛ ХЭМЕТ



Дэшыэл Хэмет нарадзіўся ў 1894 годзе. Пачаў вучобу ў Балтыморскім політэхнічным інстытуце, але хутка, пасля таго як захварэў бацька, быў вымушаны спыніць заняткі і пачаць працу на чыгунцы. Пазней Д. Хэмета прынялі на работу ў вышукное агенцтва «Пінкертон», якое накіравала яго ў Сан-Францыска. Першыя творы Д. Хэмета друкаваліся ў асноўным у часопісе «Чорная маска». Галоўны герой серыі апавяданняў — аператыўнік агенцтва «Кантыненталь» прыйшоўся даспадобы чытачам, і хутка творы Д. Хэмета пачалі з поспехам друкавацца ў выглядзе асобных кніг. Найбольшай папулярнасцю карысталася кніга «Хударлявы мужчына».

Аўтар гэтага і многіх іншых бестселераў памёр у 1961 годзе, але да гэтага часу з'яўляецца папулярным у свеце аўтарам дэтэктываў.

— Пазнаёмцеся, гэта — мі-

стэр Кроствэйт, — сказаў Вэнс Рычманд.

Кроствэйт, які сядзеў, заціснуты ў адно з шырокіх крэслаў, што стаялі ў кабінце адваката, буркнуў нешта ў сувязі з адбыўшайся прэзентацыяй.

Гэты Кроствэйт быў чалавек-пухір велізарных памераў, запхнуты ў зялёны клятчасты гарнітур, што аніяк не памяншаў яго габарытаў. Гальштук быў увасабленнем безгустоўнасці, пераважна жоўтых адценняў, з дыямантавай зашчэпкай у цэнтры. Камяні былі начэплены і на пухлыя пальцы. Ад друзлага тлушчу рысы твару расплыліся, у выніку яго круглы чырвоны твар быў здатны толькі на адзін выраз — незадаволеную свінскасць, што было звыклай для яго мінай. Ад Кроствэйта моцна патыхала джынам.

— Містэр Кроствэйт з'яўляецца прадстаўніком кампаніі па вытворчасці вогнетушыцеляў на ціхаакіянскім узбярэжжы, — пачаў расказваць Вэнс Рычманд, пасля таго як я ўсеўся ў крэсле. — Яго кантора — на Керні-стрыт, непадалёк ад Каліфорнія-стрыт. Учора ў 14.45 ён пайшоў у сваю кантору. Аўтамабіль маркі «Гудзон» пакінуў перад уваходам у будынак, не заглушыўшы рухавіка. Праз дзесяць хвілін ён вярнуўся. Машыны на месцы не было.

Я зірнуў на Кроствэйта. Той сядзеў, утаропіўшыся ў свае тлустыя калені і не выказваючы аніякай цікавасці да слоў адваката. Я адразу ж перавёў позірк на Вэнса Рычманда; той, з чыста паголеным шэрым тварам і хударлявай фігурай, выглядаў куды якім прыгажунцом побач са сваім пухлявым кліентам.

— Праз пяць хвілін пасля таго, як містэр Кроствэйт вылез з машыны і пайшоў у кантору, — працягваў адвакат, — на рагу Клэй і Керні-стрыт загінуў пад коламі аўтамабіля чалавек па прозвішчы Ньюхаўс, уладальнік друкарні, той што на Каліфорнія-стрыт. Хутка пасля здарэння паліцыя адшукала аўтамабіль, усяго за квартал ад месца здарэння, на Мантгомеры-стрыт каля Клэй-стрыт.

Здарэнне даволі зразумелае. Нехта адразу ж пасля таго,

як містэр Кроствэйт увайшоў у кантору, украў машыну і, пагнаўшы яе на поўнай хуткасці, наехаў на Ньюхаўса, пбтым, напалоханы тым, што здарылася, кінуў аўтамабіль і знік. А цяпер уявіце становішча, у якім апынуўся містэр Кроствэйт: тры дні таму, едучы за рулём, відаць, крыху неасцярожна...

— П'яны, — сказаў без усялякіх эмоцый Кроствэйт, не падымаючы вачэй ад абцягнутых клятчастай тканінай каленяў, хрыпла-сіплаватым голасам, які бывае ў людзей з добра прапітай глоткай.

— Едучы за рулём, відаць, крыху неасцярожна па Ван-Нес-авеню, — працягваў Вэнс Рычманд, не звяртаючы ўвагі на рэмарку кліента, — містэр Кроствэйт збіў пешахода. Той чалавек не надта пацярпеў і атрымае вельмі шчодрую кампенсацыю за нанесеную шкоду. Але мы павінны з'явіцца ў суд у наступны панядзелак па абвінавачванні ў неасцярожным кіраванні аўтамабілем, і баюся, што ўчарашняе здарэнне, у час якога быў забіты той самы друкар, можа нарабіць нам шкоды.

Ніхто не лічыць, што Кроствэйт быў у машыне, калі тая наехала на друкара, — у нас ёсць шмат доказаў, што яго там не было. Але баюся, як бы гэта здарэнне не павярнулі супраць нас, калі будуць разглядаць выпадак на Ван-Нес-авеню. Як адвакат я ведаю, колькі ачкоў можа набраць, калі захоча, абвінаваўца на тым нязначным факце, што адна і тая ж машына наехала на чалавека на Ван-Нес-авеню, а ўчора збіла яшчэ аднаго чалавека.

Зразумела, самае горшае, што можа здарыцца, дык гэта тое, што замест звычайнага штрафу містэра Кроствэйта могуць пасадзіць у гарадскую турму на трыццаць або шэсцьдзсят дзён. Варыянт даволі непрыемны, і менавіта яго мы хацелі б...

— Чорт яго вазьмі, — зноў загаварыў Кроствэйт, паранейшаму не адводзячы вачэй ад каленяў.

— Вось менавіта яго мы хацелі б пазбегнуць, — працягваў адвакат. — Мы гатовы заплаціць суровы штраф, якога і трэба чакаць, бо здарэнне на Ван-Нес-авеню адбылося па віне містэра Кроствэйта. Але мы...

— П'яны ў дошку, — буркнуў Кроствэйт.

— Але нам не хацелася б, каб другое здарэнне, да якога мы не маем ніякага дачынення, кінула неапраўданы цень на менш сур'ёзную справу. У сувязі з гэтым мы хацелі б знайсці асобу альбо асоб, што ўкралі машыну і збілі Джона Ньюхаўса. Калі іх знайсці да нашага паяўлення ў судзе, нам

не будзе пагражаць магчымасць стаць ахвярамі іх злачынства. Як вы лічыце — іх можна знайсці да панядзелка?

— Паспрабую,— паабяцаў я,— хоць гэта не...

Чалавек-пухір перабіў мяне, вылез з крэсла і адшукаў тоўстымі пальцамі ў камянях гадзіннік.

— Тры гадзіны,— сказаў ён.— У мяне прызначана гульня ў гольф на палову чацвёртай.— Кроствэйт узяў са стала капялюш і пальчаткі.— Дык знайдзіце іх. Страшэнна непрыемна апынуцца ў турме.

І пайшоў, перавальваючыся, да дзвярэй.

З канторы адваката я накіраваўся да будынка суда, дзе, паблукаўшы некалькі хвілін па калідорах, нарэшце знайшоў паліцэйскага, таго самага, які з'явіўся на рагу Клэй і Керні-стрыт праз некалькі секунд пасля таго, як аўтамабіль наехаў на Ньюхаўса.

— Я якраз выходзіў з суда — і тут бачу, як за рог на Клэй-стрыт імчыць машына,— пачаў расказваць патрульны — мажны бландзін па прозвішчы Кофі.— Потым бачу — там збіраюцца людзі, ну, я пайшоў туды і ўбачыў на зямлі гэтага Джона Ньюхаўса. Ён быў ужо мёртвы. З паўдзсятка чалавек бачылі, як яго збіла машына, а адзін нават запомніў яе нумар. Машыну знайшлі кінутай адразу ж за рагом, на Мантгомеры-стрыт. Было відаць, што яна рухалася ў паўночным кірунку. У той час, калі аўтамабіль наехаў на Ньюхаўса, у ім былі два мужчыны, але ніхто не паспеў заўважыць, як яны выглядалі. Калі знайшлі машыну, у ёй ужо нікога не было.

— У якім кірунку ішоў Ньюхаўс?

— У паўночным, па Керні-стрыт, і ўжо на тры чвэрці перайшоў Клэй-стрыт, як на яго наехала машына. Аўтамабіль таксама рухаўся ў паўночным кірунку па Керні-стрыт і на Клэй-стрыт павярнуў на ўсход. Відаць, вінаватыя ў тым, што здарылася, не толькі тыя, хто ехаў у машыне — так мне казалі сведкі. Ньюхаўс ішоў па вуліцы, утаропіўшыся ў нейкую паперку, што трымаў у руцэ. Я знайшоў у руцэ нябожчыка папяровыя грошы — замежную банкноту — і, мяркую, што менавіта яе ён і разглядаў у той момант. Лейтэнант лічыць, што гэта галандскія грошы — сто фларынаў — так ён сказаў.

— Даведаліся што-небудзь пра тых двух, што былі ў машыне?

— Не, нічога! Мы апыталі ўсіх, каго маглі знайсці ў раёне Каліфорнія і Керні-стрыт — там, дзе ўкралі машыну, а таксама паблізу Клэй і Мантгомеры-стрыт — дзе яе кінুলі.

Але ніхто не мог успомніць, каб хто-небудзь садзіўся ў машыну або вылазіў з яе. Уладальніка машыны на той момант у ёй не было, так што, на маю думку, яе проста ўкралі. Спачатку я думаў, што справа крыху цёмная. У Джона Ньюхаўса за два ці тры дні да здарэння з'явіўся сіняк пад вокам. Мы праверылі гэты факт і даведаліся, што ў яго некалькі дзён таму быў сардэчны прыступ — і, падаючы на падлогу, ён напароўся тварам на крэсла. Тры дні ён хварэў — і ўпершыню выйшаў з дому толькі за паўгадзіны да здарэння.

— Дзе ён жыве?

— На Сакрамент-стрыт, на выездзе з яе. У мяне недзе запісаны яго адрас.

Паліцэйскі пагартаў свой зашмальцаваны блакнот — і я атрымаў нумар дома нябожчыка, прозвішчы і адрасы сведкаў здарэння, якіх апытаў Кофі.

Атрымаўшы ўсю наяўную інфармацыю, я пакінуў паліцэйскага ў спакоі.

Наступным крокам было вывучэнне наваколя тых месцаў, дзе ўкралі аўтамабіль і дзе яго кінулі, а таксама апытанне сведкаў. Паколькі намаганні паліцыі аказаліся марнымі, было мала шанцаў знайсці што-небудзь вартае ўвагі, але я не мог толькі па гэтай прычыне адмовіцца ад вышукаў. Праца дэтэктыва на дзевяноста працэнтаў уяўляе сабой збор дэталюў — і ўсе іх трэба атрымаць, наколькі гэта магчыма, з першых рук, не зважаючы на тое, хто да цябе вёў следства па гэтай справе.

Аднак перад тым як пачаць вышук у гэтым кірунку, я вырашыў зайсці ў друкарню, што належала нябожчыку — яна знаходзілася за тры кварталы ад будынка суда, — і даведацца, ці чулі яе служачыя што-небудзь цікавае для мяне.

Установа, якая належала Ньюхаўсу, займала паверх невялікага будынка на Каліфорнія-стрыт, паміж вуліцамі Керні і Мантгомеры. З боку вуліцы ў ёй была адгароджана канторка, што злучалася калідорам з друкарняй, якая знаходзілася з тыльнага боку будынка.

Адзіным чалавекам у канторы, калі я зайшоў туды з вуліцы, быў малога росту паўнаваты бландзін гадоў пад сорок у кашулі з кароткімі рукавамі, які сядзеў за сталом, звяраючы лічбы, запісаныя ў гробусе, з тымі, што былі на паперах, цэлы стос якіх ляжаў побач.

Я прадставіўся, паведаміўшы, што з'яўляюся аператыўным супрацоўнікам вышукнога агенцтва «Кантыненталь»,

якое мае цікаваць да справы, звязанай са смерцю Ньюхаўса. Чалавек у канторы назваўся Бенам Соўлсам, сказаў, што працуе ў друкарні Ньюхаўса майстрам. Мы паціснулі адзін аднаму рукі. Соўлс запрасіў мяне сесці ў крэсла насупраць, адсунуў убок паперы, кнігу, з якімі працаваў, і з агідай на твары паскроб галаву алоўкам.

— Гэта жажліва! — усклікнуў ён. — Тут увесь час то адно, то другое, спраў — па горла, а я мушу корпацца ў гэтых паперах, хоць нічога ў іх не разумею.

Соўлс перапыніў размову, каб адказаць на тэлефонны званок.

— Так... Гэта Соўлс... Яны якраз у рабоце... Я перадам іх вам не пазней паўдня ў панядзелак. Я ведаю, што мы абяцалі надрукаваць іх яшчэ ўчора, але... Я ведаю! Ведаю! Але ў сувязі са смерцю боса спазніліся. Раствумацце гэта містэру Кроствэйту... Абячаю перадаць вам іх у панядзелак раніцай, будзьце ўпэўнены! — Соўлс раздражнёна кінуў трубку на апарат і зірнуў у мой бок. — Падумаць толькі, ягоная машына збіла шэфу, і ён тым не менш лічыць прыстойным уздымаць вэрхал, калі крыху спазніліся з заказам!

— Кроствэйт?

— Ага, — я гаварыў з яго служачым. Мы друкуем яму нейкія рэкламныя лісткі — паабяцалі зрабіць іх учора, але тут загінуў бос, нанялі пару новых людзей — вось і затрымаліся. Я тут восем год працую, і гэта першы раз, калі мы спазніліся з выкананнем заказу — а ўсё адно кожны кліент горла дзярэ. Калі б мы працавалі як іншыя друкарні, дык яны б прызвычайліся і чакалі, але мы былі да іх занадта добрыя. Ну і Кроствэйт! Як можна верыць у прыстойнасць гэтага чалавека, ён жа ведае, што бос загінуў пад коламі менавіта ягонай машыны?

Я спачувальна кінуў галавой, пасунуў у бок Соўлса сігару і, пачакаўшы, калі ён закурыць, спытаў:

— Вы казалі нешта пра тое, што нанялі некалькі чалавек. Навошта?

— Так. Містэр Ньюхаўс звольніў двух рабочых на мінулым тыдні — Філчэры і Кі. Ён даведаўся, што яны належаць да арганізацыі «Індустрыяльныя рабочыя свету», і таму вызначыў ім час на зборы.

— Што, з імі былі нейкія праблемы, нешта такое апрача іх членства ў прафсаюзе?

— Не, яны былі даволі добрыя работнікі.

— Можа, з імі ўзніклі праблемы пасля звальнення? — спытаў я.



— Сапраўдных праблем не было, хоць яны ўспрынялі гэта вельмі эмацыянальна. Перад тым як пайсці ад нас, усюды выступалі з заявамі.

— Памятаеце, калі гэта здарылася?

— На мінулым тыдні, у сераду, здаецца. Так, у сераду, бо я наняў двух новых рабочых у чацвер.

— Колькі чалавек у вас працуе?

— Трое, апрача мяне.

— Містэр Ньюхаўс часта хварэў?

— Хварэў, але не так сур'ёзна, каб часта не выходзіць на працу, але ўсё ж раз-пораз сэрца напамінала пра сябе, і ён дзён сем-дзесяць мусіў быць у ложку. Ён ніколі, у поўным сэнсе, не адчуваў сябе добра. Займаўся толькі канцылярскімі справамі, друкарскія — былі за мной.

— Калі ён захварэў гэты, апошні раз?

— Жонка Ньюхаўса пазваніла ў аўторак раніцай і паведаміла, што ў яго чарговы прыступ і што яго не будзе на рабоце некалькі дзён. У кантору ён прыйшоў учора, гэта значыць у чацвер — на хвілін дзесяць.

— Як ён выглядаў — быў вельмі хворы?

— Не вельмі. Вядома, ён ніколі не выглядаў добра, але ўчора я не заўважыў значнага адхілення ад яго звычайнага стану. Мяркую, што гэты яго апошні прыступ быў не такі моцны, як большасць папярэдніх — звычайна ён быў прыкаваны да ложка тыдзень ці больш.

— Перад тым як пайсці, ён паведаміў, куды накіроўваецца? Я таму пытаю, што, паколькі Ньюхаўс жыве на Сакрамент-стрыт, ён, вядома, на той самай вуліцы і сеў бы ў трамвай, машына ж збіла яго на Клэй-стрыт.

— Ён сказаў, што пойдзе на Портсмускую плошчу, каб якіх паўгадзіны пасядзець на сонцы. Ён два ці тры дні не выходзіў з памяшкання і таму хацеў пабыць на сонцы, перад тым як вярнуцца дадому.

— Калі Ньюхаўса збіла машына, ён трымаў у руцэ замежную купюру. Вы што-небудзь ведаеце пра яе?

— Вядома, ён атрымаў яе тут. Наш кліент — па прозвішчы Ван Пелт — зайшоў у кантору, каб заплаціць за работу, якую мы выканалі ўчора папалудні, якраз у той час, як тут быў бос. Калі Ван Пелт выцягнуў партаманет, каб заплаціць па рахунку, тая паперка — я не ведаю як называюцца галандскія грошы — была сярод іншых банкнотаў. Здаецца, ён сказаў, што яна вартая нешта каля трыццаці васьмі долараў. Ва ўсялякім разе, бос узяў яе, аддаўшы Ван Пелту рэшту. Ньюхаўс сказаў, што хоча паказаць галан-

дскія грошы сынам — а на долары ён мог памяняць і пасля.

— Хто ён такі, гэты Ван Пелт?

— Галандзец, мяркуе праз месяц-два пачаць у нас бізнес па імпарту тытуню. Апрача гэтага, мала што пра яго ведаю.

— А дзе яго дом альбо кантора?

— Кантора знаходзіцца на Буш-стрыт, каля Сансома.

— Ён ведаў, што Ньюхаўс хворы?

— Не думаю. Выгляд боса не адрозніваўся ад звычайнага.

— Вы ведаеце поўнае імя Ван Пелта?

— Хендрык Ван Пелт.

— Як ён выглядае?

Соўлс не паспеў дагаварыць апошніх слоў, як праз грукат і гудзенне друкарскіх машын за сцяной пачуліся праз аднолькавыя інтэрвалы тры званкі.

Я высунуў дула рэвальвера, які ўжо пяць хвілін трымаў на каленях пад сталом, і зрабіў гэта так, каб яго заўважыў Бен Соўлс.

— Рукі на стол, — загадаў я.

Соўлс падпарадкаваўся.

Дзверы ў друкарскі цэх былі за яго спінай, таму, трымаючы позірк на Соўлсе, я мог бачыць іх за ягонымі плячыма. Аб'ёмістая постаць Соўлса служыла заслонай для рэвальвера ад вачэй тых, хто мог увайсці праз дзверы ў адказ на пададзены сігнал.

Чакаць давялася нядоўга.

Трое, чорныя ад друкарскай фарбы, наблізіліся да дзвярэй і праз іх зайшлі ў кантору. Рухаліся яны бесклапотна, спакойнай хадой, перасмейваючыся і перакідваючыся жартамі.

Але вось адзін з іх аблізнуў вусны, пераступаючы парог. Вочы другога шырока адкрыліся, выразна вылучыўшы бялкі вакол зрэнкаў. Трэці аказаўся самым здольным акцёрам, але і ў яго напружыліся плечы, хоць хада па-ранейшаму здавалася спакойнай.

— Стаяць, ні з месца! — гаркнуў я, калі апошні зайшоў у пакой, і ўзняў рэвальвер, каб і яны маглі яго бачыць.

Усе трое адразу ж спыніліся, быццам іх тулавы былі па-стаўлены на адны і тыя ж ногі.

Я ўстаў, адкінуўшы нагой крэсла.

Мне зусім не падабалася пазіцыя, у якой я апынуўся. Пакой быў занадта малы. Праўда, у руках у мяне быў

рэвальвер, а астатнія, калі і размеркавалі паміж сабой зброю, не паспелі б яе выцягнуць. Але ўсе чацвёрка былі занадта блізка ад мяне, а рэвальвер — не здатны на чуды. Гэта ўсяго толькі механічная штука, здольная на тое ці іншае, і не больш.

Калі б праціўнікі хацелі кінуцца на мяне, я змог бы ўлажыць толькі аднаго, пакуль астатнія зрабілі б тое самае са мной. Мне гэта было вядома, таксама як і ім.

— Рукі ўгору! — загадаў я. — Тварам да сцяны!

Ніводны не паварушыўся, каб выканаць загад. Адзін перапэцканы фарбай рабочы зласліва ўхмыльнуўся. Соўл паволі пахітаў галавой, астатнія стаялі, па-ранейшаму пазіраючы ў мой бок.

Гэта паставіла мяне ў тупік. Нельга страляць у чалавека толькі таму, што ён адмаўляецца выканаць загад — нават калі ён злачынца. Калі б яны сталі да мяне спінай, я б паставіў іх уздоўж сцяны і, нейтралізаваўшы такім чынам, пазваніў бы па тэлефоне.

Але так не атрымалася.

Наступная думка была падацца спінай да дзвярэй, што выходзілі на вуліцу, прыкрываючы свой адыход, і потым, стоячы ў дзвярах, паклікаць на дапамогу альбо выцягнуць іх на вуліцу, дзе б ужо я даў ім рады. Але я адразу ж адмовіўся ад гэтай думкі.

Чацвёрка збіралася кінуцца на мяне — я ў гэтым не сумняваўся. Ім патрэбна была іскра, якая б дэтаніравала іх дзеянні. Ногі іх напружыліся, было відаць, што яны знаходзяцца ва ўзбуджаным стане, чакаючы дзеянняў з майго боку. Варта было мне зрабіць крок назад, як адразу ж пачалася б бойка.

Мы стаялі настолькі блізка, што кожны з іх мог дакрануцца да мяне рукой. Аднаго з іх я здолеў бы ўлажыць з рэвальвера, да таго як яны наваліліся б на мяне — аднаго з чатырох. Гэта азначала, што ў кожнага з іх быў толькі адзін шанц з чатырох зрабіцца ахвярай — шанц невялікі як на нармальнага мужчыну, а не баязліўца.

Я ўсміхнуўся, стараючыся выклікаць тым самым давер, таму што быў супраць усялякага гвалту — і хацеў узяць тэлефонную трубку: мне трэба было нешта рабіць! Пасля я праклінаў сябе за такі ўчынак. Атрымалася, што я проста выбраў ім дадатковы сігнал да нападения. І падаў гэты сігнал, працягнуўшы руку да тэлефона.

Але я ўжо не мог адступіць, бо гэта таксама быў бы сігнал, і мусіў даводзіць справу да канца.

Беручыся левай рукою за тэлефон, я адчуў, як з-пад капелюша па скронях цячэ пот.

Але тут адчыніліся ўваходныя дзверы! За маёй спінай нехта здзіўлена ўскрыкнуў.

Не адводзячы вачэй ад чацвёркі, што стаяла перада мной, я выпаліў наступныя словы:

— Хутка! Тэлефон! Паліцыя!

У выніку з'яўлення гэтага незнаёмца, відавочна, кліента Ньюхаўса, зноў, на маю думку, узнік крытычны момант. Нават калі б ён не прадпрыняў ніякіх актыўных дзеянняў, а толькі б выклікаў паліцыю, праціўнікі мусілі б падзяліцца, каб заняцца і незнаёмцам, а гэта дало б мне магчымасць улажыць па меншай меры дваіх, перш чым яны збілі б з ног мяне. У такім выпадку ўжо двое з чатырох мелі б аднолькавы шанц апынуцца на падлозе, а гэтага было ўжо дастаткова для таго, каб нават самаўпэўнены чалавек двойчы падумаў, перад тым як кінуцца ў бойку.

— Хутчэй! — прыспешыў я незнаёмца.

— Так! Так! — адгукнуўся той з акцэнтам, які выдаваў у ім чужаземца. Мне, і без таго насцярожанаму, не трэба было іншага папярэджання.

Я кінуўся ўбок, не разбіраючыся куды, толькі далей ад месца, дзе я толькі што стаяў. Але зрабіў гэта недастаткова хутка.

Удар ззаду быў не сказаць каб удалы, але дастаткова моцны, каб ногі адразу сагнуліся ў каленях, нібыта яны былі на папяровых шарнірах, і я ўсім цела бразнуўся на падлогу...

Нешта цёмнае навалілася на мяне. Я ўчапіўся за гэта нешта абедзвюма рукамі. Відаць, гэта была нага, што цэліла ў мой твар. Я пачаў яе выкручваць, гэтак жа як прачка выкручвае бялізну.

Пазваночнік раз-пораз страсаўся. Відаць, нехта біў мяне па галаве. Не ведаю. Галава адключылася. Ад удару, што збіў мяне з ног, усё тулава здранцвела. Вочы нічога не бачылі. Я заўважаў толькі цені. Я малаціў па гэтых ценях кулакамі, спрабаваў разарваць іх на шматкі. Часам у рукі не трапляла нічога. Але часам яны натыкаліся на штосьці, што магло быць часткамі цела. Тады я пускаў у ход кулак і рваў тое, што трымаў у руках, на часткі. Рэвальвер паспеў некуды знікнуць!

Са слыхам было не лепш, чым са зрокам,— нават горш. Усе гукі на свеце зніклі. Я рухаўся ў цішыні, і такой цішыні я ніколі раней не ведаў. Я быў прывідам, які змагаўся з іншымі прывідамі.

Я адчуў, што сяджу на ступнях сваіх ног, а на маёй спіне нехта курчыцца, не даючы ўстаць. Твар заслانیла штосьці гарачае і вільготнае, відаць, рука.

Я ўпіўся ў гэта штосьці зубамі. Як мага мацней крутануў назад галавой. Можа, я расквасіў каму-небудзь твар, што і меркаваў зрабіць. Дакладна не ведаю, але таго, што курчылася на спіне, раптам не стала.

Цьмяна я ўсведамляў, што з усіх бакоў на мяне сыплюцца ўдары, але я настолькі здранцвеў, што не адчуваў іх. Галавой і плячамі, локцямі і кулакамі, каленямі і нагамі я бесперапынна біў па ценях, што мітусіліся навокал.

Раптам да мяне вярнуўся зрок — пакуль не цалкам, — але цені пачалі набываць колер, пакрысе пачаў вяртацца і слых — настолькі, што я пачаў чуць стогны, рыканне, ляянку і гукі ад удараў. Вочы спыніліся на латуневай плявальніцы, што стаяла на адлегласці сантыметраў дзесяць. Я зразумеў, што зноў ляжу на падлозе.

Крутануўшыся, каб садануць нагой у мяккае цела проста перад сабой, я адчуў, як штосьці як агонь — але не — не агонь — апякло нагу — нож! Я схапіў плявальніцу і кінуў высока, паверх іх галоў, у дзверы, і тая, прабіўшы матавае шкло, вылецела на Каліфорнія-стрыт.

Барацьба працягвалася яшчэ некаторы час.

Але латуневая плявальніца, выкінутая праз шкляныя дзверы на Каліфорнія-стрыт паміж Мантгомеры і Керні, не магла застацца незаўважанай — ды яшчэ пасярод дня ў Сан-Францыска. Таму хутка — калі я зноў апынуўся на падлозе, прыціснуты масай кілаграмаў трыста альбо чатырыста, якая ж да таго таўкла мяне тварам аб падлогу, нарад паліцыі разняў нас, выцягнуўшы мяне з-пад самага нізу кучы.

Сярод патрульных быў і бялявы асілак Кофі, якому тым не менш прыйшлося даволі доўга даказваць, што я — менавіта той самы супрацоўнік агенцтва «Кантыненталь», які зусім нядаўна гутарыў з ім.

— Ну, дружа! — усклікнуў Кофі, калі мне нарэшце ўдалося яго пераканаць. — Божа, але ж і пастараліся гэтыя хлопцы! Збілі твар у раскіслы бурак!

Я не засмяяўся. Мне было не да смеху.

Валодаючы толькі адным вокам, да якога толькі цяпер вярнуўся зрок, я ўбачыў пастаўленую ў адну лінію пяцёрку — Соўлса, трох перапэцканых фарбай друкароў і таго, хто гаварыў з акцэнтам і ўсчаў бойку, ударыўшы мяне ззаду па галаве.

Гэта быў даволі высокі мужчына год на трыццаць з

круглым рудым тварам, на якім паспела з'явіцца некалькі сінякоў. Да гэтага ён быў, відаць, куды якім франтам у сваім дарагім чорным гарнітуры, але цяпер меў выгляд вельмі пашматаны. Мне нават і пытацца не варта было, хто ён такі, бо і без таго ведаў, што гэта Хендрык Ван Пелт.

— Ну, дык у чым разгадка? — спытаў мяне Кофі.

Трымаючыся рукой за пашчэмку, я выявіў, што магу гаварыць, неяк трываючы боль.

— Вось гэта хеўра і збіла на машыне Ньюхаўса, і ніякі гэта не няшчасны выпадак. Нядрэнна было б даведацца яшчэ пра некаторыя падрабязнасці, але падступіцца да іх не паспеў — занадта хутка яны на мяне накінуліся. Ньюхаўс, у той момант, калі на яго наехаў аўтамабіль, трымаў у руцэ паперку ў сто фларынаў і накіроўваўся ў бок паліцэйскай управы. Ён знаходзіўся ўсяго паўквартала ад будынка суда.

Соўлс сказаў мне, што Ньюхаўс накіроўваўся да Портсмускай плошчы, каб пагрэцца там на сонцы. Але Соўлс, здаецца, не ведаў, што ў Ньюхаўса было падбіта вока, на конт чаго было праведзена расследаванне. Калі Соўлс не бачыў сіняка на твары Ньюхаўса, значыць, можна смела біцца аб заклад, што ў той дзень ён не бачыў яго ў твар.

Ньюхаўс ішоў з друкарні ў напрамку паліцэйскай управы, трымаючы ў руцэ замежную купюру — запомніце гэта!

З ім часта здараліся прыступы хваробы, праз якія, калі верыць нашаму прыяцелю Соўлсу, ён быў вымушаны кожны раз заставацца дома тыдзень альбо нават паўтара.

Згодна са словамі Соўлса, друкарня на тры дні спазнілася з выкананнем заказаў і што такое здарылася ўпершыню за восем год. Ён лічыць, што вінавата ў гэтым смерць Ньюхаўса, памёр жа ён толькі ўчора. Відавочна, папярэднія выпадкі не выклікалі затрымак у рабоце, дык чаму такое здарылася ў выніку апошняга прыступу?

На мінулым тыдні звольнілі двух друкароў і столькі ж нанялі на наступны дзень — вельмі аператыўна. Машыну, якая збіла Ньюхаўса, кінулі за першым жа паваротам, усяго за некалькі крокаў ад друкарні. Аўтамабіль стаяў капотам на поўнач, а гэта дастатковы доказ таго, што пасажыры, якія вылезлі з машыны, зніклі ў паўднёвым кірунку. Нармальныя злодзеі не кінуліся б у той самы бок, з якога прыехалі.

Дык вось мая версія таго, што адбылося: гэты Ван Пелт — галандзец, і ў яго ёсць некалькі форм для друкавання фальшывых банкнотаў па сто фларынаў. Ён шукаў хаўруснікаў і знайшоў друкара, які пагадзіўся саўдзельні-

чаць у прапанаванай справе. Гэтым друкаром быў Соўлс — майстар з друкарні, уладальнік якой час ад часу на працягу тыдня, а мо і болей, не выходзіў з дому, хварэючы на сэрца. Адзін з друкароў, якія працавалі пад началом Соўлса, згадзіўся быць саўдзельнікам. Іншыя ці то адмовіліся ад прапановы, ці то, можа, Соўлс нават не звяртаўся да іх з прапановай. Як бы там ні было, гэтых двух звольнілі, а іх месцы занялі прыцелі Соўлса.

Нашы знаёмыя ўсё падрыхтавалі і чакалі, пакуль Ньюхаўса зноў прыхопіць сэрца. Гэта здарылася вечарам у панядзелак. Як толькі жонка Ньюхаўса пазваніла назаўтра раніцай і сказала, што ён захварэў, гэтыя шэльмы пачалі штампаваць свой тавар. Таму і затрымаліся са сваёй звычайнай работай. Але прыступ у Ньюхаўса быў не такі моцны, як звычайна. Ён стаў на ногі праз два дні і зайшоў сюды на некалькі хвілін.

Ён зайшоў, відаць, у той момант, калі ўсе нашы знаёмыя былі вельмі заняты сваімі справамі, у нейкім аддаленым кутку. Ньюхаўс, пэўна, заўважыў некалькі фальшывых купюр, адразу ж вызначыў сітуацыю, схапіў адну банкноту, каб паказаць паліцыі, і рушыў да паліцэйскай управы, мяркуючы, што яго не заўважылі.

Аднак, відаць, Ньюхаўс усё-такі трапіў ім на вочы, калі выходзіў з друкарні. Двое пайшлі следам. Яны не маглі без рызыкі забіць яго проста на вуліцы, за які-небудзь квартал або два ад будынка суда. Але, павярнуўшы за рог, яны ўбачылі незаглушаную машыну Кроствэйта. Гэта якраз і дапамагло вырашыць праблему наконт уцёкаў. Сеўшы ў аўтамабіль, яны паехалі следам за Ньюхаўсам. Лічу, што іх першапачатковы план быў прыстрэліць Ньюхаўса, але той пачаў пераходзіць Клэй-стрыт, утаропіўшыся ў фальшывую купюру, што нёс перад сабой. У выніку яны атрымалі неацэнны шанец. Аўтамабіль скіравалі проста на Ньюхаўса. Той, яны ведалі, безумоўна, загіне, бо кволае сэрца давядзе справу да канца, нават калі смерць не настане ад удару аўтамабіля. Потым яны кінулі машыну і вярнуліся ў друкарню.

Трэба звесці разам шмат якія канцы, але мае летуценныя разважанні адпавядаюць усім вядомым фактам — і я гатовы пайсці ў заклад на месячны заробак, што набліжаюся да разгадкі.

Дзесьці ляжаць галандскія купюры — вынік трохдзённай працы! Вам, панове...

Пэўна, я б гаварыў бясконца, знаходзячыся ў стане поўнай унутранай знямогласці, ад якой, нібы ад хмелю, круці-

лася ў галаве, калі б бландзіністы волат-паліцэйскі не прымусіў мяне змоўкнуць, прыклаўшы да маіх вуснаў шырокую далонь.

— Супакойся,— сказаў ён, падымаючы мяне з крэсла і кладучы на стол.— Праз хвіліну пад'едзе «хуткая дапамога».

Сцены канторы паплылі кругам перад маім адзіным здольным бачыць вокам — жоўтая столь то пачынала ссоўвацца ўніз, то зноў уздымалася, знікала, потым вярталася ў недарэчных абрысах. Каб не бачыць усяго гэтага, я павярнуў галаву ўбок. Погляд спыніўся на белым цыфербляце насценнага гадзінніка, які таксама круціўся перад вокам.

Нарэшце гадзіннік спыніўся, і я змог разабраць, што стрэлкі паказвалі чатыры гадзіны.

Я ўспомніў, што Кроствэйт перапыніў размову ў кабінэце Вэнса Рычманда ў тры гадзіны і менавіта тады я ўзяўся за работу.

— Цэлая гадзіна! — спрабаваў я сказаць, звяртаючыся да Кофі, але тут жа заснуў.

Паліцыя завяршыла работу за той час, пакуль я ляжаў у ложку. У канторы Ван Пелта на Буш-стрыт знайшлі вялікі стос купюр па сто фларынаў. Было вызначана, што Ван Пелт меў у Еўропе рэпутацыю першакласнага фальшываманетчыка. Адзін з друкароў раскалоўся і заявіў, што Ван Пелт і Соўлс былі менавіта тых двое, што пайшлі следам за Ньюхаўсам і забілі яго.



---

**ЭРЛ  
СТЭНЛІ  
ГАРДНЕР**

**Э**

рл Стэнлі Гарднер (1889—1970) — не толькі адзін з папулярных аўтараў дэтэктываў ЗША, але і рэкардсмен па колькасці прададзеных кніг сярод амерыканскіх пісьменнікаў.

Нарадзіўся ён у 1889 годзе ў горадзе Малдэн, у штаце Масачусэтс. Пераехаўшы з бацькам — горным інжынерам — у Каліфорнію, ён паступіў ва універсітэт Вальпараіса, адкуль яго выключылі за няўрымслівы нораў, а дакладней, за тое, што ён ударыў выкладчыка. Але гэта не пашкодзіла яму ў 1911 годзе стаць адвакатам і ўладкавацца на працу ў юрыдычную фірму. І хоць матэрыялу для напісання дэтэктываў у будучага аўтара бестселераў было, відаць, больш чым дастаткова, ён узяўся за пяро не адразу. Яго першая аповесць «Справа пра аксамітныя кіпцюры» была надрукавана ў 1932 годзе. Выдавец параіў Гарднеру не кідаць літаратурную працу і распачаць серыю кніг пра галоўнага героя аповесці — Перы Мэйсана. З лёгкай рукі выдаўца Перы Мэйсан аказаўся не менш папулярным персанажам, чым Мэгрэ ці Эркюль Пуаро, і не толькі ў літаратуры, але і на тэлебачанні, дзякуючы серыялу, які шмат год не сыходзіў з тэлевізійных экранаў многіх краін свету.

Поспех спадарожнічаў Эрлу Стэнлі Гарднеру да канца жыцця. Памёр ён у 1970 годзе.

## КЛЮЧ ДА ЗАГАДКІ РАСКІДАНЫХ РУБІНАЎ



Дождж раз-пораз суцэльнай заслонай шугаў з начнога неба. Калі гэтая заслона знікала, у прагалах паміж хмарамі паказваліся мігатлівыя зоркі. Вулічныя ліхтары, святло ад якіх зіхатлівымі стужкамі адбівалася на мокрым бруку, нібы німбама ахінала пара.

Па мокрым бруку разляталіся пырскі з-пад ног Сідні Зума, які ішоў, не звяртаючы ўвагі на лужыны. Яго хударлявая фігура, ахінутая плашчом і прыкрытая зверху гумовым капелюшом, імкліва рухалася наперад скрозь дажджлівую ноч, побач нячутна бегла аўчарка.

Сідні Зум любіў ноч. Асабліва яму падабаліся дажджлівыя ночы. Паўночныя вуліцы вабілі яго прадчуваннем прыгод. Ён безупынна шнырыў па начах у пошуках дзіўных чалавечых учынкаў, якія маглі выклікаць яго цікавасць.

Аўчарка хрыпла загыркала.

Сідні Зум прыпыніўся і паглядзеў на свайго чатырохногага спадарожніка.

— Што ў цябе, Рып?

Жоўтыя вочы сабакі выглядалі нешта ў цемры. Вушы яго натапырыліся. Праз момант морда сабакі крутанулася, як бы нешта вышукваючы і прынюхваючыся. Потым ён зноў загыркаў, поўсць на спіне ўзнялася дыбам.

— Шукай, Рып.

Сабака нібы страляла паімчаў у цемру, шлёпаючы лапамі па мокрым бруку. Ён бег шпарка і ўпэўнена, нізка прыгінаючыся долу. Заварочваючы за рог, ён нахіліўся яшчэ ніжэй — і ў гэты момант цемра праглынула яго.

Сідні Зум дайшоў да месца, дзе знік сабака, і спыніўся ў чаканні. Але тут пачуліся крокі, шамаценне гумовага плашча, і на яго пачала насоўвацца цёмная постаць.

Цемру прарэзала святло электрычнага ліхтарыка.

— Што вы тут робіце? — прабурчаў незнаёмы басам. У ястрабіных вачах Сідні Зума ўзнікла пагроза.

— А хто вы? Ды патушыце свой чортаў ліхтарык!

Промні ліхтарыка прашылі зверху данізу цыбатую, але жылаватую постаць, і той самы голас зноў прагрымеў:

— Я — паліцэйскі, і гэта мой участак. Час не вельмі прыдатны, каб вось так стаяць на рагу вуліцы, мокнучы пад дажджом, утаропіўшыся ў цемру, у нешта ўслухоўваючыся. Так што далажыце, хто вы такі, калі не маеце ахвоты занаважаць у камеры.

Сідні Зум адвёў вочы ад сляпучага святла, выцягнуў з унутранай кішэні скураны партаманет і паказаў паліцэйскаму нейкую картку.

На картцы быў подпіс начальніка паліцыі.

Паліцэйскі прысвіснуў.

— Сідні Зум? Вось як! — сказаў ён у здзіўленні. — Я наслухаўся пра вас і вашага сабаку. А дзе ён?

Сідні Зум слухаў, схіліўшы галаву крыху ўбок.

— Калі вы перастанеце гаварыць, мы яго пачуем.

Паліцэйскі заціх і прыслухаўся. З цемры даляцеў ледзь чутны сабачы брэх.

— Ён вунь за тым рагом, — сказаў Зум.

— Чаго ён разбрахаўся? — прабурчаў паліцэйскі.

Сідні Зум пайшоў далей, перастаўляючы доўгія ногі па мокрым бруку. Раптоўны дождж забарабаніў па пругкай паверхні іх плашчоў.

— Каб даведацца, — адказаў Сідні Зум, — лепш за ўсё — пайсці і паглядзець.

Паліцэйскаму было цяжка паспяваць за шырокімі крокамі Зума.

— Я чуў пра некаторыя вашыя вышукі, — сказаў ён.

Відаць, паліцэйскі хацеў завесці гаворку, але хада была настолькі шпаркая, што нават на яе ледзь хапала дыху. Сідні Зум прамоўчаў.

— І пра вашага сабаку, — працягваў, засопшыся, паліцэйскі.

Сідні Зум прыпыніўся і паказаў знакам паліцэйскаму спыніцца, потым узняў галаву і свіснуў. Адразу ж у адказ пачуўся брэх.

Зум па гуку вызначыў кірунак, адкуль пачуўся брэх, і пакрочыў яшчэ шырэй. Паліцэйскі страціў надзею ісці нага ў нагу і, зусім засопшыся, быў вымушаны ў паўтара раза часцей перабіраць нагамі.

У святле вулічнага ліхтара штосьці скурчанае кідала на брук доўгі цень. Сабака зноў забрахаў, і Сідні Зум паказаў у яго бок.

— Штосьці ляжыць на тратуары, — сказаў ён.

Паліцэйскі загаварыў, але трэба адзначыць, што думаць у яго выходзіла лепш.

Шпаркая хада Зума перайшла амаль у бег. Яго хударлявая постаць, здавалася, дрыжала ад хвалявання.

— Нехта ляжыць,— сказаў ён.

Сабака яшчэ раз заліўся пранізлівым брэхам, як бы імкнучыся нешта паведаміць. І Сідні Зум пераклаў сэнс брэху.

— Мёртвы,— сказаў ён.

Паліцэйскі прамармытаў нешта, выказваючы, відаць, недавер.

Але Зум меў рацыю. Чалавек быў мёртвы. Ён ляжаў, распасцёршыся на бруку тварам уніз, раскінуўшы сціснутыя ў кулакі рукі, нібыта пагражаючы некаму.

На патыліцы чалавека чарнела дзірка, з яе цурчаў чырвоны струмень, зліваючыся з вадой на бруку і пакідаючы на ім чырвоныя плямы.

На чалавеку былі паліто, штаны, грубыя чаравікі. Але падніз была надзета яшчэ піжама. Яе канцы выглядалі з калашын штаноў, а каўнер піжамнай сарочкі вылез з-пад закручанага штрыфля паліто. Паліцэйскі паспрабаваў намацаць пульс чалавека.

— Мёртвы,— сказаў ён.

— Вось гэта,— суха заўважыў Сідні Зум,— і паведаміў мне сабака. Ён прыбег бы назад і прыскорыў мяне, калі б чалавек быў жывы.

Вочы ў паліцэйскага загарэліся.

— Вы што, жартуеце? — спытаў ён.

Сідні Зум паціснуў плячыма. Па вопыце ён ведаў, што дарэмна даказваць дылетантам, што ў сабак высокаразвіты інтэлект.

Паліцэйскі хацеў перавярнуць труп дагары. Зум перахапіў яго руку.

— Пачакайце,— сказаў ён,— вы можаце знішчыць самы галоўны ключ да разгадкі матываў забойства.

Паліцэйскі здзіўлена глянуў на Зума.

— Я проста хачу перавярнуць яго.

Ён адмовіўся ад свайго намеру і пакінуў мерцвяка ляжаць на баку з адкінутай галавой у ненадзейнай раўнавазе, што ўтрымлівалася плячом і сцягном.

Зум кіўнуў галавой.

— Менавіта так,— сказаў ён.— Заўважце, паліто на плячах і зверху, бліжэй да шыі, добра намокла. Гэта сведчыць пра тое, што ён некаторы час быў пад дажджом. Але на спіне паліто амаль сухое. Гэта значыць, што ён ішоў тварам насустрач дажджу, а тут ляжыць на жываце не так

даўно. Інакш спіна таксама б намокла. Але калі вы перавернеце яго на спіну да таго, як мы ўсё ўдакладнім, паліто са спіны дакранецца да мокрага бруку, і мы пазбавімся магчыма-масці вызначыць ступень намокласці розных частак адзення.

Паліцэйскі нешта прабурчаў у адказ.

— Вы маеце рацыю наконт плячэй,— сказаў ён, няўкладна мацаючы іх рукой.— І спераду ён прамак да ніткі. Здаецца, ён такі сапраўды ішоў супраць ветру.

Зум абмацаў пальцамі вопратку на мерцвяку. У ягоных вачах бачылася ястрабіная засяроджанасць, якая сведчыла пра ўсё большую зацікаўленасць.

— А вось вецер,— заўважыў Зум,— дзьмуў у той самы бок, у які скіравана зараз яго галава. Гэта азначае, што яго перавярнулі пасля выстралу ці ён сам пайшоў назад. Заўважце, ён без шкарпэтак, шнуркі завязаны не да канца і іх канцы паспешліва закручаны вакол ног. Відаць, чалавек ужо лёг спаць, але нешта ўзняло яго з ложка, прымусіла паспешліва выбегчы на дождж, і ён паспеў накінуць на сябе толькі самае неабходнае. Куля трапіла ў патыліцу. Стрэл, відаць, супаў з ударам грому, бо, здаецца, ніхто яго не пачуў, а гэта — раён жылых дамоў. З моманту яго смерці не прайшло, здаецца, нават чвэрці гадзіны... Давайце пасвецім на твар.

Паліцэйскі паслухмяна перавёў святло ліхтарыка на скамянелы твар. Ён выявіў рысы чалавека, які выглядаў год на пяцьдзесят пяць. Твар парослы сівым шчаціннем, з рэдкімі валасамі на скронях, высокім ілбом з маршчынамі, якія бываюць у людзей са змрочным характарам. Сцяты рот з тонкімі, амаль нябачнымі вуснамі. Глыбокія маршчыны абапал сведчылі, што рот звычайна крывіўся ўніз.

— Чалавек,— зазначыў Сідні Зум,— які рэдка ўсміхаўся.

Паліцэйскі памацаў кішэню паліто забітага.

— У кішэні шмат нейкіх папер. Паведаміце ва ўправу аб здарэнні, а я папільную тут.

Позірк Зума скіраваўся на штосьці за метр ад трупа.

— Узніміце ліхтарык крыху вышэй — вось так! — звярнуўся Зум да паліцэйскага.

— Што гэта?

Промні святла адбіліся ад чагосьці блішчастага, агрэсіўна-чырвонага.

Зум падышоў бліжэй, нахіліўся і падняў гэта самае з долу.

— Чырвоная пацерка альбо сінтэтычны рубін, прасвідраваны для пацерак,— адзначыў ён,— і, думаю, крыху далей знойдзецца яшчэ адзін. Давайце паглядзім.

Паліцэйскі паслухмяна ўзняў вышэй ліхтарык. І зноў у цэмы замігцеў агрэсіўна-чырвоны водбліск.

— Якраз з таго боку ён і шоў,— заўважыў паліцэйскі.

Зум падабраў другую пацерку і вярнуўся да трупа.

— Паглядзіце, што ў яго ў руках,— прапанаваў ён.

Паліцэйскі разняў сціснуты левы кулак. У далоні нічога не было. Ён адагнуў пальцы на правай руцэ. У святле ліхтарыка замігцелі паўтузіна чырвоных пацерак, якія па колеры нагадвалі кроплі застылай крыві.

Сідні Зум задуменна глядзеў на іх з пахмурным выразам твару.

— Там часам не абрывае белай ніткі? — спытаў ён.

Паліцэйскі нахіліўся ніжэй.

— Ён самы. Навошта яна?

Зум задуменна, не міргаючы, глядзеў на купку чырвоных каменьчыкаў.

— Гэта могуць быць і натуральныя рубіны, але я сумняваюся. Яны больш падобныя на сінтэтычныя. Звярніце ўвагу на тое, што іх памеры паступова памяншаюцца. Відавочна, яны былі начэплены на нітку. Можна дапусціць як магчымасць, і толькі як магчымасць, што пацеркі былі на асобе, якая страляла, і што рука ахвяры, хапаючыся за забойцу, зашчаміла ў руцэ пацеркі і вырвала з іх пэўную частку. Потым, калі гэтая асоба кінулася наўцёкі, пасыпаліся і іншыя пацеркі... але я сумняваюся наконт гэтага.

Паліцэйскі выпрастаўся, адпусціў труп, і той глуха чмякнуўся на мокры брук.

— Для мяне ўсё гэта ўжо занадта,— сказаў ён.— Мне не хочацца пакідаць труп, нават калі сапраўды пагаджуся, што вы маеце рацыю. Схадзіце вунь у той жылы дом, знайдзіце тэлефон і пазваніце ў паліцэйскую ўправу.

Зум кіўнуў галавой у знак згоды.

— Будзь тут, Рып,— загадаў ён сабаку.— Я хутка вярнуся.

Сабака паволі завіляў хвостом, выказваючы такім чынам з пачуццём уласнай годнасці сваю маўклівую згоду. Зум перайшоў вуліцу, накіроўваючыся да шматкватэрнага дома.

Дзверы былі зачынены на замок, у вестыбюлі было цёмна. Зум націснуў кнопку пад указальнікам кватэры з надпісам: УПРАЎЛЯЮЧЫ і толькі пасля гэтага дачакаўся нейкай рэакцыі. Калі таўстуха з заспанымі вачыма, абура-

ная тым, што яе разбудзілі, падышла да дзвярэй, Зум рас-  
тлумачыў ёй усю сітуацыю. Яго правялі да тэлефона, ён  
пазваніў ва ўправу і паведаміў пра знойдзены труп.

Потым ён вярнуўся да паліцэйскага. Сабака ляжаў, пры-  
ціснуўшыся да мокрага бруку, паклаўшы морду на лапы.  
Ён застаўся ляжаць нерухома і толькі паляпаў хвостом,  
вітаючы гаспадара. Паліцэйскі праглядаў паперы, знойдзе-  
ныя ў кішэні забітага.

— Падобна на тое, што яго звалі Гары Пэйн,— заўва-  
жыў ён.— Можна падумаць, што ўсе лісты, атрыманыя па  
пошце, ён насіў з сабой у кішэні. Ёсць тут і адрас. Уэст-  
Эдамс-стрыт, 58, 65. А вось некалькі юрыдычных дакумен-  
таў: здаецца, ён удзельнічаў у нейкім судовым працэсе...  
Паперы ён насіў з сабой ужо пэўны час. Адзнакі, зробленыя  
алоўкам, пасціраліся, дый папера зашмальцавалася.

Зум кіўнуў галавой. Ён вывучаў твар забітага.

— Няўжо вам не цікавыя гэтыя паперы? — спытаў па-  
ліцэйскі. На твары Зума быў выраз летуценнай задумлівасці.

— Мяне больш цікавіць характар чалавека,— заўважыў  
ён.— Мне здаецца, што забіты быў наравісты стары чала-  
век, які ніколі не ўсміхаўся, якому невядома было пачуццё  
спагады ці зычлівасці. Зірніце на яго рукі! Бачыце, якія  
шышкаватыя, учэпістыя пальцы... Вы верыце ў хірамантыю?

Паліцэйскі ў адказ пагардліва буркнуў.

— Глупства,— адказаў ён.

Зум памаўчаў некалькі секунд.

— Дзіўна,— нарэшце заўважыў ён,— як характар ад-  
біваецца на кожнай частцы цела чалавека. Рукі, ногі, вушы,  
форма носа, рот, выраз вачэй... усё фарміруецца тым нечым  
неадчувальным, што мы называем душа.

Паліцэйскі, які сядзеў на кукішках на мокрым бруку  
каля трупа, устаў.

— Вы гаворыце нешта такое, што не мае ніякага сэн-  
су,— буркнуў ён.— Справа ідзе пра забойства, і згодна з за-  
конам трэба злавіць злачынцу. Якое дачыненне да гэтага  
мае характар забітага?

Сідні Зум адказаў адным словам: «Непасрэднае».

Ён звярнуўся да папер у кішэні паліцэйскага.

— Збойствы,— заўважыў паліцэйскі,— уяўляюць са-  
бой штодзённую з'яву. Калі абыходзіцца з ім як са звычай-  
нымі з'явамі, нешта ды і атрымаецца. Апазнаеш, визна-  
чыш, хто хацеў прыбраць яго з дарогі, збярэш доказы, ну,  
можа, крыху папужаеш на допыце ва ўправе, і — калі  
ласка! — можна брацца за новую справу.

Сідні Зум нічога не адказаў. Аднекуль здалёк пачулася выццё сірэна.

— На патыліцы засталіся сляды,— сказаў Зум пасля таго, як сірэна завыла зноў.— Дазвольце мне ваш ліхтарык.

Паліцэйскі даў яму ліхтарык. Зум павадзіў яго кругамі над канавай, раптам спыніў руку і паказаў на нешта.

— Вось яна, тут.

— Што тут?

— Гільза. Бачыце, у канаве? Яго застрэлілі з аўтаматычнага пісталета. Выкідальнік выбіў гільзу на вуліцу, а дождж змыў яе ў канаву.

Паліцэйскі нахіліўся і падняў гільзу.

— Ваша праўда. Сорак пятага калібру.

Зноў завыла сірэна. На мокрай вуліцы засвяціліся фары, і першая паліцэйская машына, развярнуўшыся на перакрыжаванні і прашыпеўшы шынамі па вадзе, спынілася каля броўкі.

Адразу ж за ёй пад'ехала яшчэ адна машына. Потым пачуліся перарывістыя сігналы машыны «хуткай дапамогі». Пасля гэтага падзеі адбываліся вельмі хутка.

Следчы сяржант Громлі ўзначальваў нарад па расследаванні забойстваў, таму ён выслухаў даклад паліцэйскага, праверыў факты, што паведаміў Сідні Зум, і загадаў паліцэйскім збіраць адпаведную інфармацыю.

Тыя пайшлі следам за раскіданымі крывава-чырвонымі пацеркамі і прыйшлі да шматкватэрнага дома метраў за пяцьдзсят ад месца здарэння. Яны ляжалі на зямлі амаль на аднолькавай адлегласці адна ад адной, пераліваючыся агнём пад святлом ліхтарыкаў.

Раён быў у асноўным забудаваны жылымі дамамі, таму, пачуўшы выццё сірэна, да вокнаў папрыліпалі жыхары. Прагалы паміж хмарамі разышліся ў больш шырокія прасветы, адтуль на бетонны каньён вуліцы пасылалі сваё лагоднае святло зоркі.

Паліцэйскія пачалі дазнавацца, ці чуў хто-небудзь стрэл, ці заўважыў час, ці даносіўся тупат ног уцекачоў?

Сяржант Громлі інспектаваў шматкватэрны дом, да якога прывялі раскіданыя пацеркі, і пераможна ўсклікнуў, паказваючы на паштовыя скрынкі ў вестыбюлі з указальнікамі прозвішчаў жыхароў, выразанымі з іх візітных картак.

— Звярніце ўвагу на скрынку кватэры 342,— усклікнуў ён.— Кардонку з прозвішчамі адарвалі з паўгадзіны таму назад ці нешта каля гэтага. Бачыце, яшчэ свежая рыска на кардонцы, да якой быў прылеплены надпіс? Гэта кроў! Бачыце?



Ён павярнуўся тварам да вестыбуля, дзе стаяў чалавек у халаце, з цікавасцю пазіраючы на прышэльцаў.

— Дзе ўпраўляючы? — спытаў Громлі.

— Я — уладальнік дома. Упраўляемса разам з жонкай.

— Хто жыве ў кватэры 342?

Упраўляючы нахмурыў бровы і правёў рукой па ўзлачмачаных валасах.

— Дакладна не магу сказаць. Думаю, што жанчына. Пэйн, здаецца, прозвішча. Так, так — Пэйн. Ева Пэйн. А што, на паштовай скрынцы яе прозвішча няма?

— Ну, што ж, — звярнуўся Громлі да сваіх шыракаплекчых памочнікаў, што тоўпіліся вакол яго. — Пайшлі.

Яны ўціснуліся ў ліфт. Сідні Зум пайшоў пешшу, побач з ім уверх па прыступках лесвіцы пабег Рып.

— Эй, вы, паслухайце, — забурчаў мужчына ў ванным халаце. — Сюды нельга з сабакам!

Але Сідні Зум не звярнуў увагі на гэтыя словы. Доўгія ногі, нібыта поршні рухавіка, дазвалялі яму праз дзве прыступкі ісці па лесвіцы.

Тым не менш, калі Зум дабраўся да патрэбнага калідора, паліцэйскія ўжо вылазілі з ліфта. Лесвіца выходзіла ў процілеглым ад ліфта канцы калідора, а патрэбная кватэра была побач з ліфтам.

Адзін з іх пагрукаў у дзверы.

Іх амаль адразу адчыніла дзяўчына ў кімане. Яна моўчкі ўтаропілася на паліцэйскіх шырока адкрытымі вачыма.

Сяржант, не цырымонячыся, адціснуў яе ўбок і зайшоў у кватэру.

— Мы хацелі б задаць вам некалькі пытанняў, — сказаў ён.

Астатнія таксама стоўпіліся ў адзіным пакоі, што днём быў гасцінай, а ноччу — спальняй. Ложак, што на дзень складаўся і мацаваўся да сцяны, цяпер стаяў прыгатаваны для сну, і, відаць, на ім ужо спалі, але рагі прасцін былі акуратна складзены. Дзяўчына, відаць, спала вельмі спакойна альбо нядоўга была ў ложку.

На ёй было кімане ярка-чырвонага колеру, што яшчэ больш падкрэслівала агонь вачэй, пунсовасць вуснаў, бляск чорных валасоў.

— Вы — Ева Пэйн? — спытаў сяржант Громлі.

— Я. Ну, вядома. А што?

— Вы ведаеце Гары Пэйна?

— Ну-у, зразумела, ведаю.

— Чаму вы казалі «зразумела»?

- Гэта мой свёкар.
- Вы замужам за яго сынам?
- Так.
- Як завуць яго сына?
- Эдвард.
- Дзе ён?
- Ён памёр.

— Калі вы апошні раз бачылі Гары Пэйна?

Яна завагалася, выдаўшы няўлоўнымі рухамі сваю нервовасць.

— А што? Цяжка сказаць... Думаю, што ўчора, у другой палове дня. Так, учора папалудні.

— Вы што, не вельмі ўпэўнены?

Яна апусціла вочы.

— Я крыху збянтэжана. Як растлумачыць тое, што вось вы ўсе, здаецца, дэтэктывы, прыйшлі і задаяце пытанні? Я нічога не зрабіла.

Сяржант Громлі патрос галавой з варожым і агрэсіўным выглядам.

— Ніхто вас не абвінавачвае — пакуль што.

— Што вам трэба?

— Інфармацыя.

— Аб чым?

— Аб тым, што магло быць матывам забойства Гары Пэйна.

Ад нечаканасці Ева Пэйн выцягнулася. Твар яе збялеў. Вочы адкрыліся настолькі шырока, што зрэнкі здаваліся кропкамі на суцэльным белым фоне. Лоб зморшчыўся ад жаху.

— Ён забіты? — спытала яна.

Слабы яе голас дрыжаў.

— Забіты! — рэзка адказаў сяржант Громлі.

— Я-я нічога пра гэта не ведаю.

— Паміж вамі былі варожыя адносіны?

Некаторы час яна вагалася, потым стала ў позу амаль што каралевы.

— Так, — адказала яна, — і я рада, што ён мёртвы — калі ён сапраўды мёртвы. Гэта быў не чалавек, а жывёла, прагна, вузкалобая, фанатычная, эгаістычная жывёла.

Сяржант Громлі безуважна кіўнуў галавой. Характар забітага не меў для яго ніякага значэння. Яму было ўсё роўна, наколькі гэты чалавек заслугоўваў смерці. Адзінае, што для яго мела нейкае значэнне, дык гэта тое, што закон патрабуе пакарання.

— Хто яго забіў?

— Я-я не ведаю.

— У вас ёсць рубінавыя пацеркі, штучныя рубіны альбо чырвоныя шклянныя пацеркі? Добра падумайце. Ваш адказ можа шмат што значыць для вас — і не спрабуйце хлусіць.

— А якое дачыненне да гэтага маюць чырвоныя пацеркі?

— Можа, ніякае, а можа — і прамое. У вас ёсць такія пацеркі?

Ева моцна сцяла вусны.

— Не!

— Вы ведаеце, у каго ёсць такія пацеркі?

— Не!

Такі адказ не вывеў сяржанта Громлі з раўнавагі. У яго было назапашана яшчэ шмат пытанняў, і ветэрана следчай справы нельга было збянтэжыць хлуснёй. Адзінае, што выклікала ў яго жах, дык гэта нежаданне паддопытнага гаварыць. Калі ж адказваў на пытанні, Громлі заўсёды быў упэўнены ў канчатковай перамозе.

— Дзе вы былі, пачынаючы з дзевяці гадзін?

— У ложку.

Сяржант Громлі ўзняў бровы.

— У ложку?

— Так.

— З дзевяці гадзін?

— Так.

На гэты раз адказ быў рэзкі, задзірысты, быццам яна аказалася прыпёртай да сцяны нечаканым пытаннем і зараз збіралася ўпарта абараняцца.

— Калі вы леглі спачываць?

— Тады, калі я вам сказала — у дзевяць гадзін.

Сяржант з'едліва ўсміхнуўся. Ён абвёў позіркам зграбную постаць, зірнуў у надзіва прыгожы твар.

— Даволі ранавата для маладой і прывабнай удавы класціся спаць у суботні вечар, ці не так?

Твар Евы загарэўся чырванню.

— Гэта не ваша справа. Вы задалі пытанне — і я вам на яго адказала!

Усмешка сяржанта Громлі раздражняла. Сваімі манерамі ён нагадваў ката, які надзейна трымаў у кіпцюрах мыш, жадаючы яшчэ некаторы час памучыць беднае стварэнне.

— Тут хутчэй нейкае супадзенне: я выбраў для адліку дзевяць гадзін, і вы адразу ж далі адказ. Мне проста цікава, міс Пэйн, ці не надумалі вы расказаць сваю казку, каб

мець алібі. Калі я спытаў, дзе вы былі, пачынаючы з дзевяці гадзін — а не, скажам, апошняю гадзіну, вы казалі «ў ложку», таму што вы чакалі, што пытанне будзе іншае. Скажаўшы гэта раз, вы вырашылі працягваць сваю казку.

Міс Пэйн захоўвала спакойны, нават задзірысты выгляд, але плечы зарухаліся ад частага дыхання.

— Вашы разважанні занадта складаныя для майго інфантальнага розуму. Прашу вас абмежавацца, калі ласка, неабходнымі пытаннямі.

Громлі па-ранейшаму гнуў сваю лінію.

— Так дзіўна супала, што я прадказаў дакладны час, калі вы паклаліся спаць.

Міс Пэйн паціснула плячыма.

— Гэта таксама тое, на што я не магу даць адказ.

Яна на момант перавяла позірк з сяржанта на твары навокал, што з цікавасцю сачылі за яе паводзінамі. І калі вочы Сідні Зума сустрэліся з позіркам яе ззяючых ад хвалявання вачэй, ён, як бы выпадкова, паднёс свой доўгі палец да рота і моцна прыціснуў яго да вуснаў.

Яна слізганула вачыма па яго твары, не паспеўшы ўцяміць значэння адрасаванага ёй руху. Потым яна зноў стральнула вачыма ў яго бок, і ў таропкім позірку было пытанне. Але Зум, больш не рызыкуючы быць заўважаным кім-небудзь з паліцэйскіх, які б адпаведна зразумеў яго дзеянні, паволі вадзіў рукой па шчацэ.

Міс Пэйн зноў перавяла вочы на сяржанта, але цяпер у іх была збянтэжаная няўпэўненасць.

— Вы ведаеце, якое цяпер надвор'е?

— Ідзе дождж.

— Сапраўды, міс Пэйн, проста выдатна. У дзевяць гадзін была даволі ясная пагода. Дождж пачаўся прыкладна ў дзевяць гадзін сорок пяць хвілін і ішоў не перастаючы амаль да поўначы.

Яна закусіла губу.

— І вы спалі? — працягваў сяржант.

У яе вачах зазьяў пераможны агонь, калі яна кінулася ў прасвет, які ён пакінуў для яе, з запалам аматара, што кідаецца ў пастку, прыгатаваную вопытным прафесіяналам.

— Я не гаварыла, што спала.

— Ага, тады, значыць, вы не спалі?

— Так, я не спала ўвесь гэты час.

— І такім чынам вы даведаліся, што ідзе дождж.

— Так. Дождж застукаў у акно. Я пачула шум, устала і глянула ў акно.

— І толькі такім чынам вы даведаліся, што ідзе дождж?

— Так.

— І вы не выходзілі з пакоя пасля дзевяці гадзін?

— А што, падобна на тое, што я магла выйсці вась так апранутая?

— Адказвайце на пытанне. Вы выходзілі з гэтага пакоя пасля дзевяці гадзін?

Інстынктыўна яе вочы пачалі шукаць Сідні Зума.

На гэты раз ужо нельга было памыліцца ў тым, што азначае зроблены ім рух — моцна прыціснуты да вуснаў указальны палец.

— Адказвайце на пытанне, — раўнуў сяржант Громлі.

— Не, — адказала міс Пэйн. — Я не выходзіла з пакоя.

Але яе вочы, у якіх было ваганне і бездапаможнасць, умольна глядзелі на Сідні Зума.

Сяржант раптам нібыта каршун кінуўся да ложка, адкінуў канец празрыстага шаўковага пакрывала, залез пад ложак сваёй другой рукой і дастаў адтуль пару чаравікаў.

— Гэта вашы чаравікі?

Менавіта тады яна зразумела, што трапіла ў пастку, бо чаравікі былі мокрыя ад дажджу. Аб гэтым сведчылі і раптоўная паніка ў вачах, і збялелыя вусны.

Яна глянула на Сідні Зума і раптам набыла непрыступны выгляд.

— Я адказала на дастатковую колькасць ваших пытанняў, сэр. Я больш не зраблю ніякіх заяў, пакуль не змагу атрымаць парады адваката.

Громлі зымітаваў здзіўленне.

— Чаму... чаму, міс Пэйн, вам спатрэбілася сустракацца з адвакатам. Вас што, абвінавацілі ў чым-небудзь?

— Н-не...

— Тады навошта вам патрэбны адвакат? Вы чакаеце абвінавачванні супраць сябе?

Міс Пэйн удыхнула поўныя грудзі паветра, рыхтуючыся нешта сказаць, потым глянула зноў у твар Зума.

— У мяне няма чаго вам больш сказаць, — адказала яна.

Сяржант раптам перайшоў у атаку.

— У вас што, такая звычка пудрыць шчокі, маляваць вусны і рабіць прычоску ўночы? Ці вы чакалі візіту паліцыі і проста хацелі як мага лепш выглядаць?

Адразу было відаць, якой палёгкай для яе было тое, што ёй не трэба было адказваць на пытанне. Яна проста адмоўна паківала галавой, але панічны жах яшчэ больш выразна бачыўся ў яе вачах.

Сяржант Громлі звярнуўся да паліцэйскіх:

— Абшукайце пакой, хлопцы.

Сказаў ён гэта спакойна, але рэакцыя на загад была імгненная. Паліцэйскія наляцелі як вараннё. Выцягваліся шуфляды, вопытныя пальцы перабіралі там рэчы. Не застаўся без увагі і ложка — абмацалі матрац, патаўклі падушку.

Сяржант Громлі не адводзіў позірку ад поўных панічнага жаху вачэй маладой жанчыны.

— Было б лепш для будучага, каб вы расказалі ўсю праўду цяпер, — ласкава сказаў ён, спадзеючыся, што выказаная вось так, па-бацькоўску, парада растопіць лёд насцярожанасці, што скаваў яе вусны.

Гэта яму амаль удалося. Ад спачувальнага тону ўгавораў вочы Евы памакрэлі. Яна ўжо нават шавяльнула вуснамі, але потым зноў моцна сцяла іх. Вейкамі змахнула слёзы.

— У мяне няма нічога больш вам сказаць.

Адзін паліцэйскі, што корпаўся ў камодзе, звянуўся да сяржанта.

— Паглядзіце, што я знайшоў, — сказаў ён.

Ён паказаў Громлі рэшткі пацерак — дробныя чырвоныя рубіны на абрыўку ніткі.

— Дзе гэта было?

— Прыхованае. Прылепленае жвачкай за люстэркам. Вось тут, бачыце, нітка парвалася, потым абарваныя канцы завязалі і ўсё гэта прыляпілі з таго боку люстэрка.

— Паглядзім на жвачку, — буркнуў сяржант Громлі.

Паліцэйскі даў яму ў рукі камяк жвачкі. Ён ледзь падсох зверху і яшчэ нават не пачаў цвярдзец.

Сяржант Громлі зноў упіўся вачыма ў жанчыну.

— Ваша? — спытаў ён.

Ева зірнула на Сідні Зума, потым адмоўна паківала галавой.

Сяржант Громлі сядзеў спінай да Сідні Зума. Цяпер ён загаварыў спакойна, роўна, не павышаючы голасу:

— Зум, я шмат чуў пра вас, чуў пра вашу дапамогу ўправе. Звычайна мы не дазваляем цывільным прысутнічаць на такіх допытах, як гэты. Я дазволіў вам застацца, улічваючы вашу рэпутацыю. На жаль, мне здаецца, што вы злоўжываеце маім даверам.

— Маеце на ўвазе, — рэзка спытаў Сідні Зум, — менавіта што?

Сяржант Громлі працягваў гаварыць, не паварочваючы да Зума галавы.

— Вы што, думаеце, — спытаў ён, — што я зусім дурань?

— Хочаце, каб я выйшаў з пакоя? — раздражнёна спытаў Зум.

— Так, — па-ранейшаму не павярнуўшы галавы, адказаў Громлі.

Некалькі крокаў — і Сідні Зум быў ужо каля дзвярэй.  
— Пайшлі, Рып.

З калідора пачуўся тупат — да гучнага грукату крокаў Зума далучалася мяккае шлёпанне сабачых лап па голай каля сцен падлозе. З’едліва ўсміхаючыся, Сідні Зум сышоў па лесвіцы на першы паверх. Там ён зайшоў у першы ад вуліцы вестыбюль і агледзеў медныя паштовыя скрынкі з умацаванымі ў іх замкамі.

Зум прыпыніўся, каб дастаць з кішэні пальчаткі. Яны былі тонкія і мяккія, але засцерагалі ад неспадзяваных адбіткаў пальцаў.

— Дурні, — нячутна прамармытаў ён.

Потым Зум дастаў з кішэні звязку ключоў. Іх аказалася не так многа, але кожны быў мудрагеліста сканструяваны чалавекам, які ў якасці хобі на ўсё жыццё выбраў вывучэнне замкоў.

Ужо трэцім з перабраных ім ключоў ён змог шчоўкнуць засаўкай у замку скрынкі ад кватэры 342.

Сідні Зум пашнырыў у скрынцы рукой у пальчатцы і дастаў адтуль пакамечаны шаль. У ім нешта забразгатала.

Гэта маглі быць каменьчыкі альбо кавалачкі шкла, але Сідні Зум не марнаваў часу на разгляданне таго, што там было. Ён проста паклаў скрутак — шаль і ўсё, што ў ім было, — у кішэню паліто, выйшаў на вуліцу і знік у начы.

Спыніўшыся каля бліжэйшай тэлефоннай будкі, Зум пазваніў лепшаму ў горадзе адвакату, які спецыялізаваўся па крымінальных справах.

— Гэта Зум. Паліцыя спрабуе навесіць абвінавачванне ў забойстве на маладую жанчыну, нейкую місіс Еву Пэйн, што жыве ў кватэры 342 у шматкватэрным доме «Матонія». Зараз там паліцэйскія. Я запрашаю вас узяцца за гэту справу згодна з існуючым паміж намі прыватным пагадненнем. Зараз жа накіроўвайцеся туды. Скажыце ёй, каб трымала язык за зубамі, і сачыце, каб яна сапраўды не нагаварыла лішняга. Пакуль што ўсё.

Зум павесіў трубку на кручок тэлефоннага апарата.

Ён ведаў, што адвакат будзе на месцы праз якіх-небудзь пару хвілін. Зум пастаянна забяспечваў яго рознымі справамі, што выклікалі цікавасць дзіўнага суб’екта, у якога

было хобі швэндацца па начных вуліцах і мерацца кемлі-васцю як са злачынцамі, так і з дэтэктывамі.

Потым Сідні Зум выклікаў таксі і паехаў да шыкоўнай яхты, на якой ён жыў. Толькі апынуўшыся пад надзейнай аховай сцен сваёй капітанскай каюты, ён разгарнуў скрутак, узяты з паштовай скрынкі.

У шалі было шмат каштоўных камянёў, і большая частка з іх была начэплена на ніткі.

\* \* \*

Было дзесяць гадзін раніцы.

Затхлае паветра памяшкання паліцэйскай управы было напоўнена тымі цяжкімі пахамі, што бываюць у пакоях, якімі карыстаюцца дваццаць чатыры гадзіны ў суткі.

Капітан Біл Махоні, чалавек, якому нядаўна пайшоў шосты дзесятак, невялічкага росту, але спрытнага розуму, узняў на ўвайшоўшага Зума цёмныя праніклівыя вочы і задуменна паглядзеў на яго.

— Сяржант Громлі, — сказаў ён, — хоча прад'явіць вам абвінавачванне за дапамогу злачынцу.

— І хто ж злачынца?

— Маладзіца па прозвішчы Пэйн.

Зум раздражнёна пастукаў цыгарэтай па сталае, чыркнуў запалкай па падэшве чаравіка, закурыў і рэзкім рухам рукі выпстрыкнуў запалку.

— Сяржант Громлі, — сказаў ён, — небяспечны чалавек. Небяспечны як для бязвінных, так і для вінаватых.

— Ён самы лепшы дапытчык у нашым аддзеле, — спакойным голасам працягваў капітан Махоні.

— Магчыма.

— І ён сказаў мне, што вы перашкаджалі яму весці следства па справе Пэйн.

— Ён казаў праўду. Я сапраўды гэта рабіў.

— Справа сур'ёзная, Зум. Было распараджэнне дазваляць вам супрацоўнічаць з намі, паколькі вамі заўсёды валодала моцнае пачуццё справядлівасці і вы дапамаглі разблытаць некалькі складаных спраў. Але вы паводзіце сябе так, што мы будзем вымушаны пазбавіць вас прывілеі.

Капітан Махоні ніколі не гаварыў такім спакойным тонам, як у стане раз'юшанасці. Зум быў знаёмы з ім многа гадоў блізкага сяброўства, заснаванага на ўзаемнай павазе. І ўсё ж капітан Махоні адным з першых быў бы



вымушаны прызнацца ў тым, што практычна нічога не ведае пра гэтае дзіўнае з'едлівае стварэнне, выбраўшае ў якасці хобі патруляванне начных вуліц і сованне носа ў справы, звязаныя з расследаваннем незвычайных злачынстваў. Сідні Зум глядзеў на дымеўшы канец цыгарэты.

— Баюся, Зум, што буду вымушаны папрасіць вас вярнуць знак, які мы вам далі як добраахвотнаму памочніку паліцыі, і пазбавіць адпаведнага пасведчання. На жаль, ведаючы правілы, вы самі іх парушылі.

Сідні Зум дастаў з кішэні названыя рэчы, перадаў іх Махоні і ўздыхнуў.

— Я прадбачыў гэта і рады. Я змагу зрабіць больш, змагаючыся супраць паліцыі, чым супрацоўнічаючы з ёй.

Ён рэзкім рухам разагнуў сваю даўжэзную постаць на поўны рост і шырокімі крокамі пайшоў да дзвярэй. Ён ужо ўзяўся за ручку, калі спакойны голас капітана Махоні парухнуў напружаную атмасферу кабінета.

— Гэтага, — сказаў ён, — вымагае мой абавязак як афіцэра паліцыі. А цяпер, ці не мог бы ты мне сказаць як сябар, чаму ты злоўжываў даверам нашага аддзела?

— Таму што, — адказаў Зум, — Громлі ўжо амаль што абдурываюць бязвінную жанчыну і гатоў быць прышыць ёй забойства.

— І ўсё ж яму гэта ўдалося.

— Не, не ўдалося.

Капітан выцягнуў з кішэні сігару і, не спяшаючыся, адкусіў канец. Яго чорныя з агеньчыкамі вочы глядзелі на Зума з задуманай цікаўнасцю.

— Ты ведаеш, хто забіў Гары Пэйна? — спытаў ён.

— Не. Але я ведаю, хто яго не забіваў.

Капітан Махоні закурыў сігару.

— На жаль, мяне там не было мінулай ноччу.

— Шкада, што цябе там не было, капітан.

Вочы Махоні бліснулі скрозь першае колца блакітнага дыму ад сігары.

— Таму што калі б я быў там, то павінен быў зразумець, што галоўная мэта твайго ўмяшання было дабіцца, каб цябе выштурхнулі прэч. Я ўявіў бы сабе, што ты хацеў выйсці з пакоя, не звярнуўшы на сябе ўвагу, і выбраў менавіта такі шлях.

Сідні Зум крутануўся, пайшоў сваімі шырокімі крокамі назад да крэсла, сеў і засмяяўся.

— Біл, — сказаў ён, — добра, што цябе там не было. Ты занадта разумны.

Капітан Махоні па-ранейшаму сядзеў у крэсле. Ён паволі, задуменна пакамечыў сігару, потым зірнуў сваімі чорнымі вачыма на ястрабіны твар Сідні Зума.

— І ў мяне склалася ўражанне, што ты хочаш, каб цябе пазбавілі паўнамоцтваў на ўжыванне сілы, бо плануеш неўзабаве ўжыць яе і не хочаш на сваім шляху сутыкнуцца з якімі б там ні было пачуццямі этыкі.

Зум нічога не сказаў у адказ. Некалькі хвілін яны курылі моўчкі.

— Біл, — сказаў нарэшце Сідні Зум, — ты ж чалавек. Ты хочаш раскрыць справу аб забойстве Пэйна?

— На думку Громлі, — старанна падбіраючы словы, загаварыў капітан Махоні, — гэта зусім ясная справа, але ты і твой адвакат перашкаджалі збору доказаў, і цяпер можа так здарыцца, што іх акажацца недастаткова для абвінавачвання.

Зум нахіліўся бліжэй да субяседніка.

— Калі ты выкладзеш свае карты на стол, Біл, я пастараюся высветліць для цябе гэту справу.

— Калі я выкладу карты на стол, — спытаў капітан, — ці выкладзеш ты свае?

— Не! — адразу выбухнуў у адказ Зум.

— Чаму не?

— Таму што, — хмыкнуў Зум, — я не збіраюся гуляць мечанай калодай.

— На тваю думку, жанчына не вінаватая.

— Я ўпэўнены ў гэтым.

— Калі мы па-ранейшаму будзем дамагацца абвінавачвання гэтай жанчыны ў забойстве, а потым выявіцца, што гэта памылка, будзе закрануты гонар паліцыі, — паволі сказаў Біл Махоні.

Сідні Зум зразумеў, што атрымаў перамогу.

— Надзявай капялюш, Біл, — сказаў ён.

Капітан Махоні ўзяўся за капялюш.

— І куды?

— Да дома Гары Пэйна на Уэст-Эдамс. Я павяду машыну на малой хуткасці, каб ты мог па дарозе расказаць, што вышукала паліцыя.

— Сяржанта Громлі хапіў бы ўдар, калі б ён даведаўся, што я зараз раблю, — уздыхнуў капітан.

Аднак Махоні быў сведкам уяўных цудаў, створаных Сідні Зумам у многіх папярэдніх выпадках, і, акрамя выказанага ўздыхам жалю, больш ужо не выказваў вагання.

Магутны аўтамабіль Зума ціха павуркваў, на адкідным

сядзенні ляжаў, скурчыўшыся, сабака. Капітан Махоні зрабіў сціслы агляд фактаў, устаноўленых паліцыяй.

Даўняя сямейная варожасць. Трэба думаць, што стары Пэйн быў чалавекам, які меў дачыненне, па меншай меры, да аднаго забойства. У яго быў сын, Эдвард. Эдвард закахаўся ў Еву, тую самую маладзіцу. Пэйн выгнаў хлопца з дому. Хлопец заняўся нейкім бізнесам, звязаным з каштоўнымі камянямі, — купля-продаж. Справы ішлі добра. Потым аднойчы яго забілі, зусім нечакана.

— Аказалася, што нічога не было застрахована. Маладая жанчына засталася ўдавой. На руках у яе аказаўся запас каштоўных камянёў, які трэба было цяпер прадаць. Яна пачала з зацверджання права на спадчыну, каб тым самым прэтэндаваць на каштоўнасці. Стары ж Пэйн падаў у суд на выканаўцу спадчыны. Выявіліся некаторыя парушэнні закону ў сувязі з шлюбам. Ён пра гэта ведаў увесь час, плануючы калі-небудзь выкарыстаць свае веды ў якасці зброі. Выходзіла, што Ева не была ўдавой яго сына. Такім чынам, выходзіла, што Гары Пэйн быў адзіным застаўшымся ў жывых сваяком. Завяшчання не было. Пэйн заявіў аб сваіх правах на каштоўнасці. Суд прыняў рашэнне на яго карысць. Учора ў другой палове дня камяні перайшлі ва ўладанне Пэйна і яго адваката. У жанчыны на барацьбу не было грошай. Але ў яе засталіся некаторыя старыя рэчы, што належалі нябожчыку мужу. Сярод іх — ключ ад дома. Відавочна, жанчына пракралася ў дом Пэйна, калі ўсе паклаліся спаць, і ўкрала каштоўныя камяні. Аперацыя была б паспяховай, бо ніхто не здагадваўся, што ў яе мог быць ключ. Але яна крыху няўдала пачала ўцёкі і напаролася на крэсла. Гэта разбудзіла старога Пэйна. Ён кінуўся за злодзеем, але ёй удалося вывернуцца і выбегчы з дому. Ён пабег за ёй у піжаме, потым вярнуўся, накінуў вопратку і зноў кінуўся наўздагон. Ён сказаў свайму адвакату, што пазнаў яе, калі яна выбягала на вецер і дождж. Раз'юшаны, ён хацеў злавіць яе на месцы злачынства.

Сідні Зум зірнуў на капітана Махоні.

— Скажаў свайму адвакату? Што ж яго адвакат рабіў там апоўначы?

— Ён жыве ў шматкватэрным доме Пэйна. Пэйн быў стары эксцэнтрычны дзівак. Займаўся калекцыяніраваннем паштовых марак, першых выданняў і таму падобных рэчаў. Да таго ж ён быў з тых тыпаў, што любяць судзіцца. Судзіўся з суседзямі, з перакупшчыкамі, у якіх купляў рэчы для сваіх калекцый, судзіўся з падрадчыкамі, што брукавалі

вуліцы каля яго дома, карацей кажучы, — з усімі. Ён займеў ссівелага старога адваката, якога падабраў недзе на самым дне, і пасяліў у сваім доме. І заўсёды знаходзіў для яго работу. Потым у яго з'явіўся камердынер, той яшчэ тып, падобны на старога бульдога. Ёсць яшчэ кухар-кітаец. Вось такая хеўра. Я б сказаў, цэлая каманда.

Зум кіўнуў галавой.

— Так, — сказаў ён, — прыкладна так я і ўяўляў сабе гэту справу.

Капітан Махоні пранікліва зірнуў на яго.

— Ну, і што ж ты выявіў?

— У кішэнях забітага былі юрыдычныя дакументы, — адказаў Зум, — і найноўшы з іх адносіўся да справы, якую ён распачаў супраць выканаўцы спадчыны, каб атрымаць правы на ювелірныя вырабы, што належалі сыну на момант смерці. У кішэні паліто была копія рашэння суда. Яе знайшоў патрульны.

Вочы капітана Махоні прыжмурыліся.

— Ну, — сказаў ён, — а вось як Громлі ўяўляе гэту справу. Стары Пэйн кінуўся за маладзіцай і дагнаў яе амаль што ля дзвярэй яе кватэры. Ловячы яе, ён ухапіўся за пацеркі з штучных рубінаў, — падарунак мужа. Яна вырвалася, стрэліла ў яго і кінулася да сваёй кватэры. Ахопленая панікай, яна пастаралася пазбавіцца ад камянёў і рэвальвера. Відаць, яна была настолькі ўсхвалявана, што не заўважыла, як парваліся пацеркі ў той момант, калі стары лавіў яе. Баючыся, аднак, што за ёй вось-вось прыйдуць, яна адарвала ад паштовай скрынкі наклею з сваім прозвішчам і паспяшыла ў сваю кватэру, каб спакаваць рэчы. Калі пачула сірэну, зразумела, што любую жанчыну, якая паспрабуе выйсці з будынка, калі там будзе паліцыя, затрымаюць і пачнуць дапытваць. Таму яна зрабіла выгляд, што да гэтага была ў ложку, а сама чакала, ці з'явіцца паліцыя. Калі б яе не знайшлі, яна б выслізнула з дома ўслед за паліцыяй. Калі ж знойдуць, думала яна, то ўдасца адгаварыцца. Так бы і атрымалася, каб не Громлі са сваімі пытаннямі.

Зум паціснуў плячыма, як бы скідваючы з іх нейкі цяжар.

— Менавіта гэта не спадабалася мне ў Громлі. Ён разумны чалавек, але свой розум скарыстаў не на тое, каб высветліць, што адбылося там у час забойства, а для таго, каб загнаць у пастку жанчыну, гэта не па правілах.

Капітан Махоні механічна ўсміхнуўся.

— Не ўсё ў гэтым свеце робіцца па правілах. Але многае робіцца даволі эфектыўна. Галоўнае — вынік.

— Лухта! — адным словам пракаменціраваў гэта Зум.

— Што, па-ранейшаму верыш у боскую справядлівасць? — спытаў капітан паліцыі.

— Я быў сведкам таго, як нешта падобнае выратавала шэраг бязвінных людзей ад турмы і смяротнага прыгавору, — адказаў Сідні Зум.

Капітан Махоні патрос галавой.

— Табе проста пашэнціла, Зум. Але справа была не ў боскай справядлівасці. Адбылося гэта дзякуючы твайму розуму, а таксама грошам, якіх у цябе дастаткова, каб неабмежавана займацца сваім хобі.

Сідні Зум нічога не сказаў у адказ.

— Вось і прыехалі, — заўважыў капітан Махоні. — Вунь той вялікі дом з жалезнымі варотамі і замком.

Сідні Зум абмежаваўся адной заўвагай.

— Так, — сказаў ён, — менавіта ў такім доме ён і павінен быў жыць.

— Відавочна, ты не адчуваеш асаблівых сімпатый да старога Пэйна.

— Не, не адчуваю. Аб ягоным характары можна меркаваць па твары, нават пасля смерці.

— Свет жа складаецца з розных людзей, Сідні.

У сваім адказе Зум звярнуўся да сімвалаў.

— Самыя розныя расліны растуць у садзе. Але ж пустазелле выдзіраюць.

Капітан Махоні ўздыхнуў.

Сідні Зум раптам вярнуўся да доказаў, якімі карысталіся паліцэйскія ў час следства па гэтай справе.

— Ці знайшлі б яны калі-небудзь жанчыну, каб не пацэркі?

— Ты маеш на ўвазе сінтэтычныя рубіны, што асыпаліся з пацерак?

— Так.

— Думаю, што ўрэшце адшукалі б.

— Але менавіта рубіны саслужылі ролю ключа да разгадкі?

— Натуральна. Яны паказалі шлях ад трупа да ўваходных дзвярэй кватэры.

— Ты маеш на ўвазе шматкватэрнага дома?

— Ну, так.

Сідні Зум утаропіў позірк сваіх вострых ястрабіных вачэй на суб'ядніка, які раптоўна выказаў цікавасць.

— Хіба табе не падалося дзіўным, Біл, што пацэркі былі раскіданы не далей надворных дзвярэй шматкватэрнага

дома? І што раскіданы былі настолькі раўнамерна? Чаму не было ніякіх пацерак паміж надворнымі дзвярамі і дзвярамі кватэры маладзіцы?

Біл Махоні засмяяўся.

— Зум, зноў ты са сваімі фантастычнымі тэорыямі. Зум пацягнуўся, пазяхнуў і ўсміхнуўся.

— Думаю,— сказаў вельмі разважліва капітан Махоні,— што трэба ўжо зайсці ў дом. Ты нават занадта многа чаго мне сказаў — але ж не ўсё.

Зум вылез з машыны, выпрастаўся і глянуў з усмешкай на паліцэйскага.

— Давай.

Яны прыйшлі па бетоннай дарожцы да ганка дома. Паліцэйскі на варце аддаў чэсць капітану і з цікавасцю паглядзеў на Зума. Сабака важна перабіраў лапамі, ідучы побач з гаспадаром.

Дзверы расчыніліся насцеж. У вестыбюлі стаялі двое.

Капітан Махоні назваў іх прозвішчы Зуму хутчэй інфарматыўным, чым прызным тонам.

— Зум, гэта Сэм Моклі, камердынер, і Лоранс Герхард, юрист.

Зум кінуў галавой, пакрочыў па вестыбюлі і раптам звярнуўся да Моклі і Герхарда:

— Я хачу, каб мне казалі, па-першае — пакой, з якога вынеслі каштоўнасці, і па-другое — ложка, у якім спаў Гары Пэйн.

Адвакат, сівы мужчына, з хітраватым позіркам, агледзеў бялявымі вачыма цыбатую постаць Зума, поўную надзейна кантралюемай энергіі.

— Правядзі іх, Моклі,— звярнуўся ён да камердынера.

— Сюды, калі ласка,— сказаў той, кінуўшы галавой.

Яго выгляд цалкам адпавядаў апісанню, дадзенаму капітанам Махоні — мажны, з вялізнымі рукамі, скалечаным, нібыта ў баксёра, вухам.

— Вось гэты пакой, сэр. Каштоўнасці былі ў патаемным шкафчыку за кніжнай шафай. Толькі некалькі чалавек ведалі пра яго.

Але Сідні Зум нават не глянуў у бок тайніка. Замест гэтага ён стаў на кукішкі і пачаў поўзаць па дыване, уважліва аглядаючы яго па краях, перабіраючы пальцамі кожную цалю паверхні.

Ён цярпліва шукаў штось тры ці чатыры хвіліны. Калі ён і знайшоў нешта, то не падаў знаку. Так жа раптоўна ён устаў на ўвесь рост, потым глянуў на прысутных.

— Спальня,— сказаў ён.

— Сюды, калі ласка,— адазваўся камердынер.

Яны стоўпіліся ў спальні. Гэта быў сыры, халодны пакой, наводзячы на думку пра перарывісты сон і неспакойныя думкі.

Зум агледзеў гэты невясёлы пакой.

— Дзе,— спытаў ён камердынера,— Пэйн трымаў рэвальвер?

Адвакат адкашляўся.

Зум зірнуў на яго.

— Я спытаў у камердынера,— сказаў ён.

Твар у камердынера быў каменны.

— Я не бачыў яго з рэвальверам некаторы час, сэр. У яго быў трыццаць восьмага калібру, «Сміт — Весан», сэр.

Зум шырокімі крокамі падышоў да камоды і пачаў выцягваць шуфляды.

Там былі цёплая бялізна, шарпэткі грубай вязкі, танныя кашулі. У верхняй шуфлядзе ляжала кардонная скрынка з зялёнай наклеякай на накрыўцы. Па баках яна была пафарбавана пад медзь. Зум выцягнуў скрынку, адарваў верх і вывернуў тое, што было ўнутры. На камоду бліскучым струменем пасыпаліся латуневыя патроны — патроны для аўтаматычнага пісталета сорок пятага калібру.

Адвакат зноў пракашляўся. Потым паціснуў плячыма і адварнуўся. Зум пільна паглядзеў на капітана Махоні.

— Я хачу бачыць кітайца-кухара.

Капітан Махоні падаў знак камердынеру.

— Пойдзем і пашукаем кухара.

Яны выйшлі з пакоя. Адвакат зноў пракашляўся.

— Збіраецца нешта сказаць? — спытаў Зум.

— Так,— адазваўся адвакат.— Я хачеў адзначыць, што сёння добры дзень.

Дзверы зноў адчыніліся, і капітан Махоні прывёў у пакой камердынера і кітайца-кухара. Адразу было відаць, што кухар нервуецца.

— А Кім,— назваў яго прозвішча капітан Махоні.

Зум глянуў на кітайца. Той нервова варочаў касымі маслянымі вачыма.

— А Кім,— спытаў яго Зум,— ты разбіраешся ў пісталетах?

А Кім пераступіў з нагі на нагу.

— Шмат разумей,— адказаў ён.

Зум паказаў на кучу патронаў.

— Для якога пісталета яны прызначаны?

— Етыя ўсі падыходзіць да пісталета містала Пэйн. Яго солак пяты, аўтаматычны.

Зум крутануўся на абцасах тварам да адваката.

— Вы складалі завяшчанне Пэйна?

Гэта прагучала хутчэй як канстатацыя факта, чым пытанне. Бялявыя вочы адваката глядзелі на Зума не міргаючы.

— Так,— адказаў ён.— Вядома, я.

— На каго яно было складзена?

Адвакат сцяў вусны.

— Мне было б зручней адказаць на гэта пытанне пасля, і тэт-а-тэт.

Капітан Махоні глянуў на Зума, потым перавёў пільны позірк сваіх цёмных задуменных вачэй на адваката.

— Адказвайце зараз,— сказаў ён.

Адвакат пакланіўся.

— Што ж, добра. Маёмасць, уся, што ёсць — а яна значная,— завешчана ў аднолькавых колькасцях двум слугам — А Кіму і Сэму Моклі.

Кітаец выслухаў навіну з ветлівай мінай на фізіяноміі, цалкам пазбаўленай выразу якога-небудзь пачуцця. Сэм Моклі спачатку слова не мог вымавіць ад здзіўлення.

— Што?! — нарэшце ўсклікнуў ён.

— Я не збіраўся паведамляць вам аб гэтым, пакуль не будзе завершана следства, але Пэйн пакінуў сваю маёмасць вам двум.

— Ён нічога не завяшчаў Еве Пэйн? — спытаў Зум.

— Натуральна, нічога,— адказаў адвакат.— Маладзіца аказалася неверагодна бессумленнай. Яна давала лжывыя паказанні ў час судовага разбору справы аб каштоўнасцях. Яна ўварвалася ў дом і здзейсніла крадзеж з узломам.

Сідні Зум кінуў галавой, як бы неахвотна выказваючы згоду.

— Вы калі-небудзь чытаеце Біблію, містэр Герхард?

Яго сівы субяседнік усміхнуўся.

— Я прачытаў яе,— адказаў ён суха.

— Там ёсць адно выдатнае месца,— пракаменціраваў Сідні Зум,— дзе заўважана, што той, хто бязгрэшны, можа кінуць першы камень.

Сцягтыя вусны адваката выцягнуліся ў тонкую лінію.

— Калі вы маеце на ўвазе ў сувязі з гэтым нешта асабістае,— рэзка сказаў ён,— то я параіў бы памаўчаць. У нашай дзяржаве ёсць закон супраць паклёпу. Вашы адносіны былі варожыя з першага моманту, як вы зайшлі ў дом.



Было відавочна, што гэты ссівелы ветэран шматлікіх бітваў у судовых залах займаў вельмі агрэсіўную пазіцыю кожны раз, калі нехта рабіў замах на яго гонар.

— Вы памыляецеся, — сказаў з паклонам Зум. — Мае адносіны такія, якія могуць быць у следчага.

Ён павярнуўся тварам да капітана Махоні.

— Ключ да разгадкі справы аб забойстве знойдзены, — сказаў ён.

Капітан Махоні глянуў на Зума са здзіўленнем.

— Паколькі існуе закон супраць паклёпу, — усміхнуўся Зум, — замест слоў я спашлюся на ўяўныя доказы. Крок за крокам — і мы здымем заслону з усёй гэтай справы... Рып, абнюхай паноў.

Тут Сідні Зум махнуў рукой — дакладней, зрабіў кароткі рух запясцем.

Дрэсіроўшчыку жывёл было б вядома, што рух куды больш, чым словы, стымулюе службовую аўчарку да дзеянняў. Эфект быў надзвычайны. Сабака ашчацініўся, уважліва абышоў усіх трох і з варожым выглядам абнюхаў іх вопратку.

— Пойдзем, капітан, — сказаў Сідні Зум.

Ён павярнуўся і пайшоў з пакоя з Рыпам.

— Няхай машына застаецца тут, — сказаў Зум, калі яны выйшлі на ганак з дома, дзе засталіся тры збянтэжаныя тыпы, — мы пойдзем нацянькі да дома, дзе жыве маладзіца.

Капітан Махоні пайшоў побач.

— Зум, — заўважыў ён спаксойна, — ты хоць уяўляеш мэту сваіх дзеянняў?

— Так, — адным складам адказаў той.

Яны прыспешылі хаду.

— Шукай, — загадаў Зум, махнуўшы рукой.

Сабака гаўкнуў, потым пачаў кружыць, нешта вынюхваючы і забягаючы спачатку наперад, потым адхіляючыся ўлева і ўправа.

Яны ішлі хутка і моўчкі. Капітану Махоні было вельмі нялёгка паспяваць за спадарожнікам. Часам ён трывожна паглядаў сваімі задуменымі вачамі на твар Зума. Але той заставаўся нерухомым, нібыта высечаным з каменя.

Толькі калі Зум і Махоні дайшлі да месца, дзе знайшлі забітага, сабака раптам тройчы гаўкнуў, падбег да іх, потым паймаў назад да незабудаванага пляца. Гэта была латка зямлі за дарожным знакам, парослая хмызняком. Як гэта непазбежна здараецца ў такіх месцах, там было панакідана рознага смецця.

— Здаецца, — заўважыў Зум, — сабака нешта знайшоў. Капітан Махоні кінуўся наперад і першы апынуўся ў хмызняку. Ён пачаў разграбаць лісце. Сабака таксама апантана дзёр лапамі зямлю, як бы стараючыся дапамагчы.

Махоні выпрастаўся і прысвіснуў.

— Пакліч адсюль сабаку, Зум. Тут на зямлі пісталет сорак пятага калібру. Могуць быць адбіткі пальцаў — і калі так, я хацеў бы іх захаваць.

Зум даў кароткую каманду.

Сабака лёг на живот, паклаўшы пысу на пярэднія лапы.

Капітан Махоні дастаў з кішэні кавалак вяроўкі. Падсунуўшы адзін яе канец пад дула, ён завязаў вузел і ўзняў пісталет.

Зум буркнуў нешта, выказваючы згоду. Бо на пісталэце былі адбіткі пальцаў.

— А зараз, капітан, калі ты не супраць, вернемся ў дом, дзе жыву Пэйн, і, можа, даведаемся, каму ён належыць. І прашу зрабіць для мяне ласку — нікому не казаць, дзе знайшлі пісталет.

Капітан Махоні ў адказ уздыхнуў.

— Зум, на кароткі час я даю табе свабоду дзеянняў.

— Ну, тады пайшлі, — сказаў Зум.

Яны пайшлі да дома гэтак жа шпарка, як і раней, уяўляючы сабой дзіўную пару — доўгі, як жэрдка, Зум з ястрабінымі вачыма і ніжэйшы ростам паліцэйскі з матляючымся на вяроўцы пісталетам.

Камердынер адчыніў ім дзверы.

Зум загадаў яму паклікаць адваката і кухара. Усе яны сабраліся ў зале кватэры нябожчыка, і па іх адразу было відаць, што яны нервова вельмі напружаныя.

— А Кім, — сказаў Зум, — гэта пісталет містэра Пэйна?

Кітаец слізгануў вачыма па пісталэце і перавёў позірк на Зума.

— Той самы, — адказаў ён.

— Прашу прабачэння, сэр, — умяшаўся камердынер, — але гэта не той пісталет. На пісталэце містэра Пэйна якраз пад засцерагальнікам была маленькая плямка ржы.

— А, — сказаў, з'едліва ўсміхаючыся, Зум, — мне падалося, вы гаварылі, што ў містэра Пэйна быў рэвальвер трыццаць васьмага калібру, а не аўтаматычны пісталет сорак пятага калібру.

Твар камердынера быў падобны на маску.

— Так, сэр, — адказаў ён.

Капітан Махоні з цікавасцю паглядзеў на камердынера.

— Вы хацелі б дадаць што-небудзь, Моклі?

— Не, сэр.

Зум кіўнуў галавой.

— Не,— сказаў ён,— ён больш нічога не скажа.

Капітан Махоні задумліва глянуў на Зума.

— Ведаеце, Зум, мы павінны мець доказы. Мы можам лічыць тое ці іншае дастатковым для сябе, але да таго, калі зможам нешта зрабіць, мы павінны мець дастатковыя доказы для суда прысяжных.

Слова ўзяў Зум. Гаварыў ён рашуча, з металам у голасе:

— Давайце паглядзім на слабыя месцы ў справе, якую мы закруцілі супраць жанчыны. Давайце аналізаваць ключы да разгадкі забойства і пастараемся ўявіць, што магло здарыцца. Пэйн хаваў каштоўнасці тут. Ён пачуў шум: выявіў, што камянёў больш няма — іх укралі. Нешта дало яму дастатковыя падставы, каб кінуцца наўздагон за жанчынай. Гэта нешта, відаць, было нейкім прыкметным доказам. Уявім для пачатку, што ён знайшоў частку парваных пацерак — некалькі сінтэтычных рубінаў, раскіданых па падлозе. Ён, натуральна, падабраў тыя рубіны, каб скарыстаць іх супраць жанчыны. Потым кінуўся ўслед за ёй. Ішоў ён насустрач ветру. У той час ліў дождж. Пэйн вымак. Але гэта не спыніла яго. Мяркуючы па яго характары, Пэйн быў вельмі рашучы чалавек. Але па дарозе да дома, дзе жыве міс Пэйн, нешта прымусіла яго павярнуць назад. Менавіта што? Мы можам быць дастаткова ўпэўненыя ў тым, што ён не дайшоў да кватэры. Інакш ён узняў бы там вэрхал — такі ён ужо быў чалавек. Пэйн аказаўся тварам у другі бок, калі ў яго стрэлілі ззаду, з яго пісталета. Што прымусіла яго павярнуцца назад? Што прымусіла аддаць зброю? Зразумела, нехта, парады каго Пэйн шчыра браў на веру, дагнаў і пераканаў яго, што той абраў памылковы шлях і таму павінен вярнуцца дадому, выклікаць паліцыю, каб тая занялася гэтай справай, каб адпомсціць жанчыне. Потым гэтая асоба, авалодаўшы пісталетам, дачакалася выбуху грому і выстраліла ў патыліцу Пэйну. Гэтая ж асоба падабрала яшчэ некалькі рубінаў і параскідала іх такім чынам, каб паказаць дарогу да дзвярэй дома, дзе жыве жанчына. Адлегласці паміж асобнымі камянямі былі не такія, як у тым выпадку, калі б рубіны самі сыпаліся з ніткі. Бо тады б яны кучай бразнуліся аб брук і разляцеліся ў розныя бакі. Яны ж ляжалі так, як быццам нехта наўмысна параскідаў іх так, каб прывесці паліцыю да дзвярэй дома. Дык вось, адзінай асобай, на маю думку, з тых, хто змог бы адгава-

рыць містэра Пэйна і дамагчыся, каб ён аддаў зброю, а потым накіраваць назад, з'яўляецца...

Сідні Зум спыніў позірк на адвакаце. Герхард засмяўся.

— Спрытна прыдуманая, Зум, але нічога не варта ваша тэорыя, хоць яна і вельмі прывабная, але як вы збіраецеся даказаць, што пацэркі парваліся тут, у гэтым пакоі? Вы поўзалі на карачках, калі першы раз прыйшлі сюды. Шукалі рубіны. Але вас чакала расчараванне. Ваша зацікаўленасць да маладой жанчыны прывяла да таго, што вы сфабрыкавалі па-майстэрску прыдуманую тэорыю. Але яна разлезецца па швах — перад судом прысяжных.

— Прынясіце пыласос, А Кім, — звярнуўся Зум да кітайца.

Кухар нячутна выслізнуў з пакоя.

Камердынер пераглянуўся з адвакатам.

Кітаец вярнуўся з пыласосам. Сідні Зум адкрыў яго, выцягнуў адтуль камеру з смеццем, высыпаў тое, што ў ёй было, на падлогу.

Прысутныя адразу ж заўважылі сярод пылу некалькі рубінаў. Яны пераліваліся чырвоным водбліскам у промнях сонца, што свяціла праз масіўныя вокны.

— Так, — пагадзіўся Зум, — я шукаў тут рубіны. Калі ж не знайшоў, то зразумеў, што маю справу з разумным злачынцам. Але я заўважыў таксама, што на падлозе не так даўно прайшліся пыласосам.

Камердынер зірнуў на адкавата і аблізаў вусны. Адвакат насупіўся.

— Гэта, зразумела, — сказаў ён, — даволі важкі доказ, Зум. А Кім меў бы выгоду ад смерці. Ён некалькі разоў паводзіў сябе падазрона. Магчыма, вы маеце рацыю.

— А Кім не мог угаварыць Гары Пэйна, каб той ішоў на кватэру Евы, — паволі і пераканаўча сказаў Зум з халоднай усмешкай. — І я не думаю, што на пісталёце мы знойдзем адбіткі пальцаў А Кіма.

Адвакат уважліва паглядзеў на пісталет.

— Ну, канечне, — усклікнуў ён, — адбіткі пальцаў! Ну, што ж, бяспрэчна, гэта адбіткі не маіх пальцаў, паколькі я б нічога не выйграў ад смерці майго кліента. Наадварот, я прайграў. Дзякуючы яму ў мяне была адвакацкая практыка.

— Значыць, вы скіроўваеце ўсе падазрэнні на мяне? — спытаў, скрывіўшыся, камердынер.

— Адбіткі пальцаў, — паціснуў плячыма адвакат, — скажучь самі за сябе.

Сэм Моклі разважліва глядзеў на адваката.

— Ну што ж,— сказаў капітан Махоні,— мы возьмем адбіткі пальцаў прысутных.

— Відаць,— прапанаваў Зум,— мы можам таксама аглядзець шафы для адзення. А што, калі знойдзецца доказ таго, што адзін з іх аказаўся пад дажджом у мінулую ноч. Да таго ж дзіўна, што няма ніякіх прыкмет таго, што ў ложку Гары Пэйна спалі. Усе згодны з меркаваннем, што ён вылез з пасцелі, каб гнацца за злачынцам. Я не вельмі б здзівіўся, калі б даведаўся, што прасціны замянілі на чыстыя і ложка перасціралі, бо па прасцінах і навалачцы, што былі раней, можна было вызначыць, што Пэйн трымаў пад падушкай пісталет.

— Адбіткі пальцаў на пісталеце — самы важны доказ,— паволі выгаворваючы кожнае слова, сказаў адвакат.— Суд будзе разглядаць справу на падставе іх. Усё астатняе — усяго толькі меркаванні.

Капітан Махоні ўважліва паглядзеў на адваката.

— Між іншым,— працягваў адвакат,— камердынера пэўны час не было ў доме ў мінулую ноч. Я спрабаваў знайсці яго адразу ж, як з дома выйшаў містэр Пэйн.

Рухі камердынера былі настолькі хуткія, што наўрад ці маглі трапіць у поле зроку прысутных. Непрыкметна падкраўшыся да пісталета, які ляжаў на стале, ён згроб яго і стрэліў — і ўсё гэта адным рухам.

Куля трапіла ў жывот адвакату. Уся яго фізіяномія выказала здзіўленне, выраз гэты знік, калі ў яго трапілі яшчэ дзве кулі.

Сэм Моклі адскочыў назад, размахваючы пісталетам у бок Зума і капітана Махоні.

— Рукі ўгору! — загадаў ён.

Але ён забыўся пра адну акалічнасць — прысутнасць сабакі.

Той мільгануў рудой маланкай і ўпіўся зубамі ў руку з пісталетам. Імклівая маса ў семдзсят пяць фунтаў, узмоцненая паскарэннем, навалілася на выцягнутую руку і пачала яе выварочваць.

Зброя вывалілася з здранцвельх пальцаў.

Капітан Махоні зрабіў крок наперад, у яго руках бліснулі наручнікі.

— Адпусці, Рып, і кладзіся,— загадаў Зум.

Сабака адпусціў руку.

Сэм Моклі падаў рукі для наручнікаў, з правай, там, дзе засталіся сляды ад клыкоў сабакі, капала кроў.

— Надзявайце, — сказаў ён спакойным голасам. — Я дабраўся нарэшце да гэтага лгуна, махляра, шэльмы, да гэтага адваката-забойцы. Вы мелі рацыю ва ўсім, апрача таго, што мы абодва, я і Герхард, пайшлі ўслед за Пэйнам. Усё гэта задумаў адвакат. У мяне крымінальнае мінулае. І ён ведаў гэта. Гэта ён уладкаваў мяне сюды на працу. І ён жа выказаў думку, што мы можам адправіць на той свет Пэйна, а віну за забойства ўзваліць на жанчыну. Меркавалася, што адвакат будзе садзейнічаць мне, а я ў сваю чаргу падзялюся з ім атрыманай спадчынай. Ён прымусіў мяне стрэліць, каб такім чынам атрымаць нада мной уладу. Толькі я не магу ніяк зразумець, як гэта, каб вас чорт пабраў, удалося знайсці пісталет? Мы занеслі пісталет да заліва і кінулі ў ваду.

Капітан Махоні павярнуўся да Сідні Зума.

— Ну, зразумела, капітан, — сказаў той з халоднай дзелавой усмешкай, — я мусіў крыху вас падурыць, каб усё разыграць так, як мне хацелася. Рып — добра абучаны і разумны сабака, але нават ён не змог бы зрабіць на самай справе тое, што вы бачылі. Адбіткі на пісталёце — мае ўласныя. Я ведаў, што забойства было здзейснена адным стрэлам з аўтаматычнага пісталета сорак пятага калібру. Таму я купіў такі самы пісталет, пакінуў на ім адбіткі пальцаў і схаваў яго так, каб гэта бачыў Рып. Калі я загадаў яму шукаць пісталет, ён, натуральна, падумаў, што гэта гульня. Ён пабег да таго месца, дзе я прыхаваў зброю — пасля таго, як я прывёў яго бліжэй да сховішча. Мне падумалася, што гэта магло б дапамагчы пры допыце.

Капітан Махоні сярдзіта глянуў на Зума.

— І ты пакінуў пісталет зараджаны, у баявой гатоўнасці, толькі таму, што, на тваю думку...

Зум паціснуў плячыма.

— Як ты сам гаварыў — для абвінавачвання патрэбны доказы.

Капітан Махоні ўздыхнуў.

— Зум, здаецца, я нямала пабачыў розных тыпаў, што займаюцца нашай справай, але такіх бязлітасных шэльмаў сустракаць яшчэ не даводзілася... Ну, а як наконт маладзіцы? Нават калі ты не памыляешся ў сваіх меркаваннях, яна ж такі прыходзіла сюды, каб украсіць камяні. Пацэркі парваліся, і яна не заўважыла гэтага, пакуль не вярнулася ў свой пакой. Потым яна знайшла частку пацерак і, натуральна, спрабавала схаваць іх... таму і адарвала ад паштовай скрынкі наклею з прозвішчам. Цікава, можа, яна схавала тыя камяні ў паштовай скрынцы? Ты часам не ведаеш?

Сідні Зум заўважыў скіраваны ў яго бок пільны позірк капітана.

— Ведаеш, капітан, ты даволі разумны хлопец — часам. Але ж не думаю, што нават ты настолькі разумны, каб калі-небудзь дазнацца, што здарылася з тымі камянямі — ці распачаць на падставе дастатковых доказаў справу супраць жанчыны за іх крадзеж. Ты ж ведаеш, каб абвінаваціць, патрэбны доказы. Асабіста я думаю, што гэтыя камяні будуць урэшце прададзены якому-небудзь калекцыянеру, які з радасцю заплаціць за іх самую высокую цану, не задаючы ніякіх пытанняў, і што маладзіца атрымае кругленькую суму грошай.

Капітан Махоні аблізнуў вусны.

— Зум, з тваімі ідэямі аб справядлівасці часам, відаць, і можна пагадзіцца. Але ж ты даў прысягу сачыць за выкананнем законаў. І павінен выконваць свой абавязак.

— Ты забыўся пра тое, што прымусіў мяне аддаць знак і пасведчанне, — усміхнуўся Зум. — Лепш паспяшайся, капітан, цябе чакае мноства падзяк за хуткае і ўмелае вырашэнне справы аб забойстве. Хай яно і далей будзе вось так. І, гаворачы пра закон, помні, што заўсёды ёсць закон вышэйшы за той, што прыдумаў чалавек.

Капітан Махоні глыбока ўздыхнуў.

— Зум, якое дзіўнае спалучэнне ў табе! Широкая душа, нават гатоўнасць рызыкаваць дзеля аднаго і бязлітаснасць — да другога!

— Я жыву такім жыццём, якім яго сабе ўяўляю, — заўважыў Зум.

Капітан Махоні пайшоў да тэлефона.

— Прышліце групу расследавання забойстваў, крыміналага і машыну, — заказаў ён, дазваніўшыся да ўправы, — і перадайце сяржанту Громлі, каб ён пакінуў у спакоі гэту жанчыну па прозвішчы Пэйн. На гэты раз інтуіцыя яго падвяла.

---

## РЭКС СТАЎТ

Р

Экс Стаўт нарадзіўся ў 1886 годзе і ўпершыню звярнуў на сябе ўвагу шырокай публікі, калі ў дзесяцігадовым узросце аб'ездзіў штат Канзас, дэманструючы перад публікай неверагодныя матэматычныя здольнасці. У дзевятнаццацігадовым узросце ён служыць на флоце і адказвае за ўсю бухгалтэрыю Тэадора Рузвельта на прэзідэнцкай яхце «Мэйфлаўэр». У дваццаць тры гады ён упраўляючы атэлем, а ў дваццаць шэсць — заваяваў вялікі поспех як аўтар прыгодніцкіх апавяданняў. Ва ўзросце трыццаці аднаго года стварыў банкавую сістэму з шматмільённым капіталам, якую ён пакінуў у 1927 годзе, забяспечыўшы сабе фінансавую незалежнасць. У 1934 годзе ён прыдумаў двух персанажаў — Ніра Вулфа і Арчы Гудвіна і штогод пачаў публікаваць творы пра расследаванні імі самых розных забытых крымінальных спраў. З гэтымі героямі Рэкс Стаўт не разлучаўся на працягу сарака апошніх год свайго жыцця.



## КРЫЛАТЫ РЭВАЛЬВЕР

М

аладая жанчына вынула з рыдыкюля паперчыну ружовага колеру, устала з чырвонага скуранага крэсла, паклала яе на стол Ніра Вулфа і зноў села. Паколькі я лічыў сваім абавязкам быць у курсе спраў, ды і каб Вулф не нагінаўся, бо да паперкі не так лёгка было дацягнуцца, я ўстаў, падышоў да стала і перадаў яе Вулфу, папярэдне прачытаўшы, што там было напісана.

Гэта быў чэк на пяць тысяч долараў, выпісаны таго ж дня, чатырнаццатага жніўня, на яго прозвішча і падпісаны Маргарэт Міён. Вулф зірнуў на чэк і кінуў яго на стол.

— Я падумала, — сказала жанчына, — што, можа, гэта будзе найбольш зручны шлях пачаць размову.

Разглядаючы жанчыну з-за свайго стала, я пачаў паволі мяняць свае адносіны да яе. Калі яна пазваніла раней, у нядзелю адразу папалудні, і папрасіла аб сустрэчы, я адшукаў у памяці цьмяны ўспамін пра яе фота, надрукаванае ў газеце некалькі тыдняў таму, і падумаў, што сустрэча з ёю не будзе ў радасць, але цяпер уяўленне аб ёй пачынала паступова мяняцца.

Знешнія дадзеныя былі не самае галоўнае з таго, што яна мела, бо яны былі так сабе, важна — як яна імі карысталася. Я не маю на ўвазе розныя там выкрутасы і хітрыкі. Вусны не былі прывабныя, нават калі яна ўсміхалася, а вось усмешка была прыгожая. Карычневыя вочы як вочы, нічога незвычайнага, але я з асалодаю пазіраў, як яна пераводзіла іх з Вулфа на мяне, потым на мужчыну, што прыйшоў з ёю і цяпер сядзеў злева. На маю думку, трыццаць ёй будзе недзе гады праз тры.

— Ці не думаеш, — спытаўся ў яе мужчына, — што мы спачатку павінны атрымаць адказ на некаторыя пытанні?

Мужчына сказаў гэта напружаным і крыху суровым тонам, з адпаведным выразам твару. Ён быў устрыжаны і не хаваў гэтага. Глыбока пасаджаныя шэрыя вочы, моцны падбародак — у лепшы час яго можна было б прыняць за якога-небудзь лідэра, але толькі не цяпер. Нешта яго мучы-

ла. Калі місіс Міён прадставіла яго як містэра Фрэдэрыка Уэплера, я ўспомніў, што гэта прозвішча музычнага крытыка «Гэзэт», але не мог прыпомніць, ці ішла аб ім гаворка ў інфармацыі пра падзею, у сувязі з якой у газеце з'явілася фатаграфія місіс Міён.

У адказ жанчына пакруціла галавой, зрабіўшы гэта невыпадкова.

— Гэта не дапаможа, Фрэд, праўда. Нам трэба будзе ўсё расказаць і паслухаць, што ён скажа.— Яна ўсміхнулася, зірнуўшы на Вулфа,— ці, можа, на самай справе гэта была не ўсмешка, а звычайны для яе рух вуснаў.— Містэр Уэплер быў не зусім упэўнены ў неабходнасці звяртацца да вас, і мне прыйшлося яго ўгаворваць. Мужчыны асцеражнейшыя за жанчын, ці не так?

— Так,— пагадзіўся Вулф і дадаў: — Дзякуй богу. Яна кінула галавой, выказваючы згоду.

— Я думаю, што так,— і прадоўжыла гаворку, дапаўняючы яе жэстамі.— Я прынесла чэк у доказ таго, што ставімся да гэтага сур'ёзна. Мы трапілі ў непрыемнае становішча і хацелі б, каб вы дапамаглі з яго выбрацца. Мы хочам уступіць у шлюб, але не можам гэтага зрабіць. Прынамсі, калі гаварыць толькі за сябе, я хачу выйсці за яго замуж.— Яна зірнула на Уэплера, і цяпер на яе твары сапраўды была ўсмешка.— Ты хочаш жаніцца са мной, Фрэд?

— Ага,— прамармытаў той. Потым нечакана крутануў падбародкам і задзірліва глянуў на Вулфа.— Вы разумееце — справа далікатная. І не хацелася б, каб у яе лезлі чужыя, але мы ўсё-такі прыйшлі да вас па дапамогу. Мне трыццаць чатыры гады, і першы раз у жыцці я...— Ён змоўк. І праз хвіліну зноў загаварыў здаўленым голасам: — Я закаханы ў місіс Міён і больш за ўсё на свеце хачу, каб яна была маёй жонкай.— Ён перавёў вочы на аб'ект кахання і прамармытаў нешта падобнае на заклік: — Пегі!

— Лічу гэта даказаным,— прабурчаў Вулф.— Вы абое хочаце ўступіць у шлюб. Ну, дык у чым справа?

— Справа ў тым, што мы не можам,— сказала Пегі.— Проста не можам гэтага зрабіць. І толькі таму, што... Вы, можа, памятаеце, што здарылася ў красавіку, чатыры месяцы назад, калі чыталі пра смерць Альберта Міёна, опернага спевака?

— Нешта такое чытаў. Але вы лепш мне напамніце.

— Ну, ён скончыў самагубствам.— Гэты раз на яе твары не было нават падабенства на ўсмешку.— Мы знай-

шлі яго з Фрэдам — містэрам Уэплерам. У сем гадзін вечара, у адзін з аўторкаў красавіка, у нашай кватэры на Іст-Энд авеню. Якраз таго ж дня высветлілася, што мы з Фрэдам кахаем адно аднаго, і...

— Пегі! — раптам звярнуўся да яе Уэплер.

Тая зірнула на яго, потым зноў перавяла вочы на Вулфа.

— Відаць, я павінна параіцца з вамі, містэр Вулф. Як лічыць Фрэд, мы павінны расказаць вам толькі тое, без чаго нельга зразумець праблему, а я лічу, што вы не зразумеете сітуацыі, калі мы не раскажам вам усяго. Як вы думаеце?

— Не магу нічога сказаць, пакуль не раскажаце. Працягвайце. Калі з'явіцца пытанні, тады пабачым.

Місіс Міён кінула галавой.

— Думаю, што ў вас з'явіцца шмат пытанняў. Ці здаралася з вамі такое, што вы закахаліся, але хутчэй згадзіліся б памерці, чым паказаць іншым вашыя пачуцці?

— Ніколі,— з імпэтам адказаў Вулф.

Мой твар застаўся нерухомы.

— Ну што ж, а са мною такое здарылася, і я ў гэтым прызнаюся. Ніхто пра гэта не ведаў, нават ён. Праўда, Фрэд?

— Так, гэта праўда,— таксама з імпэтам адказаў Уэплер.

— Не ведаў да таго самага дня,— працягвала Пегі.— Ён прыйшоў да нас на абед, а гэта здарылася якраз пасля абеду. Госці разышліся, і раптам нашы позірккі сустрэліся, потым ён нешта сказаў, а можа, я загаварыла, дакладна не помню, хто першы пачаў гаворку.— Яна ўмольна паглядзела на Уэплера.— Я ведаю, ты лічыш, што гэта няёмка, Фрэд, але калі ён не будзе ведаць, як гэта ўсё адбывалася, то не зразумее, чаму ты пайшоў наверх да Альберта.

— А яму гэта трэба ведаць? — спытаўся Уэплер.

— Ну, канечне,— місіс Міён зноў звярнулася да Вулфа.— Думаю, што не здолею растлумачыць так, каб вы ўявілі, як усё было на самай справе. Мы былі канчаткова, ну, як бы сказаць, закаханыя адно ў аднаго, вось і ўсё, і я думаю, што дагэтуль мы ўсведамлялі ўсё моўчкі, таму пачуцці захлынулі нас яшчэ больш. Фрэд вырашыў неадкладна сустрэцца з маім мужам, каб расказаць яму пра ўсё і вырашыць, што нам рабіць далей, я сказала — ну што ж! — і ён пайшоў уверх па лесвіцы.

— Уверх па лесвіцы?

— Наша кватэра на двух паверхах, і ўверсе студыя з гукаізаляцыяй для мужавых рэпетыцый. І вось Фрэд пайшоў...

— Калі ласка, Пегі,— перапыніў яе Уэплер і паглядзеў у бок Вулфа.— Вы павінны гэта ведаць з першых рук. Я пайшоў туды, каб расказаць Міёну, што кахаю ягоную жонку і яна кахае мяне, а не яго, і папрасіць, каб ён успрыняў гэта як цывілізаваны чалавек. Да скасавання шлюбу цяпер ставяцца як да звычайнай у нашай цывілізацыі з’явы, але ён гэтага так не ўспрыняў. Яго рэакцыю можна было назваць па-ўсякаму, але толькі не цывілізаванай. Ён не буяніў, але паводзіў сябе вельмі нізка. Праз нейкі час я спалохаўся, што зраблю з ім што-небудзь за прыкладам Джыфа Джэймса, і таму павярнуўся і пайшоў прэч. Мне не хацелася ў такім стане вяртацца да місіс Міён, таму я выйшаў са студыі праз дзверы ў калідор на другім паверсе і адтуль выклікаў ліфт.

Уэплер змоўк.

— І? — націскаў на яго Вулф.

— Я выйшаў з будынка. Пакрочыў па парку і праз некаторы час, супакоіўшыся, пазваніў місіс Міён, і яна сустрэлася са мной у парку. Я расказаў ёй пра рэакцыю Міёна і папрасіў пакінуць яго і паехаць куды-небудзь разам са мной. Яна не згадзілася.— Уэплер змоўк на некалькі хвілін, а потым працягваў: — Існуюць дзве складаныя акалічнасці, якія вы павінны ведаць, каб ведаць усё.

— Калі яны маюць непасрэднае дачыненне да справы, то так.

— Яны сапраўды маюць непасрэднае дачыненне. Папершае, місіс Міён мела і мае цяпер свае грошы. Гэта была дадатковая прынада Міёну. Мне — не. Я расказваю вам усё як ёсць.

— Дзякуй. Ну, а па-другое?

— Па-другое, у місіс Міён была прычына, каб не рваць з ім адразу. Я спадзяюся, вы ведаеце, што Міён быў вядучым тэнарам у тэатры «Метраполітэн» на працягу пяці ці шасці гадоў, а тут раптам голас знік — часова. Джыфард, той самы барытон, ударыў яго кулаком па шыі і пашкодзіў гартань — гэта здарылася на пачатку сакавіка, — і Міён не змог закончыць сезон. Яму зрабілі аперацыю, але голас не вяртаўся, таму не дзіва, што ён быў у змрочным настроі, і місіс Міён не хацела кідаць яго аднаго ў такім стане. Я паспрабаваў угаварыць яе, але яна была непакісна. У той дзень усё атрымалася не так, як трэба: і ад таго, што такое здарылася са мной першы раз у жыцці, і ад таго, што Міён сказаў пад час нашай з ім размовы, — у выніку я страціў разважлівасць, кінуў яе адну ў парку, зайшоў у бар у

цэнтры горада і пачаў заказваць там шклянку за шклянкай. Прайшло шмат часу, выпіў я многа, але не сп'янеў. Недзе каля сямі гадзін я вырашыў зноў сустрэцца з Пегі і забраць яе з сабой, каб яна не заставалася там яшчэ на адну ноч.

Паддаючыся вось такому настрою, я спыніўся на Іст-Энд авеню, падняўся на дванаццаты паверх і прастаяў там, відаць, хвілін дзесяць, вагаючыся даткнуцца да кнопкі званка. Нарэшце я пазваніў, пакаёўка ўпусціла мяне і паклікала місіс Міён, але тут я, відаць, перастаў валодаць сабой, бо ў мяне хапіла розуму толькі на тое, каб прапанаваць ёй разам пагаварыць з Міёнам. Яна згадзілася, мы падняліся наверх і...

— На ліфце?

— Не, па лесвіцы, што ў самой кватэры. Зайшлі ў студию. Міён ляжаў на падлозе. Мы падышлі бліжэй. У верхняй частцы галавы была вялікая дзірка навывёт. Ён быў мёртвы. Я вывеў місіс Міён са студыі, падтрымаў яе, але на лесвіцы — занадта вузкай, каб па ёй маглі ісці побач два чалавекі, — яна ўпала і пакацілася ўніз, адолеўшы такім чынам палову прыступак. Я аднёс Пегі ў яе пакой, паклаў на ложак і пайшоў у залу, каб адтуль пазваніць, але па дарозе падумаў, што спярша трэба зрабіць яшчэ адну рэч.

Я выйшаў з кватэры, з'ехаў на ліфце на першы паверх, паклікаў швейцара і ліфцёраў і спытаўся ў іх, хто падымаўся ў кватэру Міёна, на дванаццаты або на трынаццаты паверх, папалудні. Яны назвалі прозвішчы, і я іх запісаў. Потым вярнуўся ў кватэру і пазваніў у паліцыю.

Пасля гэтага я раптам уцяміў, што недасведчаны чалавек не павінен рабіць заключэнне — жывы чалавек ці не, таму я пазваніў доктару Лойду, які таксама жыве ў гэтым будынку. Той адразу ж прыйшоў, і я завёў яго ў студию. Не паспеў ён прабыць там тры-чатыры хвіліны, як з'явіўся першы паліцэйскі, і канечне...

— Прабачце, — раздражнёна перабіў яго Вулф. — Калі ўсё адразу, дык часам гэта бывае зашмат. Вы нават не закранулі той праблемы, з якой сутыкнуліся.

— Я дайду і да яе...

— Але вы зробіце гэта, я спадзяюся, хутчэй, калі хочаце, каб я вам дапамог. Я ўжо ўсё ўспомніў. Доктар і паліцыя аб'явілі яго мёртвым. Дула рэвальвера было засунута ў рот, і куля выбіла кавалак чэрапа. Рэвальвер, што ляжаў побач на падлозе, належаў забітаму і захоўваўся там

жа ў студыі. Ніякіх слядоў барацьбы, ці нейкіх іншых пашкодванняў на целе не было заўважана. Страта голасу была выдатным матывам для самазабойства. Таму пасля традыцыйнага расследавання, аддаўшы належную ўвагу той акалічнасці, што дула зараджанага рэвальвера цяжка засунуць у рот чалавеку, не выклікаўшы з яго боку пратэсту, здарэнне кваліфікавалі як самагубства. Я не памыляюся?

Місіс Міён і Уэплер кіўком галавы пацвердзілі тое, што сказаў Вулф.

— Што, паліцыя аднавіла расследаванне? Ці пайшлі якія плёткі?

Пегі і Уэплер адмоўна пакруцілі галавамі.

— Тады працягвайце. У чым праблема?

— Праблема ў нас саміх,— сказала Пегі.

— Як гэта? Што з вамі не так?

— Усё не так,— зноў загаварыла місіс Міён, суправаджаючы свой расказ жэстамі.— Дакладней, я мела на ўвазе не ўсё, а якраз адну рэч. Пасля смерці мужа і заканчэння традыцыйнага расследавання я на нейкі час з'ехала. Калі вярнулася — на працягу двух месяцаў, што прайшлі з таго часу, мы з Фрэдам некаторы час былі разам,— усё было неяк не так. Пазаўчора, у пятніцу, я паехала на выхадныя да знаёмых у Канекцікут, і Фрэд быў там. Я не ведала, што Фрэд збіраецца туды ехаць, а ён не ведаў, што туды прыеду я. Мы абмяркоўвалі ўсё з ім учора, і ўдзень і ўвечары, і сёння раніцай і вырашылі пайсці да вас і прасіць дапамогі — ва ўсякім разе я так вырашыла, а Фрэд не адпусціў мяне адну.

Пегі нахілілася ўперад і працягвала гаварыць з гранічнай шчырасцю:

— Вы абавязкова павінны дапамагчы нам, містэр Вулф. Я так моцна кахаю яго — так моцна! — і ён кажа, што кахае мяне, і я ведаю, што гэта так! Учора ўдзень мы вырашылі, што пажэнімся ў кастрычніку, а ўвечары завязалася размова — і справа не ў словах, якія вымаўляем, а ў выразе вачэй, калі сустракаемся позіркамі. Мы проста не можам пажаніцца, пакуль у нашых вачах застаецца пытанне, і мы будзем старацца хаваць яго...— Яе крыху скаланула.— Гадзімі ці да канца жыцця? Мы не здолеем! Мы ведаем, што не здолеем — гэта будзе жажліва! А ўся справа ў пытанні: хто забіў Альберта? Зрабіў гэта ён? Ці я? Я сапраўды не веру, што гэта зрабіў Фрэд, а ён не верыць, што гэта зрабіла я — спадзяюся, што ён не верыць,— але ў нашых вачах застаецца пытанне, і мы ведаем, што яно не знікае.

Яна працягнула ў бок Вулфа абедзве рукі.

— Мы хочам, каб вы дапамаглі знайсці на яго адказ!

— Глупства,— хмыкнуў Вулф.— Вас трэба адшлёпаць па адным месцы ці адвесці да псіхіятра. У паліцэйскіх могуць быць свае недахопы, але яны ўсё ж не такія зломкі. Калі ўсё іх задаволіла...

— Але ў гэтым якраз уся справа! Яны б не былі задаволены, калі б мы расказалі ўсю праўду.

— Вось як,— узняў бровы Вулф.— Вы ім зманілі?

— Так. Ці калі і не зманілі, дык і не сказалі ім праўды. Мы ім не сказалі, што, калі першы раз зайшлі ў пакой разам і ўбачылі Альберта, рэвальвер там не ляжаў. Яго наогул не было відаць.

— Сапраўды? Вы ўпэўнены ў гэтым?

— Цалкам. Я ніколі і нічога так ясна не ўспрымала, як тую сцэну, кожную яе дэталю. Рэвальвера там не было.

— Вы згодны з гэтым, сэр? — спытаў Вулф, зірнуўшы ў бок Уэплера.

— Так. Яна кажа праўду.

— Ну, што ж,— уздыхнуў, здаючыся, Вулф.— Бачу, вы сапраўды трапілі ў непрыемнае становішча. Лупцоўкай тут не абыдзешся.

Я крутануўся ў крэсле, адчуўшы халадок у ніжняй частцы пазваночніка. У старадаўняй будыніне з чырвонай цэглы — доме Ніра Вулфа — было цікава жыць і працаваць Фрыцу Брэнеру, кухару і эканому, Тэадору Хорстману, які апекаваўся дзесяццю тысячамі архідэй у аранжарэях на даху, і мне, Арчы Гудвіну, для каго асноўным полем дзеяння быў вялікі кабінет на першым паверсе.

Зразумела, я лічыў сваю работу самай цікавай, бо ў даверанага памочніка славутага прыватнага дэтэктыва заўсёды ёсць магчымасць наслухацца пра самыя розныя падзеі — ад крадзяжу пацерак да аферы, звязанай з шантажом. Шчыра кажучы, не ад усіх кліентаў я пачынаў сумаваць. Але толькі ад адных спраў мяне працінаў халадок: ад спраў, звязаных з забойствам. І калі гэтая пара загаханых галубкоў казала праўду, гэта і быў якраз той самы выпадак.

Да таго як яны пайшлі, я больш чым за дзве гадзіны паспеў спісаць два блакноты.

Калі б яны ўсё абдумалі, перш чым пазваніць, каб дамовіцца аб сустрэчы з Вулфам, яны б гэтага не зрабілі. Усё, што яны хацелі, аказалася, паводле слоў Вулфа, немагчымым. Па-першае, яны хацелі, каб ён расследаваў справу аб забойстве чатырохмесячнай даўнасці, не прызнаючы,

аднак, што яно сапраўды адбылося; па-другое, яны хацелі, каб было даказана, што ніхто з іх не забіваў Альберта Міёна, а гэта было магчыма, толькі выявіўшы, хто ўсё-такі гэта зрабіў, і па-трэцяе, у выпадку, калі Вулф прыйдзе да высновы, што забойца — адзін з іх, — пакласці справу на паліцу і забыць пра яе.

Не, гэта не была іх прапанова, бо, калі верыць таму, што яны расказалі, абое былі зусім невінаватыя, але напрошвалася менавіта такая выснова.

Вулф падышоў да ўсяго гэтага вельмі проста і ўдала.

— Калі я бяруся за гэтую справу, — сказаў ён ім, — і знаходжу доказы, дастатковыя для абвінавачвання ў забойстве, незалежна ад таго, хто забойца, то я карыстаюся імі толькі згодна са сваімі меркаваннямі. Я не Астрэя<sup>1</sup> і не садыст, але трымаю дзверы адчыненымі. Але калі вы хочаце адмовіцца ад гэтага зараз, вось ваш чэк, забірайце яго, і блакноты містэра Гудвіна будуць знішчаны. Мы можам забыць пра тое, што вы былі тут, і зробім менавіта так.

Гэта быў момант, калі яны, і перш за ўсё Фрэд Уэплер, ледзь было не ўсталі і не пайшлі, але ўсё ж такі засталіся. Яны зірнулі адно на аднаго, і па іх вачах было ўсё зразумела. Я паспеў ужо амаль упэўніцца ў сваёй сімпатыі да іх, яны пачыналі нават зачароўваць сваёй рашучасцю вырвацца з пасткі. Калі яны пазіралі адно на аднаго, здавалася, іх вочы гаварылі: «Усё будзе цудоўна!» Потым тыя самыя вочы сказалі: «Яно так, але... Мы не хочам, каб цудоўна было дзень або тыдзень, цудоўна павінна быць заўсёды — і мы ведаем...»

Для гэтага трэба было мець нямала фізічнае сілы, не гаворачы пра здаровы розум, і некалькі разоў я лавіў сябе на тым, што пачынаю расчульвацца. Акрамя таго, вядома, трэба дадаць, што на стале Вулфа ляжаў чэк на пяць тысяч.

Блакноты былі поўныя запісаў пра самыя розныя рэчы. Яны складаліся з тысячы падрабязнасцей, якія мелі і не мелі адносін да справы, такіх, як пачуццё ўзаемнай антыпатыі, што існавала паміж Пегі Міён і Рупертам Гроўвам, імпрэсарыю яе мужа, ці выпадак, калі Джыфард Джэймс публічна зняважыў Альберта Міёна, ударыўшы па шыі, ці адносіны розных асоб да патрабавання Міёнам кампенсацыі за прычыненую шкоду. Усё гэтыя дэталі нельга было выкарыстаць для справы, і Вулфу патрэбна была невялікая

---

<sup>1</sup> Мянуська дачкі Зеўса і Феміды, багіні справядлівасці Дыке, якая правіла светам у час залатога веку.



частка іх, таму я збіраўся перабраць іх і выбраць неабходныя.

Зразумела, аб'ектам № 1 быў рэвальвер. Ён быў зусім новы, набыты Міёнам на другі дзень пасля таго, як Джыфард Джэймс ударыў яго, пашкодзіўшы гартань, і не для таго, як ён заявіў, каб адпомсціць, а каб бараніцца ў будучым. Ён клаў рэвальвер у кішэню кожны раз, калі выходзіў з дому, а калі прыходзіў — вяртаў на падстаўку бюста Каруза, які стаяў у студыі. Як вядома, з яго стралялі толькі адзін раз — калі быў забіты Міён.

Калі прыйшоў доктар Лойд і Уэплер правёў яго ў студыю, рэвальвер ляжаў на падлозе непадалёк ад калена Міёна. Доктар хацеў узяць яго, але спыніўся, так і не дакрануўшыся да яго рукой, таму рэвальвер заставаўся на месцы, калі туды зайшлі прадстаўнікі праваахоўных органаў. Пегі запэўніла, што, калі яны з Фрэдам зайшлі ў студыю, рэвальвера там не было, і той пагадзіўся з гэтым сцвярджаннем.

Паліцэйскія не зрабілі ніякіх заяў наконт адбіткаў пальцаў, што само па сабе не дзіўна, бо на зброі рэдка ўдаецца знайсці больш-менш годныя для расследавання сляды пальцаў. На працягу дзвюх з паловай гадзін Вулф раз-пораз вяртаўся да рэвальвера і кожны раз прыходзіў да простаі думкі, што ён не меў крылаў.

Уяўленне пра той дзень было поўнае. Раніцай нічога не здарылася — усё пачалося з абеду, на якім прысутнічалі пяць чалавек: Міён, Пегі, Фрэд, нейкая Адэль Бослі і доктар Лойд. Сустрэча мела хутчэй прафесійны, чым свецкі характар. Фрэда запрасілі таму, што Міён хацеў прапанаваць яму ідэю для артыкула ў «Гэзэт»: чуткі аб тым, што Міён ніколі ўжо не зможа спяваць, — зласлівая лухта. Адэль Бослі, якая ўзначальвае службу інфармацыі тэатра «Метраполітэн-опера», прыйшла, каб дапамагчы паўздзейнічаць на Фрэда. Доктара Лойда запрасілі, каб запэўніць Уэплера ў тым, што аперацыя на гартані Міёна была паспяхова і што можна было смела ісці ў заклад наконт таго, што да адкрыцця опернага сезона ў лістападзе вялікі тэнар будзе ў сваёй звычайнай форме.

Нічога асаблівага не здарылася, апрача таго, што Фрэд пагадзіўся падрыхтаваць адпаведны матэрыял. Адэль Бослі і доктар Лойд, развітаўшыся, пайшлі, Міён падняўся ў сваю гукаізаляваную студыю, а Фрэд і Пегі зірнулі адно на аднаго і раптам адкрылі для сябе самую значную, пачынаючы з часоў вядомай гісторыі пра райскі сад, жыццёвую з'яву.

Праз нейкую гадзіну адбылася яшчэ адна сустрэча, на гэты раз паверхам вышэй, у студыі, каля паловы чацвёртай, але ні Фрэд, ні Пегі ў ёй не ўдзельнічалі. Перад гэтым Фрэд выйшаў, каб супакоіцца, і пазваніў Пегі, і яна пайшла на сустрэчу з ім у парк. Таму іх інфармацыя аб сустрэчы, што адбылася ў студыі, была з чужых слоў. Акрамя Міёна і доктара Лойда там былі яшчэ чатыры чалавекі: Адэль Бослі, якая займалася інфармацыйнымі справамі опернага тэатра, містэр Руперт Гроўв — імпрэсарыю Міёна, містэр Джыфард Джэймс — барытон, які шэсць тыдняў таму стукнуў Міёна па шыі, і суддзя Генры Арнольд — адвакат Джэймса. Гэта сустрэча была яшчэ менш свецкая, чым папярэдні званы абед, бо яе наладзілі, каб абмеркаваць афіцыйнае патрабаванне Міёна да Джыфарда Джэймса: заплаціць яму чвэрць мільёна долараў за шкоду, нанесеную яго гартані.

Інфармацыя, якую Фрэд і Пегі атрымалі з чужых слоў, сведчыла аб тым, што размова часам была даволі гарачая, атмасфера падагрэлася з самага пачатку, калі Міён узяў з бюста Каруза рэвальвер і паклаў яго на стол побач з локцем. Аб падрабязнасцях таго, як праходзіла сустрэча, яны мелі даволі агульнае ўяўленне, бо самі ў ёй не ўдзельнічалі, але ва ўсякім разе ў час сустрэчы з рэвальвера не стралялі.

Акрамя таго, было дастаткова доказаў таму, што Міён заставаўся жывым і здаровым, калі не лічыць пашкоджанай гартані, пасля таго як удзельнікі сустрэчы разышліся. Пасля размовы, што адбылася ў час сустрэчы, ён двойчы гаварыў па тэлефоне — са сваім цырульнікам і з адной багатай опернай мецэнаткай; крыху пазней яму пазваніў імпрэсарыю Руперт Гроўв; а прыкладна а палове шоста ён пазваніў пакаёўцы, каб тая прынесла наверх бутэльку вермуту і мёд, і яна зрабіла ўсё, што было загадана. Калі пакаёўка зайшла з падносам у студыю, Міён быў жывы і здаровы.

Я старанна запісаў усе прозвішчы ў блакнот, пераправерыўшы іх напісанне, бо, як мне здавалася, адно з іх прыйдзецца выкарыстаць у сувязі з забойствам; асабліва ўважліва я паставіўся да прозвішча, што было названа апошнім: Клары Джэймс — дачкі Джыфарда.

Існавалі тры прычыны, каб звярнуць на яе асаблівую ўвагу. Па-першае, Джэймс ударыў Міёна, бо ведаў ці падазраваў — Фрэд і Пегі не маглі сказаць дакладна, — што

Міён парушыў адпаведныя межы ў адносінах да дачкі Джыфарда Джэймса.

Па-другое, яе прозвішча было ў канцы спіса асоб, якія заходзілі ў дом у другой палове таго дня, спіса, які Фрэд атрымаў ад швейцара і ліфцёра. Тыя паведамлілі, што яна прыйшла прыкладна ў шэсць гадзін пятнаццаць хвілін, выйшла з ліфта на паверсе, дзе знаходзіцца студыя, а значыць — на трынаццатым, а крыху пазней, можа, хвілін праз дзесяць, выклікала ліфт на дванаццаты паверх і паехала ўніз.

На трэцюю прычыну звярнула ўвагу Пегі, якая нейкі час заставалася ў парку, пасля таго, як Фрэд выйшаў з будынка, а потым рушыла дадому і зайшла ў кватэру каля пяці гадзін. Яна не падымалася ў студыю і не бачылася з мужам. Недзе пасля шасці гадзін, на яе думку, а палове сёмай, яна, пачуўшы званок, сама пайшла адчыняць дзверы, бо пакаёўка з кухарам былі на кухні.

На парозе стаяла Клара Джэймс. Яна была бледная і напружаная, але трэба сказаць, што яна заўсёды была такая. Клара сказала, што хоча бачыць Альберта, і Пегі адказала, што, здаецца, ён у студыі. Клара ж паведаміла, што яго там няма, але гэта не важна. Калі Клара націснула кнопку ліфта, Пегі зачыніла дзверы, жадаючы пабыць адной, без каго б там ні было, тым больш без Клары Джэймс.

Праз паўтары гадзіны з'явіўся Фрэд, яны разам падняліся ў студыю і ўбачылі, што Альберт усё-такі быў там, але ўжо мёртвы.

Пасля выразнай выявы дня ў пакой прыйшла ноч, поўная загадак, але Вулф засяродзіў увагу толькі на тым, што было, на яго думку, істотным. Ужо трэцюю гадзіну ішла размова, і я пачаў трэці блакнот. Вулф цалкам праігнараваў некаторыя моманты, якія трэба было высветліць: напрыклад, ці была ў Альберта звычайка пераходзіць дазволеныя межы ў адносінах да яшчэ чых-небудзь дачок ці жонак, і калі так, то трэба было запісаць прозвішчы. З расказу Фрэда і Пегі я прыйшоў да высновы, што ў Альберта быў вольны погляд на конт чужых жонак, але, відаць, гэта не цікавіла Вулфа.

У канцы размовы ён зноў загаварыў пра рэвальвер і, не пачуўшы ад субяседнікаў нічога новага, зрабіўся пахмурным і з'едлівым. Калі яны ў каторы ўжо раз паўтарылі тое самае, ён нарэшце са злосцю зірнуў у іх бок і спытаў:

— Хто з вас хлусіць?

Здавалася, што гэта іх пакрыўдзіла.

— Так у вас нічога не атрымаецца,— з горыччу сказаў Фрэд Уэплер.— І ў нас таксама.

— Было б недарэчным,— запырэчыла Пегі Міён,— прыйсці сюды, даць вам гэты чэк і хлусіць. Ну, ці не так?

— Значыць, вы недарэчныя,— холадна адказаў Вулф. Ён ткнуў пальцам у бок Пегі.— Паслухайце, ва ўсё гэта можна было б паверыць, нічога з пачутага не здаецца неверагодным, акрамя адной рэчы. Хто паклаў рэвальвер на падлогу побач з целам? Калі вы абое першы раз зайшлі ў студыю, яго там не было, вы абое гатовы прысягнуць, і я веру вам. Вы выйшлі са студыі і пайшлі ўніз; вы, місіс Міён, упалі, і ён аднёс вас у ваш пакой. Вы былі непрытомная. Так?

— Не,— адказала Пегі, не адводзячы вачэй ад пільнага позірку Вулфа.— Я магла б дайсці сама, але ён — ён хацеў мяне аднесці на руках.

— Не сумняваюся. Ён так і зрабіў. Вы засталіся ў сваім пакоі. Фрэд спусціўся на першы паверх, каб скласці спіс тых, каго можна было запозрыць у забойстве,— між іншым, прадэманстраваўшы тым самым вартую захаплення прадбачлівасць,— вярнуўся, пазваніў у паліцыю, потым доктару, які прыйшоў адразу, бо жыве ў гэтым самым доме. Прайшло не болей пятнаццаці хвілін паміж тым, як вы і містэр Уэплер выйшлі са студыі, і тым, як туды зайшлі ён і доктар.

У дзвярах, што вядуць са студыі ў агульны калідор, умацаваны замок, які аўтаматычна зашчоўкваецца, калі дзверы зачыняюцца, і дзверы гэтыя былі зачынены. Туды ніхто не мог зайсці на працягу тых пятнаццаці хвілін. Вы кажаце, што ўсталі з ложка і пайшлі ў залу і што ніхто не змог бы прайсці тым шляхам, не заўважаны вамі. Пакаёўка і кухар былі на кухні, не ведаючы, што адбываецца ў доме. Такім чынам, ніхто не заходзіў у студыю, і ніхто не клаў рэвальвера на падлогу.

— Нехта гэта зрабіў,— запырэчыў Фрэд.

— Мы не ведаем, у каго быў ключ,— настойвала на сваім Пегі.

— Вы ўжо гэта гаварылі,— перайшоў у атаку Вулф.— Нават калі ўсе мелі ключы, я гэтаму не веру і ніхто гэтаму не паверыць.— Ён перавёў позірк у мой бок.— Арчы, вы паверыце?

— Такое можа быць толькі ў кіно,— прызнаўся я.

— Бачыце,— звярнуўся Вулф да Пегі і Фрэда.— Містэр Гудвін не ставіцца да вас прадудзята — наадварот. Ён гатовы за вас пайсці ў агонь: паглядзіце — ён не паспявае рабіць свае запісы, бо з замілаваннем сочыць, як вы пазіраеце адно на аднаго. Але ён згодны са мной, што вы хлусіце. Калі ніхто іншы не мог пакласці рэвальвер на падлогу, гэта зрабіў адзін з вас. Мне трэба гэта ведаць. Абставіны прымусілі вас гэта зрабіць альбо вы палічылі, што яны вас вымушаюць.

Вулф зірнуў на Фрэда.

— Скажам, вы выцягнулі шуфлядку туалетага століка, шукаючы нюхальную соль, а там — рэвальвер, і па паху з дула зразумелі, што з яго нядаўна стралялі, а потым паклалі ў шуфлядку, як вы адразу сцямілі, каб выклікаць падазрэнне да яе. І што б вы зрабілі? Якраз тое, што вы і зрабілі на самай справе: аднеслі рэвальвер наверх, паклалі каля цела, не сказаўшы ёй пра гэта ні слова. Альбо...

— Лухта,— рэзка перапыніў яго Фрэд.— Абсалютная лухта.

Вулф зірнуў у бок Пегі.

— Альбо рэвальвер у сваёй спальні знайшлі вы, пасля таго як ён пайшоў уніз. Зразумела, вы...

— Гэта абсурдна,— рашуча перабіла яго Пегі.— Як рэвальвер мог з'явіцца ў маёй спальні, калі толькі я сама яго там не паклала? Мой муж быў жывы а палове шостаі, я прыйшла дадому яшчэ раней і была толькі ў зале і ў спальні, пакуль у сем гадзін не прыйшоў Фрэд. Так што, калі толькі вы не лічыце, што...

— Добра,— пагадзіўся Вулф.— Не ў спальні. Можа, у іншым месцы. Я не змагу працягваць расследаванне, пакуль не дазнаюся пра гэта ад вас. Не мог жа рэвальвер, каб яго чорт узяў, пераляцець з аднаго месца на другое. Я прадбачу шмат хлусні ад іншых, урэшце ад некага аднаго, але ад вас хачу пачуць праўду.

— Вы яе пачулі,— заявіў Фрэд.

— Не. Я яе не пачуў.

— Тады, значыць, мы зайшлі ў тупік,— сказаў Фрэд і падняўся.— Ну, што, Пегі?

Яны глянулі адно на аднаго, і перад іх вачыма зноў прамільгнула ўсё, што адбылося. Калі падышла чарга да слоў у сцэнарыі: «Цудоўна павінна быць заўсёды»,— Фрэд зноў сеў у крэсла.

Вулф, не маючы ролі ў сцэнарыі спектакля, уварваўся туды без запрашэння.

— Я лічу,— заўважыў ён суха,— што ў выпадку тупіка ўсякая гульня спыняецца.

Карацей кажучы, усё цяпер залежала ад мяне. Калі Вулф дэманстратыўна адмаўляўся ад гульні, нічога не магло яго зварушыць. Я ўстаў, узяў з яго стала той самы прыгожы чэк ружовага колеру, паклаў на свой стол, прыціснуў яго прэс-пап'е, сеў у крэсла і ўсміхнуўся, гледзячы на Вулфа.

— Дапусцім, што праўда на вашым баку, Вулф,— заўважыў я,— што само па сабе не з'яўляецца тым, што вы называеце ападыктычным, калі-небудзь нам варта скласці спіс кліентаў, якія сядзелі вась тут і хлусілі нам. Напрыклад, Майк Уолш, і Каліда Фротс, і той тып з кафетэрыя, Прат,— ды такіх набяруцца дзсяткі. Але грошы плацілі добрыя, і я не настолькі затрымаўся ў запісах, каб не здолець нагнаць. Няўжо ўсё, што я зрабіў, было дарэмна?

— Наконт гэтых запісаў,— цвёрда заўважыў Фрэд Уэплер,— я хачу ўдакладніць адну рэч.

Вулф глянуў у яго бок. Іх позірккі сустрэліся.

— Мы прыйшлі сюды,— сказаў ён,— каб канфідэнцыяльна расказаць аб сваёй праблеме і прапанаваць вам яе вырашыць. Паколькі нас абвінавачваюць у хлусні, я засумняваўся, ці варта працягваць нашу размову, і толькі калі місіс Міён пажадае, я згодны весці гаворку далей. Але кажу вам адкрыта, калі раструбіце тое, што мы расказалі, альбо паведаміце паліцыі ці каму-небудзь яшчэ, што, згодна з нашымі словамі, рэвальвера ў студыі, калі мы туды ўвайшлі, не было, мы ад гэтых слоў адмовімся, нягледзячы на ўсе вашы чортавы запісы. Мы будзем адмаўляць, не адступаючы ні на крок! — Ён зірнуў на спадарожніцу.— Менавіта так, Пегі! Згодная?

— Ён не раскажа паліцыі,— упэўнена заявіла Пегі.

— Можа, і не. Але калі ён гэта зробіць, ты разам са мной адмовішся ад таго, што расказалі раней. Ці не так?

— Ну, зразумела,— паабяцала яна з такім выглядам, нібы ён папрасіў яе дапамагчы забіць грымучую змяю.

Вулф, сцяўшы вусны, назіраў за тым, што адбывалася. Відавочна, улічваючы тое, што чэк, які ляжаў на маім сталe, быў амаль што на шляху да банка, ён вырашыў дадаць прозвішчы субяседнікаў да спісу хлуслівых кліентаў і рухацца далей, маючы гэта на ўвазе. Зірнуўшы ў бок кліентаў шырока адкрытымі вачыма, ён прымусіў іх супакоіцца, потым зноў прыплюшчыў вочы і загаварыў:

— Мы вырашым гэта разам з астатнімі праблемамі да таго, як прыйдзем да фінішу,— запэўніў ён субяседні-

каў.— Вы, вядома, разумееце, што я зыходжу з вашай невінаватасці, але ў сваім жыцці я выказаў, відаць, тысячу памылковых меркаванняў, таму яны нічога нявартыя. У некага з вас ёсць думка наконт таго, хто забіў містэра Міёна?

Пегі і Фрэд адмоўна пакруцілі галавамі.

— У мяне ёсць,— буркнуў Вулф.

Субсяседнікі глянулі на яго шырока адкрытымі вачыма.

— Гэта толькі меркаванне,— паківаў галавой Вулф,— але яно мне падабаецца. Трэба будзе шмат папрацаваць, каб абгрунтаваць яго. Спачатку я павінен спаткацца з людзьмі, пра якіх мы гаварылі, з усімі шасцямі — і я не хацеў бы з гэтым марудзіць, расцягваючы сустрэчы. Паколькі вы не хочаце, каб яны ведалі, што я займаюся справай аб забойстве, мы павінны пайсці на хітрасць. Місіс Міён, ваш муж пакінуў завяшчанне?

Пегі сцвярдзальна кінула галавой.

— Вы спадчынніца?

— Ага, я,— зажэстыкулявала яна,— мне не патрэбна спадчына, і я не хачу яе.

— Але яна ваша. Атрымліваецца цудоўна. Часткай гэтай маёмасці з'яўляецца права на кампенсацыю, якую павінен выплаціць містэр Джэймс за шкоду, прычыненую містэру Міёну ў выніку гвалтоўных дзеянняў. Вы павінны заявіць аб сваіх правах на гэтую частку маёмасці. Усе тыя шэсць чалавек, з якімі я хачу сустрэцца, нейкім чынам маюць дачыненне да гэтай справы. Я адразу ж паведамлю ім, накіраваўшы пісьмы сёння вечарам тэрміновай поштай, што дзейнічаю ад вашага імя ў вырашэнні гэтай справы і што хацеў бы, каб яны прыйшлі ў маю кантору заўтра ўвечары.

— Гэта немагчыма! — усхвалявана закрывчала Пегі.— У мяне нават і ў думках не было прапанаваць Джыфу выплаціць кампенсацыю!

— К чорту! — зароў, грукнуўшы кулаком па стале, Вулф.— Гладкай вам дарогі! Бывайце! Думаецца, што расследаванне спраў аб забойствах — гэта вам гульня ў лялькі? Спярга вы мне хлусіце, а цяпер — бачыце! — вам не хочацца трывожыць людзей, сярод якіх — забойца! Арчы, выведзі іх за дзверы!

— Брава,— прамармытаў я ў адказ. Мне таксама ўсё гэта паспела надакучыць.— Паспрабуйце пашукаць дапамогі ў Арміі Уратавання,— прапанаваў я, зыркнуўшы ў бок кандыдатаў у кліенты.— Яны сталыя спецыялісты па ака-

занні дапамогі тым, хто трапіў у непрыемнае становішча. Можаче прыхапіць з сабой блакноты, усяго па дваццаць пяць цэнтаў за штуку. Запісы аддаём у якасці бясплатнага дадатку.

Пегі і Фрэд пераглянуліся.

— Як я разумею, ён хоча сустрэцца з імі заўтра, — пачаў саступаць Фрэд. — Для гэтага ў яго павінна быць зачэпка, і, трэба прызнаць, ён яе знайшоў, і вельмі ўдалую. Ты ім нічога не павінна — нікому.

Пегі здалася.

Пасля высвятлення шэрага дэталяў, самай важнай з якіх былі адрасы, місіс Міён і містэр Уэплер пайшлі. Калі меркаваць па тым, як яны выходзілі за дзверы і як мы іх прыспешвалі, зусім не сардэчна, можна было падумаць, што яны не кліенты, а хутчэй — ахвяры. Але чэк застаўся на сталі. Калі, вывеўшы іх за дзверы, я зайшоў у кабінет, то ўбачыў, што Вулф сядзіць, адкінуўшыся ў крэсле з заплюшчанымі вачыма, і хмурыцца, відаць, нечым незадаволены.

Пацягнуўшыся і пазяхнуўшы, я сказаў бадзёрым голасам:

— Здаецца, атрымаецца даволі цікава. Зрабіць выгляд, што справа датычыцца толькі жадання атрымаць кампенсацыю. Калі забойца знойдзецца сярод гасцей, паглядзім, колькі часу вы здолееце ўтойваць ад яго сваю здагадку. Іду ў заклад, ён заглыне кручок раней, чым прысяжныя абвешчаць свой прыгавор.

— Змоўкні! — рыкнуў Вулф. — Ідыёты!

— Ну, будзьце міласэрнымі, — запярэчыў я. — Ад закаханых нельга патрабаваць, каб яны думалі — таму яны і наймаюць кваліфікаваных мысліцеляў. Вы павінны радавацца і ганарыцца, што яны выбралі вас. Ну, схлусілі яны раз-другі, дык што з таго, калі яны закаханы адно ў аднаго? Калі я ўбачыў...

— Змоўкні, — паўтарыў Вулф і расплюшчыў вочы. — Вазьмі блакнот. Письмы трэба адаслаць тэрмінова.

Сустрэча, што адбылася ў панядзелак вечарам, доўжылася цэлых тры гадзіны, і за ўвесь гэты час пра забойства не было сказана ні слова. Тым не меней нельга сказаць, каб яна была вясёлая. У пісьмах было выразна заяўлена, што Вулф, дзейнічаючы па даручэнні місіс Міён, хацеў бы даведацца, ці можна атрымаць ад Джыфарда Джэймса пэўную суму, не звяртаючыся да паслуг адвакатаў ці ў суд, і якая сума будзе вызначана.



Вядома, адпаведны душэўны настрой быў у кожнага прысутнага: у самога Джыфарда Джэймса, у яго дачкі Клары, у яго адваката суддзі Генры Арнольда, у Адэлі Бослі з інфармацыйнай службы, у доктара Нікаласа Лойда, тэхнічнага эксперта, і ў Руперта Гроўва, імпрэсарыю Міёна. Такім чынам, усяго іх было шэсць чалавек — якраз столькі, каб стварыць утульную атмасферу ў нашым вялікім кабінэце. Фрэда і Пегі не запрасілі.

Уся троіца з боку Джэймсаў прыйшла разам і была настолькі пунктуальная, з'явіўшыся дакладна ў дзевяць гадзін, што мы з Вулфам не паспелі нават выпіць у кабінэце традыцыйнага вячэрняга кубка кавы. Мне так карцела іх убачыць, што я сам пайшоў адчыняць дзверы замест Фрыца — кухара і апекуна ўсёй хатняй гаспадаркі, які дапамагае ператварыць дні і гады жыцця Вулфа ў суцэльную радасць амаль у той жа ступені, што і я.

Больш за ўсё мяне ўразіла тое, што барытон першы пераступіў парог, пакінуўшы ззаду дачку і адваката. Так як я часам згаджаўся з прапановай Лілі Роўман заняць адно з двух яе крэслаў у оперным тэатры, то шырокія плечы Джэймса, яго рост пад метр дзевяноста і фанабэрыстая, як у пеўня, хада не былі для мяне нечаканымі, здзівіў жа яго маладжавы выгляд, бо было яму, відаць, пад пяцьдзесят. Ён падаў мне свой капялюш з такім выглядам, быццам я быў народжаны толькі для таго, каб у панядзелак, 15 жніўня, увечары, прыняць ад яго гэты капялюш. На жаль, я выпусціў яго з рук.

Усё гэта кампенсавала Клара, скіраваўшы ў мой бок позірк сваіх вачэй. Адно гэта сведчыла, што яна была вельмі назіральная, бо звычайна ніхто не звяртае ўвагі на таго тыпа, што адчыняе дзверы, яна ж убачыла, як я выпусціў з рук капялюш яе бацькі, глянула ў мой бок і не адводзіла вачэй практычна да таго часу, пакуль я не прачытаў у іх наступнае: «Ты што, маскіруешся? Ну, дык да сустрэчы».

Гэта паспрыяла таму, што я пачаў ставіцца да яе прыязна, хоць і з некаторай асцярожнасцю. Яна была не толькі бледная і напружаная, як гаварыла Пегі Міён, у яе ў вачах быў бляск, незвычайны як на дзяўчыну яе гадоў. Тым не менш я ўсміхнуўся, выказваючы тым самым удзячнасць за падараваны мне ўважлівы позірк.

Тым часам адкат суддзя Генры Арнольд самастойна павесіў на вешалку свой капялюш. На працягу ўсяго дня я, зразумела, збіраў інфармацыю аб усіх запрошаных і такім чынам даведаўся, што ён меў тытул «суддзя» толькі таму,

што аднойчы быў гарадскім суддзёй. І хоць гэта было даўно, тым не меней да яго звярталіся іменна так. Выгляд жа яго выклікаў расчараванне: маленькі, нібыта абрублены, карантыш з лысай пляскатай галавой, на якую хацелася паставіць попелыніцу, і з кароткім уціснутым носам. Унутраныя дадзеныя былі, відаць, больш дасканалыя, чым знешнія, бо сярод яго кліентаў было багата прадстаўнікоў найбольш уплывовых колаў з Брадвёю.

Я завёў прышэльцаў у кабінет, прадставіў іх Вулфу і паспрабаваў пасадзіць іх у жоўтыя крэслы, але барытон адразу ж заўважыў і захапіў чырвонае скуранае крэсла. У той час, калі я дапамагаў Фрыцу вызначыць, што б яны хацелі выпіць, пачуўся званок, і я зноў пайшоў да дзвярэй.

Гэта прыйшоў доктар Нікалас Лойд. На ім не было капелюша, таму абышлося без адпаведнай працэдуры, і, на маю думку, уважлівы позірк у мой бок быў чыста прафесійны і аўтаматычны, быццам вызначаў, ці не хварэю я на анемію, дыябет ці на нешта іншае. У доктара быў прыгожы, з глыбокімі складкамі зморшчын, твар і неспакойныя цёмныя вочы, — усё ў яго вобліку сведчыла пра тое, што ён доктар, хутчэй нават хірург, які на ўсе сто працэнтаў адпавядае рэпутацыі спецыяліста высокага класа. Аб гэтым я даведаўся ў час збору інфармацыі.

Калі доктар зайшоў у кабінет і ўбачыў стол з пачастункамі, вочы ў яго загарэліся, і ён аказаўся самым актыўным спажывцом віскі з мятнай вадою на працягу ўсяго вечара.

Апошнія двое запрошаных прыйшлі разам — прынамсі, яны аказаліся разам на ганку, калі я адчыніў дзверы. Скуранае чырвонае крэсла я, напэўна, прапанаваў бы Адэлі Бослі, калі б на ім не рассеўся Джэймс. Яна паціснула мне руку і сказала, што ўжо даўно хацела пазнаёміцца з Арчы Гудвінам, але гэта быў звычайны этыкет супрацоўніка інфармацыйнай службы ў зносінах з грамадскасцю, і таму гэтыя словы не затрымаліся ў маёй галаве. Справа ў тым, што з-за свайго стала я звычайна мог бачыць твары прысутных толькі ў профіль, і толькі твары тых, хто сядзеў у чырвоным скураным крэсле, я бачыў цалкам, а гэты твар мне спадабаўся. Нельга сказаць, што Адэль Бослі была падобная на тых прыгажунь у часопісах, здымкі якіх клеяць на сценах, да таго ж, калі Клара Джэймс толькі нарадзілася, Адэль была ўжо ў пятым ці нават у шостым класе школы, але яе гладкая загарэлая скура, прыгожыя вусны і карычевыя вочы складалі выдатны антураж.

Руперт Гроўв не павітаўся за руку, і гэта мяне не за-  
смуціла. Ён, можа, добра апекаваўся справамі Альберта  
Міёна, але, відаць, не вельмі клапаціўся пра свой выгляд.  
Мужчына можа быць мажным і тым не меней можа  
захоўваць цэльны воблік, як, напрыклад, Фальстаф ці Ніра  
Вулф,— гэтае ж стварэнне страціла ўсякае разуменне пра-  
порцый. Ногі — кароткія, а амаль уся астатняя частка тула-  
ва месцілася ў той яго трэці, што аказалася пасярэдзіне.  
Для таго каб заставацца ветлівым, зазіраючы яму ў твар,  
даводзілася збірацца з духам. Менавіта гэтак я і зрабіў, бо  
мне трэба было скласці для сябе ўяўленне пра ўсіх пры-  
сутных, але я не заўважыў у Гроўве нічога вартага ўвагі,  
апрача праніклівых хітрых вачэй.

Калі гэтыя двое селі ў крэслы і ім падалі пітво, Вулф  
пачаў размову. Ён папрасіў прабачэння за тое, што быў  
вымушаны патурбаваць іх у такую спёку, але сумленнае  
і справядлівае рашэнне існуючай праблемы можна знайсці  
толькі ў тым выпадку, калі ўсе асобы, якія маюць да яе  
дачыненне, змогуць выказаць свае адносіны. У адказ прысут-  
ныя замармыталі, выказваючы самыя розныя пачуцці — ад  
не вельмі ахвотнай згоды да гранічнай раздражнёнасці.

Суддзя Арнольд паставіўся да сказанага варожа, заявіў-  
шы, што ніякага пытання з юрыдычнага боку не існуе, бо  
Альберта Міёна ўжо няма ў жывых.

— Глупства,— рэзка адказаў яму Вулф.— Калі б гэта  
было так, вы як адвакат не парупіліся б сюды прыйсці. Ва  
ўсякім разе, мэта сённяшняй сустрэчы заключаецца ў тым,  
каб гэтае пытанне не перарасло ў судовую справу. Чацвёрта  
з вас сёння пазванілі місіс Міён, каб спытаць, ці сапраўды я  
дзеінічаю ад яе імя, і атрымалі станоўчы адказ. Па яе  
даручэнні я хачу сабраць факты. Я магу таксама заявіць  
вам, ніякім чынам не замахваючыся на правы місіс Міён,  
што яна пагодзіцца з маёй прапановай. Калі я прыйду да  
высновы, што ёй павінна быць выплачана вялікая сума, вы,  
зразумела, можаце гэта аспрэчыць, але калі ўзнікне думка,  
што ў яе няма падстаў для іску, яна таксама пагодзіцца з  
ёю. Улічваючы такую адказнасць, я павінен мець перад  
сабой усе факты. Таму...

— Вы не суд,— перабіў яго Арнольд.

— Так, сэр, я не суд. Калі вы хочаце, каб справу раз-  
глядаў суд, няхай будзе па-вашаму.— Вулф перавёў позірк  
на іншых прысутных.— Міс Бослі, вітала б кіраўніцтва тэ-  
атра знаёмства шырокай публікі вось з такой інфармацыяй?  
Доктар Лойд, вы лічыце за лепшае як эксперт даваць

паказанні ў судзе ў якасці сведкі ці ўсё ж абгаварыць справу тут? Містэр Гроўв, як бы паставіўся да ўсяго гэтага ваш кліент, калі б быў жывы? Містэр Джэймс, што вы думаеце наконт гэтага? Вас таксама не спакушае перспектыва публічнасці, ці не так? Асабліва таму, што ўсплыве імя вашай дачкі?

— Чаму яе імя павінна ўсплыць? — спытаў Джэймс сваім добра пастаўленым барытонам.

— У якасці доказу, — адказаў збялелы Вулф. — Такім чынам высветліцца, што якраз перад тым, як ударыць Міёна, вы яму казалі: «Слухай, ты, вырадак, пакінь маю дачку ў спакоі».

Я сунуў руку ў кішэню, бо прытрымліваюся правіла, пацверджанага вопытам: кожны раз, калі сярод прысутных ёсць ці можа быць забойца, зброя павінна быць пад рукой. Нягледзячы на тое, што яна захоўваецца ў глыбіні трэцяй шуфляды майго стала і таму, можна сказаць, заўсёды пад рукой, я па звычцы перакладаю яе ў кішэню перад прыходам гасцей. Якраз у гэтую кішэню я і сунуў руку, ведаючы запальчывасць Джэймса. Але ён застаўся сядзець у крэсле. І толькі праямліў:

— Гэта хлусня!..

— Гэтыя словы чулі дзесяць чалавек, — прабурчаў Вулф. — Уяўляеце, якая б пайшла пагалоска, калі б вы пад прысягай ад іх адмовіліся, а ўсе тыя дзесяць, выкліканыя ў суд у якасці сведак, заявілі б процілеглае. Я лічу, што было б лепш абмеркаваць гэта са мной.

— Аб чым вы хочаце даведацца? — спытаў суддзя Арнольд.

— Мне патрэбны факты. Першы факт ужо выклікаў спрэчкі. Калі я памыляюся, я павінен гэта ведаць дакладна. Містэр Гроўв, вы былі сведкам таго, як быў нанесены той славыты ўдар. Я дакладна пераказаў словы містэра Джэймса?

— Так, — адказаў Гроўв пісклявым голасам.

— Вы чулі, як ён гэта гаварыў?

— Чуў.

— Місіс Бослі, а вы?

Здавалася, што тая адчувае сябе няёмка.

— Можа, было б лепш...

— Калі ласка. Вы адказваеце не пад прысягай, я проста збіраю факты, апрача таго, мне толькі што заявілі, што я хлушу. Вы чулі, як ён гэта гаварыў?

— Так, я чула.— Адэль зірнула ў бок Джэймса.— Прабач, Джыф.

— Але гэта няпраўда! — ускрыкнула Клара Джэймс.

— Мы што, усе хлусім? — накінуўся на яе Вулф.

Я мог папярэдзіць Клару, калі яна падаравала той погляд у калідоры, каб была асцеражнейшая з Вулфам. Яна была не толькі вытанчаная маладая жанчына, мела не толькі незвычайны бляск у вачах, але ў дадатак — худзенькая, і было відаць, што яе хударлявасць з'яўляецца вынікам абмежавання ў ежы, а Вулф зусім не мог трымаць людзей, якія мала ядуць. Я з самага пачатку ведаў, што рана ці позна ён накінецца на яе.

Але Клара перайшла ў контратаку.

— Я не маю на ўвазе гэта, — сказала яна пагардліва.— Навошта так хвалявацца! Я маю на ўвазе, што я схлусіла бацьку. Тое, што ён падумаў наконт мяне і Альберта — гэта няпраўда. Я проста выхвалялася перад ім, таму што... не мае значэння чаму. Ва ўсякім разе, тое, што я яму гаварыла, — няпраўда, я так і сказала яму ў той вечар!

— Які вечар?

— Калі мы вярнуліся дадому з вечарыны за кулісамі пасля спектакля «Рыгалета». Менавіта там мой бацька накаўціраваў Альберта, як вы ведаеце, проста на сцэне. Калі мы вярнуліся дадому, я паведаміла, што ўсё тое, што я расказала яму пра нас з Альбертам, — няпраўда.

— Калі ж вы хлусілі, у першым выпадку ці ў другім?

— Не адказвай на гэтае пытанне, мая дарагая, — умяшаўся суддзя Арнольд, дзейнічаючы ў якасці адваката. Ён сурова глянуў на Вулфа. — Гэта ўсё не мае дачынення да справы. Калі ласка, цікаўцеся фактамі, але фактамі, што маюць непасрэднае дачыненне. Тое, што міс Джэймс сказала бацьку, — неістотна.

— Ну, не, — пакруціў галавой Вулф. Ён перавёў позірк справа налева, потым зноў направа. — Відаць, я невыразна ўсё растлумачыў. Місіс Міён пажадала, каб я вырашыў, ці ёсць у яе падставы для прад'яўлення іску, і не столькі юрыдычныя, колькі маральныя. Калі высветліцца, што гвалтоўныя дзеянні містэра Джэймса супраць містэра Міёна мелі маральныя падставы, гэта будзе фактарам, які я ўлічу, прымаючы рашэнне.

Вулф засяродзіў увагу на Клары.

— Мела маё пытанне дачыненне да справы ці не, міс Джэймс, я згодны з тым, што яно было не вельмі далікатнае, і таму выклікала ў адказ няшчырасць. Я здымаю гэтае

пытанне. Паспрабуйце замест яго адказаць вось на такое. Ці намякалі вы бацьку да той вечарыны за кулісамі, што містэр Міён спакусіў вас?

— Ну,— засмяялася Клара. Смяялася яна звонка і прывабна.— Што за цудоўная старасвецкая манера пытацца пра такое. Так, я намякнула. Але гэта — няпраўда.

— Але вы паверылі, містэр Джэймс?

Джыфард увесь гэты час ледзь стрымліваўся, і я хацеў бы заўважыць, што цяпець такія навадныя пытанні ад незнаёмага пра дачку, відаць, было цяжка. Але, зрэшты, астатнія прысутныя не пачулі нічога новага, а ўсё гэта, як бы там ні было, сапраўды мела дачыненне да справы. Ён прымусяў сябе гаварыць спакойна.

— Я не паверыў таму, што мне паведаміла дачка. Вулф кіўнуў галавой.

— На гэтым можна спыніцца,— сказаў ён з палёгкай.— Я рады, што з гэтай часткай размовы скончана.— Вулф спыніў позірк на Руперце Гроўве.

— Цяпер, містэр Гроўв, раскажыце мне пра гутарку, якая адбылася ў студыі містэра Міёна за некалькі гадзін да яго смерці.

Містэр Руперт Тлушч, які сядзеў, схіліўшы галаву на бок, сустрэўся позіркам сваіх праніклівых чорных вачэй з позіркам Вулфа.

— Яна адбылася з мэтай,— сказаў ён высокім голасам,— абмеркаваць патрабаванне Міёна аб кампенсацыі за прычыненую яму шкоду.

— Вы былі там?

— Зразумела, я там прысутнічаў. Я быў кансультантам і імпрэсарыю Міёна. Разам са мной былі міс Бослі, доктар Лойд, містэр Джэймс і суддзя Арнольд.

— Хто наладзіў сустрэчу, вы?

— Нейкім чынам, так. Суддзя Арнольд прапанаваў, а я паведаміў пра гэта Міёну і пазваніў доктару Лойду і міс Бослі.

— І што вырашылі?

— Нічога. Альбо нічога канкрэтнага. Узнікла пытанне наконт памеру прычыненай шкоды — паколькі Міён павінен быў хутка зноў заспяваць.

— Як паставіліся да гэтага вы?

— Хіба я не гаварыў, што быў імпрэсарыю Міёна,— сказаў ён, прыплюшчыўшы вочы.

— Несумненна. Але я маю на ўвазе, як паставіліся вы да самой кампенсацыі?

— На маю думку, трэба было неадкладна выплаціць папярэдняю суму ў пяцьдзесят тысяч долараў. Нават калі б у Міёна і хутка аднавіўся голас, ён ужо паспеў за гэты час страціць столькі ж і нават болей. Было скасавана яго турнэ па Паўднёвай Амерыцы, і ён не змог зрабіць шмат запісаў па кантрактах...

— Гаворка нават і блізка не магла ісці пра пяцьдзесят тысяч долараў, — з варожасцю ў голасе ўступіў у размову суддзя Арнольд. Хоць сам ён быў карантыш, але з горлам у яго было ўсё ў парадку. — Я прывёў лічбы...

— Ідзіце к чорту са сваімі лічбамі! Кожны можа...

— Калі ласка! — Вулф пастукаў касцяшкямі пальцаў па сталае. — Як ставіўся да гэтага містэр Міён?

— Зразумела, таксама, як і я, — звяртаючыся да Вулфа, Гроўв адначасова са злосцю паглядаў у бок Арнольда. — Мы гэта папярэдне абмеркавалі.

— Ну, вядома, — Вулф перавёў позірк улева. — Што вы думаеце пра гэта, містэр Джэймс?

— Лічу, — улез у размову суддзя Арнольд, — што я павінен гаварыць ад імя кліента. Вы згодні, Джыф?

— Давайце, — прамармытаў барытон.

Арнольд менавіта так і зрабіў, ён прагаварыў амаль гадзіну з тых трох, на працягу якіх адбывалася размова. Мяне здзівіла, што Вулф не спыніў яго, і ўрэшце я прыйшоў да высновы, што ён даў магчымасць яму трашчаць толькі таму, каб яшчэ раз пацвердзіць свае даўнія адносіны да адвакатаў. Калі так, дык гэта яму з поспехам удалося.

Арнольд нічога не абмінуў. У яго было шмат чаго сказаць наконт дэлінквентаў з экскурсам у больш чым двухсотгадовы гістарычны перыяд, робячы асаблівы націск на псіхічны стан дэлінквента. Другім фактарам, на якім ён падрабязна спыніўся, было паняцце непасрэднай матывіроўкі. Ён сапраўды пераканаўча разважаў наконт гэтай самай непасрэднай матывіроўкі, але ўсё гэта было настолькі складана, што ўрэшце я збіўся з логікі яго разважанняў.

Тым не меней часам ён меў рацыю. На адпаведным этапе разважанняў ён сказаў:

— Ідэя папярэдняй кампенсацыі, як яе тут назвалі, была, безумоўна, недапушчальная. Нельга спадзявацца на тое, што нехта, нават у выпадку прызнання абавязацельства, згодзіцца заплаціць па ім, перш чым будзе дасягнута згода наконт агульнай сумы выплаты ці дакладнага метаду яе падліку.

У другім выпадку ён адзначыў:

— Патрабаванне такой вялікай сумы можна, між іншым, з усёй падставай кваліфікаваць як шантаж. Ім было вядома, што, калі абмеркаванне вышэйназванага дзеяння будзе перададзена ў суд і калі мы паведамім, што штуршком да ўчынку майго кліента з'явілася веданне ім пра абняслаўленне яго дачкі, суд прысяжных наўрад ці вынес бы прыгавор аб выплаце кампенсацыі. Але ім таксама вядома, што мы не вельмі хацелі звяртацца па дапамогу ў суд.

— Не веданне, — запярэчыў Вулф. — Толькі думка. Дачка сцвярджае, што няправільна яго інфармавала.

— Мы б маглі даказаць гэта, — настойваў Арнольд. Я здзіўлена зірнуў на Клару. Тое, што цяпер гаварылася, поўнасьцю не супадала з храналагічным парадкам яе як хлуслівых, так і праўдзівых заяў, але ні яна, ні яе бацька не звярталі ўвагі на сэнс сказанага ці не хацелі зноў пачынаць пра гэта гаворку.

Яшчэ на нейкім этапе свайго маналога Арнольд сказаў наступнае:

— Нават калі ўчынак майго кліента быў дэліктны і была б устаноўлена абавязковасць выплаты кампенсацыі, сума не магла быць узгоднена да вызначэння аб'ёму прычыненай шкоды. Мы прапанавалі, захоўваючы за сабой усе правы, дваццаць тысяч долараў з мэтай поўнага ўрэгулявання справы і адмаўлення з іх боку ад усіх прэтэнзій. Яны не згадзіліся з гэтай прапановай, запатрабавалі неадкладнай выплаты ў лік належнай сумы. Мы прыныцова адмовіліся ад гэтага. Урэшце была дасягнута згода толькі ў адным: трэба прыкласці ўсе намаганні, каб вызначыць агульную суму прычыненай шкоды. Зразумела, менавіта з гэтай мэтай там знаходзіўся доктар Лойд. Яго спыталі наконт прагнозу, і ён заявіў, што — але навошта вам гэта чуць з чужых слоў. Ён тут прысутнічае — і вы можаце атрымаць інфармацыю з першых рук.

— Калі вы будзеце так ласкавы, доктар? — звярнуўся да доктара Лойда Вулф, кінуўшы галавой у знак згоды з прапановай Арнольда Гроўва.

«Божа мой, — падумаў я, — вось вам яшчэ адзін эксперт».

Але Лойд злітаваўся над намі. Ён тлумачыў усё на нашым узроўні разумення праблемы і нават не думаў займаць на гэта гадзіну. Перш чым загаварыць, ён прыклаўся да шклянкі, куды паспеў ужо разы тры падліць віскі з мятнай вадою, ад гэтага расправіліся некаторыя зморшчыны на



яго прыгожым твары, а ў вачах часткова знікла трывога.

— Пастараюся прыпомніць, — паволі сказаў ён, — дакладна ўсё тое, што я ім паведаміў. Спачатку я кваліфікаваў траўму, атрыманую ад удару. Моцна пашкоджанымі аказаліся шчытападобная залоза і чарпалападобныя храсткі з левага боку і ў меншай меры — персценяпадобны храсток. — Ён усміхнуўся — усмешка была ганарлівая, але не пагардлівая. — Я пачакаў два тыдні, праводзячы прызначанае лячэнне, спадзеючыся, што хірургічнага ўмяшання не спатрэбіцца, але яно аказалася неабходным. Калі ў час аперацыі я дайшоў да пашкоджаных месцаў, то супакоіўся: усё было не так дрэнна, як я думаў. Аперацыя была простая, і ён надзіва хутка пачаў папраўляцца. Я б не вельмі рызыкнуў у той дзень, калі б запэўніў, што яго голас будзе такі, як і раней, праз два — найболей праз тры — месяцы; але гартань — надзвычай далікатны інструмент, і такі голас, як у Міёна, уяўляе сабой адметную з’яву, таму я быў дастаткова асцярожны і толькі сказаў, што быў бы здзіўлены і расчараваны, калі б ён не паправіўся і не быў поўнаасцю гатовы да адкрыцця наступнага опернага сезона, гэта значыць праз сем месяцаў з таго дня. Я дадаў, што мае надзеі і спадзяванні былі фактычна яшчэ больш аптымістычнымі.

Лойд сціснуў вусны.

— Здаецца, гэта і ўсё, што я тады паведаміў. Тым не меней я падтрымаў прапанову, каб мой прагноз быў пераправяраны Рэнтнерам. Відавочна, прагноз быў бы галоўным фактарам пры вызначэнні сумы, якую належала заплаціць за шкоду, і я не хацеў браць на сябе ўсю адказнасць.

— Рэнтнер? Хто гэта? — спытаў Вулф.

— Доктар Абрахам Рэнтнер са шпітала «Гара Сінай», — адказаў Лойд тонам, якім бы я адказаў на пытанне, хто такі Мікі Мантл. — Я пазваніў Рэнтнеру і дамовіўся аб сустрэчы раніцай наступнага дня.

— Я настаяў на гэтым, — з важным выглядам сказаў Руперт Тлушч. — Міён меў права атрымаць кампенсацыю не калі-небудзь у аддаленым будучым, а там жа і адразу. Яны адмаўляліся плаціць, пакуль не будзе ўзгоднена агульная сума, і калі мы павінны былі вызначыць гэтую суму, я мусіў быць упэўнены на ўсе сто працэнтаў, што яна будзе дастатковай. Не забывайце, што ў той дзень Міён не мог прапець ніводнай ноты.

— А спяваць піянісіма ён змог бы не раней чым праз

два месяцы,— пацвердзіў Лойд.— І я сказаў, што гэта як мінімум.

— Здаецца,— умяшаўся суддзя Арнольд,— прагучаў намёк на тое, што мы былі супраць прапановы забяспечыць яшчэ адно прафесійнае заключэнне. Я вымушаны заявіць пратэст...

— Вы былі супраць! — завішчаў Гроўв.

— Не! — раўнуў Джыфард Джэймс.— Мы проста...

Усе трое ўступілі ў спрэчку, кідаючыся адзін на аднаго са злоснымі выразамі на тварах. Раней мне здавалася, што яны павінны былі прыберагчы ўсю сваю энергію для высвятлення галоўнага пытання — ці падлягае выплаце місіс Міён якая-небудзь сума, і калі так, то якая. Але я памыліўся наконт гэтых жэўжыкаў. Галоўным іх клопатам было пазбегнуць нават самай нязначнай рызыкі дасягнуць згоды хоць па якім-небудзь пытанні.

Вулф цярпліва дазволіў ім рухацца ў жаданым для іх кірунку, а гэта значыць — нікуды, а потым запрасіў уступіць у размову яшчэ аднаго госця.

— Міс Бослі,— звярнуўся ён да Адэлі,— вы нічога пакуль не сказалі. На чым баку былі вы?

Адэль Бослі ўвесь час уважліва сачыла за тым, што адбывалася, папіваючы ром «Колінз» — ужо другую шклянку,— і здавалася мне вельмі разумнай. Хоць была сярэдзіна жніўня, толькі яна адна была па-сапраўднаму загарэлая. Яе адносіны як інфармацыйнага агента з сонцам былі выдатныя.

— Я не была ні на чым баку, містэр Вулф,— сказала яна, пакруціўшы галавой.— Мой інтарэс абмяжоўваўся інтарэсам майго наймальніка — Асацыяцыі «Метраполітэн-оперы». Зразумела, мы хацелі ўрэгуляваць усё канфідэнцыяльна, без скандалу. У мяне не было аніякай думкі па пытанні, што абмяркоўвалася.

— І ніякай думкі вы не выказалі?

— Не. Я проста заклікала іх, калі гэта магчыма, паспрабаваць урэгуляваць праблему.

— Шчыра, нічога не скажаш! — выпаліла Клара Джэймс. Было відаць, што яна кпіла.— Вы маглі б крыху дапамагчы бацьку, бо гэта ён уладкаваў вас на працу. Ці вы...

— Супакойся, Клара! — уладна спыніў яе Джэймс. Але тая не звярнула на яго ўвагі і працягвала:

— Ці вы ўжо цалкам расплаціліся за гэта?

Суддзя Арнольд, здавалася, пакрыўдзіўся. Руперт Тлушч захікаў. Доктар Лойд глынуў віскі з вадой.

Паколькі я пачынаў ужо ў нейкай ступені па-сяброўску ставіцца да Адэлі, то, вядома, спадзяваўся, што тая шпурне што-небудзь у гэту вытанчаную і бліскуючую міс Джэймс, але яна абмежавалася зваротам да яе бацькі:

— Няўжо ты не можаш справіцца з немаўлём, Джыф?

Потым, не чакаючы адказу, звярнулася да Вулфа:

— Міс Джэймс — схільная да фантазій. Тое, на што яна намякала, нідзе не зафіксавана. І нікім.

— Ва ўсякім разе, яно не будзе зафіксавана сёння,— згодна кіўнуў Вулф. Ён скрывіў грывасу і сказаў: — Вяртаючыся да пытанняў, якія дарэчы ці недарэчы, я хацеў спытаць, калі скончылася гутарка?

— Ну што ж — містэр Джэймс і суддзя Арнольд пайшлі першымі недзе а палове пятай. Неўзабаве за імі пайшоў доктар Лойд. Я пабыла яшчэ некалькі хвілін з Міёнам і містэрам Гроўвам, а потым таксама пайшла.

— Куды вы пайшлі?

— У сваю кантору на Брадвэй.

— Колькі часу вы прабылі ў сваёй канторы?

Гэтае пытанне, здаецца, яе здзівіла.

— Не ведаю... зрэшты... так... ну, канечне. Я пайшла адтуль пасля сямі гадзін. Мне трэба было тое-сёе зрабіць, апрача таго, я надрукавала на машынцы канфідэнцыяльны запіс гутаркі ў Міёна.

— Вы сустрэкаліся з Міёнам яшчэ, перад яго смерцю? Ці званілі?

— Сустрэкалася? — яшчэ больш здзівілася Адэль. — Як я магла. Хіба вы не ведаеце, што яго знайшлі мёртвым у сем гадзін? Значыць, да таго, як я выйшла з канторы.

— Вы тэлефаніравалі яму? Паміж паловай пятай і сёмай гадзінамі?

— Не, — Адэль выглядала збянтэжанай і крыху раззлаванай.

Я раптам зразумеў, што Вулф неабдуманая пачаў ступаць па тонкім лёдзе, набліжаючыся да забароненай тэмы забойства.

— Я не ведаю, на што вы намякаеце, — дадала Адэль.

— Я таксама, — з запалам заўважыў суддзя Арнольд і працягваў з саркастычнай усмешкай. — Калі толькі гэта не неадольная звычка пытацца ў людзей, дзе тыя былі ў той момант, калі адбылося забойства. Чаму тады не кіравацца гэтай звычкай і ў дачыненні да ўсіх нас?

— Якраз гэта я і збіраюся зараз зрабіць, — спакойна адказаў Вулф. — Я хацеў бы даведацца, чаму Міён надумаў

скончыць самагубствам, бо ад гэтага залежыць прапанова, якую я павінен выказаць удаве. Наколькі я зразумеў, двое ці трое з вас паведамлілі, што пад канец гутаркі ён быў ва ўзбуджаным, але не прыгнечаным стане. Я ведаю, што ён скончыў самагубствам, паліцыю нельга збіць з панталыку ў такіх выпадках. Але чаму?

— У мяне наконт заявы аб яго стане ёсць сумненні,— пачала выказваць сваю думку Адэль.— Калі ведаеш, як спявак — асабліва такі вялікі, як Міён,— сябе адчувае, калі ён не можа выціснуць з сябе хоць бы адну ноту, калі вымушаны гаварыць прыцішаным голасам ці нават шэптам, гэта жахліва.

— Ва ўсякім разе, яго ўчынкі заўсёды былі неспадзяванныя,— уставіў слова Руперт Гроўв.— Я чуў, як на рэпетыцыі ён праспяваў арыю як анёл, а потым расплакаўся, бо яму, бачыце, здалася, што канец быў змазаны. То ён, здавалася, быў на нябёсах, а праз хвіліну — ужо нібы зямлёй прысыпаны.

— Тым не меней,— прабурчаў Вулф,— усё тое, што было сказана Міёну, усё роўна кім, на працягу тых дзвюх гадзін, перад самазабойствам, мае непасрэднае дачыненне да гэтага расследавання, мэта якога — вызначыць маральную пазіцыю місіс Міён. Я хачу ведаць, дзе вы, панове, былі ў той дзень адразу пасля заканчэння гутаркі і да сямі гадзін і што вы рабілі ў гэты час.

— Божа,— усклікнуў суддзя Арнольд і ўзняў да неба рукі.— Ну, што ж,— сказаў ён, апусціўшы іх,— час позні. Як вам ужо сказала міс Бослі, я выйшаў са студыі Міёна разам са сваім кліентам. Мы пайшлі ў бар «Чэрчыль», дзе выпілі і пагутарылі. Крыху пазней да нас далучылася міс Джэймс, яна таксама заказала сабе пітво і праседзела з намі даволі доўга, недзе з паўгадзіны, а потым пайшла. Мы с містэрам Джэймсам заставаліся разам да пачатку васьмай. Увесь гэты час ніхто з нас не сустракаўся з Міёнам і нікому гэтага не даручаў. Спадзяюся, гэта інфармацыя вычарпальная?

— Дзякую вам,— ветліва сказаў Вулф.— Вы, зразуме-ла, пацвярджаеце тое, што было сказана, містэр Джэймс?

— Так,— хмурна адказаў барытон.— Якая ўсё ж такі гэта бязглуздзіца!

— Яно сапраўды пачынае гучаць менавіта так,— пагадзіўся Вулф.— Доктар Лойд, ваша чарга. Калі вы не супраць?

Той паспеў ужо размякнуць. Ён чатыры разы падлі-

ваў сабе, не шкадуючы нашага лепшага віскі, і не быў супраць.

— Што вы? Калі ласка! — ахвотна адгукнуўся ён.— Я абышоў з візітамі пяцярых пацыентаў: двух, што жывуць на Пятай авеню, на поўнач ад цэнтра, аднаго — у раёне Шасцідзiesiąтых вуліц ва ўсходняй частцы Манхэтана і двух — у бальніцы. Я прыйшоў дадому неўзабаве пасля шасці і толькі паспеў апрануцца пасля ванны, як пазваніў Фрэд Уэплер і паведаміў пра Міёна. Зразумела, я адразу пайшоў туды.

— Вы не сустракаліся з Міёнам і не званілі яму?

— Не, пасля таго як скончылася гутарка, я больш не меў з ім ніякіх кантактаў. Можа, мне трэба было гэта зрабіць, але такая думка не прыйшла ў галаву — я не псіхіятр, хоць і быў яго доктарам.

— Ён быў імпульсіўны, ці не так?

— Так,— Лойд сціснуў вусны.— Вядома, гэта не медыцынскі тэрмін.

— Далёка не медыцынскі,— пагадзіўся Вулф. Ён перавёў пільны позірк сваіх вачэй на наступнага субяседніка.— Містэр Гроўв, мне не трэба пытацца ў вас, ці званілі вы Міёну, бо ўжо зафіксавана, што вы яму званілі. Прыблізна а пятай гадзіне?

Руперт Тлушч зноў схіліў набок галаву. Відаць, гэта была яго любімая поза ў час гутаркі.

— Пасля пяці гадзін,— паправіў ён Вулфа.— Дакладней, у пятнаццаць хвілін на шостую.

— Адкуль вы пазванілі?

— З клуба «Гарвард».

«Нічога сабе,— падумаў я,— колькі ж намаганняў трэба было яму прыкласці, каб трапіць у клуб «Гарвард».

— І што вы казалі?

— Нічога асаблівага,— скрывіў вусны Гроўв.— Ведаеце, гэта не ваша справа, але паколькі астатнія зрабілі вам такую ласку, то і я буду трымацца іх прыкладу. Раней я забыўся спытаць, ці гатовы ён пацвердзіць згоду пералічыць тысячу долараў за адзін тавар, бо адпаведнаму агенцтву патрэбны быў дакладны адказ. Мы гаварылі менш трох хвілін. Спярга ён быў супраць, а потым — згадзіўся. Вось і ўсё.

— Ці можна было па яго голасе зразумець, што з вамі размаўляе чалавек, які збіраецца скончыць самагубствам?

— Не, ні ў якім разе. У яго быў сумны настрой, што

і зразумела, бо ён не мог спяваць тады і не спадзяваўся аднавіць голас раней чым праз два месяцы.

— Што вы рабілі пасля таго, як пагаварылі па тэлефоне з Міёнам?

— Я застаўся ў клубе. Заказаў вячэру і яшчэ не паспеў скончыць есці, як пачуў навіну пра тое, што Міён скончыў самагубствам. Так я і не пакаштаваў заказаных тады марожанага і кавы.

— Што ж, гэта вельмі дрэнна. Калі вы гаварылі з Міёнам па тэлефоне, ці спрабавалі вы яшчэ раз угаварыць яго не настойваць на іску супраць містэра Джэймса?

Гроўв падняў галаву.

— Што я спрабаваў? — перапытаў ён.

— Вы чулі, што я сказаў, — груба адказаў Вулф. — Што тут дзіўнага? Зразумела, я атрымаў ад місіс Міён адпаведную інфармацыю, бо я вяду па яе просьбе расследаванне. Спярша вы былі супраць таго, каб Міён патрабаваў выплаты кампенсацыі, і спрабавалі адгаварыць яго. Вы гаварылі, што пагалоска, якая разнясецца ў выніку ўсяго гэтага, наробиць шмат шкоды і таму не варта гэтага рабіць. Ён жа патрабаваў, каб вы падтрымалі іск, і паабяцаў скасаваць заключаны з вамі кантракт у тым выпадку, калі вы адмовіцеся. Ці не так, містэр Гроўв?

— Не, не так, — бліснуў сваімі чорнымі вачыма Гроўв. — Зусім не так! Я толькі выказаў яму сваю думку. Калі ж было вырашана заявіць іск, я дзейнічаў адпаведна. — Яго голас зрабіўся на цэлую актаву вышэй, хоць раней мне здавалася, што больш пісклявага голасу ўжо і быць не можа. — Я сапраўды дзейнічаў згодна з прынятым рашэннем!

— Вось як? — сказаў Вулф, больш не спрачаючыся. — А што вы цяпер думаеце наконт іску місіс Міён?

— Не думаю, што ён абгрунтаваны. Я не веру, што яна зможа атрымаць пэўную суму. На месцы Джэймса, я не заплаціў бы ёй нават цэнта.

— Яна вам не падабаецца, ці не так? — кіўнуў галавой Вулф.

— Калі гаварыць шчыра, дык не! І ніколі не падабалася. А што, я павінен яе любіць?

— Вядома, не. Асабліва калі ўлічыць тое, што і вы ёй не падабаецеся. — Вулф, адкінуўшыся назад, зручней усеўся ў крэсле.

Я мог здагадацца па размяклых вуснах Вулфа, што наступнае пытанне, якое ўзнікне ў ходзе гутаркі, будзе якраз тое, што яго не цікавіла, і зразумеў чаму, калі

заўважыў, што ягонья вочы спыніліся на Клары Джэймс. Магу ісці ў заклад, калі б ён ведаў, што давядзецца мець справу з такімі кліентамі, то ніколі б не згадзіўся на гэту работу.

— Міс Джэймс, вы чулі, што тут гаварылася? — спытаў ён бурчліва.

— Мне было цікава, — з крыўдай у голасе загаварыла тая, нібыта скардзячыся, — вы і далей не будзеце звяртаць ніякай увагі на мяне? Я таксама тут прысутнічаю, ці не так?

— Так. Я не забыўся пра вас. — З тону яго голасу адчувалася, што яму хацелася адваротнага. — Пасля таго як вы сустрэліся з бацькам і суддзёй Арнольдам у бары за пітвом, з якой мэтай яны накіравалі вас на сустрэчу з Міёнам да яго ў студыю?

Арнольд і Джэймс адразу ж выказалі пратэст, зрабіўшы гэта гучна і адначасова. Вулф, не звяртаючы на іх увагі, чакаў адказу ад Клары, голас якой патануў у крыках яе спадарожнікаў.

— ...не мае ніякага дачынення, — пачуўся толькі канец яе адказу. — Я сама туды пайшла.

— Гэта была ваша ўласная ідэя?

— Цалкам. Часам так здараецца, зусім незалежна ад нас.

— Дзеля чаго вы туды пайшлі?

— Ты не абавязана адказваць на гэтае пытанне, мая дарагая, — звярнуўся да яе Арнольд.

Клара не звярнула на яго ўвагі.

— Яны паведамлілі мне аб тым, што адбылося ў час гутаркі, і я ледзь не звар'яцела. На маю думку, гэта быў сапраўдны грабеж, але я не збіралася менавіта гэта казаць Альберту. Мне здавалася, што я здолею адгаварыць яго.

— Вы пайшлі, каб угаварыць яго адмовіцца дзеля мінулага?

— Як удала вы ўмеце выбіраць словы! — усклікнула Клара з задаволеным выглядам. — Уявіце дзяўчыну маіх гадоў, у якой ужо ёсць мінулае!

— Я рады, што вам спадабалася мая манера выказвацца, міс Джэймс. — Было відаць, што ўнутры ў Вулфа ўсё кіпіць. — Як бы там ні было, вы пайшлі. На месцы былі ў пятнаццаць хвілін на сёмую?

— Так, нешта каля гэтага.

— Вы бачыліся з Міёнам?

— Не.

— Чаму не?

— Яго там не было, урэшце...— Клара змоўкла. У яе ў вачах ужо не было таго бляску, які быў раней.— Так я думала тады,— працягвала яна.— Я паднялася на трынаццаты паверх і націснула кнопку званка на дзвярах студыі. Званок — гучны,— ён гэта спецыяльна прадугледзеў, каб яго не заглушалі голас і гукі піянiна ў час рэпетыцый — але я не магла пачуць яго з калідора, бо дзверы — таксама гукаізаляваныя, і, націснуўшы кнопку некалькі разоў, я не была ўпэўненая, што званок празвінеў, і таму пастукала. Я люблю ўсё даводзіць да канца, а паколькі мне здавалася, што ён у студыі, я яшчэ некалькі разоў пазванiла, потым зняла чаравік і пастукала аб дзверы абцасам. Потым я пайшла ўніз і націснула кнопку званка на дзвярах кватэры. Гэта было сапраўднае глупства з майго боку, бо я ведала, з якой нянавісцю ставiцца да мяне мiсiс Мiён, але ўсё-такі я гэта зрабіла. Мiсiс Мiён адчыніла дзверы і сказала, што, на яе думку, Альберт знаходзіцца паверхам вышэй, у студыі. Я сказала, што яго там няма, пасля гэтага яна з трэскам зачыніла дзверы проста перад самым маім носам. Я пайшла дадому, зрабіла сабе кактэйль,— дарэчы, трэба прызнаць, у вас добрае віскі, хоць я ні разу раней не чула такой назвы.— Яна ўзняла і патрэсла шклянку, каб памяшаць лёд.— Ёсць якія пытанні?

— Не,— гыркнуў Вулф. Ён зірнуў на насценны гадзiннiк, а потым абвёў позiркам твары прысутных.— Я, безумоўна, паведамлю мiсiс Мiён,— сказаў ён, звяртаючыся да iх,— што вы не iмкнуліся ўтойваць факты.

— А што яшчэ? — пацікавіўся Арнольд.

— Не ведаю. Паглядзім.

Гэта iм не спадабалася. Не думаю, каб хто-небудзь змог вызначыць пытанне, па якім усе шасцёра змаглі б прыйсці да адзінадушнай згоды, і ўсё ж Вулф здолеў акрэсліць яго некалькімі словамі. Iм трэба было ведаць канчатковае рашэнне, калі не яго, дык думку, ну, а калі і не яе, дык хоць бы намёк.

Адэль Бослі была сама ўпартасць. Руперт Глушч выказаў сваё абурэнне віскам, а суддзя Арнольд ледзь стрымліваўся. Вулф па-ранейшаму валодаў сабой, але нарэшце ўстаў і пажадаў iм добрай ночы.

Усё скончылася на такой ночце, што, адыходзячы, ніхто не выціснуў з сябе нiводнага слова ўдзячнасці за пачастункі, нават Адэль, эксперт па адносiнах з грамадскасцю, ці доктар Лойд, які фактычна адзiн апаражнiў бутэльку віскі.



Зачыніўшы на ноч парадныя дзверы на засаўку, я вярнуўся ў кабінет. На маё здзіўленне, Вулф усё яшчэ быў на нагах, стоячы каля кніжнай шафы і ўтаропіўшыся ў расстаўленыя на паліцах кнігі.

— Не спіцца? — спытаў я пачціва.

— Хачу выпіць яшчэ бутэльку піва, — настойліва запатрабаваў, павярнуўшыся ў мой бок, Вулф.

— Вы пэўна звар’яцелі. І так пяць бутэлек ужо выпілі пасля вячэры. — Усё гэта я гаварыў без асаблівых эмоцый, бо справа была звычайная. Ён сам вызначыў норму ў пяць бутэлек, якія выпіваў паміж вячэрай і перад тым, як класціся спаць, і звычайна прытрымліваўся гэтай колькасці, але калі з той ці іншай прычыны быў вельмі не ў гуморы, то лічыў за лепшае зняць з сябе адказнасць, каб такім чынам мець магчымасць спагнаць злосць на мне.

Але гэта была ўсяго толькі частка маіх службовых абавязкаў.

— Нічога не атрымаецца, — цвёрда сказаў я. — Я палічыў. Пяць. Што за справы такія, вечар прабавілі, а забойцы ўсё няма?

— Яшчэ чаго! — сказаў, сцяўшы вусны, Вулф. — Справа не ў тым. Калі б толькі гэта, мы маглі б завяршыць усё яшчэ да таго, як ляжам спаць. Справа ў гэтым чортавым рэвальверы з крыламі. — Ён пільна глянуў у мой бок прыжмуранымі вачыма, быццам падазраючы, што ў мяне таксама ёсць крылы. — Я мог бы, вядома, не звярнуць на гэта ўвагі — але не. Не, бо, улічваючы той стан, у якім знаходзяцца нашы кліенты, гэта было б неразумна. Мы павінны гэта высветліць. Іншага выйсця няма.

— Шкада. Магу чым-небудзь дапамагчы?

— Можаш. Пазвані містэру Крэймеру і зрабі гэта неадкладна, заўтра ж раничай. Папрасі яго быць тут у адзінаццаць гадзін.

Мае бровы палезлі ўгору ад здзіўлення.

— Але ж яго цікавяць толькі забойствы. Павінен я паведаміць, што ў нас ёсць якраз такая справа і мы хацелі б з ёю пазнаёміць?

— Не. Скажы, я гарантую, што патурбавацца варта. — Вулф зрабіў крок наперад. — Арчы.

— Так, сэр.

— У мяне быў цяжкі вечар, і я вып’ю яшчэ адну бутэльку.

— Не. Ні ў якім разе. — У кабінет зайшоў Фрыц, і мы

пачалі наводзіць парадак.— Ужо за поўнач, да таго ж вы нам перашкаджаеце. Кладзіцеся спаць.

— Адна не пашкодзіць,— прамармытаў Фрыц.

— Бач ты, памагаты знайшоўся,— сказаў я рэзка.— Папярэджваю вас абодвух, у мяне ў кішэні рэвальвер. Ну, што за людзі ў гэтым доме!

На працягу дзевяці месяцаў містэр Крэймер, інспектар па справах аб забойствах, мужчына высокага росту і шырокі ў плячах, з валасамі, кранутымі сівізнай, выглядаў, можна сказаць, малайцом. Улетку ад спёкі яго твар так моцна чырванее, што інспектар выглядаў крыху гратэскава. Яму было гэта вядома і непрыемна, а ў выніку з ім цяжэй мець справу ў жніўні, чым у студзені. Калі мне трэба будзе здзейсніць забойства на Манхэтэне, я спадзяюся, што гэта здарыцца зімой.

У аўторак, апоўдні, ён сядзеў у чырвоным скураным крэсле і пазіраў на Вулфа без асаблівай сардэчнасці. Затрымаўшыся ў сувязі з іншай, раней дамоўленай сустрэчай, ён не змог прыйсці ў адзінаццаць гадзін, калі Вулф звычайна заканчвае візіты да сваіх архідэй у аранжарэях на даху.

У Вулфа таксама быў не вельмі радасны выгляд, а я з нецярпеннем чакаў пачатку прадстаўлення. Дый мне цікава было ўбачыць, як будзе выкручвацца Вулф, стараючыся выцягнуць з Крэймера інфармацыю пра забойства, не прызнаючыся, аднак, што забойства здарылася, бо Крэймера ні ў якім разе нельга было назваць прастаком.

— Мне трэба пад'ехаць тут у адно месца,— прабурчаў Крэймер,— у мяне мала часу.

Відавочна, гэта была непрыкрытая хлусня. Ён проста не мог пагадзіцца з думкай, што інспектар нью-йоркскага дэпартаменту паліцыі мог вось так прыйсці з візітам да прыватнага дэтэктыва па запрашэнні, нават калі гэта быў Ніра Вулф і нават калі я паведаміў, што ў нас ёсць нешта сапраўды цікавае.

— Ну, што тут у вас,— працягваў бурчаць Крэймер,— што-небудзь звязанае з Дыкінсанам? Хто далучыў вас да гэтай справы?

— Не, дзякуй богу, не гэта. Гэта датычыцца забойства Альберта Міёна.

Я здзіўлена глянуў на Вулфа. Гэта было за межамі майго разумення. Ён адразу ж спусціў сабак і якраз тады, калі, на маю думку, уся справа была ў тым, каб рабіць выгляд, што ніякіх сабак не магло быць.

— Міён? — перапыніў без усякай цікавасці Крэймер.— Гэта не мой.

— Хутка будзе ваш. Альберт Міён, вядомы оперны спявак. Чатыры месяцы назад, дзевятнацатага красавіка. У яго ў студыі на Іст-Энд авеню. Смерць ад кулі.

— А! — кіўнуў галавой Крэймер.— Так, прыпамінаю. Але вы крыху выходзіце за межы. Гэта было самагубства, відавочнае і простае.

— Не, гэта было наўмыснае забойства.

Крэймер на некалькі імгненняў спыніў позірк на Вулфе. Потым, не спяшаючыся, узяў з кішэні сігару, уважліва агледзеў яе і сунуў у рот. Праз момант выцягнуў яе адтуль.

— Я заўсёды ведаў,— заўважыў ён,— што калі трэба знайсці затлум галаве, то можна смела разлічваць на вас. Хто сказаў, што гэта забойства?

— Я прыйшоў да такой высновы.

— Ну тады ўсё ясна.— Сарказм Крэймера заўсёды быў больш чым трэба з’едлівы.— А вы паклапаціліся, каб сабраць доказы?

— У мяне іх няма.

— Выдатна. Факты проста крычаць, што гэта было забойства.— Крэймер зноў засунуў сігару ў рот і выбухнуў: — З якога часу вы пачалі гаварыць чорт ведае якімі рванымі сказамі? Працягвайце і гаварыце нармальна!

— Ну,— сказаў, крыху падумаўшы, Вулф.— Справа крыху складаная. Вы, відаць, незнаёмы з падрабязнасцямі, паколькі гэта адбылося ўжо даўно і было зарэгістравана як самазабойства.

— Я памятаю гэтую справу дастаткова добра. Як вы казалі, ён быў вядомая асоба. Так што працягвайце.

Вулф адкінуўся ў крэсле і заплюшчыў вочы.

— Перапыняйце мяне, калі трэба. Учора вечарам у мяне тут на гутарцы было шэсць чалавек.— Ён пералічыў прозвішчы і паведаміў, што гэта былі за асобы.— Пяцёра прысутнічалі на гутарцы ў студыі Міёна, якая закончылася за дзве гадзіны да таго, як яго знайшлі мёртвым. Шостая асоба, міс Джэймс, грукала ў дзверы студыі ў пятнаццаць хвілін на сёму і не пачула адказу, відаць, таму што Міён быў ужо мёртвы. Я прыйшоў да высновы, што Міён быў забіты, толькі на падставе таго, што пачуў ад іх. Я не збіраюся паўтараць усё тое, што яны мне пераказалі — бо на гэта спатрэбіцца занадта шмат часу,

адразу ж узнікне пытанне наконт акцэнтаў і розных інтэрпрэтацый, да таго ж вы ўжо іх чулі.

— Учора ўвечары мяне тут не было,— суха сказаў Крэймер.

— Так, вас тут не было. Замест вас трэба было б сказаць «паліцэйскі дэпартамент». Усё гэта павінна быць падшыта ў дасье. Іх усіх дапытвалі тады, калі гэта здарылася, і яны расказвалі кожны сваю гісторыю, іх жа яны паведамлілі і мне. Вы можаце гэта там знайсці. Вы калі-небудзь чулі, каб я быў вымушаны браць свае словы назад?

— Я быў сведкам выпадкаў, калі мне хацелася запіхнуць іх назад у вашу глотку.

— Але вы ніколі гэтага не зрабілі. Вось яшчэ тры словы, якія я не вазьму назад: Міён быў забіты. Я не скажу вам цяпер, як дайшоў да гэтае высновы: павывучайце вашы дасье.

Крэймер стараўся стрымліваць сябе.

— Мне не трэба вывучаць іх,— заявіў ён,— з-за адной дробнай дэталі — якім чынам ён скончыў жыццё. Вы хочаце сказаць, што націснуў на курок ён сам, але зрабіць гэта яго прымусілі?

— Не. На курок націснуў забойца.

— Забойца, відаць, быў не просты. Паспрабуйце дамагчыся, каб ахвяра разявіла рот, запіхнуць туды дула рэвальвера і каб пры гэтым вас яшчэ не пакусалі. Можа, вы і прозвішча забойцы паведаміце?

— Я яшчэ не настолькі далёка зайшоў у сваім расследаванні. Але непакоець мяне не ваш контраргумент — справа гэта вырашальная. Тут ёсць нешта іншае.— Вульф нахіліўся ўперад і загаварыў вельмі сур'ёзным тонам: — Я б, вядома, мог самастойна завяршыць усю справу, перадаць вам дадзеныя пра забойцу і ўсе доказы, а потым лопачь крыламі і радасна кукаракаць. Але, па-першае, у мяне не столькі амбіцыі, каб выстаўляць вас дурнямі, бо вы не такія, а па-другое, мне патрэбна ваша дапамога. Я не гатовы пакуль да таго, каб даказваць, што Міёна забілі, я магу толькі запэўніваць, што гэта было менавіта так, паўтараць, што мне не давядзецца забіраць свае словы назад — таксама як і вам. Няўжо гэтага недастаткова, каб выклікаць вашу зацікаўленасць?

Крэймер перастаў смактаць сігару. Дарэчы, ён так і не запаліў яе.

— Вядома, так,— адказаў ён хмурна.— Так, каб яго чорт узяў, я зацікаўлены. Яшчэ адзін першастацейны

затлум галавы. Я вельмі ўсцешаны тым, што вы шукаеце маёй дапамогі. Як я магу дапамагчы?

— Я хачу, каб вы затрымалі двух чалавек як сведак, паказанні якіх маюць істотнае значэнне, дапыталі іх і выпусцілі пад заклад.

— Чаму двух? Чаму не ўсіх шасцярых?

Я папярэджаў чытача: яго сарказм быў з'едлівы.

— Але, — працягваў, не зважаючы на кпіны, Вулф, — трэба выканаць адпаведныя ўмовы. Яны не павінны ведаць, што я тут замешаны, яны нават не павінны ведаць, што я гаварыў з вамі. Арышты трэба здзейсніць сёння папалудні ці ў канцы дня, каб яны заставаліся ў зняволенні ўсю ноч да таго часу, пакуль раніцай вырашыцца пытанне наконт закладу. Сума не павінна быць вялікай, бо сам заклад не мае асаблівага значэння. Допыт павінен быць дастаткова працяглым і суровым, а не такім — каб проста адмахнуцца, і чым меней яны паспяць — а лепш каб наогул вачэй не сплюшчылі, — тым лепей. Вядома, для вас такія справы звыклія.

— Так, мы ўвесь час гэта робім, — сказаў Крэймер ранейшым тонам. — Але калі мы просім выпісаць ордэр, пажадана мець дастаткова пераканаўчае абгрунтаванне. Мы б не хацелі тлумачыць гэта жаданнем аказаць паслугу Ніра Вулфу. Крывіць душой я не хачу.

— Для гэтых дваіх дастатковае абгрунтаванне ёсць. Яны на самай справе сведкі, паказанні якіх маюць істотнае значэнне.

— Вы не казалі іх прозвішчаў. Хто яны?

— Мужчына і жанчына, якія знайшлі труп: містэр Фрэдэрык Уэплер, музычны крытык, і місіс Міён, удава.

На гэты раз я не здранцвеў ад здзіўлення, але спатрэбіліся дадатковыя намаганні, каб схамянуцца. Бо такое здарылася, відаць, упершыню. Колькі разоў я быў сведкам таго, як Вулф заходзіў далёка, а ў некалькіх выпадках занадта далёка — каб вызваліць кліента ад арышту. Ён ставіўся да арыштаў як да невыноснай асабістай абразы. А тут ён практычна прасіў прадстаўнікоў праваахоўных органаў засадзіць Фрэда і Пегі за краты, і гэта пасля таго, як я перадаў у банк выпісаны місіс Міён чэк на пяць тысяч!

— Вось як! — сказаў Крэймер. — Іх?

— Іх, сэр, — пацвердзіў Вулф. — Як вы ведаеце ці можаце даведацца з дасье, ёсць шмат пра што іх спытаць. Містэр Уэплер быў у Міёнаў у той дзень на званым абедзе, разам з іншымі, а калі госці пайшлі, ён застаўся з місіс Міён. Пра што ішла размова? Што яны рабілі ў другой

палове гэтага дня? Дзе яны былі? Чаму містэр Уэплер вярнуўся ў кватэру Міёнаў у сем гадзін? Чаму яны з місіс Міён пайшлі наверх у студыю? Чаму, убачыўшы труп, містэр Уэплер не паведаміў аб тым, што здарылася, паліцыі, а спусціўся на першы паверх, каб скласці са слоў швейцара і ліфцёра спіс наведвальнікаў? Незвычайныя паводзіны. Ці меў Міён звычайку спаць пасля абеду? Ці спаў ён з адкрытым ротам?

— Вельмі вам абавязаны,— сказаў Крэймер зусім не ўдзячна.— Проста цуд, як спрытна вы ўмеце задаваць пытанні. Але калі Міён нават і спаў з адкрытым ротам, я сумняваюся, што ён рабіў гэта стоячы. Куля, якая прабіла галаву, трапіла ў столь, наколькі я памятаю. Скажыце цяпер,— спытаў Крэймер, пляснуўшы далонямі па падлакатніках крэсла,— хто ваш кліент?

— Не,— з жалем у голасе сказаў Вулф.— Я не магу гэтага адкрыць.

— Я так і думаў. Сапраўды, вы ніколі не адкрылі ніводнай дробязі. У вас няма доказаў, а калі яны і ёсць, дык вы надзейна хаваеце іх у кішэні. Вы прыйшлі да высновы, якая вам падабаецца. Яна дапаможа кліенту, прозвішча якога вы адмаўляецеся паведаміць, але хочаце, каб я праверыў для вас гэтую выснову, арыштаваўшы двух паважаных грамадзян і ўзяўшы іх у работу. Раней я быў сведкам вашага нахабства, але гэты раз вы паставілі рэкорд!

— Я ж вам казаў, што буду вымушаны праглынуць свае словы, як і вы. Калі...

— Вы б нават праглынулі сваю архідэю, каб толькі атрымаць ганарар!

Вось тут і пачаўся феерверк. Я шмат разоў сядзеў на сваім месцы, слухаючы лаянку паміж гэтымі двума тыпамі, цешачыся кожнай хвілінай гэтага спектакля, але сённяшняе прадстаўленне рабілася настолькі драматычным, што я быў ужо не вельмі ўпэўнены наконт уцех. У 12.40 Крэймер быў на нагах, збіраючыся адыходзіць. У 12.45 ён зноў сядзеў у чырвоным скураным крэсле, махаючы кулаком і злосна зыркаючы на субяседніка. У 12.45 Вулф сядзеў, адкінуўшыся ў крэсле, заплюшчыўшы вочы, і рабіў выгляд, што нічога не чуе. У 12.52 ён стукаў кулаком аб стол і роў на ўвесь голас.

У 13.10 усё скончылася. Крэймер згадзіўся з прапановай Вулфа і пайшоў. Ён выставіў умову — спярша азнаёміцца з матэрыяламі па справе і пагутарыць з супрацоўнікамі, але гэта было не істотна, бо арышты трэба было адкласці

на больш позні час і здзейсніваць толькі тады, як судзі пойдуць дадому. Ён пагадзіўся з той умоваю, што ахвяры не даведаюцца аб тым, што Вулф прыклаў да гэтай справы руку, таму можна было сказаць, што Крэймер саступіў, але, на самай справе, ён кіраваўся разумным сэнсам.

Як бы Крэймер ні стараўся праігнараваць тыя тры словы Вулфа, якія не павінны былі брацца назад — а са свайго вопыту ён ведаў, як рызыкаўна ігнараваць гэтага чортавага Вулфа, — яны ўсё ж прадугледзелі дастатковыя меры, каб пазбегнуць непрыемных момантаў у выніку перагляду справы аб смерці Міёна, і ў такім выпадку размова з парай, якая знайшла труп, уяўляла сабой не менш апраўданы шлях падступіцца да справы, чым які-небудзь іншы. Трэба заўважыць, што Крэймер папярхнуўся толькі адным — адмовай Вулфа паведаміць прозвішча кліента.

Ідучы з Вулфам у сталовую, дзе нас чакаў абед, я заўважыў, звяртаючыся да яго шырокай спіны:

— У межах вялікага Нью-Йорка налічваецца ўжо восемсот дзевяць чалавек, якія б хацелі вас атруціць. Цяпер будзе восемсот адзінаццаць. Вы не лічыце, што рана ці позна яны даведаюцца?

— Вядома, даведаюцца, — згадзіўся ён, высоўваючы крэсла, каб сесці за стол. — Але занадта позна.

Да канца дня і ўвечары, як нам было вядома, нічога не здарылася.

Назаўтра раніцай, у 10.40 я сядзеў за сваім пісьмовым сталом у канторы, калі зазваніў тэлефон. Я ўзяў трубку і адказаў:

— Кантора Ніра Вулфа, ля тэлефона Арчы Гудвін.

— Я хачу пагаварыць з містэрам Вулфам.

— Яго не будзе да адзінаццаці гадзін. Чым магу дапамагчы?

— Гэта неадкладная справа. З вамі гаворыць Уэплер, Фрэдэрык Уэплер. Я ў тэлефоннай будцы каля аптэкі на Дзевятай авеню непадалёк ад Дваццатай вуліцы. Разам са мной місіс Міён. Нас арыштавалі.

— Божа! — з жахам у голасе ўсклікнуў я. — За што?

— Каб дапытаць нас у сувязі са смерцю Міёна. У іх былі ордэры на затрыманне сведак, якія могуць даць істотныя паказанні. Яны трымалі нас і вось толькі што адпусцілі пад заклад. Я запрасіў адваката, каб уладкаваць справу на конт закладу, але не хачу, каб ён ведаў пра тое, што мы раіліся з Вулфам, і цяпер яго няма з намі. Нам трэба сустрэцца з Вулфам.

— Ну, зразумела, — пагадзіўся я з запалам. — Гэта абуральна! Зараз жа прыходзьце да нас. Пакуль вы прыедзеце, ён ужо вернецца з аранжарэй. Хапайце таксі.

— Мы не можам. Іменна таму я і званю. За намі па пятах ідуць два сышчыкі, а нам не хацелася б, каб яны даведаліся пра сустрэчу з Вулфам. Як нам ад іх адвязацца?

Каб не марнаваць часу і сілы, варта было б параіць яму ісці і не звяртаць увагі на хвасты, прышпіленыя афіцыйнай паліцыяй, але я падумаў, што мне лепш працягваць пачатую гульню.

— Крыў бог, — сказаў я з агідай у голасе. — Гэтыя лягавыя дзейнічаюць мне на нервы. Паслухайце. Вы чуеце мяне?

— Так.

— Ідзіце да «Федэр пэйпер кампані», нумар 535 на Семнаццатай вуліцы на захад ад Пятай авеню. У канторы спытайцеся містэра Сола Федэра. Скажыце, што ваша прозвішча Мантгомеры. Ён праводзіць вас па калідоры, што выходзіць на Васемнаццатую вуліцу. Там каля тратуара або ў другім радзе будзе стаяць таксі з насоўкай на дзвярной ручцы. У машыне буду я. Не марнуючы часу, хуценька залазьце ўсярэдзіну. Зразумела?

— Думаю, што так. Было б добра, каб вы паўтарылі адрас.

Я паўтарыў і параіў ім пачакаць хвілін дзесяць, перш чым пайсці па ўказаным адрасе, каб я меў час дабрацца туды. Потым пазваніў Солу Федэру, каб даць адпаведныя ўказанні, знайшоў Вулфа па ўнутраным тэлефоне, каб паведаміць аб тым, што адбываецца, і памчаўся да месца сустрэчы.

Мне трэба было папрасіць Уэплера пачакаць пятнаццаць — дваццаць хвілін, а не дзесяць, бо я ледзь-ледзь паспеў да месца сустрэчы на Васемнаццатай вуліцы. Маё таксі толькі што спынілася, і я высоўваю руку з машыны, каб прывязаць насоўку — калі яны выйшлі на тратуар. Я на ўсю шырыню адчыніў дзверцы, і Фрэд літаральна ўкінуў Пегі ў машыну, а сам нырнуў услед.

— Вадзіцель, — сказаў я суровым тонам, — вы ведаеце, куды ехаць, — і мы рушылі наперад.

Калі мы завярнулі на Дзясцятую авеню, я спытаў, ці снедалі яны, і атрымаў сцвярджальны, але пазбаўлены ўсякага энтузіязму адказ. Трэба сказаць, што і самі яны выглядалі не надта бадзёра. Тонкі зялёны жакет Пегі, надзеты паверх карычневай сукенкі, пакамячыўся і быў не



вельмі чысты, недагледжаным выглядаў і твар. Валасы Фрэда, здавалася, з месяц не прычэсваліся, а яго трапічнага крою карычневы касцюм можна было назваць парознаму, толькі не ахайным. Яны сядзелі, пабраўшыся за рукі, і амаль штохвіліны Фрэд паварочваўся назад і зазіраў у задняе акно.

— Мы адарваліся, не хвалойцеся,— запэўніў я яго.— Я прыберагаў Сола Федэра спецыяльна для такіх надзвычайных выпадкаў.

Паездка доўжылася ўсяго пяць хвілін. Калі я правёў іх у кабінет, Вулф быў ужо там і сядзеў за сталом у сваім вялікім, зробленым на заказ крэсле. Ён устаў, каб павітацца з увайшоўшымі, запрасіў іх сесці, спытаў, ці добра яны паснедалі, і сказаў, што вестка аб арышце непрыемна ўразіла яго.

— Тут ёсць адна акалічнасць,— выпаліў, не паспеўшы сесці, Фрэд.— Мы прыйшлі да вас на сустрэчу, каб канфідэнцыяльна параіцца, а праз сорок восем гадзін нас арыштоўваюць. Гэта што, чыстае супадзенне?

Вулф нарэшце зноў зручна ўладкаваўся ў крэсле.

— Гэта ніяк нам не дапаможа, містэр Уэплер,— сказаў ён без усякае крыўды.— Калі вы думаеце так, а не інакш, дык вам лепей пайсці куды-небудзь і астыць. Вы і місіс Міён — мае кліенты. Намёк на тое, што я здольны дзейнічаць супраць інтарэсаў кліента, занадта дзіцячы, каб яго абмяркоўваць. Што хацела даведацца паліцыя?

Але Фрэда такі адказ не задаволіў.

— Вы не двудушны чалавек,— пагадзіўся ён.— Я гэта ведаю. Але як наконт Гудвіна? Ён таксама можа не быць двудушным чалавекам, але мог аказацца неасцярожным у размове з кім-небудзь.

— Арчы, гэта так? — перавёў позірк у мой бок Вулф.

— Не, сэр. Але я магу пачакаць з яго прабачэннямі. У іх была цяжкая ноч.— Я зірнуў на Фрэда.— Сядайце і супакойцеся. Калі б у мяне быў доўгі язык, я б і тыдня не пратрымаўся на гэтай рабоце.

— Вельмі смешна,— не супакойваўся Фрэд. Ён сеў.— Місіс Міён згодна са мной. Праўда, Пегі?

Пегі, якая сядзела ў чырвоным скураным крэсле, глянула ў яго бок, потым перавяла позірк на Вулфа.

— Думаю, што я была згодна,— прызналася яна.— Так, я была згодна. Але цяпер, калі я тут, бачу вас,— яна абвясла рукою прысутных.— Ат, забудзем пра гэта! Нам няма болей да каго ісці. Безумоўна, мы ведаем адвакатаў,

але мы не хацелі б расказваць адвакату пра тое, што нам вядома — пра рэвальвер. Вам мы гэта ўжо расказалі. Але цяпер паліцыя пачала нешта падазраваць. Мы на волі, але адпусцілі нас пад заклад, і вы павінны нешта зрабіць!

— Што вы даведаліся ў панядзелак вечарам? — спытаў Фрэд.— Вы ўхіліліся ад пытання, калі я пазваніў вам учора. Што яны сказалі?

— Паведамлілі факты,— адказаў Вулф.— Як вы чулі па тэлефоне, я дабіўся пэўных вынікаў. У мяне няма больш нічога дадаць — цяпер. Але я хачу ведаць, я мушу ведаць, якога кірунку пачала трымацца паліцыя? Ці ведаюць яны, што вы расказалі мне пра рэвальвер?

Фрэд і Пегі адмоўна пакруцілі галавамі.

— Тады ў мяне ёсць дастаткова падстаў, каб прапанаваць вам адмовіцца ад намёку на тое, што мы з містэрам Гудвінам здрадзілі вам. Пра што яны ў вас пыталіся?

Для адказу на гэтае пытанне спатрэбілася добрае паўгадзіны. Паліцэйскія не выпусцілі ніводнай дэталі агульнай карціны, бо яна была ім вядома, і, выконваючы ўказанне Крэймера быць асабліва ўважлівымі, не абмінулі ніводнай дробязі. Яны зусім не абмяжоўваліся ў сваіх пытаннях толькі днём смерці Міёна і асабліва цікавіліся пачуццямі і дзеяннямі Пегі і Фрэда на працягу некалькіх месяцаў перад здарэннем і пасля яго.

Некалькі разоў я мусіў прыкусіць язык, бо мне карцела спытаць кліентаў, чаму яны не паслалі паліцэйскіх к чортавай матары, але на самай справе я ведаў чаму: яны баяліся. Напалоханы чалавек — чалавек непаўнацэнны. У канцы расказа пра перажытыя Пегі і Фрэдам выпрабаванні я пачаў спачуваць ім і нават адчуваць сябе крыху вінаватым за Вулфа, але тут ён раптам нечакана вывеў мяне са стану спагадлівасці.

— Арчы! — раптам звярнуўся ён да мяне.— Выпішы чэк на пяць тысяч долараў на імя місіс Міён.

Пегі і Фрэд здзіўлена ўтаропіліся ў Вулфа. Я ўстаў і пайшоў да сейфа. Яны папрасілі растлумачыць, у чым справа. Я спыніўся каля дзверцаў сейфа, каб выслухаць адказ.

— Я адмаўляюся супрацоўнічаць з вамі,— коротка сказаў Вулф.— Я не выношу хлусні. У нядзелю я гаварыў, што нехта адзін альбо вы абое хлусіце, і вы ўпарта адмаўлялі гэта. Я пачаў расследаванне на падставе вашай хлусні і рабіў усё, што было ў маіх сілах. Але цяпер, калі паліцыя зацікавілася смерцю Міёна і непасрэдна вамі, я не хачу больш рызыкаваць. Я гатовы быць Дон-Кіхотам, але толькі

не дурнем. Скасоўваючы дамоўленасць з вамі, я павінен паведаміць, што маю намер неадкладна інфармаваць інспектара Крэймера аб усім, што вы мне казалі, а таксама папярэдзіць вас, што мы з ім добра знаёмыя і ён мне павярць. У выпадку, калі паліцыя падступіцца да вас наступны раз і вы будзеце настолькі дурныя, каб адхіляць мае паказанні, адзін бог ведае, што здарыцца. Лепш за ўсё вам расказаць паліцыі ўсю праўду і папрасіць, каб яны працягвалі расследаванне, якое вы хацелі даручыць мне, але я вымушаны папярэдзіць вас, што яны не дурні і таксама зразумеюць, што вы хлусіце, урэшце, адзін хлусіць. Арчы, што вы стаіце разявіўшы рот? Вы атрымалі маё даручэнне. Вазьміце чэкавую кніжку.

Я адчыніў сейф.

Яны нават не пікнулі. Думаю, што занадта стаміліся, каб неяк рэагаваць. Падышоўшы зноў да стала, я ўбачыў, што яны сядзяць нерухома, гледзячы адно на аднаго. Калі я пачаў рабіць адпаведны запіс у чэкавай кніжцы, пачуўся голас Фрэда.

— Вы не зробіце гэтага. Гэта незвычайна.

— Фу! — фыркнуў Вулф. — Вы наймаеце мяне, каб я вызваліў вас з бяды, хлусіце мне і зараз гаворыце аб этыцы! Між іншым, я дасягнуў значнага поспеху ў панядзелак вечарам. Высветліў усё, акрамя дзвюх дэталей, і адна, чорт яе вазьмі, залежыць ад вас. Я павінен ведаць, хто паклаў рэвальвер каля трупы. Упэўнены, што гэта зрабіў адзін з вас, але вы гэта адмаўляеце. Таму я нічога не магу зрабіць, і вельмі шкада, бо, акрамя ўсяго, ведаю, што вы не маеце дачынення да смерці Міёна. Калі б...

— Што? — спытаў Фрэд. Гэты раз яго рэакцыя была зусім нармальная. — Вы ўпэўнены, што мы не маем дачынення?

— Так.

Фрэд быццам ветрам змяло з крэсла. Ён падышоў да стала Вулфа, абапёрся аб яго далонямі, нахіліўся і спытаў сурова:

— Вы сапраўды так лічыце? Паглядзіце мне ў вочы. Расплюшчыце вочы і зірніце мне проста ў твар. Вы сапраўды так лічыце?

— Вядома, — адказаў Вулф. — Безумоўна, я так лічу.

Фрэд яшчэ нейкі момант не зводзіў вачэй з Вулфа, потым выпрастаўся.

— Ну, што ж, — сказаў ён, гэты раз спакойна. — Рэвальвер на падлогу паклаў я.

Адтуль, дзе сядзела Пегі, пачуўся стогн. Жанчына вылецела з крэсла, кінулася да Фрэда, сціснула далонямі яго руку.

— Фрэд! Не можа быць! Фрэд! — маліла яна яго.

Я нават не спадзяваўся на такую рэакцыю з яе боку, але, відаць, трэба было ўлічваць яе стомленасць.

Фрэд паглядзіў далоні Пегі і, вырашыўшы, што гэтага недастаткова, абняў яе. На нейкі момант яго ўвага была засяроджана на жанчыне. Нарэшце Фрэд павярнуўся тварам да Вулфа і загаварыў:

— Можа, я і пашкадую аб гэтым, але ў такім разе і вы будзеце шкадаваць. Далібог, вы пашкадуеце.— Ён сказаў гэта даволі ўпэўнена.— Што ж, я сапраўды хлусіў. Я паклаў рэвальвер на падлогу. Цяпер усё ў ваших руках.— Ён яшчэ мацней прыціснуў да грудзей другога нашага кліента.— Вось так, Пегі. Не гавары, што я павінен быў усё табе расказаць — можа, і сапраўды я павінен быў гэта зрабіць,— але я не мог. Усё будзе добра, дарагая, вась пачыш.

— Сядайце,— гнеўна сказаў Вулф. Праз хвіліну ён паўтарыў тое самае, але ўжо як загад.— Сядайце, каб вас чорт узяў!

Пегі вызвалілася з абдымкаў Фрэда, пайшла да крэсла і знясілена апусцілася ў яго. Фрэд стаў побач, паклаўшы далонь на яе плячо, Пегі паклала на яе сваю далонь. Іх вочы, у якіх бачыліся адначасова падазронасць, страх, выклік і надзея, былі скіраваны на Вулфа.

— Спадзяюся,— сказаў ён па-ранейшаму гнеўна,— што вы разумееце, як усё ёсць на самай справе. Не думайце, што зрабілі на мяне ўражанне. Я ведаў, што рэвальвер паклалі вы. Як мог нехта іншы зайсці ў студыю за тая лічаныя хвіліны? Праўда, якую вы мне паведамлілі, будзе не толькі бескарысная, яна будзе нават небяспечная, калі я не пачую ад вас наступнай праўды. Паспрабуйце яшчэ раз схлусіць — і не варта нават гаварыць, што можа здарыцца: я не здолею выратаваць вас. Дзе вы яго знайшлі?

— Не хвалойцеся,— спакойна сказаў Фрэд.— Вы ўжо выціснулі з мяне прызнанне, і цяпер я буду гаварыць адкрыта. Калі мы зайшлі ў студыю і ўбачылі труп, я звярнуў увагу на рэвальвер, які ляжаў там, дзе Міён заўсёды трымаў яго — на падстаўцы бюста Каруза. Місіс Міён не заўважыла рэвальвера, яна не глянула ў той бок. Я адвёў Пегі ў яе спальню і пайшоў назад у студыю. Узяў рэвальвер за засцерагальнік, прынохаўся і зразумеў, што з яго страля-

лі. Потым паклаў яго на падлогу побач з трупам, вярнуўся ў кватэру, выйшаў за дзверы і спусціўся на ліфце на першы паверх. Астатняе адбывалася так, як я вам паведаміў у нядзелю.

— Вы, можа, былі закаханыя, — прабурчаў Вулф, — але вы недацанілі яе інтэлекту. Вы падумалі, што пасля забойства Міёна ў яе хапіла розуму пакласці рэвальвер туды, куды ён павінен быў вываліцца з рук Міёна...

— Гэта не так, чорт бы вас пабраў!

— Лухта. Менавіта так. Каго б яшчэ вы хацелі б прыкрыць? Апрача таго, вы аказаліся б у непрыемным становішчы, калі б вам давялося пагадзіцца з ёю, што рэвальвера ў той момант, калі вы зайшлі ў студыю разам, не было, вы б у такім разе заблыталіся. Вы не адважыліся паведаміць ёй аб сваім учынку таму, што падазравалі яе, асабліва калі, як вам здавалася, яна падазравала вас. Вы не маглі быць упэўнены, ці сапраўды яна падазравала вас альбо толькі...

— Я ніколі не падазравала яго, — цвёрда сказала Пегі. Ёй давялося прыкласці шмат намаганняў, каб голас загучаў цвёрда, і ёй гэта ўдалося. — А ён ніколі не падазраваў мяне. Мы проста не былі ўпэўнены да канца — а калі вы закаханыя і хочаце, каб каханне было трывалым, трэба быць упэўненым.

— Іменна так, — пагадзіўся Фрэд. Яны глядзелі адно на аднаго. — Гэта было іменна так.

— Ну, добра, я паверу вам, — коратка сказаў Вулф. — Думаю, што вы сказалі праўду, містэр Уэплер.

— Я сцвярджаю, што сказаў праўду.

— Здаецца, што так, — кіўнуў галавой Вулф. — У мяне добры слых на праўду. А цяпер праводзьце місіс Міён дадому. Мне трэба брацца за справу, але перш трэба ўсё абдумаць. Як я гаварыў, былі дзве дэталі і з вашай дапамогай мы вырашылі пытанне аб адной з іх. Вы не можаце дапамагчы мне з другой. Ідзіце дадому і падсілкуйцеся.

— Якая там ежа? — сурова сказаў Фрэд. — Мы хочам ведаць, што вы збіраецеся рабіць!

— Мне трэба пачысціць зубы, — заявіла Пегі.

Я зірнуў у яе бок з захапленнем і любоўю. Вось гэткая выказванні жанчын менавіта ў такія моманты — адна з прычын таго, чаму мне падабаецца быць у іх акружэнні. Ніводнаму мужчыну ў такіх абставінах не прыйшло б у галаву, што яму трэба пачысціць зубы, і тым болей заявіць пра гэта.

Акрамя таго, дзякуючы гэтай заяве аказалася лягчэй пазбавіцца ад наведвальнікаў без грубасці. Фрэд паспрабаваў настойваць наконт свайго права ведаць будучую праграму і ўдзельнічаць у абмеркаванні перспектывы, але, урэшце, быў вымушаны пагадзіцца з мандатам, атрыманым Вулфам, паводле якога, калі наймаеш эксперта, то адзінае права, што табе застаецца — звольніць яго. Гэта, разам з жаданнем Пегі дабрацца да зубной шчоткі і абяцаннем Вулфа пастаянна трымаць іх у курсе спраў, дазволіла выправіць іх дадому без асаблівых цяжкасцей.

Калі, правёўшы іх за дзверы, я вярнуўся ў кабінет, Вулф з пагрозлівым выглядам барабаніў нажом для рэзкі папер па прэс-пап'е, хоць я сотню разоў яму гаварыў, што прэс-пап'е ад гэтага псуецца. Я ўзяў чэкавую кніжку і паклаў назад у сейф, у ёй я паспеў пазначыць толькі дзень, так што нічога там не сапсаваў.

— Да абеду засталася дваццаць хвілін, — абвясціў я, крутануў крэсла і сеў у яго. — Паспеем адолець і другую дэталі?

У адказ маўчанне.

Я вырашыў не далікатнічаць.

— Калі вы не супраць, — спытаў я ласкава, — дазвольце даведацца, што гэта за другая дэталі?

Зноў маўчанне, але праз момант ён выпусціў з рук нож, адкінуўся ў крэсла і глыбока ўздыхнуў.

— Гэты пракляты рэвальвер, — буркнуў ён. — Як пасля падлогі ён аказаўся на бюсце? Хто перанёс яго?

Я ўважліва глянуў на Вулфа.

— Бог ты мой, — паскардзіўся я, — як цяжка вам дагадзіць. Толькі што вы арганізавалі арышт двух кліентаў і вынюхалі, як рэвальвер, што ляжаў на бюсце, апынуўся на падлозе. Цяпер жа вам трэба перанесці яго з падлогі зноў на бюст? Ну і на якога чорта вам гэта ўсё?

— Не зноў. А да таго...

— Да чаго?

— Да таго, як знайшлі труп. — Вулф зірнуў у мой бок. — Што вы думаеце пра гэта? Мужчына ці жанчына — не важна хто — зайшоў у студыю і забіў Міёна так, каб узнікла цвёрдая думка, якая б пацвярджала версію аб самагубстве. Ён альбо яна спецыяльна задумалі здзейсніць гэта такім чынам, і ўсё гэта не так цяжка, як падаецца традыцыйнай крыміналогіяй. Потым ім ці ёю рэвальвер быў пакладзены на падстаўку бюста, за шэсць метраў ад трупа, а пасля гэтая асоба выйшла са студыі. Што вы думаеце наконт гэтага?

— Я не думаю — я ведаю. Усё адбывалася іначай, калі раптам ён не з'ехаў з глузду, націснуўшы на курок, што здаецца малаверагодным.

— Менавіта так. Забойца задумаў зрабіць так, каб усё выглядала на самазабойства, ён паклаў рэвальвер на падлогу каля забітага. Тут усё ясна. Але містэр Уэплер знайшоў яго на бюсце. Хто ўзяў рэвальвер з падлогі і паклаў на бюст, а таксама калі і чаму?

— Та-ак, — паскроб я нос. — Гэтае пытанне сапраўды не будзе даваць спакою. Нельга не прызнаць, што яно важнае і істотнае, але якога чорта вы дазволілі, каб яно ўзнікала? Чаму тады не паставіць гэтае пытанне цяпер? Трэба яго ці яе прыціснуць да сцяны, прад'явіць абвінавачванне і перадаць справу ў суд. Паліцэйскія засведчаць, што рэвальвер быў там, на падлозе, гэта цалкам задаволіць суд прысяжных, бо ўсё падладжана пад самагубства. Прыговор, пры ўмове, што ўдасца злучыць такія рэчы, як прычына і магчымасць, будзе — віноўныя, — махнуў я рукой. — Навошта ўздымаць усю гэту справу наконт няўрымслівасці рэвальвера?

— Дзеля кліентаў, — прабурчаў Вулф. — Я павінен адрабіць свой ганарар. Яны хочучь пазбавіць свае думкі ад падазронасці, бо ведаюць, што, калі зайшлі ў студию, рэвальвера на падлозе не было. Што ж датычыцца суда прысяжных, то я не магу дапусціць, каб ён падумаў, што рэвальвер заставаўся на падлозе, там, дзе пакінуў яго забойца. Даведаўшыся дзякуючы містэру Уэплеру, як рэвальвер апынуўся пасля бюста на падлозе, я павінен цяпер прасачыць яго першапачатковы шлях — з падлогі на бюст. Вы разумееце, што я маю на ўвазе?

— Надзвычай ясна, — сказаў я і нават свіснуў для большай пераканаўчасці. — Але як, каб мяне чорт узяў, вы збіраецеся да ўсяго гэтага падступіцца?

— Я толькі на пачатку шляху, — Вулф выпрастаўся ў крэсле. — Але трэба, каб і свая галава адпачыла перад абедам. Падайце мне, калі ласка, каталог архідэй містэра Шэнкса.

На гэтым наша размова скончылася, а калі Вулф садзіцца за стол есці, справам не застаецца месца не толькі ў размове, але і ў самой абстаноўцы. Пасля абеду ён зноў пайшоў у кабінет і зручна ўладкаваўся ў крэсле. Нейкі час ён проста сядзеў, а потым пачаў варушыць вуснамі, і я здагадаўся, што ён нешта старанна абдумвае.

Зусім не ўяўляючы, як ён мяркуе вырашыць праблему пералёту рэвальвера з падлогі на бюст, я хацеў даведацца,

колькі на гэта спатрэбіцца часу і ці звернецца Вулф да паслуг Крэймера, каб арыштаваць яшчэ каго-небудзь, і калі так, то каго. Я часта назіраў, як ён сядзіць вось так шмат гадзін запар, але гэты раз спатрэбілася ўсяго дваццаць хвілін. Не было яшчэ і трох гадзін, як ён прабурчаў маё імя і расплюшчыў вочы.

— Арчы.

— Так, сэр.

— Я не змагу гэтага зрабіць. Давядзецца заняцца табе.

— Вы маеце на ўвазе тую самую праблему? Прабачце, я заняты.

— Я маю на ўвазе адну справу.— Вулф скорчыў кіслую міну.— Я не хачу мець справы з той самай дзяўчынай. Гэта можа аказацца цяжкім выпрабаваннем, і я ўсё сапсую. Справа якраз па вас. Вазьміце свой блакнот. Я прадыктую адзін дакумент, а потым мы яго абмяркуем.

— Так, сэр. Я б не сказаў, што міс Бослі можна назваць дзяўчынай.

— Ды не міс Бослі. Міс Джэймс.

— А,— адгукнуўся я і ўзяў блакнот.

Пятнаццаць хвілін на пятую, калі Вулф пайшоў наверх на традыцыйнае пасляабедзеннае спатканне з архідэямі, я сядзеў за сталом, утаропіўшыся ў тэлефон, з такім пачуццём, якое, на маю думку, узнікае ў Роджэра Мэрыса, калі той б'е наводмаш. Толькі што я пазваніў Клары Джэймс, каб запрасіць яе праехацца разам у маім аўтамабілі з адкрытым верхам, і тая ткнула мяне носам у гразь.

Вы не падумайце, што я самаўлюбёны звыш усялякай меры. Даволі ўпэўнена мог бы ісці ў заклад, выстаўляючы амаль тысячу ачкоў наперад у спрэчках на конт згоды дамачак на спатканне, бо ніколі не заводжу аб гэтым нават размовы, калі ўсе абставіны пераканаўча не сведчаць аб тым, што запрашэнне будзе прынята. Але ў выніку я прывык чуць толькі сцвярджальны адказ, і таму яе катэгарычная адмова была нечаканым ударам.

Распрацаваўшы тры планы і забракаваўшы іх, я спыніўся, нарэшце, на чацвёртым і зноў набраў нумар Клары. У трубцы, як і раней, пачуўся яе голас. Даведаўшыся, хто ёй звоніць, Клара адразу ж загаварыла:

— Я ж вам сказала, што запрошана на кактэйль. Калі ласка, не...

— Чакайце,— рэзка спыніў я Клару.— Я зрабіў памылку. Хацеў быць добрым. Думаў запрасіць вас падыхаць све-



жым паветрам, а потым ужо паведаміць кепскую навіну. Я...

— Якую кепскую навіну?

— Адна жанчына толькі што паведаміла нам з містэрам Вулфам, што апрача яе яшчэ пяць, а можа, нават і болей асоб ведаюць, што ў вас быў ключ ад дзвярэй студыі Альберта Міёна.

Маўчанне. Часам цішыня выводзіць з сябе, але цяпер іншы выпадак. Нарэшце яна зноў загаварыла, цяпер зусім інакш.

— Гэта недарэчная хлусня. Хто вам гэта сказаў?

— Не памятаю. І не хачу пра гэта гаварыць па тэлефоне. Толькі дзве дэталі. Па-першае, калі гэта так, навошта вы грукалі ў дзверы дзесяць хвілін, спрабуючы зайсці ў студыю, калі ён ляжаў там ужо мёртвы? Вы ж мелі ключ. Нават радавы паліцэйскі паставіўся б да такіх заяў скептычна. Па-другое, сустрэнемся ў бары «Чэрчыль» роўна ў пяць гадзін і ўсё абгаворым. Згода?

— Але гэта так... вы настолькі...

— Перастаньце! Усё гэта дарэмна. Згода?

Зноў маўчанне, не такое доўгае, і потым:

— Добра,— і на другім канцы кінулі трубку.

Я ніколі не вымушаю жанчыну чакаць, і ў мяне не было аніякіх прычын рабіць выключэнне менавіта гэтай жанчыне, таму я быў у бары «Чэрчыль» на восем хвілін раней вызначанага часу. Бар быў прасторны, з кандыцыянерамі, зручны з усіх бакоў, і нават цяпер, у сярэдзіне жніўня, аб яго зручнасці сведчыла амаль роўная колькасць сярод наведвальнікаў мужчын і жанчын.

Я пайшоў усярэдзіну залы, азіраючыся па баках, але нават не спадзеючыся, што Клара ўжо тут, і вельмі здзівіўся, калі пачуў, як нехта мяне паклікаў, і ўбачыў яе ў адной кабіне. Вядома, бар быў блізка ад яе дома, і ўсё ж яна не марнавала часу. Клара ўжо заказала сабе пітво і амаль што асушыла шклянку. Я падсеў да яе століка, і адразу ж побач з'явіўся афіцыянт.

— Што вам? — спытаў я Клару.

— Віскі з лёдам.

Я загадаў афіцыянту прынесці дзве порцыі.

Клара нахілілася ўперад і замалаціла языком, не пераводзячы дыху.

— Паслухайце, гэта абсалютнае глупства, скажыце толькі, хто вам такое нагаварыў, бо гэта абсалютная лухта...

— Хвілінку,— перапыніў я яе хутчэй позіркам, чым сло-

вамi. Яна бліснула вачыма і змоўкла.— Пачынаць трэба не з гэтага, бо інакш у нас нічога не атрымаецца.— Я ўзяў з кішэні аркуш паперы і разгарнуў перад ёю. Гэта была акуратна надрукаваная копія дакумента, які дыктаваў мне Вулф.— Хутчэй і прасцей вам будзе спачатку прачытаць вось гэта, бо толькі так даведаецеся, у чым справа.

Я не даў ёй у рукі паперы. Чытач можа разам з Кларай прачытаць яе змест. Дакумент быў пазначаны тым жа днём.

«Я, Клара Джэймс, гэтым сведчу, што ў аўторак, 19 красавіка, я зайшла ў жылы дом № 620 на Іст-Энд авеню горада Нью-Йорка ў ці прыблізна 6.15 вечара, паднялася на ліфце на трынаццаты паверх. Я пазваніла ў студыю Альберта Міёна. Да дзвярэй студыі ніхто не падышоў, і ніякіх гукаў адтуль не пачулася.

Дзверы не былі зачынены наглуха. Яны не былі прачынены, але і на засаўку ці ключ яны таксама былі не замкнёныя. Пазваніўшы яшчэ раз і не пачуўшы адказу, я адчыніла дзверы і зайшла ў студыю.

Альберт Міён ляжаў на падлозе каля піяніна. Ён быў мёртвы. У верхняй частцы галавы была дзірка. Безумоўна, ён быў мёртвы. У мяня закруцілася галава, і я мусіла сесці на падлогу і апусціць галаву, каб не страціць прытомнасці. Я не дакранулася да трупа. На падлозе, непадалёк ад містэра Міёна, ляжаў рэвальвер; я ўзяла яго ў рукі.

Здаецца, я праседзела на падлозе каля пяці хвілін, але, можа, крыху болей ці меней. Калі паднялася на ногі і пайшла да дзвярэй, зразумела, што ўсё яшчэ трымаю ў руцэ рэвальвер. Я паклала яго на падстаўку бюста Каруза. Пасля я сцяміла, што мне не трэба было гэтага рабіць, але ў той час я была настолькі ўражаная і збянтэжаная, што не разумела, што раблю.

Я выйшла са студыі, зачыніла за сабой дзверы, пайшла па агульнай лесвіцы ўніз на дванаццаты паверх і пазваніла ў кватэру Міёнаў. Я збіралася расказаць пра ўсё місіс Міён, але калі тая з'явілася на парозе, я не здолела выціснуць з сябе ніводнага слова пра здарэнне. Я не змагла сказаць ёй, што яе муж ляжыць там, у студыі, мёртвы.

Пасля я шкадавала аб гэтым, але цяпер не бачу прычыны, каб шкадаваць ці прасіць прабачэння,— я проста не магла выціснуць з сябе ніводнага слова. Я сказала, што хачу бачыць яе мужа і што званіла ў студыю, але ніхто не адазваўся. Потым я выклікала ліфт, выйшла на вуліцу і пайшла дадому.

Не здолеўшы расказаць пра здарэнне місіс Міён, я нікому іншаму аб гэтым не паведаміла. Я б расказала пра гэта бацьку, але яго не было дома. Я вырашыла дачакацца яго прыходу і паведаміць пра тое, што здарылася, але раней пазваніў знаёмы і сказаў, што Міён скончыў самагубствам, таму я вырашыла нікому не гаварыць, нават бацьку, што была ў студыі, а сказаць, што званіла і стукала ў дзверы, але не пачула адказу. Я думала, што гэта не мае асаблівага значэння, але мне растлумачылі, што гэта важна, таму я дакладна паведамляю, як гэта ўсё здарылася».

Калі Клара скончыла чытаць, падышоў афіцыянт з пітвом, і яна прыціснула паперу да грудзей, нібыта хавала карты, гуляючы ў покер. Трымаючы дакумент левай рукой, правай узяла шклянку і прагна глынула віскі. Каб падтрымаць кампанію, я таксама адпіў са сваёй шклянкі.

— Адна хлусня,— сказала яна з абурэннем.

— Ну, вядома,— сказаў я.— У мяне добры слых, таму гаварыце цішэй. Містэр Вулф шчыра хоча даць вам шанц, і, ва ўсякім разе, прыйшлося б пазмагацца, каб прымусіць вас падпісаць дакумент, калі б у ім была напісана ўся праўда. Нам даволі добра вядома, што дзверы студыі былі замкнёныя і вы адамкнулі іх ключом. А таксама тое — не, паслухайце, адну хвіліну,— што вы наўмысна ўзялі рэвальвер з падлогі і паклалі на бюст, бо падумалі, што місіс Міён забіла яго і паклала рэвальвер на падлогу, каб усё было падобна на самазабойства, і вы вырашылі парушыць яе план. Вы не маглі...

— Дзе вы былі ў той час? — спытала Клара з пагардай.— Хаваліся за канапай?

— Глупства. Калі ў вас не было ключа, чаму вы скасавалі свае планы наконт кактэйлю, каб сустрэцца са мной, пачуўшы пра тое, што я паведаміў вам па тэлефоне? Што ж датычыцца рэвальвера, калі б вы нават цэлы год над гэтым думалі, нічога больш дурнейшага не прыдумалі. Хто б паверыў, што нехта стрэліў у яго, імітуючы самазабойства, а потым аказаўся настолькі дурным, што паклаў рэвальвер на бюст? Трэба быць занадта абмежаваным, каб паверыць,— я кажу гэта шчыра, але вы вось паверылі.

Клара была вельмі занятая сваімі думкамі, каб абурыцца тым, што яе назвалі абмежаванай. Яна спахмурнела, ад чаго белы гладкі лоб зморшчыўся, а ў вачах знік бляск.

— Ва ўсякім разе,— запярэчыла яна,— тое, што тут напісана, не толькі хлусня, усё гэта проста немагчыма. Рэ-

вальвер знайшлі на падлозе каля трупы, таму гэта не можа быць праўдай!

— Так, — ухмыльнуўся я ў адказ. — Тое, што напісана ў паперы, відаць, вас шакіравала. Калі вы асабіста паклалі рэвальвер на бюст, як тады магло здарыцца, што яго знайшлі на падлозе? Відавочна, нехта паклаў яго назад. Думаю, вы вырашылі, што гэта таксама зрабіла місіс Міён, і, відаць, вам цяжка было трымаць язык за зубамі, але вы мусілі маўчаць. Цяпер сітуацыя крыху іншая. Містэр Вулф ведае, хто паклаў рэвальвер на падлогу, і мае адпаведныя доказы. Больш таго, ён ведае, што Міёна забілі, і таксама можа гэта даказаць. Адзінае, што яго стрымлівае, дык гэта ўсяго толькі адна дэталі: неабходнасць вызначыць, як рэвальвер трапіў з падлогі на бюст. — Я дастаў з кішэні аўтаручку. — Падпішыце паперу, я засведчу падпіс, і з вамі ўсё будзе ў парадку.

— Вы маеце на ўвазе падпісаць вось гэта? — пагардліва ўсклікнула Клара. — Я не настолькі дурная.

Я выбраў момант, калі ў наш бок зірнуў афіцыянт, загадаў падліць віскі і потым за кампанію асушыў сваю шклянку.

Я сустрэўся з пільным позіркам Клара, які адпавядаў яе пахмурнаму настрою.

— Паслухай, Сінявочка, — звярнуўся я да яе памяркоўна. — Я не засоўваю табе пад пазногці іголак. Я не паўтараю, што мы можам даказаць, што ты заходзіла ў студыю — бо ў цябе быў ключ ці дзверы былі незамкнёныя, гэта не істотна, — і перанесла рэвальвер. Мы ведаем, што гэта зрабіла ты, таму што ніхто іншы не мог, а ты была ў студыі менавіта ў той час, але мушу прызнацца, што мы не можам гэтага даказаць. Тым не меней я прапаную адно выдатнае пагадненне. Толькі паслухай, — я наставіў у яе бок канец ручкі. — Гэта заява нам патрэбна толькі на той выпадак, калі асоба, якая паклала рэвальвер назад на падлогу, акажацца настолькі дурной, што прагаворыцца, а гэта вельмі неймаверна. Ён толькі...

— Вы сказалі ён? — спытала Клара.

— Усё роўна — ён ці яна. Як кажа містэр Вулф, мова сцерпіць любы займеннік. Ён толькі б нарабіў сабе клопату. Калі ж ён не прагаворыцца, а ён такі змоўчыць, тваё паказанне не будзе скарыстана зусім, але трэба мець яго ў сейфе на той выпадак, калі ён усё ж такі прабалбочацца. Да таго ж, маючы гэта сведчанне, мы не будзем лічыць сябе абавязанымі інфармаваць паліцыю, што ў цябе ёсць ключ да дзвярэй студыі. Ключы нас не цікавілі б. І яшчэ адна рэч, ты

зберажэш для бацькі добры пачак грошай. Калі ты падпішаш гэта сведчанне, мы зможам высветліць справу аб забойстве Міёна, і ў выпадку поспеху я гарантую, што ў місіс Міён не будзе ніякага жадання прад'яўляць іск твайму бацьку. Яна будзе занадта занятая адной справай. Так што не марудзь і падпісвай, — дадаў я, прапаноўваючы Клары ручку.

Яна адмоўна, але не вельмі энергічна пакруціла галавой, бо мозг зноў уключыўся ў работу. Поўнасьцю ўсведамляючы, што яе здольнасці мысліць былі далёка не спартыўнага ўзроўню, я цярпліва чакаў. Потым прынеслі новыя порцыі віскі, і спатрэбіўся перапынак, бо не варта было спадзявацца, каб Клара думала і піла адначасова. Але ўрэшце яна неяк здолела засяродзіцца на акрэсленым мною пытанні.

— Значыцца, вы ведаеце, — заявіла Клара з задавальненнем.

— Мы ведаем дастаткова многа, — сказаў я змрочна.

— Вы ведаеце, што яго забіла яна. Вы ведаеце, што яна паклала рэвальвер назад на падлогу. Я таксама гэта ведала, я ведала, што гэта яна. І цяпер вы можаце гэта даказаць? Калі я падпішу паперу, вы зможаце гэта даказаць.

Вядома, я мог бы схітраваць, але падумаў — якога чорта!

— Вядома, мы зможам, — запэўніў я Клару. — З гэтым сведчаннем мы зможам працягваць следства. Яно — якраз тое звязно ў ланцугу, якога не хапае. Вось ручка.

Клара ўзяла шклянку, апаражніла яе, паставіла на стол, і галаву даю адсеч, калі яна не збіралася зноў адмоўна, але на гэты раз энергічна пакруціць галавой.

— Не, — сказала яна рашуча. — Я не падпішу. — Яна выцягнула ў мой бок руку, трымаючы ў ёй дакумент. — Я прызнаюся, што ўсё гэта праўда, і калі вы перадасце справу ў суд і яна скажа, што паклала рэвальвер на падлогу, я пад прысягай засведчу, што я паклала рэвальвер на бюст, але падпісваць я нічога не буду, бо аднойчы я падпісала штосьці ў сувязі з нейкім здарэннем, і бацька прымусіў мяне паабяцаць, што я ніколі не падпішу ніводнай паперы, не паказаўшы яе перш яму. Я магла б узяць гэтую паперу, паказаць яму і падпісаць, а вы б прыйшлі за ёй увечары ці заўтра. — Сказаўшы гэта, яна спахмурнела. — Толькі вось яму б стала вядома, што ў мяне быў ключ, але я змагла б усё растлумачыць.

Але дакумента ў яе ў руках ужо не было. Я паспеў узяць яго ў свае рукі. Вы скажаце, што я мог бы памяняць

тактыку і працягваць барацьбу, але вы не былі сведкамі нашай размовы і ў адрозненне ад мяне не бачылі, што яна вырабляла, і не чулі, што гаварыла. Я здаўся. Узяў з кішэні запісную кніжку, вырваў з яе старонку і пачаў пісаць.

— Я не супраць яшчэ адной порцыі,— заявіла Клара.

— Хвіліначку,— прамармытаў я, працягваючы пісаць наступнае:

«Ніра Вулфу:

Гэтым пацвярджаю, што Арчы Гудвін зрабіў усё магчымае, каб угаварыць мяне падпісаць напісанае вамі сведчанне, і растлумачыў мне мэту гэтай паперы, а я сказала, чаму вымушана адмовіцца паставіць свой подпіс».

— Вось,— сказаў я, перадаючы ёй тое, што напісаў.— Такім чынам вы не падпішаце дакумента, а ўсяго толькі засведчыце, што адмаўляецеся падпісваць гэтую паперу. Я вымушаны мець такое сведчанне, бо містэр Вулф ведае, як мяне вабяць прыгожыя дзяўчаты, асабліва такія эlegantныя, як вы, і калі я прынясу яму гэтую паперу без подпісу, ён падумае, што я нават не рабіў спробы. Ён нават можа звольніць мяне. Проста напішыце ўнізе ваша прозвішча.

Клара зноў прачытала тое, што было напісана на лістку, і ўзяла ручку. Яна ўсміхнулася, зірнуўшы на мяне сваімі бліскучымі вачыма.

— Вы не жартуеце? — сказала яна без былой непрыязні.— Я ведаю, калі мной цікавіцца мужчына. Вы думаеце, што я халодная і хітрая.

— Вось як,— адгукнуўся я крыху з горыччу, але не вельмі горка.— Ва ўсякім разе, справа не ў тым, зацікавіўся я вамі ці не, а ў тым, што падумае Вулф. Гэта значна дапамога. Вельмі вам абавязаны.— Я ўзяў з яе рук паперу і падзьмуў на яе, каб хутчэй высахла чарніла.

— Я ведаю, калі мной цікавіцца мужчына,— зноў сказала Клара.

Болей ад яе мне нічога не было патрэбна, але я, можна сказаць, паабяцаў яшчэ адну порцыю віскі, таму зноў паклікаў афіцыянта.

На заходнюю частку Трыццаць шостаі вуліцы я вярнуўся толькі пасля шасці гадзін. Вулф ужо нанёс візіт у аранжарэю і цяпер сядзеў у кабінеце. Я хуткім крокам зайшоў у пакой і паклаў перад ім на стол паперу без подпісу.

— Ну і што? — прабурчаў ён.

Я сеў і дакладна паведаміў Вулфу, як усё адбывалася

да таго моманту, калі яна прапанавала ўзяць дакумент дадому і паказаць бацьку.

— На жаль,— заўважыў я,— некаторыя яе выдатныя якасці засталіся непрыкметнымі ў натоўпе ў той вечар. Я гавару гэта не для таго, каб апраўдацца, проста адзначаю факт. Для ўсіх аперацый, што адбываюцца ў звільнах яе мозгу, хапіла б арэхавай шкарлупіны. Ведаючы вашыя адносіны да бяздоказных заяў і жадаючы запэўніць у праўдзівасці менавіта гэтай заявы, я прынёс з сабой доказ. Вось папера, якую яна ўсё-такі падпісала.

Я ўручыў яму лісток, вырваны з блакнота. Вулф зірнуў на паперу і падміргнуў мне.

— Яна гэта падпісала?

— Так, сэр. У маёй прысутнасці.

— Сапраўды. Добра. Задавальяюча.

Я безуважным кіўком галавы пацвердзіў, што ўспрымаю выказаную падзяку. Маё самалюбства застаецца некранутым, калі ён вольна так буркае: «Задавальяюча».

— Смелы шырокі почырк,— заўважыў Вулф.— Яна пісала вашай ручкай?

— Так, сэр.

— Пакажы яе, калі ласка.

Я ўстаў і падаў яму ручку разам з некалькімі аркушамі паперы, і спыніўся каля стала, зацікаўлена назіраючы, як Вулф зноў і зноў пісаў «Клара Джэймс», параўноўваючы кожную спробу з прынесеным мной узорам. Адначасова ў перапынках перад наступнай спробай ён гаварыў:

— Малаверагодна, што нехта некалі ўбачыць гэта, апрача нашых кліентаў... Так лепш... Ёсць яшчэ час пазваніць усім ім да вячэры — спачатку місіс Міён і містэру Уэплеру — потым іншым... Скажыце ім, што я прыйшоў да вышновы наконт іску місіс Міён да містэра Джэймса... Спытайцеся, ці змогуць яны прыйсці сёння ў дзевяць гадзін вечара — калі гэта немагчыма, то, можа, заўтра ў адзінаццаць... Потым звяжыцеся з містэрам Крэймерам... Скажыце яму, што, відаць, варта ўзяць з сабой свайго чалавека...

Вулф распавіў надрукаванае сведчанне на рэгістрацыйным журнале, падрабіў унізе подпіс Клары Джэймс і параўнаў са здабытым мною арыгіналам.

— Недасканала, як на спецыяліста,— прамармытаў ён,— але спецыяліст ніколі яго не ўбачыць. Што ж датычыцца нашых кліентаў, то нават калі яны ведаюць яе почырк, гэта пройдзе найлепшым чынам.

Спатрэбілася добрая гадзіна, каб дамовіцца па тэлефоне аб сустрэчы ў той вечар, але ўрэшце мне ўдалося выканаць даручэнне. Я так і не змог злавіць Джыфарда Джэймса, але яго дачка згадзілася знайсці яго і прывесці з сабой. Астатніх я адшукаў сам.

Адзіныя, хто спрабаваў пярэчыць, былі кліенты, асабліва Пегі Міён. Яна ўпарта адмаўлялася прысутнічаць на сустрэчы, якая павінна была адбыцца пад маркай абмеркавання яе іску да Джыфарда Джэймса, і я мусіў звярнуцца за падтрымкай да Уэплера. Фрэда і Пегі запрасілі прыйсці раней за іншых, каб перагаварыць асобна і потым вырашыць — заставацца ім ці не. Яна згадзілася з такой прапановай.

Яны прыйшлі своечасова, да вячэрняй кавы. Пегі, відаць, пачысціла зубы, паспала і прыняла ванну, ну, і што відавочна, — пераапанулася, але, нягледзячы на ўсё гэта, выгляд у яе быў далёка не бліскучы. Яна была ўся насцярожаная, стомленая, замкнёная і скептычная. З яе вуснаў не вырваўся паток слоў наконт таго, што яна шкадуе, чаму ў свой час за кіламетр не абышла Ніра Вулфа, але, відаць, ёй карцела гэта сказаць.

У мяне склалася думка, што настрой Фрэда Уэплера быў такі самы, але ён імкнуўся быць галантным і добрамыслівым. Справа ў тым, што на першым візіце да Вулфа настаяла Пегі і цяпер Фрэду не хацелася, каб яна думала, што ў выніку атрымалася хутчэй горш, чым лепш.

Яны не ажывіліся нават тады, калі Вулф паказаў сведчанне, падпісанае прозвішчам Клары Джэймс. Яны чыталі яго разам, яна — седзячы ў чырвоным скураным крэсле, ён — прысеўшы побач на падлакотнік.

Прачытаўшы, яны адначасова зірнулі на Вулфа.

— Ну, дык і што? — спытаў Фрэд.

— Шаноўны пан, — сказаў Вулф, адсунуўшы кубак са сподкам. — Шаноўная пані. Чаму вы прыйшлі да мяне? Таму, што тая акалічнасць, што рэвальвера не было на падлозе, калі вы абое зайшлі ў студыю, упэўніла вас у тым, што Міён не скончыў самагубствам, а яго забілі. Калі гэта акалічнасць дазволіла б вам паверыць, што гэта было самазабойства, вы б ужо пажаніліся і я не быў бы вам патрэбны. Выдатна. Цяпер абставіны, як высветлілася, сведчаць менавіта аб гэтым. Чаго яшчэ вы хочаце? Вы хацелі вызваліць свае думкі ад падазронасці. Я іх вызваліў.

Фрэд моцна сцяў скрыўленыя вусны.



— Я гэтаму не веру,— пахмурна сказала Пегі.

— Вы не верыце гэтаму сведчанню? — Вулф узяў дакумент і паклаў у шуфляду стала, такі ўчынак прыемна здзівіў мяне як разумная перасцярога, бо набліжалася дзевятая гадзіна.

— Вы лічыце, што міс Джэймс падпісала б такі вось дакумент, калі б гэта не была праўда? Навошта тады...

— Я маю на ўвазе не гэта,— перапыніла яго Пегі.— А тое, што я не веру, каб мой муж скончыў самагубствам, незалежна ад таго, дзе знаходзіўся рэвальвер. Я занадта добра яго ведала. Ён бы ніколі не налажыў на сябе рукі — ніколі.— Пегі ўзняла галаву і глянула на свайго спадарожніка.— Ці не так, Фрэд?

— Гэтаму цяжка паверыць,— неахвотна пагадзіўся Фрэд.

— Вось як! — з'едліва заўважыў Вулф.— Тады заданне, якое вы мне даручылі, не адпавядае вашаму ранейшаму апісанню. Зрэшты, вы павінны пагадзіцца наконт таго, што я задаволіў вашу просьбу высветліць пра рэвальвер; тут ужо вам ніяк не выкруціцца. Такім чынам, даручэнне выканана, але цяпер вы хочаце яшчэ нешта. Вы хочаце, каб было раскрыта забойства, што азначае, у выпадку неабходнасці, і арышт забойцы. Вы хочаце...

— Я маю на ўвазе,— настойвала ў поўным адчаі Пегі,— што не веру, каб ён мог скончыць самагубствам, і нішто не прымусіць мяне паверыць у гэта. Цяпер я разумею, што я сапраўды...

У гэты момант пачуўся званок, і я пайшоў адчыняць дзверы.

Так нашы кліенты засталіся на сустрэчу. Усяго на ёй прысутнічала дзесяць запрошаных: шасцёра тых, хто быў тут у панядзелак вечарам, двое кліентаў, інспектар Крэймер і мой стары знаёмы і праціўнік сяржант Перлі Стэбінс. Незвычайнасць сустрэчы была ў тым, што толькі самая абмежаваная з усіх прысутных — Клара Джэймс разумела, у чым справа, праўда, калі не прагаварылася бацьку, у чым я сумняваўся. Яна мела перавагу над астатнімі дзякуючы намёку, які пачула ад мяне ў бары «Чэрчыл».

У Адэлі Бослі, доктара Лойда, Руперта Гроўва, суддзі Арнольда і Джыфарда Джэймса, да таго як яны зайшлі ў кабінет і пазнаёміліся з інспектарам Крэймерам і сяржантам Стэбінсам, не было падстаў лічыць, што на сустрэчы магло

быць штосьці іншае, апрача пытання аб іску да Джэймса. Адзін бог ведаў, што яны падумалі: дастаткова было зірнуць на іх твары, каб упэўніцца, што менавіта яны нічога не ведаюць.

Што датычыцца Крэймера і Стэбінса, то ў іх быў дастатковы вопыт супрацоўніцтва з Ніра Вулфам: каб разумець, што ёсць амаль усе падставы быць упэўненым — пер'е пасыплецца, толькі вось з каго, як і калі?

Што ж датычыцца Фрэда і Пегі, то нават пасля прыходу прадстаўнікоў праваахоўных органаў яны, відаць, лічылі, што Вулф збіраецца канчаткова зацвердзіць версію аб самазабойстве Міёна, азнаёміўшы прысутных з сведчаннем Клары і паведаміўшы аб тым, што Фрэд раскажаў нам, як рэвальвер перанёсся з бюста на падлогу — відаць, таму ў іх на тварах быў выраз адчаю і зацкаванасці. Гэты раз яны адчувалі сябе нібыта ў пастцы.

Вулф звярнуўся да інспектара, які сядзеў ззаду каля вялікага глобуса:

— Калі вы не супраць, містэр Крэймер, перш я высветлю адно невялікае пытанне, якое выходзіць за межы вашых інтарэсаў.

Крэймер кінуў галавой і паправіў тырчаўшую з рота сігару.

Вулф перавёў позірк на іншых прысутных.

— Я ўпэўнены, вам будзе прыемна пачуць наступнае. Але трэба сказаць, што я прыйшоў да такой высновы не таму, каб спецыяльна парадаваць вас. Я вывучыў толькі сутнасць справы. Не кранаючы юрыдычнага статуса місіс Міён, я лічу, што маральна яна не мае падстаў для іску супраць містэра Джэймса. Як я сцвярджаў раней, місіс Міён пагаджаецца з маёй думкай. Яна не прад'яўляе іску і не патрабуе кампенсацыі. Вы пацвярджаеце гэта ў прысутнасці сведак, місіс Міён?

— Безумоўна, — Пегі збіралася нешта дадаць, але ў самы апошні момант спынілася.

— Цудоўна! — ускочыла з крэсла Адэль Бослі. — Магу я пазваніць з вашага тэлефона?

— Пазней, — асек як Вулф. — Сядайце, калі ласка.

— Мне здаецца, — заўважыў суддзя Арнольд, — што гэта можна было паведаміць нам і па тэлефоне. Я мусіў адмяніць важную сустрэчу. — Адвакатам цяжка дагадзіць.

— Даволі слушная заўвага, — пагадзіўся Вулф памярковым тонам, — калі б гэта было ўсё. Але застаецца пытанне, звязанае са смерцю Міёна. Калі я...

— Якое яна мае да гэтага дачыненне?

— Якраз гэта я і збіраюся вам паведаміць. Безумоўна, гэта не старонняе пытанне, бо яго смерць была вынікам, хоць і ўскосным, гвалтоўных дзеянняў з боку містэра Джэймса. Але сфера маіх інтарэсаў не абмяжоўваецца толькі гэтым. Місіс Міён звярнулася да маіх паслуг не толькі таму, каб вырашыць пытанне аб іску, прад'яўленым яе мужам містэру Джэймсу — гэтае пытанне ўжо закрыта, — але і таму, каб расследаваць справу аб смерці мужа. Яна была ўпэўнена, што ён не скончыў самагубствам. І не магла паверыць, улічваючы характар містэра Міёна, што ён быў здольны на самагубства. Я правёў раследаванне і гатовы паведаміць ёй вынікі.

— Навошта мы тут? — віскнуў Руперт Глушч.

— Мне патрэбен нехта адзін. Патрэбен забойца.

— І ўсё ж менавіта мы не патрэбны, — сурова заўважыў Арнольд.

— Чорт! — раўкнуў Вулф. — Ідзіце! Усе, акрамя аднаго. Ідзіце.

Ніхто не зварухнуўся.

Вулф пачакаў пяць секунд.

— Ну, тады будзем працягваць, — суха прамовіў ён. — Як я ўжо казаў, я гатовы паведаміць вынікі, але раследаванне пакуль не завершана. Для высьвятлення адной вельмі важнай дэталі патрэбна афіцыйная санкцыя, і таму тут прысутнічае інспектар Крэймер. Адначасова спатрэбіцца садзейнічанне з боку місіс Міён, акрамя таго, лічу мэтазгодным атрымаць кансультацыю ад доктара Лойда, бо менавіта ён падпісаў пасведчанне аб смерці. — Вулф перавёў позірк на Пегі. — Пачнём з вас, мадам. Вы дадзіце згоду на эксгумацыю цела вашага мужа?

— Навошта? — спытала місіс Міён, здзіўлена глянуўшы на Вулфа.

— Каб атрымаць доказы таго, што яго забілі, і высьветліць, хто быў забойца. І на гэта ёсць даволі важкія падставы.

— Так. Мне ўсё роўна, — сказала Пегі ўжо без здзіўлення ў голасе. Яна падумала, што ён сказаў гэта проста так.

Вулф перавёў позірк улева.

— Вы не супраць, доктар Лойд?

Лойд разгубіўся.

— Не ведаю, — паволі і выразна адказаў ён, — куды вы хіліце, але як бы там ні было, ад мяне нічога не залежыць, я проста выпісаў пасведчанне.

— Значыць, вы не будзеце супраць. Містэр Крэймер, падстава для просьбы аб афіцыйнай санкцыі з'явіцца праз момант, але павінен вам сказаць, што абследаванне і даклад павінен зрабіць доктар Абрахам Рэнтнер са шпіталя «Гара Сінай».

— Эксгумацыя не праводзіцца толькі таму, што вам гэта цікава, — прабурчаў Крэймер.

— Вядома. Але справа не ў маёй асабістай цікаўнасці. — Вулф абвёў позіркам прысутных. — Усе вы, я лічу, ведаеце, што адна з асноўных прычын, і, відаць, нават галоўная, што легла ў аснову заключэння паліцыі наконт таго, што Міён скончыў самагубствам, былі абставіны надыходу смерці. Безумоўна, неабходнай была наяўнасць і іншых дэталей — напрыклад, прысутнасць рэвальвера каля цела, — і ўсе гэтыя дэталі аказаліся адпаведнымі. Але вырашальным фактарам было тое меркаванне, што чалавека нельга забіць, засунуўшы яму ў рот дула і націснуўшы на курок, не пазбавіўшы перш прытомнасці, а ніякіх прыкмет таго, што быў нанесены ўдар ці ўжываліся лекавыя прэпараты — не было. Такое меркаванне звычайна аказваецца абгрунтаваным, але менавіта гэты выпадак аказаўся выключэннем. Гэта мне прыйшло ў галаву адразу пасля таго, як місіс Міён першы раз прыйшла да мяне па кансультацыю. Паколькі там прысутнічала... але я прадэманструю вам гэта шляхам простага эксперыменту. Арчы, дайце мне рэвальвер.

Я выцягнуў трэцюю шуфляду стала і ўзяў адтуль рэвальвер.

— Зараджаны?

— Не, сэр, — адказаў я, шчоўкнуўшы затворам.

Вулф зноў звярнуўся да прысутных.

— Думаю — вось вы, містэр Джэймс. Як оперны спявак вы павінны ўмець выконваць аўтарскія рэмаркі. Устаньце, калі ласка. Справа сур'ёзная, так што рабіце ўсё належным чынам. Вы — пацыент, у якога баліць горла, а містэр Гудвін — ваш доктар. Ён папросіць вас адкрыць рот, каб мець магчымасць агледзець горла. Вы павінны зрабіць тое, што на самай справе зрабілі б у такіх абставінах. Калі ласка.

— Але ж гэта і так ясна, — сказаў з пахмурным выглядам Джэймс, падымаючыся з крэсла. — Лічу, што няма ніякай патрэбы.

— Тым не меней зрабіце мне ласку. Тут ёсць адна дэталі. Пастарайцеся зрабіць гэта як мага натуральней.

— Так.

— Добра. А вы ўсе назірайце за тварам містэра Джэймса. Уважліва. Пачынайце, Арчы.

Паклаўшы рэвальвер у кішэню, я падышоў да Джэймса і загадаў яму шырока адкрыць рот. Той павінаваўся. На нейкі час, калі я пачаў аглядаць горла, яго вочы сустрэліся з маімі, а потым закаціліся. Не спяшаючыся, я ўзяў з кішэні рэвальвер і ўставіў у рот Джэймса, сунуўшы дула да самага паднябення. Джэймс таргануўся назад і асеў у крэсла.

— Вы бачылі рэвальвер? — спытаў Вулф.

— Не. Мае вочы былі скіраваны ўгору.

— Вось так,— Вулф зірнуў на іншых прысутных.— Вы бачылі, як у яго вочы закаціліся? Так здараецца заўсёды. Калі-небудзь паспрабуйце праверыць на сабе. Я паспрабаваў у сваёй спальні ў нядзелю вечарам. Так што нельга сказаць, што зусім немагчыма забіць чалавека вось такім чынам. Гэта нават не цяжка, калі вы яго доктар і ў яго штосьці не ў парадку з горлам. Вы згодні, доктар Лойд?

Доктар Лойд не далучыўся, як іншыя, да ўдзелу ў эксперыменце і нават не зірнуў на Джэймса. Твар яго заставаўся каменным. Толькі ледзь прыкметна дрыжэў падбародак.

Доктар прыклаў усе намаганні, каб усміхнуцца.

— Дэманстрацыя магчымасці здарэння,— сказаў ён даволі мілагучным голасам,— гэта не доказ, што яно адбылося.

— Сапраўды, гэта не доказ,— пагадзіўся Вулф.— Хоць нам і вядомы некаторыя факты. У вас няма пераканаўчага алібі. Міён пусціў бы вас у сваю студыю ў любы час без ніякіх пытанняў. Вы маглі з лёгкасцю ўзяць рэвальвер з падстаўкі бюста Каруза і непрыкметна сунуць у кішэню. Вам, як нікому іншаму, у адказ на просьбу ён бы шырока раскрыў рот, як бы тым самым павінуючыся прыговору лёсу. Яго забілі неўзабаве пасля таго, як вы былі вымушаны дамовіцца наконт прыёму з доктарам Рэнтнерам, каб той агледзеў містэра Міёна. Нам вядомы адпаведныя факты, ці не так?

— Яны нікога не даказваюць,— не здаваўся доктар Лойд. Яго голас быў ужо не такі мілагучны. Ён устаў з крэсла. Здавалася, яго цела выйшла з-пад кантролю, пэўна, ён проста не мог больш сядзець у крэсле, і яго мускулы дзейнічалі самі па сабе. Тым самым ён зрабіў памылку, бо, як толькі устаў, адразу ўвесь закалаціўся.

— Але яны дапамогуць,— адказаў яму Вулф,— калі мы атрымаем яшчэ адзін факт, і мне здаецца, што нам гэта ўдасца, бо з чаго б вам так калаціцца? У чым была справа, доктар? Якая-небудзь недарэчная памылка? Вы што, напар-

тачылі ў час аперацыі і навечна загубілі яго голас? Думаю, што атрымалася менавіта так, паколькі пагроза вашай рэпутацыі і кар'еры была настолькі сур'ёзная, што вы муслі пайсці на забойства. Як бы там ні было, хутка мы аб гэтым даведаемся, калі доктар Рэнтнер правядзе абследаванне і падрыхтуе даклад. Я не спадзяюся, што вы прадставіце...

— Ніякай памылкі не было! — завішчаў Лойд. — Такае магло здарыцца з кожным...

Тым самым ён сапраўды зрабіў памылку. Думаю, што ён канчаткова страціў розум, пачуўшы свой голас і зразумеўшы, што перайшоў на істэрычны віск і больш не валодае сабой.

Доктар кінуўся да дзвярэй.

Я пабег услед за ім, збіў з ног суддзю Арнольда, і дарэмна, бо, пакуль я дабег да дзвярэй, доктара Лойда ўжо трымаў за каўнер Перлі Стэбінс, там жа быў і Крэймер.

Пачуўшы ззаду нейкі шум, я азірнуўся і ўбачыў: як Клара Джэймс з лямантам кінулася да Пегі Міён, выкрыкваючы нешта такое, што я не мог разабраць, але бацька і Адэль Бослі спынілі яе і пачалі супакойваць. Суддзя Арнольд з Рупертам Тлушчам з імпэтам хвалілі Вулфа за тое, што ў яго ўсё так цудоўна атрымалася. Пегі, відаць, румзала, бо плечы яе калаціліся, але твару яе я не бачыў, бо яна ўваткнулася ім у плячо Фрэда, і той моцна абдымаў яе.

Паколькі мяне ніхто не шукаў і нікому я не быў патрэбны, я пайшоў у кухню, каб выпіць шклянку малака.

---

## К. ПАТРЫК

**К**• Патрык — псеўданім, якім карысталіся два аўтары: Х'ю Уілер і Рычард Уэб, вядомыя таксама як Патрык Куэнцін і Джонатан Стэг. Разам яны напісалі каля трыццаці прыгодніцкіх раманаў, дваццаці навел і каля ста апавяданняў. Р. Уэб нарадзіўся ў 1901 годзе і вучыўся ў Кембрыджскім універсітэце. Х. Уілер нарадзіўся ў 1912 годзе і праходзіў курс навук у Лонданскім універсітэце. Абодва ўзялі амерыканскае грамадзянства і служылі ў арміі ЗША ў час другой сусветнай вайны. Р. Уэб адышоў ад супрацоўніцтва ў пяцідзсятыя гады, каб пражыць апошнія гады жыцця на поўдні Францыі. Уілер працягваў пісаць пад псеўданімам Патрык Куэнцін да 1965 года, пасля чаго скіраваў свой талент, і з вялікім поспехам, на напісанне п'ес і кінасцэнарыяў.

---

## ДА МІС ЛЮСІ ПРЫХОДЗІЦЬ КАХАННЕ

**Ж**анчыны сядзелі за сталом, сервіраваным для сьнеданьня. Іх чорныя паліто — такія звычайна носяць турысты ў Мексіцы — былі накінуты на плечы. Яны выглядалі менавіта так, як і павінны выглядаць жанчыны сярэдніх год з самых арыстакратычных прыгарадаў Філадэльфіі.

— Mas safe<sup>1</sup>, — звярнулася міс Элен Ярнел да ганарлівай афіцыянткі. Міс Элен даводзілася і раней падарожніцаць, таму яна ведала, як дамагчыся, каб цябе абслужылі ў замежных краінах.

— I mas caliente<sup>2</sup>, — дадала місіс Тругуд, самая старэйшая, якой у Мехіка раніцай было холадна.

Міс Люсі Брэм не сказала ні слова. Яна зірнула на гадзіннік — ці не час ужо з'явіцца Марыя.

Афіцыянтка бразнула аб стол металічным кафеянікам з цефлаватай кавай.

— Як ты думаеш, Люсі, — спытала Элен, — можа, варта было б выклікаць Марыя сёння раней? Ён мог бы адвесці нас куды-небудзь, дзе на сьнеданне падалі б нешта смачнае і гарачае.

— Марыя і так аказвае нам дастаткова паслуг. — Міс Люсі крыху пачырванела, калі загаварыла пра маладога гіда-мексіканца. Пачырванела таму, што сяброўкі кпілі з яе праз гэтага Марыя, а яшчэ таму, што яна якраз падумала пра яго дужыя, па-мексіканску грубыя ногі, якія яна бачыла ўчора, калі Марыя катаў іх на лодцы па плаваючых садах Ксачымілька.

Міс Люсі Брэм, відаць, за ўсе пяцьдзесят два гады свайго добрапрыстойнага жыцця старой дзеўкі ў квакерскім асяроддзі не думала пра мужчынскія ногі (тым болей у час сьнеданьня). Гэта была яшчэ адна трывожная прыкмета той змены, якая адбывалася з ёю пасля прыезду ў Мексіку месяц назад. Змена, відаць, адбылася на самай справе

---

<sup>1</sup> Яшчэ кавы (*ісп.*).

<sup>2</sup> Больш гарачай (*ісп.*).



раней, калі пасля смерці хворага бацькі яна раптам зрабілася страшэнна багатай дзякуючы як фінансавым абавязцельствам, па якіх яна атрымоўвала дывідэнды, так і свабодзе ад усялякіх абавязкаў. Але міс Люсі зразумела гэтай пазней, тут, у Мексіцы, у той дзень, калі знайшла ў Таска Марыя.

Той дзень для міс Люсі быў, відаць, самы багаты на падзеі з усяго яе новага жыцця тут, у Мексіцы. Пачуццё свабоды, якое па-ранейшаму бянтэжыла яе ўраўнаважаную душу, абудзілася разам з ёю ў запоўненым сонцам гасцінічным нумары. Яно лунала над ёю ў час сьнеданьня, калі жанчыны сядзелі ў дворыку атэля (яна ўпотаі аплочвала ўсе выдаткі). Гэта пачуццё не магло прыглушыць ні скаргі Веры наконт халоднага горнага паветра, ні снабісцкія заўвагі вопытнай турысткі Элен пра тое, што ў Таска ўсё так міла, але далёка не так маляўніча, як у горных мястэчках Тасканіі.

Міс Люсі, якая, апрача Філадэльфіі і Бар-Харбар, нічога не бачыла, ружовыя вышчарбленыя ветрам дахі і такія ж ружовыя стромкія цэрквы Таска здаваліся неверагодным здзяйсненнем мары. «Ружова-чырвоны горад з узростам у палову ад вечнасці...»

Няўрымслівая радасць ад «замежжа», ад уласнай незалежнасці дасягнула вяршыні, калі яна ўбачыла пярсцёнак.

Яна ўбачыла яго ў адной невяліччай крамцы, дзе прадаваліся вырабы з срэбра, непадалёк ад цяністай гарадской плошчы. Пярсцёнак прыцягнуў да сябе ўвагу міс Люсі, калі Вера і Элен таргаваліся з уладальнікам з-за шпількі з відарысам асялянці. Як на яе квакерскі густ, выхаваны на адмаўленні ўсяго кідкага, пярсцёнак паказаўся амаль што вульгарным. Вялікі бліскучы сапфір белага колеру на тонкай палосцы срэбра. Але ў дзёрзкім бляску было нешта спакушальнае. Міс Люсі прымерыла пярсцёнак на палец, і той зіхатнуў ёй у вочы водблескам сонца. У выніку матчын строгі заручальны пярсцёнак, які быў, відаць, разоў у пяцьдзсят даражэйшы, адразу пабяк і зрабіўся непрыкметным. Міс Люсі ахапіла бязмежная веселосць, але потым яна засаромелася. Паспешліва зірнуўшы на апранутыя ў чорныя паліто постаці Веры і Элен, яна паспрабавала зняць пярсцёнак з пальца.

Пярсцёнак не здымаўся. І пакуль яна вось так змагалася з гэтым пярсцёнкам, да яе падышлі Вера і Элен і пачалі разглядаць яго, ускрыкваючы ад захаплення.

— Божа, Люсі, які міленькі!

— Ну чым не заручальны пярсцёнак!

— Не гаварыце глупства,— пачырванела міс Люсі.— Я занадта старая для яго. Проста прымярала. Здаецца, мне не ўдасца...— Яна зноў пачала сцягваць пярсцёнак. Побач закруціўся мексіканец — уладальнік крамы і замурлыкаў кампліменты.

— Давай, Люсі,— падбухторыла Элен.— Купляй!

— Ну, сапраўды, гэта ўжо здаецца недарэчным. Але таму што я, відаць, не здолею яго зняць, давядзецца...

Міс Люсі купіла пярсцёнак з белым сапфірам і заплаціла суму нашмат большую за яго сапраўдны кошт, але для яе нязначную. Пакуль Элен, якая вяла ўсе фінансавыя справы ў час падарожжа — бо была наконт гэтага «такая разумная», — разбіралася з уладальнікам крамы, міс Люсі сказала Веры:

— Калі вернемся ў гасцініцу, я здыму яго з мылам і вадой.

Але яна так і не зняла пярсцёнка. Нейкім чынам на ім засяродзілася адчуванне трывожнага шчасця, якое ўзнікла зусім нядаўна.

У Таска энергія міс Люсі здавалася невычэрпнай. У той дзень, перад вячэрай, пакуль Вера і Элен заставаліся ў сваіх нумарах, каб даць адпачынак стомленым да ламаты нагам, яна вырашыла вярнуцца ў царкву Санта-Прыска, што ўзвышалася над гарадской плошчай. Першае наведванне царквы было сапсавана пераказам спадарожніцамі турыстычнага даведніка. Ёй хацелася пабыць адной у гэтым халодным змрочным будынку, адчуць яго атмасферу вельмі непадобную на простую набожнасць, што панавала ў доме, дзе збіраліся квакеры, там, у Філадэльфіі.

Калі міс Люсі прайшла праз некалькі драўляных дзвярэй, усярэдзіне шыкоўным бляскам пазалоты яе прывітаў фантастычнай прыгажосці алтар, выкананы ў стылі іспанскага барока і аздоблены пазалочанымі кветкамі і херувімамі. Старая сялянка, захутаная ў чорнае, ставіла перад абразом Дзевы Марыі свечку, якая ўжо пачынала аплываць. У царкву прашмыгнуў дварняк, пакруціўся і выбег на вуліцу. Веліч храма ў спалучэнні з вось такімі дэталямі паўсядзённага жыцця дзіўным чынам паўздзейнічалі на міс Люсі. Усё гэта сімвалізавала тое, што было на яе погляд «папскім» і чужародным, тым не меней, здаецца, менавіта гэта і вабіла яе. Паддаючыся імкненню, якое яна ўсвядоміла толькі напалову, міс Люсі ўкленчыла за прыкладам той самай сялянкі, перахрысцілася, і ад сапфіра ў пярсцёнку разы-

шліся водблескі, гэтка ж экзатычныя, як і сама царква.

Міс Люсі нядоўга стаяла на каленях, але яшчэ да таго, як узняцца, адчула прысутнасць некага вельмі блізка ад сябе, з правага боку. Яна азірнулася і ўбачыла, што ў царкву зайшоў і ўкленчыў усяго за некалькі метраў ад яе юнак-мексіканец у бездакорна белым гарнітуры, з набожна схіленай галавой, на якой пераліваліся густыя валасы. Калі міс Люсі ўстала, іх позіркі сустрэліся. Сустрэліся толькі на адзін момант, але яна запамніла жывы выраз твару юнака. Твар колеру мёду і вочы — асабліва вочы — чорныя і спакойныя, з іх лагоднай і пакорлівай красой. У выніку кароткага кантакту ёй здалося, што яна зазірнула ў душу гэтага дзіўнага горада з яго дзіўнымі жыхарамі. Успамінаючы пасля гэтага юнака, яна падумала, што яе імпульсіўнае кленчанне было ў нейкай ступені вельмі адпаведным учынкам. Але, вядома, яна ніколі не раскажа пра гэта Веры і Элен.

Міс Люсі выйшла з царквы ў радасным настроі, гатовая адразу ж сесці за вячэру. Ужо змяркалася, і калі яна, мінуўшы шумлівую Ксакала, пайшла па пустой вуліцы, што вяла да атэля, зрабілася цёмна, амаль як ноччу. Крокі міс Люсі па няроўным бруку нязвыкла адгукаліся рэхам. Яно, здавалася, падкрэслівала яе адзіноту. Да міс Люсі пачала набліжацца постаць чалавека — мужчыны, які, хістаючыся, спускаўся з пагорка ў яе бок. Міс Люсі была не з баязлівых, але, адчуўшы халадок трывогі, зразумела, што незнаёмец п'яны. Яна азірнулася. Апрача іх, навокал не было нікога. Міс Люсі адчула слабае імкненне вярнуцца да Ксакала, але яна заглушыла яго. Як-ніяк яна — амерыканка, і ніхто не асмеліцца крануць яе. Міс Люсі рашуча пакрочыла наперад.

Але зярнаты страху былі пасеяны, і, калі міс Люсі параўнялася з незнаёмцам, той зірнуў з-пад ілба і нахіліўся ў яе бок. Твар мужчыны быў няголены, вопратка — абтрапаная, акрамя таго, ад яго моцна патыхала тэкілай<sup>1</sup>. Незнаёмец пачаў хутка гаварыць па-іспанску, але міс Люсі не магла нічога разабраць. Яна разумела, што ён жабруе, але прывучаная да арганізаванай дапамогі бедным, адносілася да жабракоў на вуліцы без спачування. Міс Люсі адмоўна пахітала галавой і паспрабавала прадоўжыць шлях. Але брудная рука не адпускала рукава паліто і ціхае скуголенне працягвалася. Міс Люсі вызваліла руку больш рашуча,

<sup>1</sup> Мексіканская водка з соку альясу (*исп.*).

чым нават хацела. У вачах у мужчыны з'явілася злосць. Ён абурана ўзняў руку.

Хоць, відавочна, ён не збіраўся ўдарыць міс Люсі, але тая інстынктыўна адхінулася — у выніку абчас чаравіка зашчаміўся паміж камянямі бруку, і яна даволі няўкладна павалілася на зямлю. Там і засталася ляжаць з вывернутаі шчыкалаткай, а мужчына пагрозліва стаяў проста над ёй.

На нейкі момант міс Люсі ахапіла паніка — сляпы, усеабдымны жах, абсалютна беспадстаўны, улічваючы ўсю вартую смеху недарэчнасць сітуацыі.

І тут з цемры з'явіўся яшчэ адзін чалавек. Стройны мужчына ў белым гарнітуры.

Міс Люсі не магла распазнаць яго ў твар, але ведала, што гэта той самы юнак, з якім яна сустрэлася ў царкве. У цемры ўскінуўся белы рукаў і адпіхнуў жабрака.

Міс Люсі ўбачыла, як жабрак падаўся назад і зашоргаў прэч, буркаючы сабе нешта пад нос. Потым адчула, як да яе наблізіўся малады твар, а моцная рука дапамагла ёй узняцца. Яна не магла зразумець, што гаварыў яе збавіцель, але голас у яго быў лагодны і спагадлівы.

— *Qué malo*<sup>1</sup>, — сказаў ён, усміхнуўшыся ўслед жабраку. — *Malo Mexicano*<sup>2</sup>. — У месячным святле бліснулі белыя зубы. — Я — Марыя, з царквы, так? Я дапамагаць сеньёра, не?

Ён, можна сказаць, на руках данёс міс Люсі, якая выкруціла шчыкалатку, да гасцініцы, потым у нумар, дзе перадаў пад мітусліваю апеку Веры і Элен.

Пакуль Марыя клапатліва завіхаўся вакол міс Люсі, Элен схапіла сумачку і спытала шэптам:

— Колькі, Люсі?

Але гэты раз міс Люсі выказала сваю волю:

— Не, грошы абразяць.

А Марыя, які, відаць, усё зразумеў, сказаў:

— *Gracias, Señora*<sup>3</sup>.

Вымавіўшы некалькі слоў, з якіх міс Люсі зразумела толькі «*madre*»<sup>4</sup>, узяў левую руку міс Люсі — тую, на якой быў новы пярсцёнак з сапфірам, пацалаваў яе і, усміхаючыся, з паклонам развітаўся.

Такім вось чынам Марыя ўвайшоў у іх жыццё. А ўвайшоўшы, ён, што было відавочна, меркаваў там застацца.

<sup>1</sup> Які дрэнны (*icn.*).

<sup>2</sup> Дрэнны мексіканец (*icn.*).

<sup>3</sup> Дзякуй, сеньёра (*icn.*).

<sup>4</sup> Маці (*icn.*).

Назаўтра раніцай ён прыйшоў у гасцініцу спытацца пра міс Люсі, і тая ўпершыню разгледзела яго як след. Марыя не быў прыгажунюм у поўным сэнсе гэтага слова. Вочы з доўгімі вейкамі былі крыху заблізка адно ад аднаго. Вусікі над пухлымі вуснамі — занадта доўгія. Постаць хоць і танклявая, але дужая, акрамя таго, у ім было нешта такое, што выклікала адначасова прыхільнасць і давер.

Марыя, як ён растлумачыў, быў студэнтам і ў час вакацый спрабаваў зарабіць крыху грошай. Ён хацеў пабыць у сеньёр гідам і, так як міс Люсі не магла хадзіць, прапанаваў наняць машыну і самому сесці за руль. Ганарар, які папрасіў Марыя, быў надзіва малы, і ён упарта адмаўляўся пагадзіцца на большую суму.

На другі дзень ён наняў машыну за нізкую цану, якая больш чым задаволіла ашчадную міс Элен, і з гэтага дня пачаў вазіць жанчын па цікавых мясцінах, аказваючы ім такія клопат і ўвагу, быццам яны былі ягоныя тры «madre».

Штодзённыя прыходы Марыя, які заўсёды быў апрануты ў бездакорна чыстае адзенне, кожны раз выклікалі пачуццё радасці ў міс Люсі і, па праўдзе кажучы, ва ўсіх астатніх. У яго заўсёды было мноства планаў, як правесці час. Адночы ён правёз іх вакол падножжа гары Папакатэпетль, і некалькі гадзін яны маглі захапляцца, відаць, адной з самых прыгожых і таямнічых гор у свеце. І на нейкі момант, калі так здарылася, што яны засталіся ўдваіх з Марыя, любуючыся асляпляльнай белізной велічнай вяршыні гары, міс Люсі адчула, як Марыя ўзяў яе руку ў сваю цвёрдую карычневую далонь і асцярожна яе паціснуў.

Відаць, так ён хацеў даць ёй зразумець, што, нягледзячы на моўныя складанасці, яны назіраюць вялікую славатасць Мексікі і ён рады, што яны назіраюць яе разам. Ад поціску вялікі сапфір балюча ўеўся ў палец, але міс Люсі адчула недзе ўнутры яшчэ адно пачуццё, іншае чым боль.

Пасля наведвання Папакатэпетля міс Люсі вырашыла, што час ехаць з Таска і пасяліцца ў Мехіка. Яна даручыла Элен адмовіцца ад паслуг Марыя — заплаціць яму дадатковую сотню песа і ветліва, але цвёрда даць яму зразумець, што ў яго паслугах няма больш патрэбы. Але Элен магла з такім жа поспехам зрабіць спробу развезць у дым гару Папакатэпетль або дамагчыся, каб яна перанеслася ў мора. Марыя проста рассмяяўся ў адказ, адмахнуўся ад пра-

панаваных грошай і звярнуўся непасрэдна да міс Люсі.

— У Мехіка шмат дрэнных мексіканцаў.— Марыя працягнуў у яе бок свае моцныя рукі колеру залацістага мёду. Ён будзе іх апекаваць. Не, для яго не маюць ніякага значэння грошы сеньёры Элен (дзе другія жанчыны былі для яго заўсёды сеньёрамі, і толькі міс Люсі была сеньярытай). Важна тое, што ён павінен ім усё паказаць. Тут Марыя ўскінуў свае моцныя рукі, нібыта ахінаючы сонца, неба, горы, усю Мексіку. А чорныя вочы з занадта густымі вейкамі абдымалі таксама і міс Люсі.

І тая, дзейнічаючы насуперак глыбока ўкаранелага інстынкту, саступіла. Марыя паехаў з імі ў Мехіка.

Пайшоў другі тыдзень іх знаходжання ў Мехіка, калі яны вырашылі паехаць да піраміды Тэатыўакан. Як заўсёды, міс Люсі села побач з Марыя, спераду. Кіраваў машынай ён выдатна, і міс Люсі падабаўся яго профіль, калі ён уважліва сачыў за дарогай, яго мармытанне ў знак задаволенасці альбо незадаволенасці чымсьці. Менш ёй падабалася, калі Марыя паварочваўся да яе, праводзячы, нібы лашчачы, вачыма яе твар, апускаючы іх да грудзей.

Яго позіркі бянтэжылі міс Люсі, і аднойчы нешта прымусіла яе сказаць, смеючыся, па-англійску:

— Марыя, такіх, як ты, мы называем у Амерыцы flirt. Уяўляю, якім поспехам ты карыстаешся ў дзяўчат тут, у Мехіка.

Нейкі момант, здавалася, ён не мог зразумець яе заўвагі. Потым пачаў смяяцца.

— Дзяўчаты — *tuchachas*. Para me, по<sup>1</sup>.— Марыя сунуў руку ў нагрудную кішэню і выцягнуў адтуль маленькую пашматаную фотакартку.— *Mi tuchacha*. Мая дзяўчына. *Mi unica tuchacha... Una sola*<sup>2</sup>.

Міс Люсі ўзяла фотакартку. Гэта быў здымак жанчыны, старэйшай за яе, з сівымі валасамі і вялікімі сумнымі вачыма. На твары — маршчыны — сляды трывог і хвароб.

— Твая маці? — ціха спытала міс Люсі.— Раскажы мне пра яе.

Марыя залапатаў са старанным вымаўленнем на іспанскай мове, на якой ён, звычайна, гаварыў з дамамі,— гэта быў таропкі маналог, які міс Люсі разумела толькі часткова. Яна высветліла, што маці Марыя вельмі бедная, што гэта жанчына прысвяціла сваё жыццё выхаванню

<sup>1</sup> Дзяўчаты. Для мяне, не (*icn.*).

<sup>2</sup> Мая дзяўчына... мая адзіная жанчына... Адна адзіная (*icn.*).

сірот у маленькай вёсачцы ў Герэрас і была святой на зямлі. Відавочна, для Марыя маці была амаль што ідалам — такая гарачая любоў да маці ўласціва многім мексіканскім юнакам.

Слухаючы ўсхваляваную гаворку Марыя, міс Люсі прыйшла да рашэння. Неяк да канца адпачынку яна даведаецца ў Марыя адрас маці, напіша ёй пісьмо і перашле грошы для таго, каб Марыя змог закончыць каледж. Маці, безумоўна, прыме іх, нават калі яе сын акажацца занадта гордым, каб саступіць угаворам.

— Гэта і ёсць тая піраміда? — Думкі міс Люсі перабіў расчараваны голас Элен. — Ну, яна не ідзе ні ў якое параўнанне з егіпецкімі пірамідамі!

Што ж датычыцца міс Люсі, дык яе ўразілі піраміды Сонца і Месяца. І калі яна ўглядалася ў іх суровую старажытную веліч, адчувала тое самае дзіўнае пачуццё ўзнёсласці, якое ахапіла яе той раніцай, калі яна ўкленчыла і перахрысцілася ў царкве ў Таска.

— Я не збіраюся лезці ўгору па гэтых прыступках, якія вось-вось рассыплюцца, — капрызна забурчэла Элен. — Я занадта старая, ды і вельмі гарача.

І Вера, якой ніколі не было вельмі гарача, таксама аказалася задужа старой. Яна стала ля падножжа піраміды з накінутым на плечы паліто, з адвечнай цыгарэтай у падобнай на лапку руцэ.

— А ты, Люсі, давай — ты ў нас маладая і энергічная.

Люсі пайшла ўверх па прыступках.

З дапамогай Марыя яна дабралася да самага верху піраміды Сонца і нават не задыхалася, узышоўшы на вяршыню, — настолькі моцнай была містычная ўзнёсласць, што апанавала яе.

Яны сядзелі толькі ўдваіх, блізка адно ад аднаго, на вяршыні — інтэлігентная жанчына за пяцьдзесят, якая закончыла Брынморскі каледж, і гэты амаль што непісьменны юнак з саманавай хаціны ў глыбіні Герэрас. Яна глядзела на квадратную планіроўку ўнізе: старажытнае селішча з храмам Кетцалькоатл Пярнатых Змей, якія пазіраюць на Шлях нябожчыкаў, што вядзе ад храма да піраміды Месяца.

Марыя пачаў апавядаць ёй пра ахвярныя рытуалы ў час свята Токсталь, якія штогод праводзіліся ў тыя старажытныя часы.

Ён гаварыў, а міс Люсі, заплюшчыўшы вочы, уяўляла сабе сцэну: прыціхлы натоўп, які сабраўся на вялікай

плошчы ўнізе, жрацы, кожны на сваім адпаведным месцы на прыступках піраміды, юнак у бялюткім адзенні — зразумела, Марыя.

І таму што ў гэтай мроі ахвярай павінен быць Марыя, ахвярай марнасці жыцця і прыгажосці, міс Люсі зрабілася яго па-чалавечы вельмі шкада, і інстынктыўна яе рука — рука, з якой яна так і не змагла зняць пярсцёнка з танным сапфірам, пацягнулася ў бок Марыя, і адразу ж яе ахапілі гарачыя карычневыя пальцы.

Міс Люсі амаль не заўважыла, як яе абнялі рукі Марыя, а галава з цёмнымі валасамі лягла ёй на грудзі. І толькі калі яна адчула пах, які нагадваў падагрэты карычневы цукар — пах яго скуры, і пах кветкавай мазі, якой ён памадзіў валасы, раптам прачнулася ўсё філадэльфійскае, што было ў міс Люсі. Яна хуценька ўскочыла на ногі, атрасаючы ў нябыт стагоддзі і вяртаючыся да гэтага рэальнага жыцця, у якім дзве яе прыяцелькі чакаюць іх ля падножжа піраміды, — а да нізу трэба прайсці яшчэ столькі прыступак.

Збіраючыся ехаць у гасцініцу, міс Люсі вырашыла, што яны з Верай сядуць на задняе сядзенне, таму спераду села Элен і пачала спрачацца з надзьмутым Марыя.

Калі пад'ехалі да пансіёна, міс Люсі сказала як адрэзала:

— Марыя, заўтра нядзеля. Табе лепш адпачыць.

Той запярэчыў. Калі Люсі паўтарыла: «Не, заўтра, не, Марыя», — юнак скорчыў міну незадаволенага дзіцяці. Потым выраз яго твару змяніўся, і чорныя вочы з выклікам зазірнулі ў вочы міс Люсі.

Ідучы ў свой пакой, міс Люсі адчула, як калоціцца яе сэрца. Інтымнасць позірку Марыя раскрыла тое, пра што яна дагэтуль нават не асмельвалася думаць. Цяпер яна дастаткова ў гэтым упэўнілася.

Атрымлівалася, што па нейкай прычыне, якую міс Люсі не разумела і якую яе нявытанчаны розум не мог ніколі ўявіць, — Марыя жадаў яе.

Ён жадаў яе фізічна.

Вечарам, перад тым як легчы спаць, міс Люсі зрабіла тое, чаго ніколі не рабіла ў жыцці. Пастаяла некалькі хвілін у сваёй простай баваўнянай начной кашулі перад высокім венецыянскім люстэркам, якое вісела ў яе шыкоўным нумары, ацэньваючы сябе як жанчыну.

Яна не ўбачыла нічога новага альбо незвычайнага, што адпавядала б незвычайным пераменам, якія адбыва-



ліся ў душы. Яе твар не быў прыгожы. Ні ў юнацтве, ні цяпер, калі ён належаў жанчыне, якая неадваротна рабілася пажылой. Валасы міс Люсі былі амаль сівыя, але яшчэ не зусім белыя, мяккія і густыя — яны даволі прыгожа ўзвышаліся над ілбом. Вакол вачэй, ясных і па-свойму прывабных — маршчыны і цені, уласцівыя яе ўзросту. Пругкія грудзі выразна вылучаліся пад кашуляй, але ў фігуры не было нічога незвычайнага. Карацей кажучы, ні ў яе твары, ні ў постаці не было нічога знешне прывабнага. І тым не менш яе жадалі. Яна ведала гэта. Невядома чаму прыгожы мексіканскі юнак знаходзіў яе спакушальнай. Міс Люсі была ўпэўнена ў гэтым.

Міс Люсі была сур'ёзная жанчына і ведала, што маладыя мужчыны часта падлізваюцца да багатых і старэйшых за сябе жанчын, спадзеючыся ў выніку выманіць у іх грошы. Але Марыя, ужо не кажучы пра тое, што адмаўляўся ад усялякіх фінансавых прапаноў, нават не ведаў, што міс Люсі была намнога багацейшая за сваіх спадарожніц. Толькі адвакат у Філадэльфіі альбо хто з членаў яе старажытнага квакерскага роду мог ведаць, наколькі багатая міс Люсі была на самай справе. Не, калі Марыя хацеў грошай, ён бы засяродзіў увагу на Элен, якая трымала ў руках усе фінансы і ні на хвіліну не давала магчымасці здагадацца, што грошы, якімі яна распараджаецца, належаць міс Люсі.

Нічога ў міс Люсі, непрыкметнай, апранутай у чорнае міс Люсі, не сведчыла пра багацце. Праўда, у заручальным пярсцёнку, які яна насіла як памяць аб маці, быў даволі каштоўны дыямент. Але толькі вопытны ювелір мог заўважыць гэта. Што ж датычыцца пярсцёнка з белым бліскучым сапфірам, дык ён не заслугоўваў таго, каб на яго траціць час альбо энергію, і міс Люсі з радасцю аддала б яго Марыя ў знак удзячнасці, калі б змагла зняць яго з пальца.

Не, у Мехіка былі тысячы іншых жанчын з куды больш відавочнымі прыкметамі багацця. Багатыя, прыгожыя, і любая з іх, відаць, з радасцю і гонарам згадзілася б, каб яе суправаджаў Марыя і — так, міс Люсі ўспрымала гэта адназначна — аказваў іншыя паслугі.

І ўсё ж... Раптам міс Люсі спалохалася адсутнасцю логікі ва ўсім гэтым. У ёй абудзіўся дзявочы інстынкт, які папярэдзіў — небяспека.

І так як міс Люсі была жанчына сур'ёзная, яна падумала, што трэба прыняць нейкае канчатковае рашэнне. Лежачы ціха пад прасцінамі, яна прыйшла да вялікай высновы.

Міс Люсі і Вера стаялі на аўтобуснай станцыі. Абедзве захуталіся ў паліто, быццам было халоднае надвор'е. Вядома, Вера заўсёды мерзла. Але сёння холад адчувала і міс Люсі, нягледзячы на цёплую шчодрую цеплыню, якую пасылала вясновае сонца. Яе вочы — і нос — пачырванелі.

Яны чакалі Элен, якую пакінулі ў гасцініцы, каб давесці справу з Марыя да канца. Аўтобус на Пацкуара адыходзіў праз дваццаць хвілін.

Нарэшце Элен з'явілася. Таксама з пачырванелым носам.

— Як ты магла такое зрабіць, Люсі? — накінулася Элен на Люсі.— Гэта жорстка.— Яна ткнула ў руку Люсі дзве банкноты па сто песа.— Я падумала, што ён мяне ўдарыць, калі дала яму вось гэта,— абурана працягвала Элен.— А прачытаўшы твой ліст, ён расплакаўся, як дзіця.

Міс Люсі прамаўчала. На працягу ўсяго вельмі стамляючага падарожжа да Пацкуара рэдка ўступала ў гаворку.

Жанчыны, утраіх, заседзеліся пасля вячэры за сталом на верандзе, з якой адкрываўся краявід на спакойную роўнядзь возера Пацкуара. Элен, якая была ў той вечар узбуджана-гаваркая, абмяркоўвала планы на наступны дзень. Міс Люсі, здавалася, не звяртала на гэтую балбатню ніякай увагі. Яе вочы ўзіраліся ў шэра-зялёную ваду возера, на купкі астраўкоў і нахабных лысагаловых грыфаў, якія прагна скублі, адбіраючы адзін у аднаго, рэшткі падлы на беразе возера.

Хутка яна ўстала, сказаўшы: «Халадае. Пайду, відаць, да сябе ў пакой. Дабранач».

З нумара міс Люсі і з балкончыка пры ім адкрываўся іншы краявід. Унізе, скрозь цемру, што рабілася ўсё больш густой, было відаць, як рыбакі прывязвалі да берага свае лодкі, ціха перагаворваючыся або напяваючы асіплымі галасамі мексіканскія песні.

Міс Люсі сядзела і назірала за іх работай. Яна думала пра Марыя, ахопленая глыбокім, блізкім да болю, сумам. Міс Люсі думала пра яго ўвесь час пасля ад'езду з Мехіка і цяпер жахнулася ад думкі пра тую жорсткасць, з якой яна адмовілася ад яго паслуг і зрабіла гэта да таго ж праз Элен. Яна павінна была сама пагаварыць з ім. Міс Люсі вельмі не хацелася, каб Марыя падумаў, што... Думкі не давалі ёй спакою. Яна абышлася з Марыя кепска, пакрыўдзіла яго...

У нейкі момант свайго летуценнага роздуму яна раптам усвядоміла, што ўнізе, сярод рыбакоў, рухаецца апранутая

ў белае постаць чалавека. Позірк міс Люсі спыніўся на гэтым чалавеку, і ў яе душы ўсё перавярнулася. Міс Люсі напружана нахілілася наперад і пачала ўглядацца ў цемру. Так, так, у тых лёгкіх, грацыёзных рухах было нешта знаёмае — гэта мініяцюрная, але грацыёзная фігура...

Але ж гэта не мог быць Марыя! Яна пакінула яго там, за сотні міль ад Мехіка, акрамя таго, Элен было спецыяльна загадана не гаварыць Марыя, куды яны ад'язджаюць.

Постаць у белым рухалася ад берага возера да акна яе пакоя. Прайшла праз паласу святла з адчыненых дзвярэй. Цяпер ужо сумненняў не было.

Гэта быў Марыя.

Міс Люсі, нахіліўшыся, глядзела ўніз з балкона. Яе сэрца калацілася, як звар'яцелая птушка. Унізе быў Марыя, усяго за якіх-небудзь пяць метраў ад яе.

— О, міс Люсі, я знайшоў вас, — загаварыў ён паволі, вельмі старанна па-іспанску — так ён заўсёды звяртаўся менавіта да яе. — Я ведаў, што знайду вас.

— Але, Марыя, як?..

— У аўтобуснай кампаніі паведамлі, што вы паехалі сюды. Вось я і прыехаў, чакаў вас.

Міс Люсі ўбачыла, як бліснулі ва ўсмішцы яго зубы.

— Міс Люсі, чаму вы паехалі, не сказаўшы adios?

Міс Люсі не адказала.

— Але вось я зноў тут, каб апекавацца вамі. І заўтра мы — вы і я — пойдзем на возера. Да таго як устануць іншыя дамы. Толькі вы і я. Будзе свяціць месяц, а потым узйдзе сонца.

— Так...

— Я прыйду ў пяць гадзін раніцы. У мяне будзе лодка. Яшчэ не паспеюць прачнуцца птушкі, як я буду вас чакаць.

— Так, так...

— Добрай ночы.

Міс Люсі вярнулася ў пакой. Дрыжачымі рукамі распранулася і нырнула ў пасцель.

Яна па-ранейшаму калацілася, калі сярод ночы, так ёй здалося, ціхі свіст пад акном паведамліў, што Марыя ўжо прыйшоў па яе.

Міс Люсі хутка апрагнулася, прыгладзіла мяккія сівыя валасы, накінула на плечы паліто і шпарка пакрочыла ўніз па лесвіцы. У гасцініцы было вельмі ціха. Ніхто не бачыў, як яна прайшла праз пусты вестыбюль, ніхто не заўважыў, як яна пайшла ўніз па схіле берага, дзе каля лодкі яе чакаў Марыя.

Ён узяў яе руку і паднёс да вуснаў. Потым асцярожна павёў міс Люсі да лодкі.

Міс Люсі не супраціўлялася. Ёй здавалася, што сам лёс вядзе яе да непазбежнага.

Марыя казаў праўду. Свяціў месяц — поўны і лімонна-белы, пасылаючы таямнічае святло цёмнай вадзе.

Міс Люсі лягла ў лодку, пасцяліўшы на дно паліто. Было холадна, але яна, здавалася, не заўважала гэтага. Міс Люсі назірала за Марыя, які, стоячы ў поўны рост і спрытна манеўрыруючы сярод іншых суднаў, выводзіў лодку ў глыб возера. Ён закасаў штаны вышэй каленяў, і ногі ў месячным святле выглядалі моцнымі і чамусьці грубымі. Марыя спяваў.

Міс Люсі раней не ўсведамляла, які ў Марыя прыгожы голас. Песня была прыгожая і невыказна сумная. Вочы Марыя лашчылі яе, яго позірк вандраваў паміж тварам і рукамі, што нерухома спачывалі на каленях. Танны сапфір зіхацеў у месячным святле.

Міс Люсі не заўважала ні часу, ні месцаў, якія ціха мінала лодка па дарозе да патаемнага сэрца возера з яго незлічонымі астраўкамі. Яна не заўважыла, як на досвітку пачалі гаснуць зоркі і бялець месяц. Яна адчувала толькі глыбокі, поўны спакой, нібыта гэты лагодны, амаль не-прыкметны рух будзе працягвацца бясконца. Міс Люсі схмянулася ад голаса Марыя.

— Слухайце — птушкі.

Міс Люсі чула галасы птушак на астраўках, што купіліся вакол яе, але бачыла толькі грыфаў, якія нячутна кружылі ў небе.

Марыя перастаў веславаць і ўзяў пакунак. У ім былі tortas<sup>1</sup>, масла і казіны сыр. Прыхапіў ён і бутэльку чырвонага мексіканскага віна.

Намазаўшы масла на torta вялікім складаным нажом, ён падаў яе міс Люсі. Тая раптам зразумела, што вельмі хоча есці. Яна з воўчым апетытам накінулася на яду, запіваючы салодкім мексіканскім віном проста з бутэлькі. Віно ўдарыла ў галаву, і міс Люсі адчула сябе шчаслівай і бесклапотнай дзяўчынкай. Яе смяшыла ўсё, што гаварыў Марыя, і той таксама смяяўся, лашчачы яе вачыма.

І так вось яны снедалі, нібыта маладыя ў час мядовага месяца, а за гэты час сонца заліло возера чырванню, на многія мілі вакол не было ні душы, адзіныя сведкі —

<sup>1</sup> Булкі (ісп.).

бачныя грыфы-драпежнікі і нябачныя птушкі-певуны.

Калі даелі апошнюю torta і асушылі да дна бутэльку, Марыя зноў узяўся за вясло і скіраваў лодку да цэнтра возера, маўкліва вяслуючы ўсё далей наперад.

Як толькі міс Люсі ўбачыла востраў, яна адразу зразумела, што менавіта яго і выбраў Марыя. Гэты востраў больш ізаляваны, больш аддалены, чым іншыя, да таго ж па краях парослы чаротам.

Марыя асцярожна правёў лодку праз чарот, які аказаўся настолькі высокім, што яны апынуліся ізаляванымі ў сваім, зусім асобным свеце.

Калі яны даплылі да берага вострава, Марыя ўзяў міс Люсі за руку і лагодна прымусіў яе ўстаць адным толькі словам: «Пайшлі».

Тая паслухмяна, як дзіця, пайшла следам. Марыя знайшоў сухое месца і паслаў ёй паліто. Потым, калі міс Люсі магла бачыць твар Марыя, нахілены да яе твару, чорныя вочы, пасаджаныя крыху заблізка адно ад аднаго, магла адчуваць цёплае дыханне, што злятала з яго вуснаў.

Міс Люсі заплюшчыла вочы, ведаючы, што настаў момант, да якога ўсё ішло, пачынаючы з таго дня ў царкве Санта-Прыска, калі яна ўпершыню сустрэлася з Марыя. Яна адчувала рукі Марыя, якія лашчаць яе валасы, твар — пяшчотна, вельмі пяшчотна. Міс Люсі адчула, як Марыя ўзяў яе руку, дакрануўся да пярсцёнка з сапфірам.

У той момант, калі Марыя дакрануўся да пярсцёнка, яна ўсё зразумела. Яна адчула гэта праз яго пальцы — нястрымнае, усёпаглынальнае жаданне. Увесь ход падзей, які здаваўся такім складаным, аказаўся надзіва простым.

Рукі Марыя рухаліся ўсё вышэй. Пальцы, па-ранейшаму пяшчотныя, дасягнулі шыі. Міс Люсі не закрычала. Яна нават не спалохалася.

\* \* \*

Марыя адкінуў убок запэцканы крывёй нож. Ён не мог бачыць крыві, і ў яго выклікала агіду тое, што прыйшлося адрэзаць палец, каб зняць пярсцёнак.

Марыя нават не паклапаціўся зняць пярсцёнак, які некалі належаў маці міс Люсі. Гэта была звычайная танная рэч, а вось незвычайная прыгажосць сапфіра ўжо некалькі тыдняў засцілала яму вочы ад усяго астатняга навокал.

Марыя старанна прыкрыў цела міс Люсі паліто. Нейкі момант ён думаў пра тое, ці варта схавачь яго ў чароце, але потым вырашыў гэтага не рабіць, бо цела магло выплыць у возера і яго б знайшлі рыбакі.

Тут, на гэтым востраве, можа прайсці шмат год, пакуль на яго ступіць нага чалавека, а да таго часу — Марыя зірнуў на грыфаў, што кружылі ў небе...

Не азіраючыся, Марыя пайшоў да лодкі і паплыў да берага, на якім па-ранейшаму нікога не было. Там ён саскочыў на зямлю, перавярнуў лодку і адпіхнуў ад берага.

Амерыканка выправілася на прагулку па возеры на лодцы з нявопытным весляром. Абое патанулі. Мясцовыя ўлады ніколі не будуць абшукваць з драгай такое вялікае возера, каб знайсці тапельцаў.

Марыя крочыў у напрамку чыгункі. Ён сядзе ў таварны вагон і, магчыма, заўтра будзе ў Герэрас.

Ён быў упэўнены, што маці пярсцёнак спадабаецца.

---

## ХОЛІ РОТ

**Х**олі Рот нарадзілася ў 1916 годзе ў Чыкага. Дзяцінства яе прайшло ў раёне Нью-Йорка — Брукліне, але потым значную частку свайго жыцця яна правяла ў Лондане разам з бацькам, які займаўся там бізнесам. Будучая пісьменніца спачатку працавала манекеншчыцай, займалася журналістыкай і ўжо потым пачала пісаць дэтэктыўныя апавяданні і аповесці. Найбольш вядомая яе кніга «Задавальняючае заданне». У ёй апавядаецца пра англійскага журналіста, які накіроўваецца з Берліна ў Лондан, а потым у Нью-Йорк, шукаючы амерыканскую разведчыцу, якая раптоўна знікла, выконваючы заданне. Так склалася, што Холі Рот падзяліла лёс гераіні сваёй кнігі. У 1964 годзе яна знікла, выправіўшыся на шхуне лавіць рыбу ў Міжземным моры. Шматлікія пошукі былі безвыніковыя.



у, вось, прыехалі,— сказаў таксіст і з цікавасцю зірнуў у мой бок.

Я вылез з машыны, заплаціў за праезд, прайшоў дзве прыступкі, адчыніў дзверы — і спыніўся. Усё ніяк не мог перавесці дых і супакоіць тахканне ў грудзях. Акрамя таго, мяне бянтэжыў выгляд будынка. На ім была шыльда «Паліцэйскі ўчастак», але такой мізэрнасці я ніколі ў жыцці не бачыў. Потым зразумеў, што мне ніколі не даводзілася бачыць паліцэйскі ўчастак знутры; усе мае ўяўленні пра такія ўстановы браліся з кніжак. Можна, на самай справе ўсе паліцэйскія ўчасткі былі падобны на гэты цесны пакойчык, у якім толькі і было, што стол і некалькі крэслаў.

Адзіны чалавек, што знаходзіўся ў пакоі, быў ужо ў гадах, па-хатняму без кіцеля, у акулерах. Седзячы за сталом, ён чытаў газету. Калі я ўвайшоў, ён апусціў яе, зграбна варухнуў носам, каб апусціць ніжэй акулеры і, узняўшы бровы, глянуў паверх іх у мой бок. На ўсе тры жэсты спатрэбілася толькі частка неабходных на гэта намаганняў — і мне варта было б пазаздросціць такой здольнасці зберагаць сваю энергію, калі б не той незайдросны стан, у якім я знаходзіўся. Я ўспрыняў узнятыя бровы як запытанне і ў якасці адказу сказаў:

— Я хачу заявіць пра забойства. Мне здаецца... Вось тут, ведаеце... — Я быў у глыбокім шоку, але ўсё ж спакваля да мяне дайшло, што тыя блытаныя фразы, якія я вымаўляў, гучалі не вельмі пераканаўча.

Чалавек за сталом — на маю думку — паліцэйскі — спытаў:

— Труп?

— Не. Прынамсі — не. Яго ніколі не было. Праўда, не зусім так. Калі дазволіце...

— У нас звычайна не бывае забойстваў без трупаў. Я маю на ўвазе — у гэтым горадзе. Да таго ж, як правіла, у нас забойствы не здараюцца. Падазрэнні ўзнікалі, але яны ніколі не спраўджваліся. Але ж і гарадок вельмі малы. У яго ўсё яшчэ наперадзе.



— Тут, ведаеце, не да смеху.

— А я што, жартачкамі займаюся? Ваша прозвішча?

Я адкрыў рот, каб сказаць, што не варта марнаваць часу, але потым зразумеў, што нарэшце надышоў час традыцыйных фармальнасцей, і з удзячнасцю пачаў прытрымлівацца звыклага парадку.

— Уільям Дэнтэл.

Паліцэйскі ўзняў бровы, і я зноў назваў сваё прозвішча, вымаўляючы кожную літару паасобку.

Ён выцягнуў з шуфляды стала «гросбух» у чорнай вокладцы і, апусціўшыся ніжэй у крэсле, намацаў недзе ў самым канцы шуфляды шарыкавую ручку. Разгарнуў свой «гросбух» недзе на палове і запісаў туды маё прозвішча. Почырк быў размашысты і гэтым самым сведчыў аб шырыні характару, пра што нельга было здагадацца па знешнасці паліцэйскага.

— Узрост.

— Сорак год.

— Занятак.

— Камерсант, працую ў кампаніі «Сімсан-Блюэ».

— Што займаецца цяжкім машынабудаваннем? У асноўным шахтавымі механізмамі?

Я сцвярдзальна кіўнуў галавой.

— Прыехалі, каб сустрэцца з кліентамі на шахтах, ці не так?

Я зноў кіўнуў галавой.

— Спыніліся ў гасцініцы «Бентаўн»?

Гэта была адзіная гасцініца ў горадзе. Я сцвярдзальна кіўнуў галавой.

— Калі прыехалі?

— Сёння, у другой палове дня. У пяць гадзін. Згодна з дамоўленасцю, мяне прымуць ва ўпраўленні шахт заўтра ў восем гадзін раніцы.

— У пяць гадзін. А ў дванаццаць — з Піцбурга.— Гэта ўжо было не пытанне.— Такім чынам, вы прабылі тут дзве гадзіны, і вы сведка забойства.

— Я гэтага не гаварыў.

— Так, вы гэтага не гаварылі. Наогул казалі мала што. Можна пачняце з чаго-небудзь? Хоць бы з таго, каго забілі?

— Ну, зразумела, так. Але — гэта здарылася пятнаццаць гадоў назад.

Паліцэйскі паклаў на стол ручку, зняў акулера, якія з'ехалі на кончык носа, склаў газету і нахіліўся ўперад,

абапёршыся на складзеныя на сталe рукі. У гэты момант я заўважыў на крэсле за яго спінай кіцель. Паліцэйскі быў у званні капітана.

— Дык вы лічыце, што мне не трэба нікуды спяшацца? Мы — вы і я — не паімчым пад звон капытоў на абарону законнасці?

— Не, мы якраз і павінны гэта зрабіць. Але я павінен спачатку ўсё растлумачыць.

Паліцэйскі затрымаў на мне позірк, відаць, на якую хвіліну, але яна мне здалася вельмі доўгай. У капітана ясныя карычневыя вочы, надзвычайна ясныя на чалавека яго гадоў, а яму было, відаць, за шэсцьдзесят — так мне здалося спачатку. Ён яшчэ не пачынаў лысець, і галаву ўпрыгожвала шапка шыкоўных, густых сівых валасоў. Я заўважыў, што ў яго вымаўленні не чуваць было мясцовага акцэнта, хоць жыхароў мястэчак у гэтым канцы Пенсільваніі часам нават цяжка зразумець.

— Я начальнік паліцыі гэтага горада. Мой абавязак — забеспячэнне парадку. Адзін са шляхоў адпаведнага выканання гэтага абавязку — гэта ашчадныя адносіны да ўласнай энергіі, а не марнаванне яе на розных вар'ятаў. Я не прашу прабачэння за такія словы, таму што вас я не назваў вар'ятам — пакуль што. Праўда, вы на яго і непадобны, хоць гаворыце як самы сапраўдны вар'ят. З другога боку, у «Сімсан-Блюэ», відаць, не трымаюць вар'ятаў. Звычайна. Ёсць што-небудзь у доказ таго, што вы — Уільям Дэнтэл і што Уільям Дэнтэл працуе ў «Сімсан-Блюэ»?

— Вядома, — адказаў я. — А як жа.

Я пачаў выкладаць дакументы, а іх у кішэнях аказалася значна больш, чым я думаў: вадзіцельскія правы, візітныя карткі, страхоўка на выпадак шпіталізацыі, якая пралажала ва ўнутраным клапане партаманета не менш пяці гадоў, пад ёй аказалася картка сацыяльнага забеспячэння. Дзве крэдытныя карткі. Я зірнуў на капітана, але той не падаваў знака, што гэтага дастаткова. Таму я дастаў з унутранай кішэні і паказаў тры лісты. Усе яны былі напісаны на маё імя на адрас кампаніі «Сімсан-Блюэ», і ўсе яны мелі дачыненне да камерцыйных заказаў.

На гэтым я спыніўся.

Паліцэйскі ўважліва вывучыў кожную паперу. Праверыў вадзіцельскія правы, пазіраючы раз-пораз у мой бок, калі чытаў дадзеныя наконт «колера вачэй, росту, дня нараджэння». Разгарнуўшы зноў свой чорны «гросбух», запісаў

туды мой хатні адрас. Потым вельмі ўважліва разгледзеў кожную візітную картку і аддаў іх мне.

— Ну, добра, містэр Дэнтэл,— сказаў ён.— Я паспеў ужо павячэраць. Дык вы хацелі расказаць гісторыю?

— Менавіта так,— адказаў я з удзячнасцю.— Яна доўгая, блытаная, і калі вы толькі...

— Усё роўна раскажвайце, калі ласка.— Вочы ў капітана былі ясныя. У такія вочы не цяжка гаварыць праўду.

Калі вайна закончылася, я, як і многія іншыя амерыканскія салдаты, падумаў, што прыйшоў час атрымаць кампенсацыю за страчаныя гады. Мне трэба было вучыцца яшчэ два гады ў тэхнічным каледжы Карнегі, каб атрымаць дыплом горнага інжынера, і я быў поўны жадання завяршыць курс. У маім выпадку гэта было значна лягчэй здзейсніць дзякуючы фінансавай дапамозе, прадугледжанай мне як удзельніку вайны. Мае бацькі былі даволі заможныя людзі, але мне ўжо было дваццаць чатыры гады, і я з прыемнасцю ўсведамляў, што не давядзецца іх занадта абцяжарваць.

Але спачатку... Атрымаўшы дзямбельскія грошы, я падумаў, што наперадзе вакацыі — два тыдні за кожны з шасці год: чатыры ваенныя і два акупацыйныя. Гэта азначала цэлых тры месяцы.

— Дзе,— спытаўся Уільям Дэнтэл у Уільяма Дэнтэла,— самае прыгожае, самае дасканалае і, апроча таго, самае вясёлае месца для адпачынку ў свеце?

Уільям Дэнтэл знайшоў адказ на сваё пытанне і апынуўся на Блакітным беразе Францыі.

Каны. Красавік 1947 года. Мне дваццаць чатыры гады. Знаёмствы, мноства знаёмстваў. Горад кішэў ад былых салдат, якія, паразважаўшы, зрабілі тое ж, што і я. Былі там і дзяўчаты — французанкі, англічанкі і нават амерыканкі. Што ж датычыцца людзей сталага ўзросту, дык іх было мала. Яны дабіралі тое, чаго ў свой час не хапіла ў жыцці. Але калі старыя, тыя, хто мог сабе гэта дазволіць, прыехалі, каб адагрэць на сонцы састарэлыя косці і змораныя душы, моладзь, не зважаючы на тое, магла яна сабе дазволіць такую раскошу ці не, прыязджала ў пошуках радасці, якую ў яе ў свой час адабралі падманам. «Раскоша» была не такая ўжо недасягальная. Прыгожы прыморскі праспект — Бульвар Круазет — амаль цалкам аднавіў свой даваенны шык, але, на жаль, пакуль што не даваенныя цэны.

Зразумела, назбіралася ў Канах і мноства «п'явак»: ігракоў, махляроў, сутэнёраў, пачынаючых мафіёзі і звычайных аферыстаў — яны таксама ў гады пературбацый былі пазбаўлены магчымасці даць волю сваім схільнасцям, трымацца выбранага аднойчы шляху жыцця. І вось яны кінуліся, як гэта заўсёды робяць людзі такога гатунку, туды, дзе жывецца проста, вольна, у лёгкай эйфарыі, ад якой да неабачлівасці — усяго адзін крок.

Спачатку была Ірэн. Яна была сама асалода. Потым былі тры іншыя — я ўжо не памятаю іх імёнаў, — усе яны былі для мяне асалода. На іх месцы з'явілася Валеры — англічанка, хоць у яе было такое імя. Валеры спецыялізавалася на тым, што проста ляжала на пляжы. З яе фігурай гэтага было дастаткова.

І вось з'явілася Эн.

За пятнаццаць год не было такога тыдня, каб я не ўспомніў пра Эн.

Цяпер я жанаты мужчына. Маю двух сыноў, добрых хлопцаў. Жонка — мілая, чароўная жанчына, якую я люблю амаль усёй душой. Частка душы назаўсёды засталася з Эн. Усе пятнаццаць год я ўспамінаў пра яе, і сэрца маё млела, а першыя гады было яшчэ горш — я нават плакаў. Ростам я за метр дзевяноста, дзякуючы перабітаму носу выгляд у мяне нават крыху пагражальны, мне даўно пайшоў трэці дзесятак, а я палову начэй абліваўся слязьмі.

Спадзяюся, вы прабачыце некаторыя сантыменты — ніяк не магу суладаць з пачуццямі, што ахапілі мяне. Справа ў тым, што толькі паўтор параджае стэрэатыпы, а паўтараюцца толькі глыбокія ісціны. Як і Уіт'ер<sup>1</sup>, я хацеў бы сказаць, што ў высновах майго жалю былі тыя самыя сумныя словы: «Гэта магло б адбыцца». Быў час, ведаеце, калі я пачынаў думаць пра жаніцьбу з Эн, аднак не фарсіраваў гэтай справы. Я знаходзіў сабе дзесятак апраўданняў — свой малады ўзрост, неабходнасць закончыць каледж, фінансвае становішча, атмасферу тых гадоў, — але ўсе гэтыя апраўданні так і не прынеслі суцэльнасці. Увесь час я адчуваў, што не толькі не змог авалодаць асаладой сваёй душы, але праз свой эгаізм аказаўся вінаватым, што ўзніклі прычыны для яе гібелі. Для забойства...

Эн занесла ў горад чарговая хваля студэнтаў-медыкаў — як амерыканцаў, так і французав — з Сарбоны.

<sup>1</sup> Дж. Г. Уіт'ер (1807—1892) — амерыканскі паэт і барацьбіт супраць рабаўладання.

Кампанія, з якой яна вандравала, была размаістая, схільная да ўсялякіх розыгрышаў і нават крыху істэрычная; наколькі я разумею, студэнты-медыкі часта бываюць менавіта такімі, а ў 1947 годзе ўсе іх звычайныя схільнасці былі яшчэ больш выразныя.

Эн ні ў якой меры не нагадвала сваіх спадарожнікаў.

Яна сядзела ў баку ад натоўпу — стройная дзяўчына, на выгляд — амерыканка. У яе была вельмі танклявая фігура, далікатныя формы эфектна прыкрываў незвычайны купальнік — срэбныя ніткі па ярка-зялёным полі. Тады яшчэ амаль не чулі, каб вось з такіх парчовых тканін шылі купальнікі. На яе твары лунала ледзь прыкметная ўсмешка — размова вакол не заслугоўвала большага. Хлопцы абмяркоўвалі, на каго пасадзіць труп.

Я вырашыў рызыкнуць.

— Яны што, з імі ездзяць?

— З кім?

— З трупамі.

— Гэта неабходны аксесуар іх жыцця.

— Але... — і тут я зразумеў, што яна мела на ўвазе не прафесіянальнае жыццё, а іх маладосць.

— Вы не іх кола? — спытаў я.

Яна адмоўна пахітала галавой, прамыя валасы, вельмі проста падстрыжаныя, веерам разляцеліся ў сонечных промнях.

— Я каля іх, — адказала яна, — а маё кола — гэта свет добрага старога вольнага мастацтва.

— Але тады чаму вы каля іх?

— Мне яны падабаюцца. Акрамя таго, можа, у мяне таксама ёсць якая-небудзь паталогія?

— Не паверу. Што з'яўляецца аб'ектам вашых пошукаў? — Тут я павінен растлумачыць, што гэта прасталінейнае і ў той жа час пыталнае звяртанне да субяседніка было маёй манерай у 1947 годзе. У мяне склалася ўражанне, што яно інтрыгавала дзяўчат. У той час мне бракавала сталасці, каб зразумець, што пытанні, якія датычацца асабіста субяседніка, інтрыгуюць і дзяўчат, і хлопцаў, і мужчын, і жанчын, і старых. А я думаў, што знайшоў новы рэцэпт.

Аднак у выпадку з Эн гатовыя рэцэпты не падыходзілі. Праўда — вось што было ў выснове яе ўвагі да мяне. Дзякуючы майму пытанню яна ўпершыню засяродзіла на маёй асобе надзіва праніклівы позірк сваіх вачэй. Яны былі вялікія, ясныя, з маленькімі зрэнкамі. Вочы былі

адзінай яе красой, але яе прывабнасць, заснаваную на кантрасце светлага і цёмнага, яшчэ больш падкрэсліваў загар, а таксама тое, што невыразныя рысы змаглі змясціцца на худзенькім тварыку з крыху завостраным падбародкам.

— Я шукаю мужа.

Такі адказ асадзіў мяне назад — як псіхічна, так, відаць, і фізічна.

— Гэта нязвыкла? — спытала яна з ледзь прыкметнай усмешкай.

— Ну, не. Я мяркую, што не. Але...

— Нязвыкла гаварыць праўду?

— Ну, так. Я мяркую, што так.

— Вось у гэтым якраз і розніца паміж намі,— сказала яна.— Вы мяркуеце пра некаторыя рэчы, а я іх ведаю.

У словах Эн гучаў рэалізм і не адчувалася паблажлівасці. Яна ўстала вельмі грацыёзна, прычым без штучных намаганняў ці какецтва.

— Прабачце,— сказала яна і пайшла да кампаніі будучых медыкаў.

Праз некалькі дзён я зноў нечакана сустрэўся з Эн. У вадзе. Гэта здарылася звычайнай раніцай а палове сёмай на Блакітным беразе, калі там чыстае неба, цёплае паветра, не вельмі цёплая вада і амаль пусты пляж. Цудоўны час, каб паплаваць.

Шалёна махаючы рукамі, паказваючы тым самым калі не ўменне, дык фасоністасць у плаванні аўстралійскім кролем, я нарабіў вакол сябе столькі пены і шуму, што не заўважаў нічога навокал, нават Эн, якая аказалася зусім блізка, пакуль яна не крыкнула:

— Прывітанне!

Эн была за паўтара метра ад мяне, уся мокрая. Ну, канечне, яна наскрозь прамокла, падумаў я сам сабе і зразумеў, што такое ўражанне ўзнікла таму, што на ёй не было купальнай шапачкі. Гэты раз яна была не такая прывабная — падобная больш на мокрую мыш. Але вочы здаваліся яшчэ большымі на маленькім і вузкім тварыку.

— Прывітанне,— адгукнуўся я і перастаў малаціць рукамі і нагамі па вадзе.

— Вы, відаць, плаваеце? — Гэта быў не камплімент, а пытанне, шчыра зададзенае.

Гэта шчырасць прымусіла і мяне быць сумленным.

— Не зусім,— прызнаўся я.— Спускаю пару — да буя і назад — амаль толькі на гэта мяне і хапае.— Я паволі

перабіраў рукамі ваду, цяжка дыхаючы, дзівячыся сваім паводзінам.

— Вось як.

Можа, мой адказ яе расчараваў? Што, калі ў яе вачах я быў героем тыпу Апалона? Я скарыстаў свой рэцэпт і хуценька памяняў напрамак гутаркі.

— Ну, а вы? Нешта не відаць, каб вы вельмі стаміліся, а адплылі мы даволі далёка.

— Ну, я наогул не плаваю. Калі сказаць, што зусім, дык не. Умею неяк трымацца на вадзе, крыху плаваю на баку. Магу даплыць куды захачу, але на гэта часам патрэбна цэлая вечнасць.

— Ну, што ж, давайце працягнем нашу гутарку і пагаворым пра вечнасць,— напорыстасці ў мяне тады хапала.

Калі яна выйшла з вады, зноў кінуўся ў вочы бліскучы зялёна-срэбны купальнік. (Пазней я зразумеў, што ён у яе быў адзіны.) Намоклая тканіна блішчэла яшчэ больш.

— А ваш купальнік нішто сабе,— заўважыў я.

У адказ не пачулася рознай лухты нахшталь таго, што «гэта ўсё старое і вынашанае».

— Ён і павінен быць нішто сабе. Яго саткалі мне на заказ. Дзеля яго я практычна паўгода эканоміла на адзенні.

— Ён прыгожы, але...

— Але што?

— Нейк, здаецца, гэта не ваш стыль.

Яна засмяялася.

Калі я таго ж дня запрасіў Эн павячэраць, яна спытала:

— Вы прапаноўваеце павячэраць разам ці запрашаеце павячэраць з вамі?

Я папярхнуўся і адказаў нязвыкла па-даросламу:

— Разам, як культурныя людзі.

— А,— сказала яна з той жа ледзь прыкметнай сумнай усмешкай.— Не забывайце, што я вандрую са студэнтамі-медыкамі. Калі б у іх і былі грошы, яны ўсё роўна не вельмі схільныя на выдаткі. А ў іх грошай няма, так што пытання не ўзнікае. Тым не менш прабачце.

Эн, апранутая ў сукенку «на выхад», выглядала вельмі прыгожа. Яна была падобная на сапраўдную даму. Я перастараўся, выбіраючы рэстаран. Тыя тры месяцы я не мог дазволіць сабе часта хадзіць у рэстаран, але калі шыкануць адзін раз, дык гэта не павінна спустошыць бюджэт, разлі-

чаны на дзевяноста дзён, думаў я... пакуль не ўбачыў рахунку.

Потым, стараючыся надаць твару абыякавы выгляд і ўсё ж не вельмі весела, палез за партаманетам.

Эн не манерылася наконт рахунку. Яна, вядома ж, ніколі не манерылася. Уважліва паглядзеўшы на лічбу ў рахунку, які ляжаў да яе дагары, спытала:

— Ты багаты?

— Не.

— Тады гэта жакліва многа.

— Ага.

— Ты не шкадуеш?

І адразу ж пачуццё жалю знікла.

— Не,— адказаў я.— Вячэра была добрая.

— Табе падабаецца добра жыць. Мне таксама,— сказала яна з сур'ёзным выглядам, кінуўшы галавой.

— Я б ніколі не падумаў, што для цябе гэта мае значэнне.

— Няўжо? Ну, тады ты зусім памыляешся. Я хачу жыць добра, а на гэта патрэбны грошы. Таму,— усміхнулася яна,— я хачу выйсці замуж.

— Хочаш выйсці замуж за грошы? — спытаў я, уражаны яе словамі.

— Нейкім чынам — так,— адказала Эн.— Нейкім чынам.

Я сустрэкаўся з ёю кожны дзень і кожны вечар на працягу амаль месяца. Калі дакладна, то на працягу дваццаці шасці дзён.

Увесь гэты час мы разважалі, зразумела, пра жыццё. Прынамсі, я. Эн гаварыла мала. Яна слухала і, калі штосьці яе закранала, часам выказвала сваю думку. Яна заўсёды была шчырая. Альбо здавалася такой. Калі яна не хацела быць шчырай, то папярэджвала пра гэта.

Калі вы яшчэ не зразумелі самі, то я вам павінен сказаць, яна была вельмі незвычайная асоба. Вельмі незвычайная як на жанчыну. І надзіва незвычайная як на маладую жанчыну. Яна гаварыла, што думала, і думала, што гаварыла, ведала, што хоча, і старалася простым шляхам гэта самае атрымаць.

— Ці не марнуеш ты са мной часу,— спытаў я Эн, як мага стараючыся паказаць, што гавару гэта з гумарам, адчуваючы разам з тым нейкае шчымленне і ўсё большую разгубленасць у душы. (Я ўсё-такі мог дазволіць сабе ажаніцца. Нельга сказаць, што гэта было мне раз плюнуць, але



бацькі з радасцю паспрыялі б адзінаму сыну, які цэлы і здаровы вярнуўся з жудаснай вайны... Я ніколі ёй пра гэта не сказаў.)

— Мабыць, так,— адказала Эн, не збіўшыся пры гэтым у танцы. Я танцаваў з ёю ў той вечар у «Казіно» ў Монтэ-Карла. Яна выглядала цнатлівай і невыказна прыгожай у доўгай белай сукенцы.

— Давай сядзем з круга.

Здавалася, яна на нейкі момант здзівілася, але нікольні не збянтэжылася. Грацыёзна, не віхляючыся, пайшла да нашага століка.

Я сеў з такім грукатам, што ўсё навокал страсянулася, і спытаў:

— Няўжо ты не верыш у каханне?

— Канечне, я веру ў каханне.

Такі адказ мяне здзівіў.

— Але тым не менш ты хочаш выйсці замуж за грошы?

— Нейкім чынам так.

— Таму што ты ніколі не была закаханая?

— Я была закаханая.

Мяне адразу ж пачала тачыць рэўнасць.

— З кім?

— Не з кім, а ў каго. Не забывайце пра граматыку, сэр. У чалавека, не падобнага на цябе, у бедалагу, які вучыцца на інжынера. Ён не можа забяспечыць мяне цяпер і ніколі не здолее што-небудзь зарабіць. Ён слабы чалавек, я гэта ведаю, але ён, ну, як бы гэта сказаць, адпавядае. І ўсё ж ён не той, хто можа зарабляць грошы.

— Я не слабы і магу зарабляць грошы.

— Ты просіш мяне выйсці за цябе замуж?

— Не.

— Я так і думала, што ты не папросіш.— І разам з тым яна ўсміхнулася.

— Ты б не пайшла за мяне замуж,— сказаў я, гуляючы з агнём, якога я баяўся, але, відаць, ад якога не мог далёка схавацца,— хаця б таму, што ў мяне такая бандыцкая морда.

— А, гэта.— Яна не пярэчыла, толькі схіліла галаву крыху набок і ўважліва агледзела мяне. Потым сказала: — Гэта прываблівае мяне.

— Як наконт таго, што я змагу зарабляць грошы? Няўжо ты мне не верыш?

— Я веру. Цалкам. Але грошы мне патрэбны цяпер. Мне дваццаць два гады. Я не хачу чакаць яшчэ трынац-

цаць год. Хачу, каб наступныя трынаццаць год былі поўныя такіх начэй, як гэта — калі весела, калі на мне прыгожае адзенне, калі вакол цудоўныя рэчы.

— Гэта сукенка прыгожая.

Твар яе зрабіўся непрыгожым, і я першы раз убачыў яе такой.

— Гэта сукенка,— сказала яна,— танная і нікчэмная. Калі яна такой не здаецца, дык толькі таму, што мне дваццаць два гады. Яна б выглядала яшчэ лепей, калі б мне было шаснаццаць. Але калі мне будзе дваццаць шэсць, дваццаць сем, я ўжо не змагу выкруціцца з такімі таннымі трантамі. Я не прыгажуня, а магла б ёю быць. Дзякуючы грашам. Толькі ім.

Гэта быў якраз той момант, калі яна выглядала вельмі непрыгожай.

— Трынаццаць год,— сказаў я.— Чаму трынаццаць год? Трынаццаць і дваццаць два — што, узрост трыццаць пяць год азначае для цябе нешта асаблівае?

Эн усміхнулася і адразу папрыгажэла.

— Азначае што-небудзь? — перапытала яна лагодна.— Так, мой даражэнькі Біл, ён нешта азначае. У трыццаць пяць я атрымаю ў спадчыну маёмасць майго бацькі. Вельмі значную. Зраблюся даволі багатай. У трыццаць пяць. Ён пакінуў пасля смерці вельмі дакладна абумоўленае завяшчанне — тады мне было сем год. Яго аргументам было тое, што ўсе жанчыны — легкадумныя, пустыя, бязглуздыя. Гэта каб са мной не жаніліся дзеля грошай. Але калі ў трыццаць пяць я ўсё яшчэ не буду замужам, то, можа, было б лепш, каб са мной жаніліся дзеля грошай. Нельга дараваць бацьку за яго завяшчанне, але прычыны зразумець не цяжка. Мая маці была легкадумная і пустая. Яна збегла з другім мужчынам. Бацька перажыў маці, але ніколі не дараваў ёй і ніколі не дараваў мне. Ён пажадаў, каб суд апекаваўся мною, і прасіў у пасмяротным пасланні, каб я выхоўвалася «ў сціпласці». На справе гэта азначала — у беднасці. На маю думку, бацькава воля выконвалася дакладна. Калі б ён аказаўся тут, каб пацікавіцца, як ідуць справы, ён бы, відаць, адчуў, што апекуны перастараліся.— Яна нейкі час памаўчала.— Можа, ён не ведаў або не разумеў, якую жудасную рэч рабіў, што тварыў. Можа, ён сапраўды не ведаў?

Эн глыбока ўздыхнула. Потым пачала гаварыць зноў:

— Я не люблю гаварыць пра гэта. Я сама здзіўляюся, што гавару пра гэта. Але ты — добры хлопец. Бачыш, я хачу

мець сям'ю, хачу дзяцей, але я не хачу ўвесь час выкручвацца наконт грошай і адносіцца да сваіх дзяцей так, як мой бацька адносіўся да мяне, без усялякай на гэта патрэбы. І нават болей чым дзецям, я хачу належаць каму-небудзь, да каго-небудзь, быць часткай сям'і. Гэта таксама лёгка зразумець, бо ўсё гэта ў межах нармальнай псіхалогіі, той самай дафрэйдаўскай псіхалогіі. Я была адна, заўсёды адна. Я адчуваю патрэбу належаць да чагосьці ў сэнсе...— яна змоўкла і потым сказала амаль з адчаем: — Да дынастыі.

— Дынастыі? — усміхнуўся я. — Паслухай, Эн, я быў з табой не да канца шчыры.

— Так? — адказала яна ў разгубленасці, ачуўшыся ад ахапіўшых яе думак і цяпер намагаючыся ўспомніць, хто такі Уільям Дэнтэл. — Вось як? — перапытала яна.

— Ну, не зусім так. Гэта праўда, што я бедны, але паслухай, на самай справе я магу ім і не быць. Мае бацькі — даволі заможныя людзі. І яны дапамаглі б мне. Ахвотна. Да таго часу, пакуль я змагу зарабляць гэтыя грошы, а я ведаю, што змагу.

— А, — нарэшце яна ўсвядоміла маю прысутнасць і ўспомніла, хто я такі. Але яе рэакцыя была не тая, якую я чакаў. Яе звычайна такія ясныя вочы заслала смуга, а маленькія зрэнкі зрабіліся яшчэ меншымі. Потым яна пахітала галавой, не таму, каб даць адмоўны адказ мне, я верыў, што не, але ў адказ на нейкую думку, на нейкае сваё ўяўленне.

— Ведаеш, ты вельмі добры хлопец, Біл, — сказала Эн. — Занадта добры, у нейкім сэнсе.

Яна перавяла позірк з майго твару і глядзела на некага паверх маёй галавы.

— Хто гэта?

— Каго ты маеш на ўвазе?

— Вунь той, прыгожы мужчына, што каля бара?

— А, гэты. — І я раскажаў ёй пра незнаёмца.

Поль, — ну не памятаю яго прозвішча, відаць, таму, што яго заўсёды клікалі «Барон». Звычайна гаварылі «Поль», «Барон» альбо «Барон Поль». Бясспрэчна, ён быў прыгожы, хоць і па-тэатральнаму, з тых, што занадта прыгожыя, каб ім верыць, а для недаверу ёсць падставы.

Яго маці была каралевай нейкай маленькай балканскай краіны — я забыўся якой. Яна была самая сапраўдная каралева, з самых сапраўдных бурбонаў. Бацька ж быў садоўнік. І, як гаварылі з усмешкай, не галоўны садоўнік.

У сувязі з гэтым пераказваліся жартачкі наконт палюбоўніка ледзі Чатэрлей. Маленькая краіна пайшла прахам, і Польш, як і бацька, ніколі, як бы мовіць, не вылез з гразі. Ён зарабляў сабе на жыццё, калі можна назваць яго знятак заробкам, тым, што адкрыта і не тоячыся задавальняў пажаданні дам.

У яго адкрытасці было нешта такое, што раззбройвала. На маё здзіўленне і нават крыху сорам, а таксама насуперак атрыманаму выхаванню, я нават адчуваў да яго сімпатыю.

— Я даўно хацеў табе сказаць: «Не будзь занадта адкрытая», і вось нарэшце, Эн, ты дала мне такую магчымасць. Не будзь такая адкрытая. Ён самы сапраўдны жыгало. Каторы раз ты мяне здзіўляеш. Я нешта не заўважаў, каб ты звяртала ўвагу на іншых мужчын. У цябе ж добрыя манеры.— Я ўхмыльнуўся.— Звычайна.

Яна не адводзіла вачэй ад Барона, і ўхмылка знікла з майго твару.

— Звычайна,— паўтарыў я крыху пагрозліва.— Але павінен прызнаць, што ён надзіва прыгожы.

— Так,— яна сцвярдзальна кінула галавой.— Але перш за ўсё ён дзівосны тым, што выглядае якраз на таго, які ён ёсць на самай справе. Нават вопраткай. Вось гэта і прымусіла мяне спытаць пра яго. Я ніколі не бачыла самага сапраўднага жыгала раней. Ты знаёмы з ім?

— Так, як і ўсе. Крыху.

— Пазнаём мяне з ім, калі ласка.

Эн паспела растлумачыць сваю цікаўнасць. Яна здалася мне бяшходнай. Я прывёў Поля да нашага століка і пазнаёміў іх.

Праз два тыдні яна выйшла за яго замуж. Я не бачыўся з ёй на працягу тых двух тыдняў, хіба толькі на адлегласці. І ўвесь час паўтараў сам сабе: «Дынастыя». Гэта смешнае, недарэчнае слова, якім яна растлумачыла сваё імкненне ў жыцці,— вырашыў я,— якраз і было менавіта тое, што вабіла яе да чалавека, які, згодна з яе прызнаннем, быў тыповы прадстаўнік вульгарных нізоў.

І ўсё ж яна выйшла за яго замуж.

Праз тыдзень пасля шлюбу яны паплылі ў мора на невялікай лодцы, і назад ён вярнуўся адзін.

Праз два дні пасля гэтага яго арыштавалі. Студэнты-медыкі ўзнялі шум, і паліцыя — якая хоць і вельмі неахвотна звязвалася з амерыканцамі, а з імі асацыяравалася ўжо само імя Эн, і была вельмі заклапочаная тым, каб Каны аднавілі сваю рэпутацыю сусветнага цэнтра забаў і каб

пра гэты горад не распаўсюдзілася ніякая слава, акрамя самай добрай, вельмі клапацілася аб тым, каб запэўніць кожнага, што такія тыпы, як Польш, ніколі, заўважце, ніколі не ступяць нагой у іх рай, — гэта самая паліцыя вымушана была саступіць і арыштаваць яго.

Потым, паколькі ён быў неверагодна бездапаможны, паліцыі не заставалася нічога іншага, як перадаць справу ў суд. На пытанне аб тым, куды знікла жонка, ён адказаў:

— Яна вылезла з лодкі і паплыла. — Так ён і паўтараў увесь час гэта глупства. І гэта ўсё, што ён мог сказаць у сваю абарону.

Пасля размовы са мной супрацоўнікі следчых органаў папрасілі не ў якасці афіцыйнага загаду, а ў якасці паслугі застацца, каб прыняць удзел у слуханні справы ў судзе. Відаць, яны думалі, што я змагу ім дапамагчы. Я ж гэтага не разумеў, пакуль не пачаўся суд. І вось тады я ўбачыў, наколькі карысным я аказаўся, вельмі карысным.

Суд прысяжных засядаў не больш двух месяцаў. Потым судовыя пасяджэнні перанеслі ў другое месца ўзмор'я, у Ніцу — цэнтр дэпартаменту Прыморскія Альпы.

Так што мае тры ідылічныя месяцы па казначай Рыёры аказаліся пяццю горкімі...

У зале французскага суда надзіва цяжка арыентавацца. Мне давалося вельмі доўга шукаць сваё месца і спатрэбілася шмат часу, каб разгледзець сярод прысутных абвінавачанага; яшчэ больш часу спатрэбілася, каб прызвычаіцца да факта, што ён лічыўся вінаватым, пакуль не зможа даказаць адваротнае.

Калі ж я нарэшце да гэтага прызвычаіўся, адчуў вялікае задавальненне.

Паказанні былі абсалютна знішчальныя. Усе да аднаго, у тым ліку і самога Барона. Да таго ж, ні кроплі не засталася ад яго годнасці — і не толькі таму, што шмат што кампраметавала яго, але і сам ён надзіва ўдала прыклаў руку да сваёй дыскрэдытацыі ў час судовага разбору. Так, напрыклад, усплыў факт яго незаконнанароджання. Усе гэта, зразумела, ведалі, але гаварылі пра гэта толькі шэптам, ды і пашпарт, што ён меў пры сабе, рабіў гісторыю яшчэ больш заблытанай.

Узнікла пытанне і наконт яго ўзросту. Калі знікла тая маленькая балканская краіна? У 1915 годзе. Колькі год яму было тады? Кароткія гістарычныя звесткі, сабраныя разам, вымусілі яго сказаць праўду: яму было тады пятнаццаць. Такім чынам яго пашпарт быў падраблены; чалавеку,

якому на выгляд было трыццаць чатыры, а па ўласным прызнанні трыццаць сем, на самай справе мінула сорак сем год — а гэта прызнанне для яго мела большае значэнне, чым для іншых людзей. Маладжавасць — галоўная акцыя пры яго занятку.

Але ж чаму ён ажаніўся з гэтай дваццацідвухгадовай дзяўчынай? Ён надзвычайна ўразіў усіх прызнаннем праўды: ён ажаніўся з ёю дзеля грошай. А значыць, ён не ведаў, што яна зможа атрымаць грошы толькі праз трынаццаць год? — з'едліва заўважыў пракурор (ён наогул быў схільны да з'едлівасці), — тады, калі ваш узрост наблізіўся б да шасцідзесяці год.

— Яна мне пра гэта не казала.

Памятаю, як бездапаможна ўздыхнуў адвакат.

— Значыць, вы ажаніліся з ёю дзеля грошай, потым даведаліся, што не атрымаеце іх раней, чым праз трынаццаць год, і таму вырашылі атрымаць іх у якасці спадчыны?

— Я ажаніўся з ёю таму, што яна папрасіла мяне аб гэтым, таму што яна была прыемная асоба і таму што яна была багатая. Да таго часу, як я апынуўся ў гэтай зале суда, я не ведаў нічога наконт гэтых «трынаццаці год». Яна сказала, што загадала перавесці грошы, але французскія банкі вельмі марудныя. А яны на самай справе марудныя. Прайшоў толькі тыдзень пасля шлюбу.

— Тыдзень. Толькі тыдзень, — сказаў пракурор, паволі і горка, і сеў на месца.

Нарэшце мяне правялі да месца, дзе я павінен быў выступаць як сведка. Я стаяў за стойкай, абапіраючыся аб парэнчу, трасучыся ад пачуцця болю, страты і раз'юшанасці. Ці патрэбны мне быў перакладчык? Мяне аб гэтым спыталі, і я сказаў — не, хоць маё веданне французскай мовы было, па праўдзе кажучы, недастатковае. Але я не хацеў, каб паміж мной і помстай існавала б хоць якая-небудзь заслона.

Галоўная каштоўнасць, якую я ўяўляў для следства, была, як я потым зразумеў, у тых гарачых пачуццях кахання і жалю, што мучылі мяне. Маімі вачыма суддзі бачылі, якая простая, якая шчырая, якая маладая, якая жыццялюбівая яна была.

Яны атрымалі таксама некаторыя факты.

— Вы плавалі разам з баранэсай?

— Часта.

— Яна добра плавала?

— Не. Вельмі дрэнна.

— Вы абмяркоўвалі з баранэсай пытанні, звязаныя з грашыма?

— Абмяркоўвалі.

— Гаварыла яна што-небудзь такое, што наводзіла б на думку пра валоданне ёю спадчынай? Значным багаццем — банкаўскімі рахункамі, акцыямі, аблігацыямі і гэтак далей — усім тым, што тут было пералічана і скарыстана ў якасці доказаў?

— Не.

— Гаварыла яна што-небудзь адваротнае?

— Яна расказала мне адкрыта і падрабязна, што не можа крануць нават частку сваіх грошай да таго, як ёй споўніцца трыццаць пяць год.

— І вы былі з ёю ў адносінах, падобных на тыя, якія меў пазней абвінавачаны? Гэта значыць паміж вамі паўставала пытанне аб шлюбе?

— Так, такое пытанне паўставала. Менавіта тады яна растлумачыла, што ў яе мала што ёсць, што жыла яна «ў беднасці» — менавіта гэта слова яна ўжыла.

Абаронца ўступіў са мной у кароткі дыялог, які яго засмуціў.

— Вы сказалі, што плавалі разам з нябожчыцай?

— Але.

— Ну, значыць, яна ўсё-такі ўмела плаваць, ці не так?

— Безумоўна. Яна плавала, як толькі што народжаны пудзель: напалову на спіне, махаючы адной лапай.

— Меней рыторыкі, месё Дэнтэл, і болей фактаў.

— Гэта і ёсць факт.

— Яшчэ адным фактам з'яўляецца тое, што вы абмяркоўвалі пытанне шлюбу з мадам?

— Гаворка пра гэта ішла.

— Што вы маеце на ўвазе?

— Тое, пра што я гаварыў.

— Па-французску гэта ні аб чым не гаворыць. Я сфармулюю гэта так: вы прапанавалі ёй выйсці за вас замуж, яна адмовіла, потым яна вырашыла выйсці замуж за іншага мужчыну, куды больш прыгожага. Можа, яна менавіта гэта вам і сказала, таму вы і не адчуваеце спагады да абвінавачанага?

— Фактычна я не прапаноўваў ёй выйсці за мяне замуж, і таму яна мне не адмаўляла. Думаю, калі б я прапанаваў, яна б, можа, і згадзілася. І адзіны каментарый, які я чуў ад яе пра чалавека, за якога яна выйшла замуж, дык гэта тое, што ён выглядае як сапраўдны жыгало.

Абаронца раптоўна вызваліў мяне ад далейшых паказанняў.

У адвакатаў Поля заставалася ўсяго некалькі вартых жалю аргументаў і адзін важкі доказ.

Спачатку яны патрабавалі скарыстаць аргумент, згодна з якім маёмасць Эн не належала ёй паводле завяшчання, бо бацька абмежаваў яе правы. У выпадку яе смерці, напамнілі яны суду, грошы павінны былі адысці нейкай жанчыне ў Штатах, што даводзілася Эн далёкай раднёй. (Завяшчанне манатонна прачыталі ўголас і потым гэтак жа манатонна пераклалі. Я з горыччу заўважыў, што тая жанчына ў Штатах аказалася прамой спадчыніцай. Альбо ёй было даўно за трыццаць пяць, альбо негатывізм бацькі Эн на яе не распаўсюджваўся.) Дык вось, сказаў абаронца, які мужчына пойдзе на забойства, не паклапаціўшыся нават даведацца пра тое, ці атрымае ён спадчыну? І адказ быў занадта відавочны, каб яго можна было пазбегнуць: Поль, паводле агульнага прызнання, жаніўся дзеля грошай, якія не змог бы атрымаць, і нават не паклапаціўся пра гэта даведацца. Ён — проста дурань.

Хто будзе кідаць чалавека за борт, а потым казаць, што яна паплыла?.. Ён — проста дурань.

— Ну добра, — было сказана, — дзе ж цела?

Гэта якраз і выклікала звычайную мітусню. Паняццем *corpus delicti*<sup>1</sup> карыстаюцца часта, але яно ніколі не было па-сапраўднаму вызначана. Людзей прызнавалі вінаватымі ў забойстве, хоць труп так і не быў прад'яўлены ў якасці доказу; ва ўсякім разе, сам тэрмін разумеецца памылкова. *Corpus delicti* як прававы тэрмін не азначае фізічнага цела ахвяры забойцы. Гэта паняцце азначае істотныя факты, неабходныя для ўчынення забойства.

Абвінаваўчы бок заяўляў, што спачатку яму было вядома менавіта гэта, а потым і іншае.

Але спрэчкі пра гэта хутка скончыліся, бо ўсярэдзіне працэса аб'явілася частка трупа.

Пасля гэтага медыкі пачалі фланіраваць да месца, дзе даваліся паказанні, і назад. Тыя, каго вызывалі адвакаты, гаварылі, што цела было пазбаўлена жыцця занадта даўно, каб быць трупам баранэсы. Тыя ж, каго выклікаў абвінаваўчы бок, гаварылі, што труп занадта доўга быў у вадзе, каб можна было сказаць, колькі часу цела было мёртвым.

<sup>1</sup> Склад злачынства, рэчавыя доказы (лац.).



Абвінаваўчы бок, акрамя таго, падкрэсліў той факт, што на няшчасных рэштках цела былі знойдзены шматкі купальніка Эн. І ніхто — ні абаронцы, ні абвінаваўца, ні Польш, ні я — не адмаўлялі, што кавалак серабрыста-зялёнай тканіны быў часткай купальніка Эн.

Барона Поля павесілі.

Начальнік паліцыі кінуў у мой бок.

— А вы паехалі дадому, — сказаў ён, — і потым ажаніліся, у вас нарадзіліся два сыны, а вы ўсё не маглі забыць дзяўчыну ў зялёным купальніку з яснымі вачыма. Вельмі цікавая гісторыя, містэр Дэнтэл. Сумная. Але — прабачце — ну дык і што?

— А тое, — сказаў я, — што гадзіну назад, калі я ішоў з гасцініцы да таго месца каля дарогі, дзе падаюць смажанае на вуголлі мяса...

— Шынок «Пралеска». У Доўгім завулку.

— Так. Па дарозе якраз там, дзе канец галоўнай вуліцы і дзе два святлафоры, побач са мной спыніўся на чырвонае святло цёмна-фіялетава «мерседэс-бенц» з шафёрам за рулём.

— Я ведаю гэту машыну, — кінуў галавой паліцэйскі. — Натуральна, бо гэта адзіная такая ў горадзе. Належыць уладальнікам фабрыкі.

Чаму ж ён тады не ўдакладніў назвы галоўнай вуліцы, падумаў я, губляючы цяргенне, калі ён такі ненажэрны на падрабязнасці? Але...

— Уладальнікам фабрыкі? — перапытаў я. — Я маю з ёю справы шмат год, але ніколі не думаў, што ёю «ўладаюць». Яна ж такая вялікая — сапраўдны монстр. Хіба гэта не акцыянерная кампанія?

— Не-а. Сямейнае ўладанне. Але ўладальнік — не адміністратар па складзе характару. Яны больш падарожнічаюць. Тут бываюць рэдка. Адны гавораць, што ён добры гаспадар, другія ж — што проста дрэнны камерсант, але дастаткова разумны, каб ведаць гэта... Ну, як я сказаў, а што?

— Тое, што на заднім сядзенні цёмна-фіялетавай машыны сядзела Эн.

Шэф выпрастаўся, зняўшы цяжар тулава з локцяў.

— Вы, — вымавіў ён паволі, — вар'ят. Хутчэй за ўсё жанчына, што сядзела ззаду, была місіс Фраўнфелд.

— Гэта была Эн. Карычневыя валасы пакрыліся се-

рабром — не па гадах, але калі колер і штучны, яны вельмі прыгожыя. Яна вельмі прыгожая і вельмі халодная.

Паліцэйскі па-ранейшаму глядзеў на мяне як на поўнага вар'ята.

— Трыццаць пяць? Трыццаць шэсць? — спытаў ён.

— Ёй цяпер трыццаць сем, але выглядае на больш.

— Місіс Фраўнфелд падобна на жанчыну, якая «добра захавалася». Дзіўна, бо яна даволі маладая.

— Фраўнфелд?

— Я ж вам сказаў.

— Фраўнфелд. Чакайце. — Я нахмурыў бровы і раптам успомніў. — Гэта было прозвішча яе далёкай кузіны. Яго ўспаміналі ў судзе. Гэта было прозвішча далёкай кузіны, якая атрымала спадчыну. Але ж — гэта была жанчына.

— Яго імя Марыён.

— Ага. Дык вось яно што.

— Я сказаў нешта смешнае, містэр Дэнтэл?

— Я ўсміхнуўся? Ну, што ж, гэта залежыць ад таго, якім пачуццём гумару чалавек валодае. Я якраз пытаўся ў сябе, ці не ўзяла Эн гэта падобнае на жаночае імя ў свой старанны разлік, і вырашыў, што гэта было немагчыма. Таму што я таксама ўспомніў той незвычайны, але не вельмі падыходзячы купальнік. Адзіная рэч, што я бачыў на ёй, каштоўнасць якой не была заменшана. «Дзеля яго эканоміла на адзенні некалькі месяцаў», — сказала яна мне.

Паліцэйскі ўтаропіўся ў мяне на цэлую хвіліну — адну доўгую хвіліну.

— Вы ўпэўнены, містэр Дэнтэл? — спытаў ён.

— Абсалютна ўпэўнены. Пастарэла, стала больш халоднай, прыгажэйшай. Тыя самыя вочы.

— Я звярнуў увагу на вочы місіс Фраўнфелд на адным дабрачынным мерапрыемстве, — сказаў паволі паліцэйскі. — Калі яна падавала мне кубак пуншу, яна была вельмі чароўная, вельмі прыемная. Але тады я падумаў, што місіс Фраўнфелд магла быць пад наркотыкам.

— Не думаю. Проста зацыкленая сваёй мэтанакіраванасцю. Можа, гэта і лухта з боку гледжання медыцыны, але я заўсёды так лічыў.

Паліцэйскі зірнуў на гадзіннік, што вісеў за маёй спінай. На тэлефон на стале. Потым глянуў на мяне.

— Нічога, каб яго чорт узяў, не ведаем мы пра гэтых Фраўнфелдаў, — сказаў паліцэйскі суха. — Відаць, таму, што ў горадзе няма ім роўні па сацыяльным статусе. Ходзяць

чуткі — упэўнены, што гэта бабскія плёткі, — што яна — вартая таго, чаго яна вартая, як бы сказала мая маці. Жыве сваім жыццём, як кажуць жанчыны. Не паважае мужа. Але ж ён — не моцны мужчына. Слабы падбародак. Завостраны. Адзінае, што я ведаю напэўна — ён горны інжынер. Як і вы.

— Як я і як чалавек, якога яна любіла, — не камерсанта і не багаты, ён быў слабы, але, як бы сказаць, адпавядаў ёй. Мае востры падбародак, так? Як яго жонка і кузіна? Значыць... «Дынастыя», — сказала яна. Можна, у яе была думка, што калі яна выйдзе замуж за адзінага сваяка, то створыць нешта накшталт дынастыі, і грошы застануцца ў сям'і.

Рука паліцэйскага паволі пацягнулася да тэлефона, лягла на апарат і засталася там нерухомай.

— Не толькі яе, але і яго, — сказаў ён, відаць, сам сабе. — Саўдзельнік... Значыць, вы казалі наступнае: яна не магла атрымаць спадчыну на працягу трынаццаці год. Але калі б яна «памерла», яе кузен — чалавек, якога яна любіла, — атрымаў бы спадчыну. Такім чынам, яна арганізуе «сваё забойства», кузен атрымлівае спадчыну, яна выходзіць за яго замуж і адразу ж атрымлівае грошы... Трэба праверыць дэталі, пацвердзіць тое-сёе — завяшчанні, пасведчанні аб нараджэнні, аб шлюбе, тую частку трупа ў шматках ад зялёнага купальніка. І, — ён глянуў на мяне, — нетаропкасць, упэўненасць, маўчанне — пакуль мы не забяспечым дакладнасці. Вы далучыцеся да мяне ў забеспячэнні гэтых засцярог, містэр Дэнтэл?

— Так.

— Пракурор штата, — сказаў ён задумліва, — занадта высока для мяне. — Ён па-ранейшаму трымаў руку на тэлефоне, разважаючы аб нечым. — Вы прыедзеце, калі спатрэбіцца нам, містэр Дэнтэл?

— Я буду чакаць тут.

Мне здалася, што паліцэйскі сумняваецца.

— Не менш двух тыдняў. А можна, і намнога больш.

— Я чакаў на Блакітным беразе два месяцы.

Ён глянуў на мяне з цікавасцю.

— Вы адчуваеце неабходнасць адпомсціць?

«Ці так?» — падумаў я і паволі сказаў:

— Усё менш з кожнай хвілінай. Спачатку мне зрабілася шкада тых тыдняў агоніі, ад якіх пакутаваў малады Уільям Дэнтэл, а потым многіх год з іх начамі, поўнымі болю і жалю. Але цяпер я думаю толькі пра звычайную справяд-

лівасць. Я лічу, што мы павінны зрабіць гэта, каб перамагла справядлівасць. Дзеля Поля. Як я гаварыў Эн, ён быў сапраўды сімпатычным хлопцам і чэсным, згодна з яго магчымасцямі.

— Гм. Ну, ведаеце, яна таксама. І я думаю, што вы маглі б таксама адчуваць у нейкай меры ўдзячнасць.

— За што?

— Нягледзячы на тое, што ваш твар мог бы зрабіць адпаведнае ўражанне на прысяжных, вашы бацькі былі неадпаведна заможныя. У вас не хапала матывацыі забіць яе, а матывацыя да яе забойства была адна з умоў шлюбу.

Ён прасачыў, як мой твар асвяціла здагадка, усміхнуўся, а потым перайшоў на з'едлівы тон.

— Ці жадаеце вы, містэр Дэнтэл, афіцыяльна заявіць, што вы лічыце: забойства было здзейснена над адным баронам Полем — мы павінны даведацца яго прозвішча — што забойства было здзейснена ў адносінах аднаго барона Поля імярэка, у горадзе Каны, у Францыі, у адна тысяча дзевяцьсот сорок сёмым годзе?

— Так.

Паліцэйскі ўзяў трубку.

---

## УЭЙД МІЛЕР

У

эйд Мілер — псеўданім, які выбралі Роберт Уэйд і Біл Мілер. Абодва нарадзіліся ў 1920 годзе. Роберт Уэйд у Сан-Дыега (штат Каліфорнія), а Біл Мілер у Гэры (штат Індыяна). Пасля таго як сям'я Мілера пераехала ў Сан-Дыега, будучыя пісьменнікі, пазнаёміўшыся ў школе, пачалі супрацоўнічаць у школьнай газеце, разам пісаць сцэнарыі радыёпраграм і кінафільмаў. У час другой сусветнай вайны абодва служылі сяржантамі, але ў розных вайсковых часцях, таму свой першы прыгодніцкі раман «Смяротная зброя» яны стварылі па перапісцы і надрукавалі яго пасля дэмабілізацыі ў 1946 годзе. Пасля смерці Мілера ў 1961 годзе Уэйд працягваў пісаць пад псеўданімам Уіт Мастэрсан.

## ГАДЗІНА ПАМЯЦІ



Джэкі ўпершыню з'явіўся ў маім кабiнеце а трэцяй гадзiне папалуднi ў чацвер, выклiкаўшы гэтым самым у мяне моцную раздражнёнасць.

Апошнi год я прысвячаў менавіта гэтую гадзiну роздуму, бо якраз у гэты самы час мая жонка Хэлен загінула ў аўтамабiльнай катастрофе. Нават рэгістратарка не ведала, што гэтыя штодзённыя перыяды былі па сутнасці мемарыяльныя, і думала, што я раблю перапынак, каб выпіць кавы і даць крыху адпачыць галаве.

Ды гэта і не была мана, бо псіхіятр канцэнтруе ў сябе столькі праблем iншых людзей, што пачынае адчуваць неабходнасць праветрыць галаву. А ўвесь год пасля смерці Хэлен я вельмі шмат працаваў — стараючыся, як бы так мовіць, пахаваць свой смутак у рабоце.

Вось чаму мяне занепакоiла тое, што гэту гадзiну, якая, на маю думку, належала толькі мне, узурпіраваў новы пацыент. Хоць мне не заставалася нічога iншага, як шукаць найлепшы выхад з сітуацыі, я ўсё ж вырашыў зрабіць суровую вымову рэгістратарцы за неабачлівасць пры назначэнні прыёмаў. Але, як аказалася, мяне настолькі захапіла анамальнасць хворага пацыента, што я нават не зрабіў заўвагі.

Маім новым пацыентам быў мужчына маладога ўзросту, які, мяркуючы па яго паводзiнах, быццам разумеў, што яго прысутнасць аказалася непажаданай. Ён сеў насупраць мяне, у вялікае скуранае крэсла, затрымаў позірк на дыпламах, што віселі на сцяне над маёй галавой, і пачаў кпліва чытаць уголас:

— «Да ведама ўсіх прысутных сапраўдным пацвярджаюць, што Джон Керміт Конавер закончыў курс навук, прадугледжаныя законам...» Ну, вядома, гэта павiнна прыдаваць вам чароўныя сілы, доктар Конавер.

— Зусім не.— Не варта крыўдзiцца: многія асобы з разладжанай псіхікай спачатку займаюць у адносінах да псіхааналітыка абарончую пазіцыю.— Дыпламы проста сведчаць пра тое, што на працягу некалькіх год я праходзіў

пэўны курс навучання. Я ўсяго толькі звычайны чалавек. Як і вы.

— Не,— адразу ж запырэчыў пацыент. Ён быў вельмі ўзрушаны.— Не, мы ні ў якім разе не можам быць падобнымі.

Прынамсі, што датычыць знешнасці, дык ён казаў праўду. Ён з яго спрытам і атлетызмам, увасабляў абаяльнасць маладосці, прыгожы выгляд сведчыў аб здароўі і імпаце, адразу было відаць, што на ім дарагое адзенне, ну, а я... што ж, мне пяцьдзсят тры, старамодны, ціхі і шэры, як сцены майго кабінета.

— Што, калі мы пачнём з вашага прозвішча? — прапанаваў я.

Ён зноў супакоіўся і пачаў паводзіць сябе фанабэрліва.

— Што, калі Джэкі Н'юман? — адказаў ён з усмешкай.

Я не сумняваўся, што гэта прозвішча фіктыўнае, і нічога асабліва дзіўнага тут не было.

— Называйце мяне Джэкі. Баюся, што нам давядзецца яшчэ часта сустракацца.

— Добра, Джэкі. Можа, я здолею дапамагчы вам. Аднак...

— Слухайце, у вас там на сцяне ў рамачцы пазначана, што вы — псіхіятр. Вы вырашаеце чалавечыя праблемы, ці не так?

— Не зусім так. Кожны павінен сам вырашаць свае праблемы. Мой абавязак у тым, каб дапамагчы вам высветліць і зразумець, у чым на самай справе ваша праблема. Потым вы забяспечваеце тэрапію.

— Цікавая рэч атрымліваецца,— фыркнуў Джэкі.— Ганарар вам, а праца кладзецца на мае плечы.

— Вельмі важна, каб вы адносіліся да гэтага менавіта так. У вас часта з'яўляецца пачуццё, што вас падманваюць.— Ён злосна глянуў у мой бок, але нічога не сказаў у адказ.— Бачыце, як пабочны назіральнік, я часта магу вызначыць, да чаго пацыент занадта эмацыяльна ставіцца, якія ў яго схільнасці. Тады я магу дапамагчы.

Джэкі апусціў галаву.

— Вы не зможаце мне дапамагчы,— прамармытаў ён.— Ніхто не зможа. Я ўжо ведаю, што са мной адбываецца.

— Ну, дык тады пагаворым пра гэта.

— Я баюся,— сказаў ён проста. Твар, з якога знікла фанабэрыя, памякчэў і зрабіўся падобны на дзіцячы.— Калі мяне не спыніць, я ведаю, што зраблю штосьці дрэннае.

— Што вы маеце на ўвазе — дрэннае?

— Вы ведаеце...— Ён сціснуў правую далонь, нібыта сціскаючы нешта ў кулаку.— Штосьці гвалтоўнае — зрабіць каму-небудзь балюча.

Я запэўніў Джэкі, што схільнасць да гвалтоўнасці закладзена ва ўсіх нас. Лепш, калі пацыент не лічыць сябе цалкам ненармальным.

— Што ж, вы калі-небудзь зрабілі нешта гвалтоўнае, Джэкі?

— Не. Пакуль не. Але не так даўно — ну, я пачаў браць рэчы, красці.

— Якія рэчы?

Джэкі склаў рукі, нібыта моцна прыціскаючы нешта да грудзей.

— Ну, так, рэчы.— Ён не зводзіў вачэй з ручкі, якая тырчала з прыбора на сталі.— Нічога такога, што мне сапраўды патрэбна. Але я не магу ўтрымацца — унутры мяне ўвесь час грызе пачуццё, якое вымушае браць рэчы — і штора, то болей.

Я паспрабаваў правесці далейшы зандаж, але беспаспяхова. Якія пачуцці валодалі ім у час гэтага акта? Што ён адчуваў пасля? Я ведаў, што па ўкрадзеных рэчах можна меркаваць, што вымушала Джэкі рабіць такія ўчынкі, але ён увесь час абыходзіў гэтую тэму.

— Мяне не турбуе праблема крадзяжу,— нарэшце выкрыкнуў ён раздражнёна.— А зусім іншае, пра што я гаварыў раней.

— Вы думаеце, што крадзеж — гэта прыступка да чагосьці горшага, ці не так?

— Ну, мяне ўвесь час ахопліваюць імкненні, здаецца, штосьці кіпіць унутры. Быццам крадзеж рэчаў ужо не задавальняе. Быццам існуе штосьці такое, што я змагу зрабіць нават лепш.

— Можаце прывесці прыклад?

Замест адказу ён абмежаваўся выразнай усмешкай. Не быў шчыры ён і наконт сваіх фантазій, калі я паспрабаваў зайсці з гэтага боку. Псіхіятрыя — адзіная галіна медыцыны, дзе пацыент хавае сімптомы сваёй хваробы, хавае іх нават ад самога сябе. Але сам незвычайны факт, што Джэкі ўсё-такі прыйшоў да мяне, абнадзейваў, і таму я сказаў:

— Давайце падызем да ўсёй справы з другога боку. Раскажыце пра сябе.

Ён раскажаў гісторыю свайго жыцця нават з нейкім гонарам. Жыццяпіс быў блытаны, канцы не сыходзіліся з канцамі, і чым далей я слухаў, тым болей упэўніваўся, што на-



ват у час размовы ён працягваў выдумляць. Хоць цяпер, паводле яго слоў, ён застаўся адзін на цэлым свеце, але паходзіў з багатай сям'і, што жыла на поўначы штата, атрымаў адзнакі ў час службы ў войску.

— Мяне двойчы ўзнагароджвалі медалём «Пурпурнае сэрца» за раненне!

А потым ён памяняў некалькі заняткаў, прынамсі, быў аўтагоншчыкам, удзельнічаў у геалагічных пошуках урану. Улічваючы яго малады ўзрост, уся гісторыя, якую ён раскажаў, здавалася крыху неверагоднай.

Джэкі, відаць, адчуў мой недавер, бо раптам спыніўся.

— Ну, як вам усё гэта падабаецца? — спытаў ён. — Вы мне зайздросціце?

— Скажам так — у выніку ў мяне ўзнікла некалькі пытанняў, — адказаў я.

— Што ж, давядзецца з імі пачакаць, — сказаў ён рэзка і ўстаў. — Альбо я сустрэнуся з вамі на наступным тыдні, альбо я зусім не прыйду. Такі вось я.

Толькі калі Джэкі пайшоў, я зразумеў, што не папярэдзіў яго наконт таго, што менавіта гэты час у раскладзе прыёму — самы нязручны. Потым, прааналізаваўшы ўласную рэакцыю, я прыйшоў да думкі, што мая няпамятлівасць была наўмысная: мне хацелася, каб Джэкі прыйшоў зноў. Ён прадэманстравваў, разам з дрэннымі манерамі і ўсім астатнім, магчымасці, якія завалодалі маёй увагай, нягледзячы на незразумелую сутнасць захворвання.

У кабінет зайшла рэгістратарка.

— Доктар, місіс Грыер адмовілася ад прыёму, назначаю на чатыры гадзіны. Да яе нечакана з'явіліся нейкія госці. Спадзяецца, што вы не будзеце супраць.

— Не, гэта мне выдатна падыходзіць, — адказаў я. — Ад апошняга пацыента ў мяне страшэнна разбалелася галава.

— Я прынясу вам аспірыну, — сказала яна, адразу ж выказаўшы клопат. Я часта задумваўся над тым, чым кіравалася Лінда, калі вырашыла працаваць у псіхіятра; яна ж такая прастадушная асоба. Прыгожанькая brunetka, яе пыхаючая здароўем жаночкасць і жывёльная жыццяздольнасць часта ўражвалі мяне сваёй недарэчнасцю сярод неўрозаў і псіхозаў, якімі я займаўся ў сваёй практыцы, нібыта яна весела пырхала сярод мёртвых. Тым не менш яна была даволі кемлівая і ведала справу і, хоць не мела спецыяльнага дыплама, выконвала многія абавязкі медыцынскай сястры. — Між іншым, доктар, я падумала, што, раз сёння ў

нас не будзе больш пацыентаў, ці нельга было б мне пайсці крыху раней. Сення юбілей нашага вяселля, і таму мы з Эдзі планавалі павячэраць дзе-небудзь у горадзе і, можа, схадзіць на які-небудзь канцэрт.

— Юбілей? Няўжо прайшоў цэлы год?

— Не, толькі шэсць месяцаў,— захікала Лінда,— Можа, вам гэта здаецца глупствам — але мы па-ранейшаму страшэнна шчаслівыя, што пажаніліся.

— Не апраўдвайся за сваё шчасце,— сказаў я.— Шчаслівых людзей так мала.

Я даволі часта думаў пра Джэкі, хоць зусім не быў упэўнены, што калі-небудзь зноў яго ўбачу. Аднак ён з'явіўся ў чацвер у вызначаны час. Гэты раз ён быў пануры і не такі гаваркі, абмежаваўся прызнаннем, што па-ранейшаму краў «рэчы».

Ахоплены дэпрэсіяй, ён альбо забыўся пра свой жыццяпіс, альбо адмовіўся ад яго, бо тыя лічаныя факты мінулага, якія ён паведаміў гэты раз, вельмі адрозніваліся ад ранейшых, але здаваліся больш верагоднымі. Сапраўдным залатым самародкам, што мне ўдалося адсеяць, быў той факт, што Джэкі нейкі даволі непрацяглы час вучыўся ў тым самым універсітэце, што і я, але я не змог выкарыстаць гэту агульную для нас падзею ў жыцці, каб знітаваць цікавіўшую мяне сувязь.

Джэкі кінуў вучобу, бо яму зрабілася сумна, да таго ж ён пачаў мармытаць нешта пра дзяўчат, што вучыліся разам з ім, але я не адразу зразумеў, пра што ідзе гаворка, а ён больш не вяртаўся да гэтай тэмы. Ён нешта гаварыў пра «світэры і голая ножкі», і я падумаў, што ўся праблема круціцца вакол сексу, але ён не адрэагаваў і на гэтыя пытанні. Не захацеў ён гаварыць і пра тыя сем гадоў жыцця пасля каледжа, прабурчаўшы,— навошта гаварыць пра гэта. Усё ў мінулым. Альбо аднекваўся, ужываючы сваю любімую форму адмаўляцца ад размовы: Гэта не важна! Ад кансультацыі ў мяне засталася тайнае пачуццё безнадзейнасці, часткова ад таго, што на мяне перакінуўся яго пануры настрой, але больш ад адчування, што справа зайшла ў тупік.

Але на наступным тыдні Джэкі здзівіў мяне, прынёшы ў пакеце рэчы, якія ён украў. Гэта перакрэсліла маю першую версію наконт галоўнай прычыны яго хваробы. Гэтымі «рэчамі» аказаліся бюстгальтары — большасць з іх фасонныя — з карункамі або яркіх колераў — і ён міжволі па-

драбязна расказаў, калі і дзе ўзяў іх. Частка прынесенай бялізны была знята з вярвак у розных канцах горада, але многія рэчы былі новыя, нават з магазіннымі цэтлікамі.

— Чаму вы расказваеце мне аб гэтым сёння і адмаўляліся зрабіць гэта раней? — спытаў я.

— Таму што я завязаў,— радасна адказаў Джэкі, усхвалявана ходзячы па пакоі і адмаўляючыся сесці ў крэсла для пацыентаў.— Я не збіраюся больш іх красці. Проста трэба паставіць перад сабой задачу праяўляць стрыманасць.

— Вы калі-небудзь задумваліся над тым — нягледзячы на гэта адхіленне з крадзяжом, якое само па сабе не з'яўляецца значным,— што вы знаходзіцеся пад занадта моцным кантролем? Што, можа, вы хаваеце ад самога сябе штосьці сапраўды важнае?

Ён павярнуўся ў мой бок з пакрыўджаным тварам.

— Вы не лічыце, што я вылечуся?

— Вы можаце вылечыцца. Але гэта рэдка так лёгка здараецца, Джэкі.

— Вось убачыце,— паабяцаў ён сур'ёзна, нібыта пяцігадовы хлапчук.— Я прынёс гэта шмаццё з сабой, каб вы яго маглі аддаць тым, у каго я яго ўзяў.

Я згадзіўся, ведаючы, аднак, што гэту задачу здзейсніць немагчыма. Калі паспрабаваць вярнуць усю крадзеную бялізну законным уладальнікам, узнікнуць пытанні, на якія я не змагу адказаць. Таму я проста ўціснуў пакет у ніжнюю шуфляду шафы для дакументаў, якая стаяла ў прыёмнай перад маім кабінетам, мяркуючы пазбавіцца ад яго ў больш зручны час.

Аднак Лінда знайшла здабычу Джэкі раней, чым я ўспомніў аб сваім намеры. Калі аднойчы раніцай я заходзіў у свой кабінет, яна стаяла ў прыёмнай, заглядаючы здзіўлена ў пакет.

— Доктар, што, напямілы бог, гэта за рэчы?

Я растлумачыў, паведаміўшы тое-сёе пра пацыента, але, зразумела, не называючы яго імя. Яна засмяялася.

— Ну, ці не бязглуздзіца гэта? Красці такое!

— Для вас, можа, і так,— сказаў я крыху раздражнёна.— Але магу вас запэўніць, што ў яго гэта сур'ёзна і тут не да жартаў. Недзе ў ім, як у асобе, утварылася глыбокая і жажлівая расколіна.

Джэкі ніколі больш не ўспамінаў пра бюстгальтары, і, як я мог меркаваць, крадзяжы спыніліся. Ён з гонарам

гаварыў аб выніках вынайдзенага ім самакантролю, але мне здавалася, што яго проста зацікавілі іншыя, больш злавесныя сферы. Хоць Джэкі па-ранейшаму адмаўляўся запоўніць інфармацыяй белую пляму ў яго жыцці працягласцю ў сем год, ён нечакана пачаў даволі шматслоўна расказваць пра жанчын, якіх ён ведае ці калісьці ведаў. Усе яны, паводле яго слоў, лезлі са скуры, каб звярнуць на сябе яго ўвагу.

Нарэшце, калі яго гісторыі пачалі рабіцца яшчэ больш шматслоўнымі, а раманы — паўтарацца, я выказаў думку, што ён, відаць, захапіўся фантазіямі.

Джэкі ад душы рассямяўся.

— Я ж вам казаў, што вы мне зайздросціце. Толькі таму, што я атрымаў усё, што можна ўзяць ад жыцця. Вось, мяркуецца, што вы павінны мяне лячыць, а вы нават не заўважаеце, наколькі сумны вы чалавек.

— Вы можаце не паверыць, — сказаў я спакойна, — але калісьці я таксама быў малады.

— Магу паспрачацца, што не зусім так. Гатоў біцца аб заклад, што вы заўсёды сядзелі, уткнуўшы нос у якую-небудзь кнігу. Я не такі. Вось яшчэ да таго, як скончыў каледж... — І зноў пачалося апісанне са смакам эратычнай і, відаць, прыдуманай прыгоды. З другога боку, можна было пагадзіцца з думкай, што Джэкі казаў праўду, бо быў ён і прыгожы, і дастаткова напорысты. Мяне заўсёды тачыла сумненне, калі я спрабаваў вызначыць, хто такі быў сапраўдны Джэкі.

Сярод патоку амурных успамінаў нярэдка здараліся моманты, калі ўдавалася даведацца, чым займаецца Джэкі цяпер. Мне стала вядома, што ён купіў бінокль і бавіў шмат часу ў вялікім парку побач з маім кабінетам. Ён сачыў за людзьмі — ці, як ён сказаў, «вывучаў іх».

— Нічога дрэннага тут няма, — сказаў Джэкі, калі я спытаўся ў яго пра гэта. — Я раблюся больш адкрытым. Мушу жыць на свеце з такімі ж чалавечымі стварэннямі, як сам, і таму павінен пазнаёміцца з імі. — Ён раптам крыва ўсміхнуўся. — Пазаўчора я назіраў за вашай Ліндай, калі яна сядзела на траве з папяровым пакетам і палуднавала. Думаю, што яна спецыяльна выставіла ногі, каб яны загарэлі. Вас, відаць, падбадзёрвае прысутнасць у кабінете на працягу цэлага дня стварэння з такой вось фігуркай?

Разумеючы, што гэта быў не вельмі ўдалы прыём тэрапіі, я тым не менш быў вымушаны сурова заўважыць.

— Лінда — вельмі прыстойная дзяўчына і шчаслівая ў замужжы. Таму вам лепш не думаць пра яе.

У адказ Джэкі толькі самаздаволена ўсміхнуўся. Знаходзячыся ва ўзбуджаным стане, ён імкнуўся прымусяць мяне перайсці да абароны, каб у нашых адносінах мы памянліся ролямі. Але ён вельмі абурыўся, калі я прапанаваў аддаць мне бінокль, і наадрэз адмовіўся зрабіць гэта. І ўсё ж, хоць я больш не настойваў, калі прыём скончыўся, выявілася, што ён пакінуў бінокль на маім стале. Я схаваў яго побач з крадзенай бялізнай у шафе для дакументаў.

На працягу наступных некалькіх тыдняў калекцыя па-ступова павялічвалася. Дэталёвыя чарцяжы і планы будынкаў, карты і распісанья на паперы планы розных авантур, якія ён меркаваў здзейсніць. Большасць іх уяўлялі сабой юнацкія фантазіі, аднак мяне турбаваў матыў агрэсіўнасці, які ўвесь час паўтараўся. Але якімі б вычварнымі гэтыя планы ні былі, усе яны ўяўлялі сабой сурагаты сексу — як і ўсе яго дзеянні ў той час, — і таму я зразумеў, што маю справу з праблемай, якая рабілася ўсё больш складанай — вызначэннем таго, што Джэкі зрабіў на самай справе і што ён здзейсніў толькі на словах.

Спытана ён нагадаў у час размовы, што ў некалькіх месцах разбіў вокны. Потым пералічыў пустыя дамы, што будаваліся ў новым раёне, якія ён паспеў наведаць. Пасля гэтага пачаў расказаць, як урываўся ў памяшканні, дзе ўжо жылі людзі, у асноўным у кватэры ў цэнтры горада, населеныя адзінокімі жанчынамі. Гэтыя процізаконныя дзеянні адбываліся на досвітку. Джэкі, паводле яго слоў, заходзіў паціху ў спальню і назіраў некаторы час за спячай жанчынай, а потым крадком, так і не пабудзіўшы яе, выходзіў з кватэры.

— Няўжо вы не баіцеся, што вас могуць злавіць? — спытаў я яго.

— Я нічога не баюся, — пахваліўся Джэкі. Часцей за ўсё ён не тоячыся, з пагардай, ставіўся да астатніх людзей, асабліва да тых, хто належаў да органаў улады, напрыклад, да паліцэйскіх — ці да мяне, якога ён таксама лічыў прадстаўніком улады. Аднак Джэкі часам перажываў перыяды, калі ён сапраўды саромеўся сваіх паводзін і прыдумваў сабе ўрачыстыя «запаведзі» для прыстойнага жыцця, якія ён хутка парушаў ці нават не збіраўся выконваць.

Я пачаў сачыць за газетамі, шукаючы ў іх спасылкі на яго магчымыя подзвігі. Іх я не знайшоў, разумеючы, аднак, што гэта неабавязкова можна лічыць дастатковым доказам.

Разбітае шкло ў вокнах ці збітая з ног дзяўчынка на пустой вуліцы, такія здарэнні, за якія, па яго словах, ён быў адказны, былі, відаць, вельмі нязначныя, каб імі зацікавіліся газеты.

Аднойчы я знайшоў паведамленне, ад якога праняў холад. Разведзеная жанчына, вяртаючыся позна вечарам дадому, заспела ў спальні злодзея. Паміж імі адбылася бойка, і жанчына была паранена ў плячо, відаць, пешняй для лёду. Незнаёмец знік.

Я адчуў цвёрдую ўпэўненасць, што на жанчыну напаў Джэкі. Як ён і асцерагаўся з самага пачатку, нязначныя адхіленні пачалі паступова пераходзіць у больш жаклівыя дзеянні. І мяне ўвесь час непакоіла думка, што я не магу знайсці шлях да яго душы і даведацца аб ім праўду.

Вядома ж, Джэкі ў наступны чацвер, у час чарговай кансультацыі раскажаў у дэталях пра нападзенне. Ён быў збялелы і напалоханы тым, што здарылася. Рука яго калацілася, калі ён падаваў мне пешню для лёду, якая, па яго словах, і была ўжытая ім зброя. Потым я сутыкнуўся з жаклівай дылемай, несумненна, самай пакутлівай праблемай у маёй лячэбнай практыцы. З аднаго боку, відавочна, што Джэкі Н'юман з'яўляўся небяспечным для грамадства і маім абавязкам было перадаць яго справу паліцыі. З другога боку, перада мной сядзеў пацыент, якога мучыла хвароба, а метады, што ўжывае паліцыя, не змогуць ні вылечыць яго, ні аказаць дапамогі. Акрамя таго, над усім, нібы туман, павісла складанае пытанне: што, калі Джэкі мог гэтак жа проста прачытаць тое ж паведамленне ў газеце, што і я, і прыставаць яго да ўласнага жыццяпісу? Таму, дзе б ні была схавана праўда, у мяне быў свой абавязак.

Лінда заўважыла маю надзвычайную дэпрэсію.

— Доктар, вы занадта многа працуеце. Чаму б вам крыху не адпачыць? Пасля вакацый вы адчулі б сябе лепш.

— Я не супраць, Лінда, але, баюся, на гэта няма часу. Мне б увесь час думалася, што я бежанец. У мяне пад нагляддам хворы, і я павінен давесці яго лячэнне да канца.

— Ну, на тыдзень вы б маглі адлучыцца.

— Толькі не з гэтым пацыентам. Спадзяюся, што змагу ўрэшце зрабіць вывад, што гэта істэрычная фантазія і што працяглы эмацыянальны канфлікт вымушае яго адыходзіць ад свайго сапраўднага я. Дагэтуль не змог вызначыць гэтае я, якое яно на самай справе.

Я прыняў рашэнне. На мне ляжала адказнасць за Джэкі. Я разумеў, што павінен пазбегнуць прафесійнай

пасткі, зацікавіўшыся пацыентам звыш меры, бо інакш схілюся на яго бок замест таго, каб заставацца ўбаку. Я і так пачаў ужо адчуваць, што праяўляю недарэчны бацькоўскі клопат. Разам з тым заўважыў прыкметы і іншых небяспек як для меня, так і для іншых. Джэкі дэманстраваў класічныя сімптомы маніі вялікасці, канчатковым выяўленнем якой з'яўляецца, як вядома, забойства. Цяпер ён гаварыў, што ўзбройваецца, «таму што маё жыццё ў небяспецы» — хоць, наколькі я мог меркаваць, ён нічога дзеля гэтага не рабіў. Ён нарэшце прызнаўся, што начамі марыць — уяўляе сябе асам — злачынцам, кіраўніком злачынных змоў, шалёна носіцца ў вялікім чорным аўтамабілі.

Перыяды шчырага пакаяння здараліся ўсё радзей, і Джэкі з усё больш адкрытай падазронасцю ставіўся да мяне і маіх метадаў, па іроніі лёсу, якраз у той час, калі я быў яму патрэбны больш, чым калі-небудзь. Калі я прапанаваў скарыстаць пентатол у якасці дапамогі, каб дабрацца да каранёў яго псіхозу, Джэкі наадрэз адмовіўся. Ён са злосцю зыркнуў у мой бок, калі я спытаў аб прычынах адмовы.

— Вы ведаеце чаму.

— Не, калі гэта можа дапамагчы. Пентатол проста расслабляе падсвядомыя ахоўныя функцыі мозга. Таму яго часта называюць сывараткай праўды. — Я растлумачыў важнасць спавядання для тэрапіі на аснове самааналіза. — Амаль усе мы карыстаемся той ці іншай формай спавядання ў якасці прыроднага засцерагальнага клапана. Дзіця выкарыстоўвае для гэтага сваю маці, муж — жонку ці наадварот... Так, калі была яшчэ жывая мая жонка, я часта рабіў яе сваім спавядальнікам, каб пазбавіцца любых дэпрэсій, што мучылі мяне.

Гэты раз Джэкі ў якасці ахоўнага панцыра паспрабаваў павярнуць супраць мяне мае ж словы.

— Людзі спавядаюцца таму, што баяцца, ці не так?

— Гэта вельмі грубае абагульненне.

— Чаму вы не прызнаецеся, што былі вымушаны рабіць поўны даклад кожную ноч сваёй жонцы таму, што баяліся яе.

— Таму, што гэта была б няпраўда.

— Гэта гавораць ахоўныя функцыі мозга, — са здзекам ухмыльнуўся Джэкі. — Якраз вам і патрэбна сываратка праўды, доктар. Можа, вы і спазнаяце ісціну. Як і тое, што гэтыя перыяды медытацый, якія я парушаў, на самай справе святкаванне з выпадку таго, што ваша жонка памерла і вы цяпер вольны.

— Вольны рабіць што? — спытаў я стомлена. Апошнім часам галава пачынала балець значна раней.

— Вольны ўзяць на працу гэтую грудастую brunetку, напрыклад. Ваша жонка ў свой час не дазволіла б гуляць у такія гульні, ці не так? — Мне прыйшло ў галаву, што нават ухмылкі і гримасы Джэкі рабіліся з цягам часу ўсё больш распуснымі.— Я таксама вывучаю людзей, доктар. І ведаю, што адбываецца вакол.

Лінда. Думкі Джэкі апошнім часам усё больш круціліся вакол Лінды. Яго цікавасць да маладой рэгістратаркі, якая ўвесь час паглыблялася, здавалася, мне злавеснай лініяй на тэмпературным графіку, што няўхільна паўзла ўгору.

Перш былі толькі завуаліраваныя заўвагі, якія перайшлі ў больш адкрытыя абмеркаванні, нягледзячы на ўсе мае спробы адвесці размову ад гэтай тэмы. Потым пачаліся пісьмы — доўгія, накрэмзаныя алоўкам пасланні на яе імя, здавалася б, звычайныя любоўныя пісьмы, але нават ад іх выгляду патыхала разбэшчанасцю, непрыстойнасцю у іх паступова ператваралася ў бессаромнасць. Але ніводнае пісьмо не было адаслана па пошце або нейкім іншым чынам дастаўлена ёй; яно перш аддавалася мне, а потым трапляла ў дасье Джэкі, якое паспела за гэты час стаць даволі аб'ёмістым. Больш таго, Джэкі не рабіў ніякіх спроб асабістага збліжэння з Ліндай, можа, таму, што я сурова папярэдзіў яго супраць любых такіх спроб.

Я папярэдзіў таксама Лінду, але больш ускосна. Як бы між іншым сказаў, што, здаецца, апошнім часам з'явілася шмат злачынцаў, што нападаюць на жанчын, дадаўшы крыху з гумарам:

— Але я не думаю, што Эд кідае цябе адну на доўгі час, Лінда.

Яна засмяялася ў адказ.

— Я б сказала, што не кідае. Эд дома кожны вечар. Я ўвесь час гавару яму, што не дзеля таго выходзіла замуж, каб увесь час быць адной.

Гэта мяне супакоіла. Паколькі дома яна знаходзілася пад аховай мужа, а на рабоце — пад маім пільным вокам, я не лічыў, што Лінда знаходзілася ў якой-небудзь канкрэтнай небяспецы, нават калі выявіцца, што Джэкі шалёны вар'ят. Я ж па-ранейшаму быў упэўнены, што ён істэроідны фантазійнік, падвоеная асоба, якая жыве ў летуценным свеце юнацкіх імкненняў і спантаннай маны.

Потым нейкі час здавалася, што адбылося сапраўднае паляпшэнне. Джэкі зноў адчуў жаданне, каб яму дапамаг-



лі. Хоць ён сядзеў са збянтэжаным выглядам і неахвотна ішоў на размову, але тое, што я гаварыў, слухаў уважліва. Ён, як і раней, хутка прымаў канчатковыя рашэнні палешыць свае паводзіны, але цяпер, як мне здавалася, большасць іх выконваў. Прызнаўся, што бязмэтна блукае ноччу па вуліцах горада, але ўжо без актаў дробнага вандалізму. А таксама, што па-ранейшаму адчуваў шалёныя позвы, але цяпер, як ён заявіў са змрочным гонарам, перамагаў іх. Але самым значным было тое, што ён не гаварыў так часта, як раней, пра Лінду і больш не пісаў ёй эратычныя лісты.

Упершыню я пачаў верыць, што настаў паваротны момант і што Джэкі хутка будзе пры сваім розуме.

У адзін чацвер ён прыйшоў у вельмі ўзрушаным стане. Відаць, паўгадзіны ён моўчкі круціўся ў вялікім скураным крэсле, нават не глядзячы ў мой бок. За ўвесь час ён толькі раз выкрыкнуў:

— Паскудная распусніца — што б з ёй ні здарылася, яна гэта заслужыла!

Я інстынктыўна здагадаўся, каго ён меў на ўвазе, але вырасыў упэўніцца.

— Лінда?

— Ну, я ўсё бачу. Учора вечарам, праз акно яе дома, яна і гэта тупая жывёла, за якога яна выйшла замуж, цалуюцца, абдымаюцца, дурацца — не хапіла нават прыстойнасці апусціць шторы.

— Джэкі, ты абяцаў...

— Ад гэтага робіцца моташна.— Ад злосці ён сціснуў кулак.— Скача па пакоі ў адных трусах, а гэты ідыёт сядзіць і лыбіцца, а ўвесь гэты час на яго месцы павінен быў быць я.— І дадаў недарэчы: — А на вячэру ў іх быў біфштэкс.

Я панура слухаў, як Джэкі ўсё больш юшыўся, пераказваючы кожную непрыемную падрабязнасць таго, што рабілі Лінда і яе муж. Ён праседзеў цэлы вечар на кукішках на пажарнай лесвіцы каля іх кватэры, назіраючы і слухаючы, што рабілася за вокнамі. Нарэшце я перабіў яго.

Здавалася, ён не пачуў маёй заўвагі.

— На ліфчыку, злева — сэрца з карункаў. Нічога больш прыгожага я не бачыў — такое прыгожае, што хацелася сарваць.

— Джэкі, паслухай! Час спыніцца!

— Я нічога не зрабіў.— Ён хітравата паглядзеў на мяне.— Чаго гэта вы так хвалюецеся?

— Тое, што ты зрабіў, было даволі гнюсна,— адказаў я са злосцю. Я вымушаны быў прыкласці намаганні, каб супакоіцца.— Ты ж разумны чалавек, Джэкі, і ведаеш, чым канчаюцца такія паводзіны. Я паверыў, што мы разам з табой зможам вырашыць твае праблемы. Але яшчэ некалькі такіх учынкаў — і я буду вымушаны звярнуцца па дапамогу збоку.

Ён устаў і нахіліўся нада мной, неяк дзіўна ўтаропіўшыся ў мой твар.

— Але я не думаю, што вы сапраўды хочаце мяне вылечыць, доктар. Я думаю, што вы хутчэй мною цешыцеся. Скажаўшы гэта, ён пайшоў.

Я праседзеў рэштку адведзенай на яго візіт гадзіны, утаропіўшыся ў тэлефон і вырашаючы для сябе, ці трэба пазваніць паліцыі і тым самым палажыць канец усёй гэтай справе. Але я не мог прымусіць сябе ўзяць трубку. Яшчэ адна сустрэча, вырашыў я, і я буду ведаць дакладна. Да таго ж я быў абсалютна ўпэўнены, не маючы на гэта падстаў, што Джэкі вернецца.

Ён вярнуўся ў звычайны час, у наступны чацвер, спакойны і самаўпэўнены. Я таксама імкнуўся схваць сваю нервовасць.

— Джэкі, ты думаў пра нашу папярэдняю размову? — спытаў я.

Ён усміхнуўся, абышоў стол і спыніўся, схіліўшыся нада мной.

— Ну, зразумела.

— Тады, я мяркую, ты прыйшоў да якога-небудзь расшэння.

— Так, я канчаткова вырашыў. Я збіраюся выправіцца пасля гэтага.

— Пасля гэтага? — Ад таго, што я глядзеў на яго знізу ўверх, у мяне пачало ламаць шыю.— Пасля чаго?

— Пасля таго як я займуся Ліндай. Вось што мне было патрэбна ўвесь час — выгнаць з сябе нячысты дух. І тады я змагу стаць добрым раз і назаўсёды.— У яго звонкім голасе чулася палёгка і хлапчуквая захопленасць.— Гэта такі просты спосаб лячэння.

Я з цяжкасцю мог гаварыць, пачуўшы такую фантастычную прапанову.

— Джэкі, — прашаптаў я, — ты памыляешся. Як ты мог нават падумаць...

— Усяго толькі адзін апошні дрэнны ўчынак, — аб'явіў ён. У кутку яго рота бліснула сліна. — Вось тады ўсё будзе скончана. Вы ведаеце, што я мушу гэта зрабіць, доктар. Таму паклічце яе сюды і дазвольце мне гэта здзейсніць. — Ён пачаў расшпільваць кашулю.

— Не! — крыкнуў я. — Справа заходзіць занадта далёка! Сядай і падумай, наколькі гэта ўсё немагчыма!

— Але гэта будзе так проста. Я мацнейшы за яе, гэтак жа як я мацнейшы за вас. І, акрамя нас, тут нікога больш няма.

Тое, што ён сказаў, была праўда. У гэты момант уладаром быў Джэкі. Але я ўсё ж звярнуўся да яго з апошнім заклікам.

— Джэкі, ты хоць бы падумаў, што можаш зрабіць самому сабе! Падумай аб выніках! Падумай, што яны зробіць з табой!

— Мне трэба атрымаць спакой, — урачыста сказаў ён. — Яны зразумеюць гэта, калі я ім усё раскажу. Так, паглядзім — куды я паклаў гэту пешню для лёду?

Я адчуў, што не магу зварухнуцца з месца. Нібы скрозь тонкую заслону туману я бачыў, як ён выцягнуў шуфляду шафы для дакументаў і пачаў там корпацца, шукаючы пешню для лёду. Я дакладна зразумеў, што ён хоча зрабіць, але не меў сілы яму перашкодзіць. Нібыта ў страшным сне, я быў пазбаўлены волі. Над усім уладарыў Джэкі. Я ўбачыў, як ён націскае кнопку званка, каб паклікаць Лінду, і падрыхтаваўся быць сведкам жahlівай сцэны, што павінна была воль-воль адбыцца.

Дзверы адчыніліся, і ў кабінет зайшла яна з усмешкай на твары і ў белай уніформе — нібыта ілюстрацыя да паняцця фізічнага здароўя і нармальнай псіхікі.

— Слухаю вас, доктар.

— Падыдзі сюды, — хрыпла загадаў Джэкі. — Я цябе даўно чакаю.

Яна зрабіла крок наперад, потым вочы яе шырока адкрыліся ад здзіўлення, калі ўбачыла, як да яе пачаў красціся Джэкі.

— У чым справа? — спытала яна, адступаючы назад. — Што вы робіце з гэтай пешняй?

Лінда пачала крычаць, калі на яе наскочыў Джэкі, моцна прыціснуў да сябе, а потым пачаў ірваць на грудзях уніформу. Лінда аказалася мацнейшай, чым думаў Джэкі —

яна змагалася за сваё жыццё. Яна ўхапілася за запясце яго правай рукі і абедзвюма рукамі старалася адхіліць ад грудзей вострую пешню, а Джэкі вольнай рукой біў яе па твары і сцягваў сукенку. Я ж увесь гэты час спаралізаваны жахам назіраў за гэтым садысцкім нападзеннем.

Вырываючыся, Лінда паслізнулася і выцягнулася на падлозе каля ног Джэкі. Той выскаліў зубы ў шалёнай радасці ад перамогі. Ён узняў пешню, каб нанесці апошні ўдар. Лінда закрычала, просячы літасці і называючы яго імя.

Але ў гэтым крыку пачулася не імя Джэкі. Гэта было маё імя.

— Доктар Конавер! — крычала яна. — Богам прашу, не забівайце мяне!

Раптам востры боль зноў абцугамі ахапіў маю галаву: вось я ўжо не назіральнік спробы забойства. А той, хто робіць гэтую спробу. Я з жахам зірнуў на пешню, што трымаў у руцэ, на Лінду, што скурчылася каля ног. Не Джэкі Н'юмана, а доктара Джона Керміта Конавера.

Джэкі — гэта быў я.

Не дзіўна, што я быў цалкам захоплены яго «захворваннем», бо гэта была мая хвароба. Лінда, выкрыкнуўшы маё імя, прарвалася праз ланцугі, што сціскалі маю волю, і я змог убачыць жажлівы твар асобы, якую я прыдумаў, «новага чалавека», якім я імкнуўся быць.

Джэкі ўяўляў сабой усё тое, чым я ніколі не быў. Цяпер я мог азірнуцца на сваё пустое жыццё: памылковая ранняя жаніцьба яшчэ ў каледжы, сем гадоў вучобы на медыка пад пугай амбіцый Хэлен. Нават Джэкі, гэтае амаральнае, прыдуманнае мною, сваё ўвасабленне, не хацеў гаварыць пра тыя сем год. «Ён» не баяўся праўды. Я ненавідзеў Хэлен. Я рады, што яна памерла. Але памерла яна занадта позна, каб я мог памяняць сваё жыццё і цешыцца новай воляй.

Стоячы на тым самым месцы, калоцячыся ад болю адкрыцця, я не заўважыў, як Лінда выскраблася за дзверы. Яна хутка вярнулася ў суправаджэнні шасці мужчын з суседніх кантор. Яны падыходзілі да мяне асцярожна, але ім не было чаго баяцца. Я выпусціў з рук пешню і стаў перад імі на калені.

А цяпер я сяджу тут, у дзіўным замкнёным пакоі, чакаючы дзесятага — ці, можа, сотага? — візіту трыю мужчын, якія будуць пытацца ў мяне наконт разрыву ў маёй асобе. Я ведаю ўсе словы, што яны скажуць. Істэроідная фантазія... самаўнушэнне... працяглы эмацыянальны канфлікт... Якая розніца. Джэкі ніколі не вернецца.

Як і я.

---

## СТЭНЛІ ЭЛІН

**С**

тэнлі Элін нарадзіўся ў 1916 годзе ў адным з раёнаў Нью-Йорка — Брукліне. Закончыўшы Бруклінскі каледж, працаваў вучнем майстра па катлах, металургам, фермерам, настаўнікам і толькі пасля гэтага стаў літаратарам. Першае апавяданне было надрукавана ў 1948 годзе. Крытыкі называюць С. Эліна «майстрам нечаканай развязкі», а папулярны часопіс «Нью-йоркер» адзначыў, што «яго героі прыцягваюць да сябе ўвагу адразу ж, як толькі аўтар датыкаецца да пішучай машынкі».

**Ч**ацвёрта на борце «Бялінды II» сачылі за верталётам берагавой аховы, які са стракатаннем ляцеў у паўднёвым кірунку, патрулюючы ўзбярэжжа Маямі-Біч.

— Зручная штучка,— сказаў Бродэрык, а Ейц, як заўсёды, падтакнуў шэфу.

— Вельмі зручная.

— Гледзячы для чаго,— кісла заўважыў Дэл і зірнуў на Чэпі, які адмоўчаўся.

Бродэрыку і Ейцу было гадоў па сорок пяць, абодва — мажныя, з жыватамі, якія выпучваліся пад марскімі кіцелямі. Чэпі і Дэлу крыху за дваццаць. На стройных фігурах — толькі плаўкі. Бродэрык скоса зірнуў падобнымі на шклянныя колеру кукурузнага віскі вачыма на гадзіннік.

— Трыццаць пяць хвілін. Мінулы раз было трыццаць тры. Для большай пэўнасці хай будзе нават паўгадзіны.— Ён абвёў позіркам зверху ўніз постаць Чэпі.— Ты ўпэўнены, што паспееш за такі час?

— Паспею,— адказаў Чэпі і зноў пачаў тачыць лязо складанага нажа аб камень, які Бродэрык адшукаў недзе на вельбоце. Лязо, даўжынёй дзесяць сантыметраў, было падобна на лязо паляўнічага нажа.

Бродэрык, круцячы штурвал адной рукой, прывёў вельбот у раўнавагу, скіраваўшы нос наперарэз хвалям у бок берага, і перайшоў амаль на халасты ход.

— Ты абсалютна ўпэўнены?

— Ну, ты ж чуў, што ён сказаў. Якога чорта ты на-заяляеш?

— Таму што мы зводзім да мінімуму элемент адгаворкі,— адказаў Ейц. Ён быў такі ж жалезабетонны, як і Бродэрык, а твар яшчэ больш счырванелы ад ветру і віскі «Джым Бім».— Таму што мы б не хацелі чуць пасля, калі табе гэта не ўдасца, што праз гэтую стракаталку не хапіла часу. Альбо яшчэ нейкія адгаворкі.

— Ну, што ж, адгаворак вы не пачуеце,— сказаў Дэл, а Чэпі шчоўкнуў нажом, складаючы лязо, і дадаў:

— Супакойся. Дарулой толькі гэты свой човен да месца.

Пакуль Дэл з дапамогай каната буксіраваў за «Бяліндай II» шлюпку, Чэпі засунуў нож у цэлафанавы пакет з-пад бутэрброда, туга закруціў яго і засунуў за пояс плавак. Падвесны рухавік ужо быў прымацаваны да кармы шлюпкі. Чэпі скокнуў на нос шлюпкі, адвязаў канат і адпіхнуў яе ад «Бялінды II». Бродэрык падышоў да Ейца, які стаяў каля парэнчы, і яны абодва праводзілі шлюпку з аднолькавымі крывымі ўхмылкамі. Бродэрык склаў рукі рупарам і крыкнуў скрозь шум рухавіка шлюпкі:

— Засталося дваццаць восем хвілін.

Да мноства атэляў і шматпавярховых гмахаў, што ўзвышаліся над узбярэжжам, заставалася каля дзвюх міль. Сонца пякло на ўсю моц, але дзякуючы павевам марскога ветру можна было неяк трываць гэтую нясцерпную спёку. Дэл накіраваў нос шлюпкі ў бок вялікага атэля «Роял-Ашэанік», які ўзвышаўся проста перад імі, каб трымацца дакладнага курсу і не адхіляцца занадта ўбок па дарозе да берага. Ён пазіраў на Чэпі, які сядзеў на кукішках у насавай частцы, гойдаючыся разам з лодкай з абыякавым выразам на твары.

— Ну, а калі планіроўка перамянілася і ўжо не такая, як яе апісаў Бродэрык? — спытаў Дэл, кінуўшы ў бок атэля.

— Як перамянілася?

— Ну, я маю на ўвазе пакоі, калідоры. Прайшло ж гады два з таго часу, як ён там жыў. Маглі тое-сёе пабурыць, а нешта перабудаваць, тут усё мяняецца.

— Ты занадта хвалюешся, — сказаў Чэпі.

— Мне проста не падабаюцца такія справы. Мы б і ў гэтую справу не ўлезлі б, калі б гэты хвалько Бродэрык не дзейнічаў так на нервы. Ну, ці не праўда?

— Што праўда — то праўда.

— Ведаеш, — Дэл сур'ёзна паківаў галавой, — сёння ўсё пайшло неяк не так. Я маю на ўвазе тое, што там, у Пам-Біч, яны казалі, што паедзем разам, і падкінулі нас да самага Фрыпорта. Там, фактычна, у мяне і склалася першае ўражанне.

— Адзіны спосаб даведацца больш пра чалавека — гэта сумесна пажыць з ім, — адгукнуўся Чэпі.

Яны набліжаліся да берага. На хвалях, па якіх імчала лодка, з'яўлялася ўсё больш грабянёў, якія разбіваліся аб паласу бруднага на выгляд пяску перад атэлем. Сярод на-

б'ягаючых хваляў стаяла некалькі чалавек. Адзін з іх, прыклаўшы да вачэй далонь, паглядзеў у бок шлюпкі. Дэл павярнуў нос лодкі ў адваротны бок — у напрамку мора — і заглушыў матор. Потым ён устаў, каб паглядзець, колькі засталася да берага.

— Можа, метраў трыццаць, — сказаў ён. — Запомні месца — там, дзе нізкі адхон.

— Ты таксама не забудзь, — сказаў Чэпі. Ён пералез цераз борт, нырнуў у ваду, потым выплыў, адкідаючы з вачэй валасы. — Паводзь сябе так, каб не падумалі, што ты некага чакаеш. Быццам проста катаешся. Калі вернешся, зрабі выгляд, што заглух рухавік.

Ён нырнуў глыбока пад лодку, энергічна паплыў наперад, і калі, апынуўшыся на грэбні хвалі, азірнуўся, то ўбачыў, што шлюпка адплывае ў паўночным кірунку. Чэпі лёг на набегшую хвалю, і тая пранесла яго амаль палову адлегласці, што заставалася да пляжа. Калі ён стаў на ногі, аказалася, што вада дастае толькі да жывата. Але адразу ж страціў раўнавагу, збіты з ног новай хваляй. Падаючы, Чэпі адчуў, што цэлафанавы пакет з нажом слізгае па назе. Ён паспрабаваў затрымаць яго, але не змог, схапіўшы замест нажа жмут тонкіх, забруджаных нафтай водарасцяў. Ён адхінуў іх убок. Потым убачыў, што пакет ужо паспеў раскруціцца, нож выпаў адтуль і ляжыць на беразе якраз там, куды даляталі хвалі. Відаць, тыя, хто плаваў побач, не звярнулі асаблівай увагі на Чэпі, які кінуўся да пакета, выліў адтуль ваду, як мага тужэй закруціў у ім нож і засунуў скрутак, як і раней, за пояс плавак.

Ён спыніўся на некалькі секунд, стоячы тварам да мора. «Бялінда II», якая была падобна адсюль на белую плямку, трапіўшы ў Гальфстрым, хутка памяншалася ў памеры.

Верталётаў не было відаць. Ніхто навокал не звярнуў увагі на тое, што адбываецца, і не зацікавіўся ні кацерам, ні шлюпкай, ні пасажырам, які прыплыў на ёй.

Чэпі павярнуўся і пакрочыў цераз пляж да агароджанай тэрасы атэля. Да тэрасы, прызначанай для сонечных ваннаў, вялі бетонныя прыступкі. Уверсе шырокай лесвіцы, перакрываючы рукі на грудзях і не зводзячы вачэй з пляжа, стаяў выратавальнік у белых трусах і майцы з назвай атэля. Ён перавёў вочы на Чэпі, калі той праходзіў побач, але, слізгануўшы па ім позірмам, зноў утаропіўся на пляж.

Большая частка тэрасы была застаўлена роўнымі ра-



дамі шэзлонгаў. Астатнюю прастору займаў вялікі плавальны басейн, яго глыбейшая частка выходзіла да мора, а больш мелкая — да ўвахода з тыльнага боку атэля. Многія шэзлонгі былі заняты, а ў басейне не было амаль нікога. Чэпі нетаропкім крокам накіраваўся да басейна і ўжо ступіў на край.

— Гэй, ты.

Чэпі застыў на месцы. Ён зірнуў цераз плячо і ўбачыў, што той, хто быў на яго думку выратавальнікам, набліжаецца да басейна, паказваючы пальцам у яго бок.

— Ты што робіш? — сказаў выратавальнік і паказаў пальцам на ногі Чэпі. — Цягаеш пясок з пляжа. Хіба сэр не ведае, што перад басейнам трэба схадзіць пад душ, — ён кінуў у бок збудавання, падобнага на тэлефонную будку з брызентавымі сценкамі. — Душавая вунь там.

Чэпі паволі перавёў дых. Трымаючы вялікі палец за поясам і прыкрываючы рукой тое месца, дзе пад плаўкамі вылучаўся нож, ён пакрочыў да душавай, зайшоў унутр і, набраўшыся смеласці, стаў пад струмень халоднай вады.

Калі Чэпі выходзіў з душавай, выратавальнік кінуў яму і ўсміхнуўся, і ён у адказ таксама кінуў і ўсміхнуўся. Потым спачатку апусціў у басейн ногі, прыціскаючы руку да пояса, і толькі тады перайшоў на звыклы стыль плавання. Праплыўшы амаль увесь басейн пад вадой, ён вынырнуў у тым канцы, дзе было мелка. Да ўвахода ў атэль заставалася ўсяго некалькі крокаў. Ён прайшоў праз дзверы і апынуўся ў галерэі — з аднаго боку была кавярня, а з другога — магазін сувеніраў. Пасля сляпучага сонца галерэя здалася халодным, сырым і цёмным склепам, але, мінуўшы кавярню, ён паспеў прывычаіцца да штучнага асвятлення. На наступных дзвярах, адразу пасля кавярні, быў надпіс: «Сауна для мужчын», і праз іх туды ўвесь час заходзілі і выходзілі людзі.

Чэпі прайшоў праз дзверы і апынуўся ў шырокім доўгім калідоры, ад якога па баках пачыналіся больш вузкія праходы. Тут было гарача і цяжка дыхалася, і чым далей ён ішоў, лічачы колькасць паваротаў, тым паветра рабілася ўсё больш гарачым і вільготным, а калі звярнуў убок, апынуўся ў чацвёртым калідоры злева, дзе адчуў непрыемны пах поту. Сцены ў гэтым адсеку былі абкладзены белаю кафельнай пліткай, а на дзвярах прымацаваны шыльды: «Парыльня», «Сухая пара», «Душавая», «Абслугоўваючы персанал», «Паслугі». Дзверы ў пакой для паслуг заставаліся шырока адчыненымі дзякуючы гумаваму фіксатару.

Праходзячы каля яго, Чэпі заўважыў там паліцы з ручнікамі і прасцінамі. У куце нехта, амаль нябачны з дзвярэй, браў з паліцы ручнікі.

Дайшоўшы да канца калідора, Чэпі абапёрся аб сцяну і нахіліўся, нібыта разглядаючы шчыкалатку, а на самай справе скіраваў позірк у бок адчыненых дзвярэй пакоя для паслуг. Адтуль выйшаў юнак у сандалях і плаўках, несучы пад пахай стос ручнікоў. Як толькі ён знік з вачэй, павярнуўшы за рог, Чэпі зайшоў у пакой і ўзяў там бярэма ручнікоў. Ён панёс іх назад у канец калідора, які ўпіраўся ў кароткі праход і быў падобны на верхнюю частку літары «Т».

Дзверы ў гэтым праходзе былі пранумараваны. Чэпі асцярожна, усяго на некалькі сантыметраў, прачыніў дзверы пад нумарам адзін і зазірнуў усярэдзіну. За дзвярамі быў маленькі пакойчык без акон, з абстаноўкі — толькі стол для масажу ды на сцяне паліца з бутэлькамі і флаконамі. На сталі ляжаў мажны мужчына з фігурай рэгбіста, якому масажыст рабіў масаж.

Чэпі пакінуў дзверы прачыненымі і зазірнуў у наступны пакой. Там было пуста. А ў трэцім пакоі нехта быў. На масажным сталі пад яркім святлом кварцавай лямпы ляжаў на спіне голы мужчына ў цёмных акулерах з цыгарай у зубах. Мужчына быў сівы, хударлявы, увесь у маршчынах і настолькі загарэлы, што скура здавалася дубленай. У святле, якое падала ад лямпы, выразна была відаць непрыемнага колеру татуіроўка на высахлай руцэ. Скручаная грывучая змяя, а вакол яе словы тоўстымі друкаванымі літарамі: «Не наступай на мяне».

Чэпі азірнуўся цераз плячо. Нікога з персаналу паблізу не было, непадалёк хадзілі толькі кліенты ў шлёпанцах з накінутымі на голае цела прасцінамі. Ён зручней абхапіў стос ручнікоў і зайшоў у пакой. Там было поўна дыму ад сігары і даволі гарача, таму ён паспеў спацець, пакуль ціхенька зачыняў за сабой дзверы. Ён адчуў, як кроплі поту пакаціліся па лбе і грудзях.

Мужчына пачуў, як шчоўкнуў замок.

— Бені? — спытаў ён, застаючыся ляжаць нерухома.

— Не, сэр, — адказаў Чэпі. Ён накіраваўся да стала. — Але ён паслаў мяне праверыць.

— Праверыць? — перапытаў мужчына. — Якога чорта ён сабе думае, абслугоўвае каго папала ды яшчэ з выглядам нібыта ласку робіць?

— Не, сэр. Але ён сказаў, што вам трэба менш цяпла спераду і больш спіне.

Калі ён ішоў па пакоі, ад удара нагі адляцела ўбок нешта такое, што ляжала побач са сталом. Гэта была пласт-масавае попельніца з попелам ад сігары. Вакол на падлозе таксама было панасыпана попелу. Чэпі склаў ручнікі сто-сам у ніжняй частцы стала і падабраў попельніцу. Калі ён гэта рабіў, нож балюча ўпіраўся ў пахвіну. Са словамі «калі вы не супраць, сэр» ён выцягнуў сігару з зубоў мужчыны і паклаў яе на попельніцу. Потым паставіў попельніцу назад на падлогу і засунуў далёка пад стол.

Шкло акулераў было настолькі цёмнае, што, калі Чэпі нахіліўся над мужчынам, ён не мог разгледзець яго вочы. Галава чалавека ляжала на скручаным ручніку. Чэпі пры-ўзняў галаву роўна настолькі, каб выцягнуць ручнік, намок-лы ад поту. Ён кінуў яго на падлогу і асцярожна апусціў галаву на месца.

— Вам дапамагчы перавярнуцца, сэр?

— Ты, хлопча, відаць, тут навічок.

— Так, сэр.

— Я так і думаў. Ну, што ж, калі ведаеш, як трэба зрабіць паслугу, то дапамажы перавярнуцца як мага лаўчэй і асцеражней, каб я не адчуў болю. Пракляты бурсіт мяне даканае. Так што лаўчэй і асцеражней.

— Так, сэр,— адказаў Чэпі.

Калі Чэпі варочаў мужчыну, той крактаў і стагнаў.

— Якому чорту ты беражэш гэтыя ручнікі? Гэта не стол — а нейкая пральная дошка.

— Так, сэр,— сказаў Чэпі.

Ён узяў са стоса ручнік, склаў яго і палажыў на стол. Мужчына паклаў на яго галаву.

— Ну, добра,— сказаў ён,— а зараз можаш ісці.

Чэпі зірнуў на зачыненыя дзверы. Потым ён падышоў на дыбачках, нібы тарэадор, які цэліцца ў быка сваёй пікай, узяўшы рукі і адставіўшы левы локаць, як бы папярэд-жаючы нападзенне. Правая рука мільганула ў паветры, і ён спрактыкавана, з усяе моцы, нібы сякерай ударыў краем далоні па патыліцы старога. Здубянелае тулава канвуль-сіўна тузанулася, ногі ад каленяў таргануліся ўгору, потым зваліліся на стол, і адна з іх закалацілася. Чэпі зноў стаў на дыбачкі і ўдарыў яшчэ раз. Нага перастала калаціцца. Цела абмякла, здавалася, на стале ляжыць куча цеста. Жылаватая рука са скручанымі пальцамі саслізнула з па-верхні стала і заматлялася ўнізе.

Чэпі выцягнуў з-за пояса цэлафанавы пакет, дастаў адтуль нож, адкрыў лязо. Ён сцягнуў цёмныя акуляры высока на лоб чалавека, каб яны яму не перашкаджалі, і потым адным ударам нажа адсек вуха. Кроў не палілася цурком, толькі пацякла кволым струменьчыкам па самой ране. Чэпі таропка абцёр лязо нажа чыстым ручніком і паклаў вуха ў пакет.

Выходзячы з галерэі на яркае святло, ён аслеп ад сонца і, накіроўваючыся да басейна, ледзь не збіў з ног пару. Ён хутка паплыў да глыбейшага канца, стараючыся трымацца далей ад трамплінаў для скачкоў у ваду, але ўжо каля лесвіцы ў канцы басейна пачуўся моцны ўсплёск вады, вада шуганула яму ў твар, па галаве нешта ўдарыла, і проста перад ім з'явілася нейкая перашкода.

Гэта збоку скокнула ў басейн дзяўчына і цяпер перабірала рукамі ў вадзе, сутыкнуўшыся нос у нос з Чэпі. Ёй было гадоў шаснаццаць-сямнаццаць, твар амаль схаваны за пасмамі доўгіх прамых валасоў. Адкінуўшы іх убок, дзяўчына загаварыла занепакоена:

— Праўда, я не хацела. Усё ў парадку?

— Зразумела, так, — адказаў Чэпі. Ён паклаў далоні на плечы дзяўчыны, і тая не ўспрацівілася. Відаць, ёй гэта падабалася.

Чэпі заўважыў, што некалькі чалавек, якія стаялі каля басейна, глядзяць у іх бок. Ён адпусціў дзяўчыну і палез верх па лесвіцы.

— Гэй, — крыкнула яму ўслед дзяўчына, — вы жывяце ў гэтым атэлі?

Але ён не адгукнуўся і нават не азірнуўся.

Той самы тып, падобны на выратавальніка, па-ранейшаму стаяў на верхняй пляцоўцы лесвіцы, што вяла да пляжа. Чэпі сцішыў крок, прайшоўшы міма яго і ўніз па лесвіцы прагулачнай хадой. Ён, не спяшаючыся, прайшоў цераз пляж і зірнуў у бок светла-зялёнай вады. Сярод набягаючых на бераг пеністых хваляў пагойдвалася шлюпка; рухавік быў павернуты гарызантальна, і Дэл рабіў выгляд, што яго наладжвае. Недзе на самым гарызонце ледзь бачна бялела «Бялінда II». Яна здавалася нерухомай, але з такой адлегласці было цяжка сказаць дакладна. Чэпі зірнуў угору. Верталётаў не было відаць.

Ён зайшоў у ваду і, пераадольваючы набягаючыя хвалі, паплыў да шлюпкі. Пакуль ён узлазіў на нос лодкі, Дэл апусціў рухавік назад пад ваду, тузануў за вяроўку, і той, зарыкаўшы, зноў ажыў. Калі шлюпка, цяжка гойдаю-

чыся на хвалях, узяла курс на «Бялінду II», Чэпі сказаў:

— Пастарайся зрабіць так, каб не падумалі, што мы ўцякаем. Прыціш хаду.

Дэл збавіў хуткасць.

— Ты гэта зрабіў? — спытаў ён, зірнуўшы на Чэпі.

— Так, я гэта зрабіў.

— Давялося папацець?

— Не. Ён усё роўна ледзь рыпеў. Акрамя таго, можна было даплыць проста да дзвярэй. Нават не трэба было праходзіць каля людзей. — Чэпі плюнуў за борт, каб пазбавіцца салёнага смаку марской вады ў роце. — Там маэстра па масажу, якога завуць Бені, хутка напаткае сюрпрыз. Можа, нават ужо. — Ён не мог стрымаць усмешкі, думаючы пра гэта.

— І ўсё ж, стары, — сказаў Дэл, — такімі дагаворамі нават на хлеб не заробіш. А ў Бродэрыка грошы ёсць. Я не жартую, ён на самай справе мяшок з грашыма.

— Мне трэба толькі тое, што мне належыць. Каб трэба было больш, я б яму так і сказаў.

— Ну, зразумела. Але ведаеш, колькі, як мне сказаў Ейц, каштуе гэты кацер «Бялінда»? Сорак тысяч. А той іхні «кадылак» у Пам-Біч? Колькі ў ім усяго панапхана, не хапае, бадай, толькі аўтамата па продажы «кока-колы».

— Ну і што з таго? Што яны сабой уяўляюць — два тлустыя старыя з кучай грошай? Калі хочаш мець з імі справы, трэба не забываць, што тлушч і старасць неаддымныя ад грошай рэчы.

— Тады гэта не той выпадак. Што будзе далей, пасля Фрыпорта? Ты ж не мяркуеш вяртацца разам з імі?

— Ні ў якім разе. Я думаю, што мы махнём на якія-небудзь астравы ў тым баку. Потым, можа, у Мексіку. У Акапулька. Як ты наконт гэтага?

— Мне любое месца будзе ў самы раз, калі гэта не Дананг або што-небудзь накшталт таго, — азірнуўся цераз плячо Дэл. І калі ўжо гаворка зайшла пра гэта, у небе зноў з'явіўся верталёт берагавой аховы. З моцным строкатам ён ляцеў уздоўж берага ў паўночным кірунку. — Слухай, мне робіцца моташна нават ад гуку вось такіх штук, — сказаў Дэл. — Здаецца, што спіна ломіцца ад амуніцыі.

— Ад рэчавага мяшка з поўнай паходнай выкладкай, — сказаў Чэпі, — даверху напханага ласункамі тыпу сухіх пайкоў.

Калі яны спыніліся каля «Бялінды II», Бродэрык стаяў за штурвалам кацера, а Ейц — каля борта, назіраючы за

імі. Ён узяўся за канец каната, які кінуў Чэпі, і прышвартаваў шлюпку да «Бялінды II».

— Ну! — вымавіў ён. — Гляньце, хто вярнуўся ў наш дом! Каб расказаць, пэўна, нам гісторыю пра тое, што не атрымалася і чаму.

Чэпі не звярнуў на яго ніякай увагі. Ён пералез цераз борт кацера. Да яго далучыўся Дэл пасля таго, як выцягнуў з вады рухавік. Бродэрык абвёў іх позіркам.

— Нават не задыхаліся, — сказаў ён. — Сапраўды крутыя хлопцы.

Чэпі падышоў да стала, за якім Бродэрык і Ейц звычайна гулялі ў карты, калі хто-небудзь іншы стаяў за штурвалам. Ён выцягнуў з-за пояса цэлафанавы пакет і вытрас з яго на стол нож і вуха. Вуха набыло колер аконнай замазкі, а той бок, дзе яго рэзалі, быў чырвоны і ліпкі, з карычневымі згусткамі крыві.

Ухмылка спаўзла з твару Бродэрыка. Ён адпусціў штурвал і пайшоў да стала, не зводзячы з яго вачэй. Дэл кінуўся да штурвала і ўтрымаў кацер у раўнавазе.

— Ну, і чаго ты так здзівіўся? — звярнуўся ён да Бродэрыка. — Няўжо ён не гаварыў, што зробіць гэта? І што прывязе доказы?

Бродэрык стаяў нерухома, не адводзячы вачэй ад стала. Потым гэтак жа ўважліва паглядзеў на Чэпі, правёўшы далонню па вуснах.

— Ты што, на самай справе забіў чалавека? — нарэшце хрыпла спытаў ён. — Я сур'ёзна пытаю — ты забіў яго?

Чэпі кінуў галавой у бок стала.

— А ты што думаеш, ён ляжаў там і прасіў мяне адрэзаць яму вуха?

— Але хто ён? Божа, ты, відаць, не мог нават даведацца, хто быў той чалавек!

— Я не спяшаюся, — адказаў Чэпі. — Я магу пачакаць і даведацца, прачытаўшы заўтра газеты ў Фрыпорце. Але плату я хачу атрымаць, не чакаючы гэтага. — Ён выставіў руку і на далоні зрабіў патрабавальны рух. — Цяпер самы раз.

— Плату? — перапытаў Бродэрык.

— Слухай, ты пайшоў у заклад, выставіў сваіх дзесяць долараў супраць маіх дзесяці цэнтаў, сцвярджаючы, што я не змагу гэтага зрабіць. Я гэта зрабіў. Так што надышоў час плаціць.

— Але клянуся Богам, я зусім не ставіўся да гэтага сур'ёзна, — вымавіў у роспачы Бродэрык. — Я нават не ду-

маў, што ты гэта зробіш. Так, прыйшлося да слова. Ты ведаў, што гэта былі не больш чым разважанні. Ты павінен быў гэта ведаць.

— Ты паведаміў яму план атэля, — уступіў у гутарку Дэл. — Ты сказаў яму, дзе можна знайсці чалавека для гэтай мэты. Менавіта ты асцерагаўся, што на зваротным шляху нас могуць заўважыць з верталёта. Дык ці не думаеш ты даваць задні ход?

— Слухай, ты, — пачаў Бродэрык, але адразу ж асекся, матляючы галавой згодна са сваімі думкамі.

Да Бродэрыка хуткім крокам падышоў Ейц і ўзяў яго за руку.

— Слухай, Брэд, што я табе скажу, як твой юрыст. Адай яму любыя грошы, бо ты ўлез у гэтую справу па самыя вушы. І не надумай везці іх на Багамы ці куды-небудзь яшчэ за межы краіны. Мы можам дабрацца, пакуль не сцямнела, да Кі-Ларга і выкінуць іх там.

— Фрыпорт, Кі-Ларга — куды толькі вам падабаецца, — паціснуў плячамі Чэпі. Ён узяў са стала нож, выцягнуў лязо, пакруціў яго, любуючыся, як яно пабліскае на сонцы. Потым скіраваў нож у бок жывата Бродэрыка. — Але спачатку я атрымаю ўсё, што мне належыць.

Бродэрык глянуў уніз на нож, потым уверх — на твар Чэпі. З-за яго спіны, ад штурвала пачуўся голас Дэла:

— Нас тут двое.

Бродэрык вызваліў руку, якую моцна трымаў Ейц, і сунуў яе ў заднюю кішэню. Выцягнуўшы адтуль пачак купюр у вялікай залатой сашчэпцы, ён выцягнуў з яго дзесяці-доларавую банкноту і сунуў яе Чэпі.

— За дзесяць вашывых долараў, — сказаў ён, як бы ўсё яшчэ не верачы таму, што адбылося.

Чэпі ўзяў банкноту, агледзеў яе з двух бакоў, як бы правяраючы, ці не фальшывая яна. Потым разарваў яе на дзве палавіны, высока ўзняў іх і пусціў па ветру. Паперкі затрапяталі, падхопленыя ветрам, над гюйс-штокам ля кармы «Бялінды II» і апусціліся на хвалю, што пенілася за кацерам.

— Гэта была нічога не вартая частка закладу, — сказаў Чэпі. — Як цяпер наконт сапраўднай платы?

— Сапраўднай платы? — перапытаў Бродэрык.

— Сэр, вы мне гаварылі, што, калі ўсё ж такі я гэта здзейсню, вы станеце перада мной і скажаце, што вы нічога не ведалі наконт гэтага. Вы гаварылі, што, глядзячы мне проста ў вочы, скажаце, што цяпер у В'етнаме хлопцы не

горшыя за тых мокрых курыц, з якімі вы былі ў Карэі. Не горшыя і, можа, нават намнога лепшыя. Ну, дык гаварыце!

— Калі гэта тваё ўяўленне аб сапраўдным мужчыну, — вымавіў праз зубы Бродэрык.

Чэпі выцягнуў руку і злёгка ткнуў нож у живот Бродэрыка.

Бродэрык сказаў. Потым нечакана крутануўся і, хістаючыся, пайшоў у каюту. Ейц пакрочыў следам за ім. Праз адчыненыя дзверы Чэпі ўбачыў, як яны налілі поўныя шклянкі віскі.

— Кіруй да Кі-Ларга, — крыкнуў ён Дэлу, які паранейшаму стаяў за штурвалам, і «Бялінда II», набіраючы хуткасць, павярнула на поўдзень. Чэпі пагардліва ўсміхаўся, пазіраючы, як тья двое ў каюце глытаюць свой «Джым Бім», пакуль Ейц не заўважыў яго і з усяе сілы з трэскам не зачыніў дзвярэй каюты.



---

## ЭДВАРД Д. ХОЧ

# Э

двард Дэтынджэр Хоч нарадзіўся ў 1930 годзе ў Рочэстэры, што ў штаце Нью-Йорк, там атрымаў адукацыю ў мясцовым універсітэце. Ён напісаў больш за чатырыста дэтэктыўных апавяданняў. Найбольш вядомыя раманы — «Пашматаны крумкач» і «Трансвекцыйная машына». У 1978 годзе Э. Д. Хоч атрымаў прэмію «Эдгар» Асацыяцыі аўтараў дэтэктываў за апавяданне «Доўгі пакой».

## ДОЎГІ ПАКОЙ

**К**апітан Леапольд ні з кім не гаварыў пра тое, што развёўся з жонкай, і таму лейтэнант Флетчэр вельмі здзівіўся, калі той раптам спытаў:

— Флетчэр, я калі-небудзь раскажыце табе пра маю жонку?

Яны вярталіся з ціра, абсталяванага ў сутарэнні паліцэйскай управы, пасля штомесячных практыкаванняў у стральбе з рэвальвера, і, здавалася, той момант наўрад ці падыходзіў для размоў аб мінулых шлюбных праблемах. Флетчэр ускос зірнуў на капітана і адказаў:

— Не, капітан, здаецца, не раскажвалі.

Яны паспелі дайсці да верху лесвіцы, і Леапольд звярнуў у бок невялікага пакойчыка, дзе стаялі аўтаматы па продажы кавы, бутэрбродаў і напойў. Пакойчык называўся сталовай, але толькі кіруючыся самай бязмежнай фантазіяй можна было назваць так сабраныя тут некалькі сталоў і крэслаў. Хутчэй гэта было месца, дзе паліцэйскія маглі пасядзець пасля дзяжурства, пагаварыць пра сёе-тое, як вось цяпер Леапольд і Флетчэр.

Лейтэнант кінуў у аўтамат манеты, прынёс і паставіў на стол паміж сабой і капітанам два папяровыя кубкі з кавай, ад якіх падымалася пара. Флетчэр ніколі не быў сведкам таго, каб Леапольд вольна адкрыта і даверліва гаварыў пра тое жыццё, што было па-за межамі іх прыцельскіх адносін.

— Яна прыязджае, — проста сказаў Леапольд, і Флетчэр спатрэбіўся нейкі час, каб зразумець сэнс пачутых слоў.

— Ваша жонка прыязджае?

— Былая жонка.

— Сюды? Чаго?

Леапольд уздыхнуў і пакруціў у руках пакецік з цукрам, які Флетчэр прынёс разам з кавай.

— Яе пляменніца выходзіць замуж. Наша пляменніца.

— Я не ведаў, што ў вас ёсць пляменніца.

— Вучылася ў іншым горадзе ў каледжы. Яе завуць

Вікі Нэльсан, і выходзіць яна за маладога адваката па прозвішчы Мор. І вось Моніка прыязджае сюды на Усход, каб пабыць на вяселлі.

— Я нават не ведаў яе імя,— заўважыў Флетчэр, глынуўшы кавы.— Вы не бачыліся пасля разводу?

Леапольд адмоўна пахітаў галавой.

— Не, на працягу ўсіх пятнаццаці год. Атрымалася ўсё неяк недарэчна. Яна хацела быць кіназоркай, а пятнаццаць год таму, здаецца, многія дзяўчаты ўсё яшчэ марылі стаць кіназоркамі. Моніка была кемлівая і вельмі мілавідная жанчына, але, відаць, не прыгажэйшая за сотні іншых, якія ў той час з'яўляліся ў Галівудзе. Я тады толькі пачынаў службу ў паліцыі, і перспектывы здаваліся даволі аптымістычнымі. Было б глупствам кінуць усё і ехаць у Каліфорнію, павінуючыся яе вар'яцкім фантазіям. Ну, дык вось, хутка фантазіі ператварыліся ў ідэі фікс, і ад гэтага зрабілася зусім невыносна. Цэлымі днямі яна не вылазіла з кінатэатраў, а вечары праседжвала ля тэлевізара, глядзячы старыя фільмы. Нарэшце, калі я канчаткова адмовіўся ехаць з ёю на Захад, яна проста кінула мяне.

— Што, проста вось так і пайшла з дому?

Леапольд кінуў галавой.

— Шчасце, што ў нас не было дзяцей. Чуў, што яна атрымала некалькі дробных роляў як статыстка, выконвала нейкую там тэхнічную работу за кадрам. Потым, відавочна, яе напаткаў псіхічны разлад. Праз год я атрымаў афіцыйнае паведамленне аб скасаванні шлюбу. Да мяне дайшлі весткі, што яна ачуняла і зноў пачала працаваць, выйшла, здаецца, другі раз замуж, але няўдала.

— Навошта ёй было ехаць на вяселле?

— Вікі — яе пляменніца, да таго ж хросніца. Мы толькі што пабраліся, калі нарадзілася Вікі, і я думаю, што Моніка лічыла яе за сваё дзіця, якога ў яе ніколі не было. Як бы там ні было, я ведаю, што Моніка па-ранейшаму мяне ненавідзіць і вінаваціць за ўсё, што не атрымалася ў яе жыцці. Некалькі год таму заявіла знаёмым, што жадае маёй смерці.

— Капітан, а ці трэба вам ісці на вяселле?

— Ну, вядома, трэба. Калі б я і адмовіўся ісці, дык толькі з-за Монікі. Ва ўсякім разе — я хоць на некалькі хвілін павінен там паказацца,— сказаў з сумнай усмешкай Леапольд.— Відаць, таму я ўсё табе і расказваю, Флетчэр. Хачу папрасіць аказаць мне адну паслугу.

— Усё што трэба, капітан. Вы ж ведаеце.

— Ведаю, што гэта падобна на дзіцячую гульню, але хацеў бы, каб мы паехалі туды разам. Скажу, што на рабоце і магу пабыць толькі некалькі хвілін. Калі хочаш, можаш пачакаць у машыне. Ва ўсялякім выпадку яны цябе ўбачаць і павераць маім тлумачэнням.

Флетчэр разумеў важнасць усяго гэтага для Леапольда і бачыў, колькі яму спатрэбілася намаганняў, каб звярнуцца з такой просьбай.

— Абавязкова, — сказаў ён. — Буду рады. Калі ўсё гэта адбудзецца?

— У наступную суботу. Пасля абеду, на ферме «Вячэрняя зара».

Да гэтага Леапольд толькі аднойчы быў на ферме «Вячэрняя зара», на вяселлі аднаго паліцэйскага, да якога ставіўся з асаблівай сімпатыяй. Ферма знаходзілася ў лагчыне, у самым канцы асфальтаванай дарогі, і ўяўляла сабой некалькі хаатычна пастаўленых будынкаў, за якімі адкрываўся від на парослую лесам даліну і ціхую рэчку. Калі гэта месца і было некалі фермай, дык, відаць, вельмі даўно. Як для вяселляў і праводзін на пенсію, месца было проста ідэальнае. Галоўны будынак уяўляў сабой агромністы квадратны пакой, які можна было падзяліць на чатыры меншыя памяшканні перагародкамі, што складаліся як гармонік.

Для прыёму з нагоды вяселля Вікі Нэльсан і Тэда Мора занялі тры чвэрці залы, і толькі апошняя перагародка была выцягнутая на ўсю шырыню і замкнёная. Быў выстаўлены доўгі стол ля сцяны, апрача таго, па зале былі парасстаўлены меншыя сталы, за якія можна было сесці сем'ямі і кампаніямі. Калі Леапольд зайшоў у залу ў пяць хвілін на трэцюю, спецыяльна запрошаны аркестр толькі што зайграў танцавальную музыку.

Некаторы час ён паназіраў за ззяючай ад шчасця Вікі, якая, адказваючы на запрашэнне маладога, выйшла ў цэнтр залы. Тэд Мор аказаўся на выгляд старэйшым, чым уяўляў Леапольд, але калі маладыя паволі паплылі па зале, ён не мог знайсці ў гэтай пары ніводнага знешняга недахопу. Ён узяў бакал прыгатаванага з шампанскага пуншу і чакаў, пакуль маладыя скончаць танец і выйдуць з круга, каб падысці да іх.

— Капітан Леапольд, калі не памыляюся? — спытаў нехта, звяртаючыся да яго. Нечакана з далёкага мінулага ўзнік твар — твар стомленага чалавека з усмешкай, якая

выкрывала залаты зуб.— Я — Імі Фантэйн — зводны брат Монікі.

— Ну, як жа, як жа, — адказаў Леапольд з такім выглядам, нібыта ўвесь час думаў пра гэтага чалавека. Моніка рэдка ўспамінала Імі, а Леапольд бачыў яго не больш двух разоў на сямейных сустрэчах. Але цяпер сам выгляд Імі, гэты залаты зуб і ўсё астатняе напаміла Леапольду, што недзе побач Моніка і што ён можа ў любы момант сустрэцца з ёю.

— Вельмі рады, што вы змаглі прыйсці, — яшчэ нехта звярнуўся да Леапольда, і той, азірнуўшыся, убачыў маладых, што вярнуліся з цэнтра залы. Зблізку Вікі аказалася сапраўды прыгожай дзяўчынай, якая тулілася да мужавага пляча, як і належыць сапраўднай маладой.

— Ну, як жа я мог не прыйсці, — сказаў Леапольд.

— Гэта Тэд, — сказала Вікі, прадстаўляючы мужа. Леапольд паціснуў руку маладога, адзначыўшы ў душы цвёрдасць рукі і прыязнасць вачэй Тэда.

— Наколькі я ведаю, вы — адвакат, — пачаў размову Леапольд.

— Так. Праўда, займаюся ў асноўным грамадзянскімі справамі, стараюся не звязвацца з крымінальнымі.

Яны пагаварылі яшчэ некалькі хвілін, пакуль натоўп гасцей не раз'яднаў іх. Павінны былі выстаўляць закускі, і найбольш згаладалыя сталі ў чаргу каля сталоў, на якія падаваліся стравы. Вікі і Тэд пайшлі да сталоў, каб пачаць усю цырымонію, а Леапольд узяў яшчэ адзін бакал пуншу.

— Я заўважыў, што на вуліцы чакае машына, — сказаў, зноў падыходзячы да Леапольда, Фантэйн. — Вы павінны ехаць на дзяжурства?

— Вось толькі дап'ю бакал і мушу ісці, — кіўнуў галавой Леапольд.

— Моніка тут, прыехала з Захаду.

— Так, я чуў.

Нечакана пад націскам натоўпу з Леапольдам сутыкнуўся хударлявы мужчына з вусікамі, які хуценька папрасіў прабачэння. Фантэйн схапіў чалавека за руку і прадставіў яго Леапольду.

— Гэта д-р Фелікс Тэрзбі. Ён прыехаў сюды разам з Монікай. Доктар, пазнаёмцеся. Гэта капітан Леапольд, былы муж Монікі.

Леапольд нязграбна паціснуў працягнутую руку, адчуваючы няёмкасць і за новага субяседніка, і за сябе.

— Цудоўнае вяселле, — прамармытаў ён. — Вы ўпершыню тут, на Усходзе?

Тэрзбі адмоўна пахітаў галавой.

— Я сам з Нью-Йорка. Але ўжо даўно там не быў.

— Я некалі служыў там у паліцыі, — заўважыў Леапольд.

Яны пагаварылі яшчэ некалькі хвілін, і Леапольд пачаў прабірацца праз натоўп да выхаду.

— Так рана? — спытаў хрыплы незабыўны голас.

— Прывітанне, Моніка. Колькі часу прайшло...

Леапольд узіраўся ў прыгожую жанчыну сяродніх год, якая перагарадзіла яму шлях да выхаду. Яна дабавіла крыху ў вазе, асабліва гэта было бачна па бюсце, у валасах з'явілася сівізна. Толькі вочы ўразілі і нават крыху напалохалі Леапольда. Такі шалёны позірк яму даводзілася заўважаць толькі ў вачах псіхічна ненармальнага злачынцаў.

— Не спадзявалася, што ты прыйдзеш. Думала, пабаішся мяне, — сказала Моніка.

— Глупства. Чаго мне баяцца?

Зноў зайграла музыка, чарга, нібыта змяя, пачала нетаропка распаўзацца ад сталоў па зале. Леапольду і Моніцы здавалася, што яны адны сярод пустыні.

— Пройдзем сюды, — сказала яна, — тут мы зможам пагаварыць. — Яна рушыла ў канец залы, агароджанай дзвярамі-гармонікам. Леапольд, бездапаможна павінуючыся, пайшоў следам. Моніка адамкнула дзверы і рассунула іх настолькі, каб яны маглі зайсці ў гэты вольны закутак залы. Потым зачыніўшы і замкнуўшы за сабой дзверы, яна стала да Леапольда тварам. У гэтым пустым пакоі яны засталіся сам-насам.

Пакой быў каля дзесяці метраў у шырыню і даўжыню з вокнамі ў дальнім канцы і замкнёнымі дзвярамі-гармонікам за спінай Леапольда. У вокны, прадзіраючыся праз галіны дрэў, заглядала сонца, праз прыглушаныя галасы гасцей было чутно ціхае вуркатанне кандыцыянера.

— Памятаеш дзень нашага вяселля? — спытала яна.

— Так. Ну, вядома.

Моніка падышла да цэнтральнага акна, правяла пальцамі па раме, можа, шукаючы засаўку, каб адчыніць яго. Але акно так і засталася зачыненым, калі яна зноў павярнулася тварам да Леапольда.

— Наш шлюб быў такі ж змрочны і пусты, як гэты пакой. Пазбаўлены жыцця, марны.

— Бог сведка, Моніка, я заўсёды хацеў дзяцей.

— Нічога, апрача гэтай праклятай работы паліцэйскага, ты не хацеў,— выбухнула ў адказ Моніка, у яе ў вачах усё мацней палаў агонь гневу.

— Слухай, мне трэба ісці. Там у машыне мяне чакае чалавек.

— Ідзі. Гэта ты рабіў і раней, ці не так! Ідзі, ідзі! Ідзі на сваю праклятую работу, кінуўшы мяне адну ў змаганні, кінуўшы...

— Гэта ты пайшла ад мяне, Моніка. Памятаеш? — на-помніў ён ціха. Яна была настолькі безабаронная, што не мела нават сумачкі, каб шпурнуць у яго.

— Зразумела, я пайшла! Таму што мяне чакала кар’ера! І ты ведаеш, што здарылася са мной толькі таму, што ты не паехаў разам са мной? Ты ведаеш, што здарылася са мной там? У мяне адабралі грошы, самапавагу, рэшткі ўласнай годнасці. Ператварылі ў шлюху і, атрымаўшы ад мяне ўсё, што змаглі, засадзілі ў псіхіятрычную бальніцу на тры гады. Тры гады!

— Я табе спачуваю.

— Кожны дзень там я ўспамінала цябе. І думала пра тое, што зраблю, калі выйду на волю. Так, я думала пра гэта. Планавала. Меркавала. Так, ты цяпер вялікі дэтэктыў! Часам аб справах, якія ты вядзеш, паведамляюць нават у каліфарнійскіх газетах.— Моніка хадзіла ўзад і ўперад па пакоі, нібы загнаная ў клетку, з пагрозлівым выглядам.— Вялікі дэтэктыў! Але я магу ўсё парушыць, як гэта ты зрабіў са мной.

Леапольд азірнуўся на зачыненыя дзверы, шукаючы магчымасці выйсці. Усё было ў тысячу разоў горш, чым ён меркаваў. Яна была вар’ятка, помслівая і страшэнна небяспечная.

— Моніка, табе трэба звярнуцца да ўрача.

— Я звярталася да ўрачоў.— Вочы Монікі звужыліся. Яна спынілася каля цэнтральнага акна, стоячы тварам да Леапольда.— Я ехала сюды з Захаду, у гэткую далячынь, бо ведала, што ты прыйдзеш. Гэта месца куды лепш за тваю кватэру ці твой кабінет альбо вуліцу. Тут за дзвярамі паўтары сотні сведкаў.

— Чорт, што ты вярзеш!

Вусны Монікі перакрывіліся ў жудаснай усмешцы.

— Ты зведаеш тое, што зведала я. Краты, камеру і прыніжэнне. Ты зведаеш адчай, які мучыў мяне ўсе гэтыя гады.

— Моніка...

У той момант яны стаялі адно ад аднаго на адлегласці, відаць, метраў сем. Моніка ўзняла руку, як бы баронячы сябе, потым крыкнула з жахам у голасе:

— Не! О Божа, не!

Леапольд замёр, не здольны крануцца з месца, і тут рэхам па зале грывнуў стрэл. Ён убачыў, як у грудзі Монікі трапіла куля і яна адхінулася назад нібыта ад удару магутнага кулака. Потым неяк так здарылася, што ён выцягнуў з кабуры пісталет і крутануўся тварам да дзвярэй.

Тыя па-ранейшаму былі зачыненыя і замкнёныя. У пакоі былі толькі Моніка і ён.

Леапольд азірнуўся і ўбачыў, як яна курчыцца на падлозе, вакол чорнай ірванай дзіркі на сукенцы разлілася кроў. Леапольд перавёў позірк на вокны. Яны таксама былі зачыненыя і замкнёныя. Ён патрос галавой, намагаючыся сканцэнтравачь увагу на тым, што здарылася.

За перагародкай пачуўся шум, моцна загрузкалі ў дзверы. Нехта з таго боку адакнуў замок, дзверы рассунуліся.

— Што здарылася? — спытаў нехта. Убачыўшы на падлозе цела, адна госця крыкнула. Другая страціла прытомнасць.

Леапольд ступіў крок назад, разумеючы, што ўсё яшчэ трымае ў руцэ рэвальвер, і ўбачыў, як праз натоўп гасцей прабіраецца лейтэнант Флетчэр.

— У чым справа, капітан?

— Яна... Нехта выстраліў у яе.

Флетчэр падышоў бліжэй да Леапольда і ўзяў у яго рэвальвер асцярожна, нібыта беручы з рук дзіцяці паламаную цацку. Ён паднёс зброю да носа, панюхаў, потым адкрыў барабан, каб праверыць кулі.

— З яго нядаўна стралялі, капітан. Адзін стрэл.— Вочы лейтэнанта павільгатнелі, ледзь не да слёз.— На якое ліха вы гэта зрабілі? — спытаў ён.— Ну, на якое ліха?

Тое, што адбывалася далей, Леапольд ужо не бачыў. Вельмі цьмяна і абрывіста ён прыпамінаў, як нехта агледзеў Моніку і сказаў, што яна яшчэ жывая, як выклікалі «хуткую дапамогу» і які навокал быў вэрхал. Флетчэр адвёз яго ва ўправу, правёў у кабінет, дзе ён сеў і пачаў чакаць, водзячы па штанах вільготнымі далонямі. Леапольд не здзівіўся, калі яму паведамілі, што яна сканала па дарозе ў бальніцу. Моніка заўсёды ўсё даводзіла да канца.

У кабінет камісара зайшлі і выйшлі трое — дэтэктывы,



што былі пад яго началам,— ціха перагаворваючыся, схіліўшы адзін да аднаго галовы, нязграбна выказаўшы яму рухамі сваё спачуванне. Навокал панавала атмасфера смутку, і Леапольд ведаў, што прычынай гэтага быў ён.

— Капітан, у вас больш нічога няма нам паведаміць? — спытаў камісар.— Я зраблю ўсё, каб палегчыць вашу сітуацыю.

— Я не забіваю яе,— настойваў Леапольд.— Гэта зрабіў нехта іншы.

— Хто? І як?

Леапольду заставалася толькі пахітаць галавой.

— Каб толькі я мог ведаць. Здаецца, яна сама нейкім вар'яцкім спосабам забіла сябе спецыяльна, каб адпомсціць мне.

— Такім чынам выстраліла з *вашага* рэвальвера, які быў у *вашай* кабуры, у той час, як вы стаялі за сем метраў ад яе?

— Гэта быў не мой рэвальвер,— сказаў Леапольд, паціраючы лоб.— Экспертыза гэта вызначыць дакладна.

— Але з *вашага* рэвальвера неўзабаве да гэтага стралялі, і ў пакоі знайшлі пустую гільзу.

— Я не магу гэтага растлумачыць. Апошні раз я страляў з яго гэтымі днямі ў ціры, але пасля перазарадзіў.

— Скажыце, капітан, магла яна настолькі вас ненавідзець,— спытаў Флетчэр,— каб зрабіць вінаватым у забойстве?

— Магла. Думаю, што яна была вельмі хворая. Калі гэта я быў прычынай яе хваробы, тады лічу, што заслугоўваю ўсё тое, што зараз адбываецца.

— Якога ліха вы заслугоўваеце? — буркнуў Флетчэр.— Капітан, калі вы гаворыце, што невінаваты, я буду за вас.— Ён зноў пачаў хадзіць па пакоі і нарэшце звярнуўся да камісара.— Што, калі правесці экспертызу з парафінам, каб праверыць, ці страляў ён нядаўна з рэвальвера?

Камісар адмоўна пахітаў галавой.

— Мы даўно ўжо не карыстаемся гэтым метадам. Вы ж ведаеце, Флетчэр, які ён ненадзейны. Шмат у каго на руках можна знайсці нітраты ці нітрыты. Яны могуць з'явіцца і ад бруду, і ад угнаенняў, і ад наладжвання феерверкаў, ці нават ад дотыку да гароху ці бобу. Усе курцы могуць мець адпаведныя сляды на далонях. Ёсць распрацаваныя новыя эксперыменты для вызначэння прысутнасці барыю ці свінцу, але на іх правядзенне мы не маем адпаведных хімікатаў.

Леопольд кіўнуў галавой. Камісар прыйшоў да сваёй пасады, пачынаючы з нізоў, заняў свой пост не ў выніку нейкага там палітычнага рашэння, таму супрацоўнікі адносіліся да яго з павагай. Ставіўся да яго з павагай і Леопольд.

— Пачакаем высноў экспертаў-балістыкаў,— сказаў ён.— Яны апраўдаюць мяне.

Усе трое засталіся чакаць. Прайшло яшчэ сорок мінут, калі нарэшце зазваніў тэлефон і камісар пачаў размову з экспертамі. Спачатку ён проста слухаў, потым буркнуў нешта сабе пад нос і задаў некалькі пытанняў. Паклаўшы трубку, ён зірнуў на Леопольда, які сядзеў па другі бок стала.

— Куля выйшла са ствала вашага рэвальвера,— проста сказаў камісар.— Ніякай памылкі быць не можа. Баюся, што мы будзем вымушаны прад'явіць вам абвінавачванне ў забойстве.

Працэдура, так добра вядомая Леопольду, працягвалася да суботняга вечара, і калі ўсё скончылася і яго праводзілі з судовай залы, ён убачыў, што за дзвярамі яго чакае малады — Тэд Мор.

— Вы ж павінны былі пачаць свой мядовы месяц,— звярнуўся да яго Леопольд.

— Вікі сказала, што не зможа нікуды паехаць, пакуль я з вамі не сустрэнуся і не паспрабую дапамагчы. Я не вялікі знаўца крымінальнага права, але, магчыма, мог бы вырашыць пытанне вызвалення на парукі.

— Наконт гэтага паклапаціліся,— сказаў Леопольд.— На наступным тыдні вялікае журы прысяжных пачне разглядаць справу.

— Я-я не ведаю, што і сказаць. Мы з Вікі вельмі засмучаны тым, што здарылася.

— Я таксама.— Леопольд рушыў далей, потым азірнуўся.— Жадаю шчаслівага мядовага месяца.

— Мы будзем у горадзе да раніцы, у атэлі «Таўэрз». Гэта на той выпадак, калі спатрэбіцца мая дапамога.

Леопольд кіўнуў галавой і пайшоў далей. У вачах маладога Мора ён убачыў адлюстраванне сваёй віны. Калі Леопольд садзіўся ў машыну, ён звярнуў увагу на тое, што знаёмы дзяжурны паліцэйскі зірнуў у яго бок і адразу ж адвёў вочы. У суботні вечар ніхто не хацеў размаўляць з забойцамі сваіх жонак. Нават Флетчэр некуды знік.

Леапольд вырашыў, што не здолее заставацца сам-насам з шэрымі сценамі кабінета і людзьмі, што пазбягалі яго. Акрамя таго, камісар быў вымушаны вызваліць яго ад аператыўных службовых абавязкаў да рашэння вялікага журы прысяжных і магчымага судовага разбору. Нават кабінет больш не належаў яму. Леапольд вылаяўся ў душы і паехаў дадому, у сваю кватэрку, прабіраючыся па цёмных вуліцах і назіраючы адным вокам за патрульнай машынай. Яму хацелася ведаць, ці назіраюць за ім, каб прадухіліць уцёкі падазронага, якога адпусцілі на парукі. Цікава, як бы ён дзейнічаў на месцы камісара.

У тэлевізійных навінах, што перадаваліся ў адзіннаццаць гадзін, здарэнне было вядучай тэмай. У якасці ілюстрацыі дэманстравалася яго чорна-белае фота, зробленае летась у час расследавання нейкай справы. Леапольд выключыў тэлевізар, не даслухаўшы каментарыяў, выйшаў на вуліцу і накіраваўся да рага вуліцы, каб купіць ранішні выпуск нядзельнай газеты. Загаловак на першай старонцы, як ён і прадчуваў, быў кепскі: «Капітан — агент вышуковай паліцыі затрыманы ў час забойства сваёй былой жонкі».

Ідучы нетаропкай хадой дадому, ён намагаўся ўспомніць, якая яна была — не ў той дзень, — а да разводу. Ён спрабаваў успомніць твар у дзень вяселля, яе ціхі смех у час мядовага месяца. Але ўспаміналіся толькі яе шалёныя помслівыя вочы. І куля, што рассекла яе грудзі.

Зрэшты, можа, гэта ён забіў яе. Можа, рэвальвер трапіў у руку так лёгка, што ён нават не ўсвядоміў гэтага.

- Прывітанне, капітан.
- А, Флетчэр! Што ты тут робіш?
- Чакаю. Можна зайсці да вас?
- Ну, што ж...

— У мяне вось тут з сабой шэсць бляшанак піва. Падумаў, што вы хацелі пагаварыць наконт усяго гэтага.

— Пра што тут гаварыць? — спытаў Леапольд, адчыняючы дзверы кватэры.

— Капітан, калі вы гаворыце, што не забівалі яе, я хачу паслухаць, што вы яшчэ скажаце.

Флетчэр зайшоў следам за Леапольдам у невялічкую кухню і адкрыў дзве бляшанкі. Леапольд узяў прапанаванае яму піва і апусціўся ў бліжэйшае крэсла. Ён адчуваў сябе ўшчэнт знясіленым, абсалютна няздольным да абароны.

— Флетчэр, яна падставіла мяне, — спакойна сказаў Леапольд. — Яна падставіла мяне настолькі ўдала, як мне

ніколі не даводзілася бачыць у жыцці. Усё гэта здаецца неверагодным, але ёй гэта ўдалося.

— Капітан, давайце ўсё пройдзем крок за крокам. На мой погляд, існуюць толькі тры альтэрнатывы: альбо вы забілі яе, альбо яна сама застрэлілася, альбо гэта зрабіў нехта іншы. Лічу, што мы павінны выключыць апошнюю магчымасць. Тры акны заставаліся замкнёныя і цэлыя, у пустым пакоі не было ніводнага кутка, дзе можна было схаватца, адзіны ўваход быў праз дзверы-гармонік. А тыя былі зачынены, іх можна было адчыніць з другога боку, але б вы гэта ўбачылі ці пачулі. Апрача гэтага, з таго боку дзвярэй было паўтары сотні гасцей. Нікому не ўдалося б адмакнуць, расунуць дзверы, выстраліць з рэвальвера і застацца незаўважаным.

— Але немагчыма і тое, што яна магла застрэліць сябе, — пакруціў галавой Леапольд. — Я ні на хвіліну не зводзіў з яе вачэй. У руках у яе нічога не было, нават сумачкі. А рэвальвер, які стрэліў, быў у кабуры, што вісела ў мяне на рэмені. Я выцягнуў яго з кабуры толькі пасля таго, як прагучаў стрэл.

Флетчэр дапіў піва з адной бляшанкі і ўзяў наступную.

— Капітан, я не аглядаў яе зблізку, але памеры дзіркі на яе сукенцы і падпаліны ад згарэўшага пораху сведчаць аб тым, што гэта была кантактная рана. Судмедэксперт таксама пагадзіўся з такім меркаваннем. Стралялі з адлегласці не болей двух з паловай — пяці сантыметраў. Сляды пораху былі і на ране, хоць большасць з іх былі змытыя крывёй.

— Але ў руках у яе нічога не было, — паўтарыў Леапольд. — І ніхто не стаяў перад ёй, прыставіўшы да грудзей рэвальвер. Нават я стаяў на адлегласці сямі метраў.

— Капітан, гэта неверагодна.

— Неверагодна, — буркнуў капітан, — калі гэта не я, дык хто забіў яе?

— Колькі часу мы маем у запасе? — спытаў Флетчэр, не адводзячы вачэй ад бляшанкі, што трымаў у руцэ.

— Калі журы прысяжных прызнае мяне віноўным у наўмысным забойстве, на наступным тыдні я буду ўжо за кратамі.

— Што з вамі, капітан? — Флетчэр з асуджэннем зірнуў на субяседніка. — Здаецца, вы ўжо з усім змірыліся! Чорт вас вазьмі, у час звычайнага затрымання вы праяўлялі куды больш адвагі!

— Думаю, што справа менавіта ў гэтым. Я страціў уся-

лякую здольнасць да барацьбы. Моніка выціснула яе з мяне да апошняй кроплі. Ёй удалося адпомсціць.

— Тады, лічу, я сапраўды нічым не магу вам дапамагчы, капітан, — уздыхнуў Флетчэр і ўзняўся з крэсла. — Добрай ночы.

Леапольд не пайшоў праводзіць яго да дзвярэй. Ён проста застаўся сядзець згорблены за сталом. Упершыню ў жыцці ён адчуваў сябе старым.

У нядзелю раніцай Леапольд прачнуўся позна, да таго ж з дзіўным пачуццём, быццам усё, што здарылася, было толькі сном. Такое ж пачуццё было некалі пасля таго, як ён зламаў руку ў запясці, гонячыся за ўзломшчыкам. Раніцай, калі ён прачнуўся, успаміны аб тым, як яму накладвалі гіпс, таксама здаваліся сном да таго моманту, пакуль не варухнуў рукой. Цяпер, павярнуўшыся на сваім вузкім ложку, ён убачыў нядзельную газету на тым самым месцы, куды адкінуў яе звечара. Загаловак на першай старонцы быў ранейшы. Сон быў явай.

Леапольд устаў з ложка, памыўся пад душам і пачаў апранацца, па звычцы шукаючы рукой кабуру, і толькі тады ўспомніў, што ўжо не мае зброі. Потым сеў за стол у кухні і ўтаропіўся ў пустыя бляшанкі з-пад піва, думаючы, як дажыць гэты дзень. Як дажыць жыццё.

Нехта пазваніў у дзверы — гэта прыйшоў Флетчэр.

— Я ўжо і не думаў цябе зноў убачыць, — прамармытаў Леапольд, упускаючы лейтэнанта ў кватэру.

Флетчэр быў усхваляваны і, яшчэ не паспеўшы прайсці цераз парог, пачаў безупынна сыпаць словамі:

— Капітан, здаецца, мне ўдалося сёе-тое адшукаць. Не так многа, але гэта толькі пачатак. Першае, што я зрабіў сёння, дык гэта зайшоў ва ўправу, дзе ўдалося атрымаць сукенку, што была на Моніцы, калі яе застрэлілі.

— Сукенку? — перапытаў Леапольд з такім выглядам, што было відаць — ён нічога не разумее.

— Камісар адкруціў бы мне галаву, калі б даведаўся, што я прынёс гэта вам, — працягваў Флетчэр, разгортваючы пакунак, што прынёс з сабой, — але зірніце на гэтую дзірку!

Леапольд агледзеў ірваную з запечанай па краях крывёй дзірку ў тканіне.

— Вялікая, — заўважыў ён, — але ў выпадку кантактнай ці блізка да кантактнай раны ад згарання пораху такая дзірка можа атрымацца.

— Капітан, я бачыў шмат ран ад куль трыццаць васьмага калібру. Некалькі нават з'явілася пасля стрэлу з майго рэвальвера. Але такіх не бачыў ніколі. Што за чорт, яна нават не круглая!

— Флетчэр, што ты хочаш гэтым сказаць? — раптам унутры Леапольда нешта зварухнулася, ён зноў адчуў прыток сілы.

— Капітан, дзірка ў сукенцы намнога большая і рваная, чым адпаведная рана ў грудзях. Менавіта гэта я і хачу сказаць. Куля, ад якой яна загінула, не магла ўтварыць такую дзірку. Ні ў якім разе. А гэта азначае, што яе не забілі ў той момант, у які, мы лічылі, гэта павінна было здарыцца.

Леапольд схапіў тэлефон і набраў вядомы яму нумар тэлефона ў атэлі «Таўэрз».

— Спадзяюся, яны ўсталі сёння позна.

— Хто?

— Маладыя. — Леапольд пачаў рэзка гаварыць у трубку, называючы тэлефаністцы прозвішча таго, з кім хацеў пагаварыць, і пачаў чакаць адказу. Прайшла цэлая хвіліна, пакуль на тым канцы лініі пачуўся заспаны голас Тэда Мора.

— Тэд, гэта я, Леапольд. Прабач, што патурбаваў.

Голас у трубцы адразу ж ажывіўся.

— Усё нармальна, капітан. Я ж вам казаў званіць, калі што трэба.

— Думаю, што такая патрэба ёсць. Вы з Вікі, відаць, добра ведаеце, хто быў запрошаны на вяселле. Спытай яе і скажы, колькі сярод запрошаных было ўрачоў.

Тэд Мор адышоў на некалькі хвілін і зноў вярнуўся да тэлефона.

— Вікі сказала, што вы другі, хто пытае пра гэта.

— Вось як? Хто ж быў першы?

— Моніка. Вечарам напярэдадні вяселля, калі яна з'явілася ў горадзе разам з доктарам Тэрзбі. Яна, як бы між іншым, спытала, ці зможа ён пазнаёміцца на прыёме з іншымі медыкамі. Але Вікі адказала, што больш урачоў не будзе. Зразумела, мы не пасылалі яму запрашэння, але з павагі да Монікі пачалі настойваць, каб ён таксама прыйшоў.

— Значыць, пасля стрэлу яе агледзеў Тэрзбі? Ніхто іншы?

— Тэрзбі быў адзіны доктар. Ён сказаў нам выклікаць «хуткую дапамогу» і сам суправаджаў яе да бальніцы.

— Дзякуй, Тэд. Ты аказаўся неацэнным памочнікам

— Спадзяюся, што так, капітан.

Леопольд павесіў трубку і павярнуўся тварам да Флетчэра.

— Так яно і ёсць. Яна падрыхтавала ўсё разам з гэтым малайцом Тэрзбі. Можаш аддаць наконт яго загад?

— Вядома, магу,— адказаў Флетчэр. Ён падышоў да тэлефона і набраў нумар дзяжурнага пакоя паліцыі.— Д-р Фелікс Тэрзбі? Так, здаецца, яго завуць?

— Менавіта так. Адзіны доктар сярод гасцей, адзіны, хто мог дапамагчы Моніцы ў здзяйсненні яе вар'яцкага плана помсты.

Флетчэр аддаў загад і павесіў трубку.

— Яны звязуцца з атэлем, у якім ён жыве, і перазвоняць.

— Пазвані таксама камісару. Паведамі яму, што мы атрымалі.

Флетчэр пачаў набіраць нумар тэлефона камісара, але раптам спыніў палец у паветры.

— Што мы атрымалі, капітан?

Камісар сядзеў за сталом, не хаваючы незадаволенасці тым, што яго выклікалі ва ўправу ў выхадны дзень, і сумна слухаў інфармацыю, падрыхтаваную Леопольдам і Флетчэрам. Нарэшце ён упёрся пальцамі ў стол і сказаў:

— Толькі той факт, што гэты д-р Тэрзбі, відаць, выехаў з горада, наўрад ці можа быць доказам яго віны, капітан. Як вы сцвярджаеце, жанчына заставалася жывой, пакуль яе не забілі пазней — і што забіў яе Тэрзбі ў машыне «хуткай дапамогі». Але як ён мог гэта зрабіць з дапамогай рэвальвера, які ўжо да таго часу перайшоў у рукі лейтэнанта Флетчэра і быў аформлены ў якасці доказу? І як ён мог зрабіць той фатальны стрэл такім чынам, што яго не пачулі санітары, якія былі ў машыне.

— Не ведаю,— прызнаўся Леопольд.

— Бог сведка, капітан. Я хачу даць вам усе магчымыя шанцы, каб даказаць вашу невінаватасць. Але вы павінны прадставіць мне штосьці больш важнае, чым сукенку з дзіркай.

— Добра,— сказаў Леопольд.— Я прадстаўлю штосьці больш важнае.

— Вялікае журы пачне разглядаць справу на гэтым тыдні, капітан,— змрочна заўважыў камісар.

— Ведаю,— сказаў Леопольд. Ён павярнуўся і пайшоў з кабінета, следам за ім — Флетчэр.

— Ну, што цяпер? — спытаў Флетчэр.

— Пойдзем перагаворым з Імі Фантэйнам — зводным братам маёй былой жонкі.

Хоць Леапольд ніколі не падтрымліваў прыяцельскіх адносін з Фантэйнам, аднак ведаў, дзе яго шукаць. Гэты чалавек са стомленым выглядам і залатым зубам жыву ў вялікім старым доме, вокны якога выходзілі на Саўнд. Менавіта там, у двары за домам, гэтым нядзельным днём яны і знайшлі Фантэйна, які смажыў на вуглях сасіскі.

— Я думаў, што пасля ўсяго, што здарылася, вы будзеце за кратамі,— сказаў Фантэйн, жмурачыся ад сонца.

— Я не забіваў яе,— спакойна сказаў Леапольд.

— Ну, вядома, не.

— Як зводны брат вы, здаецца, даволі спакойна ўспрымаеце яе смерць,— заўважыў Леапольд, падыходзячы да вогнішча.

— Я перастаў цікавіцца лёсам Монікі пятнаццаць год таму.

— Што вы скажаце пра таго чалавека, з якім яна была на вяселлі? Д-ра Тэрзбі.

— Ён такі доктар, як я водаправодчык,— пырснуў ад смеху Імі Фантэйн.— Трэба прызнаць, што сапраўды пальцы ў яго як у хірурга, але калі я спытаў яго наконт прамянёвай косці — сын зламаў прамянёвую косць, катаючыся на лыжах,— Тэрзбі палчыў, што гэта галёнка. Ды ліха з ім, я ніколі не быў суддзёй Моніцы ў яе амурным жыцці. Памятаеце, я нават не пярэчыў, калі яна выходзіла замуж за вас.

— Вельмі ласкава з вашага боку. Дзе спыніўся Тэрзбі на час знаходжання ў горадзе?

— У атэлі «Таўэрз», разам з Монікай.

— Там яго больш няма.

— Тады я не ведаю, дзе ён. Можа, ён нават не застаўся на пахаванне.

— Што, калі б я сказаў, што Тэрзбі забіў Моніку? Фантэйн паціснуў плячыма.

— Я б вам не паверыў, а потым мяне не вельмі гэта турбуе. Калі б вы былі больш кемлівы, дык прыкончылі б яе пятнаццаць год назад, калі яна кінула вас. Я б зрабіў менавіта так.

Леапольд ехаў на малой хуткасці назад у цэнтр горада, побач сядзеў і бурчаў Флетчэр.



— Капітан, ну і да чаго мы прыйшлі? Здаецца, мы пачалі хадзіць кругамі.

— Можа, і так, Флетчэр, але якраз цяпер адказу чакаюць занадта шмат пытанняў. Калі мы не зможам адшукаць Тэрзбі, нам давядзецца падступацца да гэтай справы з другога боку. Пачаць з кулі, напрыклад.

— А што куля?

— Мы пагадзіліся, што яна не магла быць выпушчана з майго рэвальвера ні тады, калі ён знаходзіўся ў маёй кабуры, ні пазней, калі Тэрзбі быў з Монікай у машыне «хуткай дапамогі». Значыць, з яго стралялі раней. Я апошні раз страляў з яго на трэніроўцы ў цыры. Ці існуе якая-небудзь магчымасць — хоць які-небудзь шанц — таго, што Тэрзбі альбо Моніка маглі атрымаць адну з тых куляў, якімі я страляў у мішэнь?

— Капітан, мы абодва стралялі ў адну і тую ж мішэнь, — стрымаў яго запал Флетчэр. — Ніхто не змог бы рассартаваць тых кулі і вызначыць тых, што былі выпушчаны з вашага рэвальвера, і тых — што з майго. Апрача таго, як мог хто-небудзь з іх атрымаць дазвол зайсці ў цір, які знаходзіцца ў сутарэнні паліцэйскай управы?

— У мяне мог аказацца вораг у аддзеле, — сказаў Леапольд.

— Глупства! У нас ува ўсіх ёсць ворагі, тым не менш гэта немагчыма. Калі вы лічыце, што супрацоўнікі аддзела плятуць супраць вас змову, такім жа чынам вы можаце лічыць, што вынікі экспертаў-балістыкаў таксама былі падробленыя.

— Яны і былі, нейкім чынам. У цябе ёсць фотаздымкі, зробленыя для супастаўлення?

— Засталіся ў кабінце. Але глыбіня рэзкасці на іх настолькі абмежаваная, што, відаць, можна даведацца больш, калі самому паглядзець на гэтыя кулі праз мікраскоп.

Флетчэр адвёз Леапольда ў лабараторыю, дзе яны ўгаварылі супрацоўніка, прызначанага дзяжурцы у нядзелю, дазволіць ім зірнуць на кулі. У той час як Флетчэр і афіцэр стаялі побач, забяспечваючы захаванасць рэчавых доказаў, Леапольд, прыжмурыўшы вока, вывучаў праз мікраскоп кавалкі свінцу.

— Куля, якая выклікала смерць, даволі пашматаная, — заўважыў ён, але быў вымушаны пагадзіцца, што сляды ад нарэзу ў ствале зброі былі аднолькавыя. Ён зірнуў на бірку, прымацаваную да кантрольнай кулі: *Кантрольная*

куля, выпушчаная з рэвальвера 38-га калібру сістэмы «Сміт — Весан», серыйны нумар 2420547.

Леопольд адварнуўся ўбок, уздыхнуў і зноў вярнуўся да кулі.

2420547.

Ён раскрыў партаманет і знайшоў там пасведчанне на рэвальвер «Сміт — Весан» 2421622.

— Я памятаў дзве апошнія двойкі,— сказаў ён Флетчэру.— Гэта не мой рэвальвер.

— Гэта той, што я ўзяў з ваших рук, капітан. Гатовы прысягнуць.

— І я веру табе, Флетчэр. Але гэта менавіта той самы факт, які мне быў патрэбны. Ён раскрывае той спосаб, дзякуючы якому д-ру Тэрзбі ўдалося забіць Моніку ў замкнёным пакоі ў мяне на вачах з рэвальвера, які знаходзіўся ў той час у маёй кабуры. І ён можа таксама падказаць, дзе шукаць няўлоўнага д-ра Тэрзбі.

Да раніцы панядзелка Леопольду ўдалося зрабіць шэсць міжгародніх званкоў у Каліфорнію, робячы гэта з тэлефона, што стаяў на ягоным стале, у той час як Флетчэр званіў з дзяжурнага пакоя. Потым, бліжэй да поўдня, Леопольд, Флетчэр, камісар і прадстаўнік пракурора акругі селі ў машыну і паехалі ў Бостан.

— Вы ўпэўнены, што ўсё як след разлічылі? — спытаў Леопольда камісар ужо трэці раз.— Вы ведаеце, што мы не павінны дазваляць вам перасякаць межы штата да расшэння вялікага журы.

— Слухайце, давайце вырашым — альбо вы давяраеце мне, альбо не,— раздражнёна парыраваў Леопольд. Флетчэр, які сядзеў за рулём, не мог стрымаць усмешкі, у той час як прадстаўнік пракурора захоўваў надзвычайную сур'ёзнасць.

— Уся гэта справа вельмі складаная,— прабурчаў камісар.

— Мая былая жонка была складаная жанчына. І не забывайце, у яе было пятнаццаць год на тое, каб распрацаваць гэты план.

— Пракруціце яго яшчэ раз,— сказаў прадстаўнік пракурора.

Леопольд уздыхнуў і пачаў расказаць:

— Рэвальвер, з якога яе забілі, мне не належаў. Той жа рэвальвер, які я выцягнуў з кабуры пасля таго, як прагучаў

стрэл, і які Флетчэр узяў з маіх рук, быў падсунуты мне перад гэтым.

— Якім чынам?

— Я дайду да гэтага. Ключавая роля ва ўсім гэтым належыць, безумоўна, Моніцы. Яна настолькі ненавідзела мяне, што яе звар'яцелы розум спланаваў уласнае забойства з адзінай мэтай адпомсціць мне. Яна задумала ўсю справу такім чынам, быццам ніхто іншы, акрамя мяне, не мог забіць яе.

— Толькі вар'ятка магла быць здольнай на такую рэч,— запярэчыў прадстаўнік пракурора.

— Баюся, што яна і была вар'ятка, звар'яцела ад жадання помсты. Яна распрацавала ўвесь план на другую палову дня вяселля, але я ўпэўнены, у яе быў запасны варыянт на той выпадак, калі б я не прыйшоў на прыём. Ёй патрэбна было мноства сведак.

— Раскажыце ім, як яна зрабіла так, што ў яе трапіла куля,— папрасіў Флетчэр.

— Ну, што ж, для мяне гэта аказалася самай складанай часткай. Я сапраўды быў сведкам, як у яе стрэлілі проста на маіх вачах. Бачыў, як у яе трапіла куля, як палілася кроў. Так, мы былі з ёй толькі ўдваіх у замкнёным пакоі. У ім не было дзе схавацца, ніводнай шчыліны, праз якую чалавек ці нават якое-небудзь механічнае прыстасаванне маглі б выпусціць кулю. Вам, панове, відавочна, што вінаватым павінен быць я, асабліва калі ўлічыць, што куля была выпушчана з рэвальвера, які быў у маёй кабуры.

Але я звярнуўся да ўсяго гэтага з іншага пункту гледжання — пасля таго як Флетчэр прымусіў мяне звярнуцца да гэтага наогул! Я ведаў, што не забіваў яе, і так як ніхто іншы не мог гэта зрабіць фізічна, я ведаў, што гэтага не рабіў ніхто! Калі Моніка была забіта куляй 38-га калібру, у яе, відаць, выстралілі з рэвальвера пасля таго, як цела вынеслі з таго замкнёнага пакоя. Паколькі, калі я прывезлі ў бальніцу, яна была ўжо нежывая, найбольш верагодным момантам яе забойства — зрэшты, на мой погляд — быў той час, калі «хуткая дапамога» была ў дарозе, а д-р Тэрзбі сядзеў, схіліўшыся над ёю ў клапатлівай занепакоенасці.

— Але ж вы бачылі, як у яе стралялі!

— Гэта адна з дзвюх прычын, што мы з Флетчэрам усю раніцу званілі па двух тэлефонах у Галівуд. Мая былая жонка працавала ў кінематографі, займаючыся часам тэхнічнымі справамі. Існуе цэлы шэраг спосабаў імітаваць

на экране забойства. Напачатку такім спосабам было прыстасаванне — нешта накшталт пнеўматычнай вінтоўкі, якую настаўлялі на акцёра крыху за кадрам. Сёння ж, асабліва для здымання найбольш крывавых вестэрнаў і фільмаў пра вайну, ужываюць невялікае выбухное прыстасаванне, схаванае пад вопраткай акцёраў. Зразумела, цела ў такім выпадку абаронена ад апёкаў, а выбуховая хваля скіравана ад яго ў процілеглы бок. Для большай праўдападобнасці адначасова з выбухам разрываецца пакет са штучнай крывёй.

— І менавіта гэта зрабіла Моніка?

Леапольд кінуў галавой.

— У выніку званка ў галівудскую студию, дзе яна працавала, пацвердзілася, што яна ўдзельнічала ў здымаках фільма, у час якіх і было выкарыстана такое прыстасаванне. Сустрэўшы Моніку, я заўважыў, што яна прыбавіла ў бюсце, але я нават не падумаў, што гэта накладка і выбуховае прыстасаванне. Моніка прывяла яго ў дзеянне, калі ўзняла руку, закрычаўшы на мяне.

— Ёсць якія-небудзь доказы?

— Дзірка ў сукенцы аказалася занадта вялікая для кулі 38-га калібру, нават калі ёю стралялі ва ўпор, — занадта вялікая і рваная. Я павінен дзякаваць Флетчэру за тое, што ён звярнуў на гэта ўвагу. Сёння раніцай эксперты з лабараторыі зрабілі аналіз крывавых плям. Частка крыві належала Моніцы, астатняя ж аказалася курынай.

— Яна была добрая актрыса, калі змагла абвесці ўсіх вакол пальца.

— Моніка ведала, што першы яе агледзіць д-р Тэрзбі. Ёй заставалася толькі паваліцца на падлогу пасля таго, як у выніку выбуху на сукенцы ўтворыцца дзірка.

— Што, калі б на вяселлі апынуўся яшчэ адзін урач?

— У такім выпадку яны б адклалі гэта на потым, — паціснуў плячыма Леапольд. — Яны не маглі рызыкаваць.

— Ну, а рэвальвер?

— Я памятаю, што Тэрзбі сутыкнуўся са мной у час нашай першай сустрэчы. Ён узяў мой рэвальвер і замяніў яго на ідэнтычны, калі не браць у разлік розніцу ў серыйных нумарах. Ён неўзабаве да гэтага выстраліў з падкладзенага рэвальвера, каб давяршыць усю карціну. Выцягнуўшы рэвальвер, я проста падыграў ім. Так яно і атрымалася — я адзін на адзін з відавочна паміраючай жанчынай, трымаючы ў руках рэвальвер, з якога толькі што стралялі.

— А як наконт кулі, ад якой яна загінула?

— Насечкі на кулях утвараюцца ад разьбы ў ствале зброі, якая пакідае адмеціны на свінцу. Куля, выпушчаная з гладкага ствала, не мае насечак.

— У якой жа зброі гладкія ствалы? — спытаў камісар.

— У самаробнай тыпу самапала. Такая зброя вельмі ненадзейная, але калі прыставіць яе блізка да скуры ахвяры, можа аказацца даволі эфектыўнай. Тэрэзі выстраліў з рэвальвера, які меркаваў пакласці ў маю кабуру, верагодна, у падушку ці ў штосьці іншае, адкуль ён мог выцягнуць кулю непашкоджанай. Потым ён уставіў гэтую самую кулю, ужо з насечкамі, у новую гільзу і выстраліў ёю з самаробнай зброі проста ў сэрца Монікі. У выніку захаваліся ранейшыя насечкі, а новыя не дабавіліся.

— А што, вадзіцель і санітар «хуткай дапамогі» не пачулі стрэлу?

— Яны сядзелі спераду, бо пацыента суправаджаў урач. Дзякуючы гэтай акалічнасці ён змог таксама прыбраць з грудзей Монікі выбухное прыстасаванне. Мяркую, што, адкінуўшы яго, ён схіліўся над Монікай і, заглушыўшы, накойкі гэта было магчыма, зброю, зрабіў адзіны стрэл, які аказаўся смяротным. Не забывайце, што «хуткая дапамога», калі яна імчыць у бальніцу, — месца даволі шумнае — сірэна раве ўвесь час, не сціхаючы.

Яны заязджалі ў цэнтр Бостана, і Леапольд сказаў Флетчэру ехаць у атэль каля...

— Але я ўсё ж не веру ў версію наконт падмены рэвальвера, — запярэчыў прадстаўнік пракурора. — Вы хочаце сказаць, што ён адшпіліў кабуру, выцягнуў рэвальвер, паклаў замест яго іншы і вы нічога не заўважылі?

— Я хачу сказаць, што гэта мог зрабіць чалавек адпаведнага тыпу — спецыяліст, прафесійны злодзей-кішэннік. Эстрадныя нумары ў выкананні такіх спецыялістаў часам можна бачыць у начных клубах ці па тэлебачанні. Менавіта такім чынам я здагадаўся, дзе яго можна адшукаць. Мы абзванілі ўсю Паўднёвую Каліфорнію, пакуль знайшлі чалавека, які быў знаёмы з Монікай, а таксама ведаў, што яна сустракалася з нейкім мужчынам па прозвішчы Томсан, які выступаў з нумарам, імітуючы кішэннага злодзея. Мы пазванілі імпрэсарыю Томсана і даведаліся, што той некалькі вечароў на тыдзень выступае ў адным бостанскім атэлі, у якім і жыве.

— А калі б яго нумар не прайшоў і вы злавілі б яго за руку? Альбо ў вас пры сабе не было б зброі?

— Большасць дэтэктываў носяць пры сабе зброю, нават

калі яны не на дзяжурстве. Калі б мяне там не было альбо Моніка і Тэрзбі не змаглі б атрымаць рэвальвер, яны б проста памянiali свой план. Тэрзбі, відаць, падаў сігнал, калі паспяхова зрабіў падмену.

— Ну, вось і прыехалі,— сказаў Флетчэр.— Хадзем.

У атэлі іх чакалі два супрацоўнікі, прысланыя бостанскай паліцыяй. Усе разам яны ўзняліся на ліфце ў нумар, здадзены на імя Макса Томсана. Флетчэр пастукаў у дзверы, і, калі тыя адчыніліся, з'явіўся знаёмы твар Фелікса Тэрзбі. Вусоў ужо не было, але пальцы былі такія, як заўважыў Імі Фантэйн, тонкія, як у хірурга. Толькі гэта былі пальцы не ўрача, а кішэнніка.

— Мы забіраем вас на допыт,— сказаў Флетчэр, а супрацоўнікі бостанскай паліцыі зрабілі стандартныя папярэджанні наконт яго юрыдычных правоў.

Тэрзбі зірнуў на іх стомленымі вачыма і ўсміхнуўся, пазнаўшы Леапольда.

— Яна гаварыла, што вы хваткі. Што вы як і паліцэйскі хваткі.

— Вам неабходна было забіваць яе?

— Не я зрабіў гэта. Я толькі трымаў зброю, а курок націснула яна сама. Усё рабіла яна сама. Я толькі падмяніў рэвальвер. Так яна вас ненавідзела.

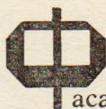
— Я ведаю,— ціха сказаў Леапольд, углядаючыся ў нешта ўдалечыні.— Але думаю, відаць, гэтак жа яна ненавідзела і сябе.

---

## ПАТРЫЦЫЯ ХАЙСМІТ

**П**атрыцыя Хайсміт нарадзілася ў гарадку Форт-Ворт, што ў штаце Тэхас, у 1921 годзе. Закончыла каледж у Нью-Йорку. Першае яе апавяданне «Гераіня» было надрукавана ў вядомым часопісе «Харперс базар» у 1945 годзе. Першы прыгодніцкі раман «Незнаёмцы ў цягніку», надрукаваны ў 1950 годзе, быў узяты за аснову сцэнарыя вядомага фільма Альфрэда Хічкока. Сярод яе іншых раманаў найбольш вядомыя «Глыбокая вада» (1957) і «Два твары студзеня» (1964). Апошні атрымаў узнагароду Брытанскай асацыяцыі аўтараў дэтэктываў як лепшы замежны раман.

## ГАЛЬШТУК ВУДРА ВІЛЬСАНА



асад «ВАСКОВАГА МУЗЕЯ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІБО» зіхацеў і пераліваўся чырвонымі і жоўтымі агнямі нават днём. Залацістыя шарыкі — жоўтыя агні — пульсавалі паміж чырвоных, вабячы і прыварожваючы позіркі пракожых.

Клайву Уілксу падабалася гэта месца, і звонку і ўсярэдзіне. Так як ён працаваў пасыльным у прадуктовым магазіне, ён мог сказаць, што для дастаўкі таго ці іншага заказу спатрэбілася больш часу, чым меркавалася, бо яму давялося чакаць, пакуль тая альбо іншая пані вернецца дадому, бо вахцёр сказаў, што яна можа вярнуцца праз хвіліну, альбо што яму прыйшлося прайсці пяць кварталаў, каб памяняць грошы, таму што ў місіс Сміт была толькі дваццацідоларавая банкнота. У такія рэдкія моманты — а яны выпадалі Клайву раз альбо два на тыдзень — ён наведваў «ВАСКОВЫ МУЗЕЙ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІБО».

Калі зойдзеш у гэтую ўстанову, дык перш трэба прайсці па цёмным калідоры — гэта каб набыць адпаведны настрой, — і адразу ж перад вамі, з левага боку — крывакая сцэна забойства: бландзінка з доўгімі валасамі ўтыкае нож у карак старога, які вячэрае за сталом. Вячэра складаецца з дзвюх васковых сасісак і кіслай капусты — таксама з воску. Далей сцэна выкрадання Ліндберга<sup>1</sup>. У ёй Хаўптман лезе па лесвіцы, прыстаўленай да акна дзіцячага пакоя, праз якое бачны канец лесвіцы і верхняя частка тулава Хаўптмана, які хапае хлопчыка. Быў таксама Марат<sup>2</sup> у ванне, а побач — Шарлота, Крысці<sup>3</sup> з панчохай, якой ён душыць жанчыну.

Клайву падабаліся ўсе сцэны, яны ніколі яму не надакучалі. Але ён не ўзіраўся ў іх з важным, крыху спалоханым выглядам, як гэта рабілі іншыя. Клайву хутчэй карцела

<sup>1</sup> Маецца на ўвазе справа аб выкраданні і забойстве ў 1932 годзе сына вядомага амерыканскага пілота Чарльза А. Ліндберга.

<sup>2</sup> М а р а т — адзін з кіраўнікоў Французскай рэвалюцыі.

<sup>3</sup> Д ж о н К р ы с ц і — забойца жонкі і яшчэ пяці жанчын, трупы якіх ён хаваў у кухні свайго дома. Пакараны смерцю ў 1955 годзе.



ўсміхнуцца, нават расмяяцца. Сцэны былі для яго не больш чым забава. Чаму ж тады не пасмяяцца?

Далей экспазіцыя музея ўключала камеры катаванняў — адна з даўніх часоў, другая — сучасная, якая павінна была дэманстраваць спосабы катаванняў дваццатага стагоддзя ў нацысцкай Германіі або ў французскім Алжыры. Мадам Цібо — а Клайв вельмі сумняваўся, што яна сапраўды існавала, — крочыла ў нагу с часам. Былі, безумоўна, паказаны і забойства Кенэдзі, і крывавая бойня, у час якой была забіта Тэйт<sup>1</sup>, і адно забойства, што адбылося ўсяго каля месяца назад.

Першым канкрэтным амбіцыйным жаданнем Клайва ў дачыненні да «ВАСКОВАГА МУЗЕЯ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІБО» было правесці там ноч. Адночы ён яго здзейсніў, прадбачліва захапіўшы з сабой у кішэню сандвіч з сырам. Зрабіць гэта было даволі лёгка. Клайв ведаў, што ў самым музеі — яго «вантробах», як ён у думках называў унутраныя памяшканні музея, працавалі тры чалавекі — чацвёрты, пухлявы чалавек сярэдніх год у марскай шапцы, прадаваў білеты ў будцы каля ўвахода. З трох служачых, што працавалі ў «вантробах», двое — мужчыны, а трэцім супрацоўнікам была жанчына, таксама пухлявая з курчавымі карычневымі валасамі, у акулерах, якая выглядала гадоў на сорок. Яна правярала білеты ў цёмным канцы калідора, дзе і пачынаўся сам музей.

Адзін мужчына, які працаваў унутры музея, увесь час чытаў лекцыі, хоць звычайна іх слухала не больш паловы наведвальнікаў.

— Тут мы бачым фанатычны выраз сапраўднага забойцы, увасоблены непераўзыходным майстэрствам у галіне васковай фігуры мадам Цібо, — і гэтак далей.

Другі мужчына, які працаваў у музеі — брунет у акулерах з чорнай аправай, гэткай жа як і ў жанчыны. Ён хадзіў па залах, адганяючы дзяцей, якія спрабавалі залезці ў дыярамы, і, можа, абараняючы кішэні наведвальнікаў ад злодзеяў, а жанчын — ад непрыстойных чаплянняў. Клайв гэтага не ведаў.

Аднак ён дакладна ведаў, што можна даволі лёгка прашмыгнуць у які-небудзь цёмны куток ці ў нішу побач з жалезнымі шыбеніцамі, а магчыма, нават унутр шыбеніцы,

---

<sup>1</sup> Шарон Тэйт — славетная амерыканская актрыса, жонка вядомага кінарэжысёра Р. Палянскага, якая загінула ад рук членаў секты фанатыкаў.

але, на думку Клайва, нягледзячы на яго хударлявасць, можна было напароцца на зубцы, і таму ён адмовіўся ад гэтай ідэі. Ён заўважыў, што наведвальнікаў пачыналі ветліва выправаджаць у 9.15 вечара, бо музей зачыняўся ў 9.30. І, затрымаўшыся аднойчы вечарам як мага пазней, Клайв даведаўся, што за двярамі ў адным дальнім кутку было нешта накшталт службовага пакоя для пераадзявання, адтуль жа чуўся шум вады ў туалетным бачку.

Дык вось, аднойчы лістападаўскім вечарам Клайв схаваўся ў ценю, якога ў музеі было дастаткова, і пачаў слухаць, пра што гавораць трое служачых, рыхтуючыся ісці дадому. Жанчына — імя якой было Мілдрэд — затрымлівалася, каб забраць скрынку з грашыма ад Фрэда — таго, што прадаваў білеты, — палічыць іх і пакласці недзе ў пакоі для пераадзявання. Грошы Клайва не цікавілі. Яму карцела прабыць тут ноч, а потым гэтым пахваліцца.

— Дабранач, Мілдрэд, да заўтра, — сказаў адзін мужчына.

— Больш нічога не трэба зрабіць? А то я пайду ўжо, — адгукнулася Мілдрэд. — Ну, і стамілася ж я! Але ўсё-такі пагляджу сёння вечарам па тэлевізары «Чалавека-д'ябла».

— «Чалавека-д'ябла»? — безуважна перапытаў другі мужчына.

Відаць, білецёр Фрэд пайшоў ужо са сваёй будкі ля ўвахода, аддаўшы скрынку з грашыма, акрамя таго, Клайв успомніў, што аднойчы бачыў, як той зачыніў дзверы, патушыў рэкламныя агні выключальнікам за параднымі дзвярамі, замкнуў іх на ключ і закрыў на засаўку.

Клайв стаяў у нішы побач з жалезнымі шыбеніцамі.

Пачуўшы, як грукнулі дзверы чорнага хода, як іх замкнулі на ключ, ён перачакаў якую хвіліну, цешачыся цішынёй, адзіноцтвам і таямнічасцю, потым ужо рызыкнуў вылезці з свайго сховішча. Спачатку ён падышоў на дыбачках да пакоя, дзе служачыя вешалі сваё верхняе адзенне, бо ён ніколі там не быў. Ён прынёс з сабой запалкі, а таксама цыгарэты, хоць курыць у музеі забаранялася, пра гэта папярэдзвалі надпісы, якіх было некалькі, і з дапамогай запалкі знайшоў выключальнік. У пакоі стаяў стары стол, чатыры металічныя шафы, бляшанае вядзерца пад смецце, стойка пад парасоны і некалькі кніжак у шафе ля некалі павапнаванай, а цяпер пацямнелай ад бруду сцяны. Клайв выцягнуў шуфляду стала і знайшоў там даволі выцёртую па баках драўляную скрыначку, якую аднойчы білецёр нёс у яго на вачах праз уваходныя дзверы. Скрынка

была замкнёная. Ён мог бы адразу ж пайсці з музея, прыхапіўшы скрынку, але падумаў, што грошы яго не хвалююць, і ў думках адзначыў, што гэта даволі прыстойна з яго боку. Ён правёў па скрыначцы тыльным бокам рукі, не забыў і пра ніз, за які браўся кончыкамі пальцаў. Хіба не варта смеху, падумаў ён, сціраць адбіткі пальцаў з рэчы, якую не збіраешся красці.

Клайв падрыхтаваўся цешыцца гэтай начной прыгодай. Ён знайшоў выключальнік і запаліў святло ў дыярамах — у выніку жудасныя сцэны былі пры поўнай ілюмінацыі. Праз некаторы час яму захацелася есці. Адкусіўшы раз ад сандвіча, ён зноў загарнуў яго ў папярковую сурвэтку і паклаў у кішэню. Паволі прайшоўся каля сцэны гібелі Джона Кенэдзі, дзе місіс Кенэдзі і дактары схіліліся над белым сталом, на якім ляжаў прэзідэнт. Гэты раз Клайв не ўтрымаўся ад смеху, гледзячы на сцэну, дзе Хаўптман спускаецца ўніз па лесвіцы. Твар Чарльза Ліндберга-малодшага быў такі спакойны, што можна было падумаць, што ён гуляе з цацкамі на падлозе свайго пакоя.

Клайв перакінуў нагу цераз жалезную парэнчу і залез у дыяраму з Джуд і Снайдэр. Яго ахапіла хваляванне ад усведамлення таго, што ён знаходзіцца побач з імі, усяго за некалькі сантыметраў ад працэсу забойства шляхам удурэння з-за спіны, які ўжываў палюбоўнік жанчыны ў дачыненні да яе мужа. Клайв працягнуў руку і дакрануўся да намалёванай чырвонай фарбай крыві, якая сцякала ў тых месцах, дзе ўдаўка глыбока ўпілася ў шыю. Клайв таксама памацаў халодныя скулы ахвяры. Выпучаныя вочы былі шклянныя, нейкія агідныя, і таму ён да іх не дакрануўся.

Праз дзве гадзіны ён запеў псалмы «Бліжэй да цябе, Гасподзь» і «Ісус жадае абагрэць мяне промнямі». Клайв не ведаў іх тэксту да канца, таму ён закурыў.

Ужо ў дзве гадзіны ночы паспеў засумаваць і хацеў выйсці спачатку праз парадны, а потым праз чорны ўваход, але не змог — абое дзвярэй былі знадворку зачынены засаўкамі. Ён падумаў, што было б нядрэнна, каб яму прынеслі булачку з біфштэксам у гэтым начным вагоне-рэстаране, пакуль ён дабярэцца дадому. І ўсё ж вымушанае зняволенне яго не турбавала, таму ён даеў сандвіч, які паспеў падсохнуць, і крыху паспаў на трох ссунутых у рад крэслах. Ляжаць на іх было вельмі мулка, таму ён ведаў, што хутка прачнецца, так і здарылася ў пяць гадзін раніцы. Клайв апаласнуў вадой твар, потым яшчэ раз агледзеў

васковыя экспанаты. Гэты раз ён прыхапіў сувенір — гальштук Вудра Вільсана.

Бліжэй да дзевяці гадзін — а «ВАСКОВЫ МУЗЕЙ ЖА-ХАЎ МАДАМ ЦІБО» адчыняўся а палове дзiesiąтай — Клайв схаваўся ў выдатным месцы — за чорнай складной шырмай з залатымі ўзорамі, якая была фонам да адной сцэны. Перад шырмай стаяў ложак, на якім ляжаў вылеплены з воску мужчына з падобнымі на веласіпедны руль вусамі, які, паводле ідэі аўтараў, быў атручаны сваёй жонкай.

Наведвальнікі пачалі пакрыху збірацца пасля таго, як мінула палова дзiesiąтай. І той самы цыбаты нудлівы служачы забубнеў сваю лекцыю. Клайв мусіў пачакаць яшчэ некалькі хвілін, пакуль, на яго думку, можна было спакойна зліцца з натоўпам і выйсці з музея, хаваючы ў кішэні гальштук Вудра Вільсана. Ён быў крыху стомлены, але шчаслівы — хаця калі падумаць — каму ён пра ўсё гэта раскажа? Хіба што Джоі Враслі, гэтай глухой цяцеры, што соваўся за прылаўкам у магазіне Сіманса? Ха! Трэба было дзеля гэтага старацца! Джоі не варты такой цікавай гісторыі. Клайв спазніўся на працу аж на паўгадзіны.

— Прабачце, містэр Сіманс, я праспаў,— таропка, але, на яго думку, дастаткова ветліва сказаў Клайв, зайшоўшы ў магазін. Яму ўжо падрыхтавалі прадукты для дастаўкі пакупнікам. Клайв паставіў скрыню на спецыяльную падстаўку, прымацаваную да руля веласіпеда.

Клайв жывіў разам з маці, хударлявай, вельмі нервовай жанчынай, якая працавала ў магазіне па продажы панчоў, паясоў і бялізны. Муж кінуў яе, калі Клайву было дзевяць год. Больш дзяцей у яе не было. Клайв кінуў сярэдняю школу за год да заканчэння, чым вельмі засмуціў маці, і каля года нічым не займаўся, бавячы час на канапе ў хаце ці бадзяючыся з такімі, як і ён, ля вуглоў. Але ніхто з яго знаёмых так і не зрабіўся яго блізкім сябрам на радасць маці, бо яна лічыла ўсю іхнюю кампанію нікчэмнай дрэнню. Ужо год, як Клайв працаваў рассыльным у магазіне Сіманса, і маці думала, што ён пачаў брацца за розум.

Калі Клайв вярнуўся дадому а палове сёмай вечара, у яго была падрыхтавана гісторыя для маці. Нібыта ўчора вечарам ён выпадкова сустрэў свайго старога прыяцеля Рычы, што служыў у войску і цяпер прыехаў на пабыўку, яны заседзеліся за размовай у яго дома так позна, што бацькі Рычы прапанавалі застацца ў іх начаваць і паклалі Клайва спаць на канапе. Маці паверыла ў гісторыю. Яна

стушыла на вячэру фасолю і засмажыла яйкі з шынкай.

Сапраўды, не было такога чалавека, каму б Клайв мог расказаць пра ўчынак, які здзейсніў мінулай ноччу. Ён проста не вытрываў бы, калі б хто-небудзь сказаў, гледзячы ў яго бок: «Вось як? Ну, дык і што?», бо для таго, што ён здзейсніў, трэба было ж і мазгамі паварушыць, нават рызыкнуць крыху. Ён павесіў гальштук Вудра Вільсана побач з гальштукамі, што былі начэплены на шнурок з унутранага боку дзвярэй яго шафы. Гэта быў шэры шаўковы гальштук кансерватыўнага тыпу і дарагі на выгляд. Раз-пораз у той дзень Клайв уяўляў, як хто-небудзь з мужчын — служачых музея, або жанчына, якую завуць Мілдрэд, глянуўшы на Вудра Вільсана, усклікнуць: «Гэй! Цікава, што здарылася з гальштукам Вудра Вільсана?»

Кожны раз, калі Клайв думаў пра гэта, ён мусіў апускаць галаву, каб схаваць усмешку.

Праз суткі, аднак, яго ўчынак пачаў здавацца ўсё менш рамантычным і хвалючым. Клайв пачынаў хвалявацца зноў толькі тады — а гэта магло здарыцца два-тры разы на дзень, — калі ён праязджаў на веласіпедзе каля мігцеўшага агнямі фасада «ВАСКОВАГА МУЗЕЯ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІБО». Сэрца ёкала, кроў прылівала да скроняў, калі ён думаў пра ўсе тыя нерухомыя забойствы, што адбываліся там унутры, і пра дурнаватыя твары якога-небудзь містэра Джона Наведвальніка і яго жонкі, якія назіралі за гэтымі злачынствамі з разяўленымі ратамі. Але Клайв не захачеў купляць яшчэ адзін білет — коштам шэсцьдзсят цэнтаў, — каб зайсці і ўпэўніцца, што гальштук Вудра Вільсана знік, агаліўшы верхні гузік ля каўняра, і тым самым пацешыцца вынікам сваёй работы.

Аднойчы папалудні ў Клайва ўзнікла новая ідэя, грандыёзна вясёлая задума, што прымусіць публіку падскочыць ад нечаканасці і звярнуць на яго ўвагу. Усё ўнутры ў Клайва калацілася ад зацятага смеху, калі ён круціў педалямі па дарозе да магазіна Сіманса, адвёзшы пакунак з прадуктамі.

Калі ж яму здзейсніць усё гэта? Сёння вечарам? Не, лепш пачакаць дзень-два, каб усё як след спланаваць. Тут трэба добра паварушыць мазгамі. І яшчэ патрымаць язык за зубамі. Да таго ж забяспечыць дакладнасць дзеянняў — усё гэта вельмі падабалася Клайву.

Два дні пайшлі на абмеркаванні аперацыі. Ён зайшоў у бліжэйшую закусачную, выпіў піва, пагуляў з прыяцелямі на ігральных аўтаматах. На аўтаматах мігцелі агні, высвеч-

ваючы надпісы — «Дазваляецца гуляць некалькім асобам» і «Спаборнічаючы, атрымаеш больш задавальнення» — але Клайв, гледзячы на шарыкі, якія каталіся і падскоквалі, адзначаючы лік у аўтаматах, думаў толькі пра МУЗЕЙ МАДАМ ЦІБО, і нішто іншае яго не хвалявала. Тое ж адбывалася і тады, калі яго позірк скіраваўся на па-вясёлкаваму размаісты музычны аўтамат з пульсуючымі блакітнымі, чырвонымі і жоўтымі агеньчыкамі, і тады, калі ён да яго падыходзіў, каб кінуць манетку. І ўвесь гэты час ён думаў, што будзе рабіць у ВАСКОВЫМ МУЗЕІ МАДАМ ЦІБО.

На другі дзень вечарам, павячэраўшы разам з маці, ён пайшоў да МУЗЕЯ МАДАМ ЦІБО і купіў білет. Той самы стары, што прадаваў білеты, амаль не глядзеў на людзей, што іх куплялі, настолькі ён быў заняты, адлічваючы рэшту і адрываючы адпаведныя часткі білетаў. Гальштук Вудра Вільсана па-ранейшаму адсутнічаў, здавалася, што ніхто і не заўважыў прапажы — гэта развесяліла Клайва, і ён нават хіхікнуў. Клайв успомніў, што надуты адганяла злодзеяў-кішэннікаў, гэты шаркаючы сышчык, быў апошні, хто пайшоў з музея ў той вечар, калі ён там схаваўся, і падумаў, што ключы, відаць, у яго, таму і забіць яго трэба апошнім.

Першая была жанчына. Клайв схаваўся зноў побач з шыбеніцай у той час, як натоўп паволі соваўся да выхаду, і калі Мілдрэд праходзіла каля яго, у капелюшы і паліто, збіраючыся пайсці дадому праз чорны ход, і нешта сказала перад гэтым служачаму ў выставачнай зале, Клайв вылез з свайго сховішча і, зайшоўшы ззаду, зашчаміў рукой яе шыю.

Яна толькі ледзь чутна захрыпела. Клайв сціснуў горла абедзвюма рукамі, каб яна больш не падала голасу. Нарэшце Мілдрэд ссунулася на падлогу, і Клайв пацягнуў яе ў цёмны аддалены кут у пакоі для пераадзявання. Па дарозе ён перакуліў нейкую кардонную скрыню, але грукат аказаўся не настолькі моцны, каб яго заўважылі іншыя служачыя.

— Мілдрэд пайшла ўжо? — спытаў нехта.

— Я думаю, што яна ў канторы.

— Не, яе там няма.— Той, хто гэта сказаў, ужо прайшоў па калідоры, дзе застаўся Клайв, трымаючы Мілдрэд у руках. Потым той самы служачы зазірнуў у пусты пакой для пераадзявання, дзе яшчэ гарэла святло.— Яна пайшла ўжо. Я таксама сёння заканчваю.

Клайв зрабіў крок наперад і сціснуў такім жа прыёмам шыю мужчыны. Гэтым разам справа была куды цяжэйшая,

бо чалавек супраціўляўся, але рука Клайва была тонкая і моцная; ён дзейнічаў хутка, стукнуўшы сваю ахвяру галавой аб драўляную падлогу.

— Што тут адбываецца? — пачуўшы глухі грукат у калідоры, з'явіўся другі мужчына.

Цяпер Клайв паспрабаваў ударыць мужчыну кулаком у пашчэмку, але прамазаў і трапіў у шыю. Аднак гэта было настолькі нечакана для гэтага надутага карантыша-сышчыка, што зрабіць другі ўдар было значна лягчэй, а пасля Клайв здолеў схапіць яго за грудкі і стукнуць галавой аб абтынкаваную сцяну, якая была цвярдзейшая за драўляную падлогу. Пасля гэтага Клайв упэўніўся, што ўсе трое мёртвыя. З галоў у мужчын цурчэла кроў. Тонкі струменьчык крыві цёк з рота жанчыны. Клайв палез шукаць ключы ў кішэнях другога мужчыны. Яны аказаліся разам са сцізорыкам у левай кішэні штаноў. Клайв забраў і сцізорык.

Мужчына, той, што быў вышэйшы ростам, паварушыўся. Устрыжаны Клайв выцягнуў з перламутравай ручкі сцізорыка лязо і тройчы пырнуў ім у шыю мужчыны.

Ледзь усё не ляснулася, падумаў Клайв, правяраючы зноў, ці ўсе яны мёртвыя. Яны такі і сапраўды былі мёртвыя, і кроў была сапраўдная, а не тая чырвоная фарба, што паказвалі ў «ВАСКОВЫМ МУЗЕІ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІ-БО». Клайв запаліў ілюмінацыю і пайшоў у выставачную залу, каб здзейсніць цікавую задумку — знайсці адпаведныя месцы для трох трупаў.

Найбольш удалае месца жанчыне — ванна Марата — тут і сумнявацца не варта. Клайв завагаўся, сцягваючы з яе адзенне, і вырашыў гэтага не рабіць проста таму, што атрымаецца куды смяшней, калі пасадзіць яе ў ванну ў паліто, аздобленым футрам, і капелюшы. Выцягнуўшы з ванны фігуру Марата, Клайв зарагатаў. Ён думаў убачыць палкі замест ног, а паміж імі пустое месца, бо вышэй ванны была відаць толькі палавіна тулава, але ў Марата наогул не аказалася ног і яго васковы торс заканчваўся крыху ніжэй пояса азызлай куксай, і каб фігура не кулялася, яе прымацавалі да драўлянай падстаўкі. Клайв занёс гэта недарэчнае збудаванне з воску ў пакой для пераадзявання і паставіў пасярод стала. Потым зацягнуў жанчыну — а яна была цяжкая — у дыяраму забойства Марата і запіхнуў яе ў ванну. Па дарозе зваліўся капялюш. Клайв зноў напнуў яго на галаву жанчыны, крыху нахіліўшы на адно вока. Разяўлены рот жанчыны быў поўны крыві.

Божа ж мой, гэта ж сапраўды была забава!

Ну, а цяпер надышла чарга мужчын. Відаць, той, чыю шыю ён пароў нажом, будзе выдатна выглядаць на месцы старога, які вячэрае васковымі сасіскамі і капустай, таму што дзяўчына за яго спінай павінна загнаць яму ў шыю нож. На гэта Клайву спатрэбілася пятнаццаць хвілін.

Так як фігура старога была прызначана для сядзення, Клайв пасадзіў яго ў туалете каля пакоя для пераадзявання. Было страшэнна смешна глядзець, як стары сядзіць на унітазе з акрываўленай шыяй са сталовым ножыкам у адной руцэ і відэльцам — у другой. Клайв абапёрся аб вушак дзвярэй і гучна зарагатаў, не асцерагаючыся нават, што яго могуць пачуць — настолькі гэта было смешна, што нават не шкада было б, калі б яго і злавілі.

Цяпер чарга карантыша-сышчыка. Клайв агледзеўся, і ў полі яго зроку аказалася сцэна з Вудра Вільсанам, якая дэманстравала падпісанне перамір'я ў 1918 годзе. Васковая фігура сядзела за велізарным сталом, нешта падпісваючы, і было б вельмі лагічна, каб гэтае месца заняў чалавек з амаль рассечанай на дзве палавіны галавой. З некаторым намаганнем Клайв вырваў з васковых пальцаў ручку, паклаў яе збоку на стол і занёс фігурку — яна не была цяжкая — у пакой для пераадзявання. Васковы Вудра Вільсан застаўся сядзець за сталом з выцягнутымі для пісання рукамі. Клайв сунуў у яго правую руку шарыкавую ручку. Засталася апошняе намаганне. Клайв заўважыў, што яго куртка добра заляпана крывёй і яе трэба неяк змыць. На штанах, аднак, крыві пакуль што не было.

Клайв пацягнуў другога мужчыну ў дыяраму, прысвечаную Вудра Вільсану, прыўзняў яго і падкаціў да стала. Яго ўдалося пасадзіць за стол, але галава звисала над заляпаным зялёнымі плямамі сталом, над чыстымі васковымі аркушамі, а ручка няўстойліва трымалася ў вялай руцэ.

Але справа была зроблена. Клайв адышоў назад і ўсмінуўся. Потым прыслухаўся. Сеўшы ў крэсла, ён некалькі хвілін адпачываў, бо сэрца хутка калацілася і ён неяк адразу адчуў стому ў кожнай мышцы. Ага, гэты раз у яго былі ключы. Цяпер ён мог усё замкнуць, пайсці дадому і добра адпачыць за ноч, бо трэба ж назаўтра быць у добрай форме, каб уволю пазабавіцца.

Клайв зняў святэр з мужчынскай фігуры ў дыяраме, што дэманстравала нейкую сцэну ў драўлянай хаціне. Прышлося перавярнуць фігуру і сцягваць святэр праз ногі, бо рукі ніяк не згіналіся, святэр расцягнуўся ў гарлавіне, але інакш зняць яго было проста немагчыма. Васковая фігура застала-



ся стаяць з аголенымі рукамі і жыватом, перадам кашулі аказаўся шматок тканіны, падобны на дзіцячы нагруднік.

Клайв скруціў у камяк куртку і прайшоўся з ёю па музеі, выціраючы адбіткі пальцаў усюды, дзе, на яго думку, ён мог дакранацца рукамі. Ён патушыў святло, асцярожна прабраўся да чорнага хода, замкнуў дзверы, зачыніў іх на засаўку і ўжо збіраўся кінуць ключы ў паштовую скрынку, але яе каля дзвярэй не аказалася, таму ён пакінуў іх на прыступках. У сплеценай з дроту скрынцы пад смецце ён знайшоў некалькі газет, загарнуў у іх куртку і панёс яе далей, пакуль не знайшоў яшчэ адну скрынку, і схваў пакунак, уціснуўшы яго паміж цукерачных абгортак, бляшанак з-пад піва і іншага смецця.

— Новы світэр? — спытала маці ў той вечар.

— Рычы падарыў — на шчасце.

Клайв настолькі стаміўся, што спаў як забіты, не маючы нават моцы пасмяяцца, успомніўшы, як стары сядзіць на унітазе ў туалете.

Раніцай наступнага дня Клайв стаяў на другім баку вуліцы насупраць музея, калі якраз перад паловай дзесятай з'явіўся білецёр. Да 9 гадзін 35 хвілін у музей зайшлі толькі чатыры чалавекі, але Клайв больш не мог трываць, ён перайшоў вуліцу і купіў білет. Гэты раз білецёр выконваў таксама ролю кантралёра, звяртаючыся да наведвальнікаў:

— Праходзьце, праходзьце. Нешта сёння ўсе позняцца.

Білецёр зайшоў усярэдзіну, уключыў спачатку адну частку асвятлення, потым пайшоў у другі канец будынка, каб паўключыць падсветку дыярам са шчыта ў калідоры, у канцы якога якраз і быў пакой для пераадзявання. І самае смешнае для Клайва, які крочыў услед за ім, было тое, што білецёр не заўважыў нічога незвычайнага, нават не звярнуў увагі на Мілдрэд, якая сядзела ў ванне Марата ў капелюшы і паліто.

Сярод наведвальнікаў былі пакуль што дарослая пара, падлетак гадоў чатырнаццаці ў красоўках, які прыйшоў, відаць, адзін, ды яшчэ мужчына. Яны без усялякіх эмоцый глядзелі на Мілдрэд у ванне, нібыта лічылі гэта нармальным, і Клайв даўно б качаўся, гледзячы на ўсё гэта, у прыпадках смеху, калі б не так шалёна калацілася сэрца і не заціскала дух ад трывожнага чакання. Не выклікаў здзіўлення таксама і мужчына з тварам у сасісках і кіслай капусце. Клайв крыху расчараваўся.

Зайшлі яшчэ двое — мужчына і жанчына.

І вось, нарэшце, перад дыярамай з Вудра Вільсанам адбылася першая рэакцыя. Адна жанчына, прытуліўшыся да мужавага пляча, спытала:

— А што, калі падпісвалі перамір'е, каго-небудзь застрэлілі?

— Не ведаю. Я так не думаю, — няўпэўнена адказаў мужчына.

Смех проста раздзіраў Клайва; ён крутануўся на абцасах, каб хоць неяк стрымацца, яго распірала ад усведамлення таго, што толькі ён ведаў усё пра тое, што здарылася, і ніхто больш. Зразумела, за гэты час сапраўдная кроў набыла ржавы колер. Зялёнае прэс-пап'е было скрозь заляпана крывавамі плямамі, і кроў капала з краю стала.

Жанчына ў другім канцы залы, там, дзе знаходзілася Мілдрэд, раптам закрычала.

Мужчына засмяяўся, але хутка асекся.

Адразу ж усё пачалося. Завішчэла жанчына, адначасова пачуўся крык мужчыны:

— О, божа, гэта ж на самай справе!

Клайв убачыў, як у дыяраму палез мужчына, каб агледзець труп, які ляжаў тварам у талерцы з сасіскамі.

— Кроў сапраўдная! Гэта — мёртвы чалавек.

Другі мужчына — наведвальнік — грывнуўся аб падлогу. Ён страціў прытомнасць. У залу мітусліва прыбег білецёр.

— Што тут здарылася?

— Некалькі трупаў — сапраўдныя!

Толькі цяпер білецёр зірнуў на ванну Марата і нават падскочыў ад здзіўлення.

— Святая Багародзіца! Найсвенчы Божа! Гэта ж Мілдрэд!

— І тут труп!

— І там таксама!

— Божа ж мой, трэба... трэба выклікаць паліцыю! — крыкнуў білецёр.

З музея паспешна выйшлі мужчына і жанчына. Але астатнія затрымаліся, шакіраваныя і загіпнатызаваныя тым, што здарылася.

Білецёр пабег у пакой для пераадзявання, да тэлефона, і адразу ж Клайв пачуў адтуль крыкі, бо той убачыў чалавека за сталом, зразумела, васковага, а на стале — палову тулава Марата.

Клайв падумаў, што час вымятацца, і таму паціху праціснуўся бокам праз натоўп людзей, якія заглядалі ў дзве-

ры, яны, відаць, хацелі наведаць музей і мусілі чакаць, пакуль вернецца білецёр.

«Добра, — думаў Клайв. — Усё як мае быць. Нядрэнна. Зусім нядрэнна».

У той дзень ён не збіраўся ісці на працу, але раптам падумаў, што будзе разумней зайсці і папрасіць выхадны. Містар Сіманс, як заўсёды, зрабіў кіслую міну, калі Клайв сказаў, што дрэнна сябе адчувае, але калі Клайв схапіўся за жывот і зрабіў выгляд, што яму млосна, старэнькаму Сімансу заставалася толькі згадзіцца. Клайв пайшоў з магазіна, маючы ў кішэні ўсю тую наяўнасць, што ён змог атрымаць — каля дваццаці трох долараў.

Клайв хацеў куды-небудзь далей ад'ехаць на аўтобусе. Ён падумаў, што можа аказацца пад падазрэннем, калі білецёр успомніць пра яго частыя наведванні МУЗЕЯ МАДАМ ЦІБО, асабліва калі прыгадае, што Клайв быў там напярэдадні вечарам, але на самай справе гэта мала датычыла жадання праехацца на аўтобусе. Жаданне гэта было прымітыўнае і, нейкім чынам, неадольнае. Ён купіў білет на рэйс у заходнім напрамку за восем долараў з нечым, у адзін бок. У выніку каля 7 гадзін вечара ён апынуўся ў даволі вялікім гарадку ў штаце Індыяна — Клайв не звярнуў увагі на яго назву.

З аўтобуса вылезла некалькі пасажыраў, у тым ліку і Клайв. Яны апынуліся на аўтавакзале, дзе былі кафетэрыі і бар. Клайву карцела прачытаць газету, таму адразу ж ён накіраваўся да кіёска, што туліўся ля ўваходных дзвярэй. Ужо на першых старонках кідаліся ў вочы буйныя загаловкі:

ТРАЙНОЕ ЗАБОЙСТВА Ў ВАСКОВЫМ МУЗЕІ.

МАСАВАЕ ЗАБОЙСТВА Ў МУЗЕІ.

ТАЯМНІЧЫ ЗАБОЙЦА НАНОСІЦЬ УДАРЫ.

ТРЫ ТРУПЫ Ў ВАСКОВЫМ МУЗЕІ.

Клайву найбольш спадабаўся апошні падзагалавак. Ён купіў усе тры газеты і спыніўся каля стойкі бара, папіваючы піва.

«Сёння раніцай у 9 гадзін 30 хвілін білецёр па прозвішчы Фрэд Дж. Кармадзі і некалькі наведвальнікаў «ВАСКОВАГА МУЗЕЯ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІБО» — славутай мясціны гэтага горада — натыкнуліся на тры сапраўдныя трупы, што былі сярод экспанатаў. Гэта былі забітыя Мілдрэд Віэры, 41 года, Джордж О. Харчлі, 43 год і Рычард К. Макфадэн, 37 год. Усе яны служачыя музея. Абодва мужчыны загінулі ад моцных удараў і нажавых ран, жанчына — ад удушэння.

Паліцыя займаецца на месцы злачынства пошукам ключоў да яго разгадкі. Выказваецца думка, што забойствы адбыліся неўзабаве пасля дзесяці гадзін учора вечарам, калі трое служачых збіраліся ісці дадому. Забойца або забойцы маглі быць сярод апошніх наведвальнікаў музея, якія былі там перад закрыццём у 9 гадзін 30 хвілін. Мяркуецца, што ён ці яны маглі схавацца дзе-небудзь у музеі, пакуль апошнія наведвальнікі не выйшлі з музея...»

Клайв быў задаволены. Ён усміхаўся, папіваючы піва. Схіліўшыся над газетамі, ён хацеў тым самым ад усіх адгарадзіцца, каб ніхто іншы ў свеце не змог падзяліць з ім асалоду, але на справе было інакш. Праз некалькі хвілін Клайв устаў і паглядзеў па баках, каб даведацца, ці чытае яшчэ хто-небудзь з мужчын і жанчын, што былі ў бары, тую самую інфармацыю. Газеты чыталі два мужчыны, але Клайв не бачыў, ці пра яго яны чытаюць, бо газеты былі складзеныя.

Клайв закурыў цыгарэту і прагледзеў усе тры газеты, каб даведацца, ці выяўлена нешта такое, што магло вывесці на яго след. Нічога такога ён не знайшоў. У адной газеце ў сувязі з гэтым было адзначана, што Фрэд Дж. Кармадзі не заўважыў асобы ці асоб паміж наведвальнікамі, што заходзілі ў музей учора вечарам, якія б здаваліся падазронымі.

«...У выніку таго, што ахвяры былі размешчаны вельмі дзіўным чынам замест васковых фігур, якія былі спецыяльна выняты са звыклых месцаў, паліцыя ў сваіх пошуках сыходзіць з думкі, што забойца быў псіхпат. Жыхароў навакольнага раёна папярэдзілі па радыё і тэлебачанні аб неабходнасці прытрымлівацца спецыяльных мер перасцярогі на вуліцах і замыкаць дзверы дамоў на замок».

Прачытаўшы гэта, Клайв рагатнуў. Псіхпат! Шкада, што ўсім тром аўтарам бракавала ведання дэталей гумару. Яны ж маглі напісаць што-небудзь наконт старога на унітазе. Альбо пра таго тыпа, што з патрушчанай патыліцай падпісвае перамер'е. У гэтым жа адразу быў відаць почырк генія. Чаму ўсё гэта так недаацанілі?

Даліўшы піва, Клайв выйшаў на тратуар. Было ўжо цёмна, і на вуліцы свяцілі ліхтары. Ён з цікавасцю прайшоўся па незнаёмым горадзе, зазіраючы ў вітрыны магазінаў. Але яму ўвесь час карцела зайсці ў якую-небудзь закусачную, і ён зайшоў у першую, што трапілася на яго шляху. Гэта быў чыгуначны вагон, перароблены з прэтэнзіяй на стыль «рэтра» ў нешта тыпу вагона-рэстарана.

Клайв заказаў біфштэкс на булачцы і кубак кавы. Па суседству з ім сядзелі два мужчыны — на выгляд тыповыя жыхары Захаду ў сваіх каўбойскіх ботах і даволі зашмальцаваных капелюшах з шырокімі палямі. «Можа, адзін з іх шэрыф»,— падумаў Клайв. Але яны гутарылі, расцягваючы кожнае слова, наконт нейкіх надзелаў зямлі. Яны сядзелі, схіліўшыся над сваімі біфштэксамі і кубкамі з кавай, так блізка, што адзін нават дакранаўся локцямі Клайва. Клайв перачытваў газеты, абапёршы іх аб скрынку з папяровымі сурвэткамі.

Аднаму мужчыну спатрэбілася сурвэтка, і ён перарваў Клайву чытанне, але той усміхнуўся і спытаў прызна:

— Вы чыталі пра забойствы ў васковым музеі?

Чалавек, здавалася, спачатку не зразумеў пытання, а потым адказаў:

— Ага, бачыў загалюкі.

— Нехта забіў трох чалавек, што там працавалі. Зірніце.

У адной газеце была фатаграфія, але яна не вельмі падабалася Клайву, бо трупы на ёй былі складзены ў рад. Яму больш спадабаўся б здымак Мілдрэд у ванне.

— Так,— адгукнуўся жыхар Захаду, адсоўваючыся ад Клайва, нібы той нечым яму не спадабаўся.

— Трупы былі размешчаны сярод экспанатаў. Як васковыя фігуры. Тут пра гэта напісана, вось толькі здымкаў няма,— працягваў Клайв.

— Вось як,— адгукнуўся жыхар Захаду і зноў пачаў есці.

Клайва ахапіла пачуццё расчаравання і нават абражанаці. Ён крыху пачырванеў і зноў утаропіўся ў газету. На самай справе, у ягонай душы закіпала злосць, ад якой сэрца пачало біцца ўсё часцей, як гэта здаралася кожны раз, калі ён праходзіў каля «ВАСКОВАГА МУЗЕЯ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІБО», хоць, на гэты раз, адчуванне было не зусім прыемнае.

Клайв, аднак, прымуціў сябе ўсміхнуцца і зноў звярнуўся да свайго суседа злева:

— Я завёў пра гэта гаворку, таму што гэта зрабіў я. Гэта справа маіх рук.— Ён ткнуў пальцам у фотаздымак з трупамі.

— Слухай, хлопча,— абыякавым тонам сказаў каўбой,— займіся ты сваімі справамі. Дамовіліся? Мы да цябе не чапляемся, дык і ты адчапіся ад нас.— Ён засмяяўся, глянуўшы на свайго субяседніка.

Той уважліва глядзеў на Клайва, але адразу ж адвёў

вочы, калі сустрэўся з ім позіркам. Атрымаўся двайны адпор, дастаткова моцны для Клайва. Ён дастаў з кішэні грошы і расплаціўся за недаедзеную вячэру доларавай паперкай. Пакінуўшы рэшту, ён накіраваўся да аўтаматычных дзвярэй на выхадзе.

— Але, ведаеш, можа, хлопец не жартуе, — даляцеў да Клайва голас аднаго мужчыны.

— А я і не жартую! — сказаў, павярнуўшыся, Клайв і знік у начы.

Ён пераначаваў у інтэрнаце Хрысціянскага саюза моладзі. На наступны дзень Клайв быў ужо напалову ўпэўнены, што яго затрымае першы ж патрульны паліцэйскі, але той прайшоў міма. Ён пад'ехаў да другога мястэчка, што знаходзілася ў напрамку яго горада. У той дзень у газетах не згадвалася яго прозвішча і нічога не пісалася наконт таго, ці натрапіла паліцыя на які-небудзь след. У другім кафэ вечарам таго ж дня адбылася аналагічная размова паміж Клайвам і двума хлопцамі яго ўзросту. Яны не паверылі. «Дурні», — адзначыў сам сабе Клайв, падумаўшы, аднак, што тыя маглі зрабіць выгляд, што не вераць. Ці гаварылі няшчыра.

Клайв дабраўся з перасадкамі да свайго горада і адразу ж пайшоў да паліцэйскага ўчастка. Яму было цікава ведаць, што скажуць там. Ён уяўляў, што скажа маці пасля таго, як ён прызнаецца. Відаць, тое самае, што часам гаварыла сваім сяброўкам, ці тое, што гаварыла паліцэйскаму, калі ў шаснаццаць год ён украў машыну.

— Клайв змяніўся пасля таго, як нас кінуў яго бацька. Я ведаю, што ў доме павінен быць мужчына, каб Клайву было на каго раўняцца, з каго браць прыклад. Мне гэта людзі часта гавораць. Гадоў з чатырнаццаці ён пачаў задаваць мне пытанні: «Усё-такі хто ж я?» альбо «Магу я лічыць сябе асобай, мама?»

Клайв лёгка ўяўляў, як бы яна выглядала і што б гаварыла ў паліцыі.

— Мне трэба зрабіць важнае прызнанне, — звярнуўся Клайв да паліцэйскага за прырэднім сталом.

На думку Клайва, да яго слоў той паставіўся груба і з падазронасцю, тым не менш яму сказалі зайсці ў кабінет, дзе з ім размаўляў сівы афіцэр з тлустым тварам. Клайв вылажыў яму ўсю гісторыю.

— У якой школе, Клайв, ты вучышся?

— Я не хаджу ў школу. Мне васемнаццаць год. — Клайв расказаў паліцэйскаму пра сваю работу ў прадуктовым магазіне Сіманса.

— Клайв, сапраўды існуюць прычыны для занепакоенасці, але не тыя, пра якія ты зараз расказваеш, — сказаў паліцэйскі.

Клайву казалі пачакаць у адным з пакояў, куды прыкладна праз паўгадзіны прывялі псіхіятра. Потым маці. Клайв усё больш і больш губляў цярпенне. Яму не верылі. Гаварылі, што гэта тыповы выпадак ілжэпрызнання з мэтай звярнуць на сябе ўвагу. Неаднаразовыя заявы маці пра яго пытанні накшталт: «Магу я лічыць сябе асобай?» і «Усё ж такі хто я такі?», здаецца, былі ўспрыняты менавіта як пацвярджэнне высноў, да якіх прыйшлі псіхіятр і паліцыя.

Клайву было загадана двойчы на тыдзень хадзіць кудысьці на курс псіхатэрапіі. Гэта яго раззлавала. Адмовіўшыся вярнуцца да працы ў магазіне Сіманса, ён знайшоў месца рассылнага ў другім месцы, бо любіў мець крыху кішэнных грошай, там ён і працаваў, хутка дастаўляючы заказы на сваім веласіпедзе і дакладна адлічваючы рэшту.

— Ну, што, усё-такі не знайшлі забойцу? — пытаў ён псіхіятра з паліцыі. — Такого статка аслоў, як вы, я ніколі ў жыцці не бачыў!

— Не варта так размаўляць з людзьмі, хлопча, — супакойваў яго псіхіятр.

— Зусім звычайныя незнаёмыя ў Індыяне казалі: «Можна, гэты хлопец не жартуе?» У іх было больш розуму, чым у вас!

Псіхіятр у адказ толькі ўсміхаўся.

Душа Клайва смылела. Адна рэч магла дапамагчы даказаць праўдзівасць расказанай ім гісторыі — гальштук Вудра Вільсана, што па-ранейшаму вісеў у яго шафе. Але гэтыя дурныя вароны не заслугоўвалі таго, каб ім паказваць гэты гальштук. Нават калі вячэраў з маці, ішоў у кіно ці развозіў пакупкі, ён строіў планы. У наступны раз ён здзейсніць што-небудзь больш значнае — скажам, распачне пажар унутры вялікага будынка, ці падложыць куды-небудзь бомбу, альбо забярэцца з кулямётам на верх якога-небудзь гмаха і пашле падарунак тым, хто ўнізе. Прыстрэліць чалавек сто — не менш, а то і тысячу. Хай лезуць туды па яго. Тады ўжо яны павераць. Тады ўжо ён будзе для іх рэальна існуючая асоба, асоба, якая заслужыла права быць увасобленай у «ВАСКОВЫМ МУЗЕІ ЖАХАЎ МАДАМ ЦІБО».

---

## З М Е С Т

<i>У. Шчасны.</i> Ад перакладчыка	3
<i>Эдгар Алан По.</i> Забойства на вуліцы Морг	10
<i>Дэшыэл Хэмет.</i> Адна гадзіна	43
<i>Эрл Стэнлі Гарднер.</i> Ключ да загадкі раскіданых рубінаў	57
<i>Рэкс Стаўт.</i> Крылаты рэвальвер	88
<i>К. Патрык.</i> Да міс Люсі прыходзіць каханне	151
<i>Холі Рот.</i> Дынастаманія	167
<i>Уэйд Мілер.</i> Гадзіна памяці	189
<i>Стэнлі Элін.</i> Плата	205
<i>Эдвард Д. Хоч.</i> Доўгі пакой	217
<i>Патрыцыя Хайсміт.</i> Гальштук Вудра Вільсана	239



Амерыканскае дэтэктыўнае апавяданне: Зб.:  
А 613 англ. мовы / Уклад., прадм. і пер. У. Шчасна-  
га.— Мн.: Маст. літ., 1993.— 255 с.

ISBN 5-340-00944-0 (беларус.).

Американский детективный рассказ: Сб.

У зборнік дэтэктыўных апавяданняў уключаны самыя вядомыя творы  
гэтага жанру амерыканскіх пісьменнікаў XIX—XX стст.

4703040100— 157

А \_\_\_\_\_ 161—92

М 302(03)—93

ББК 84.7США

*Литературно-художественное издание*

**АМЕРИКАНСКИЙ  
ДЕТЕКТИВНЫЙ РАССКАЗ**

Составитель

*Счастный Владимир Григорьевич*

Минск,

издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

*Літаратурна-мастацкае выданне*

**АМЕРЫКАНСКАЕ  
ДЭТЭКТЫЎНАЕ АПАВЯДАННЕ**

Укладальнік

*Шчасны Уладзімір Рыгоравіч*

Рэдактар *І. П. Дабрыян*

Мастак *А. А. Ісаеў*

Мастацкі рэдактар *А. І. Цароў*

Тэхнічны рэдактар *І. І. Дуброўская*

Карэктар *І. М. Паланейчык*

ІБ № 3721

Здадзена ў набор 15.01.92. Папд. да друку 04.10.92. Фармат 84×108<sup>1</sup>/<sub>32</sub>.  
Папера друк. № 2. Гарнітура тып Таймс. Высокі друк. Ум. друк. арк. 13,44.  
Ум. фарб.-адб. 13,86. Ул.-выд. арк. 15,96. Тыраж 30 000 экз. Зак. 1983.  
Цана 22 р.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі  
Беларусь. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА  
імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

22 p.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS